

JĀNIS RUDZĪTIS

STARP
PROVINCI
UN
EIROPU

ZIEMEĻBLĀZMA

STARP PROVINCI UN EIROPU

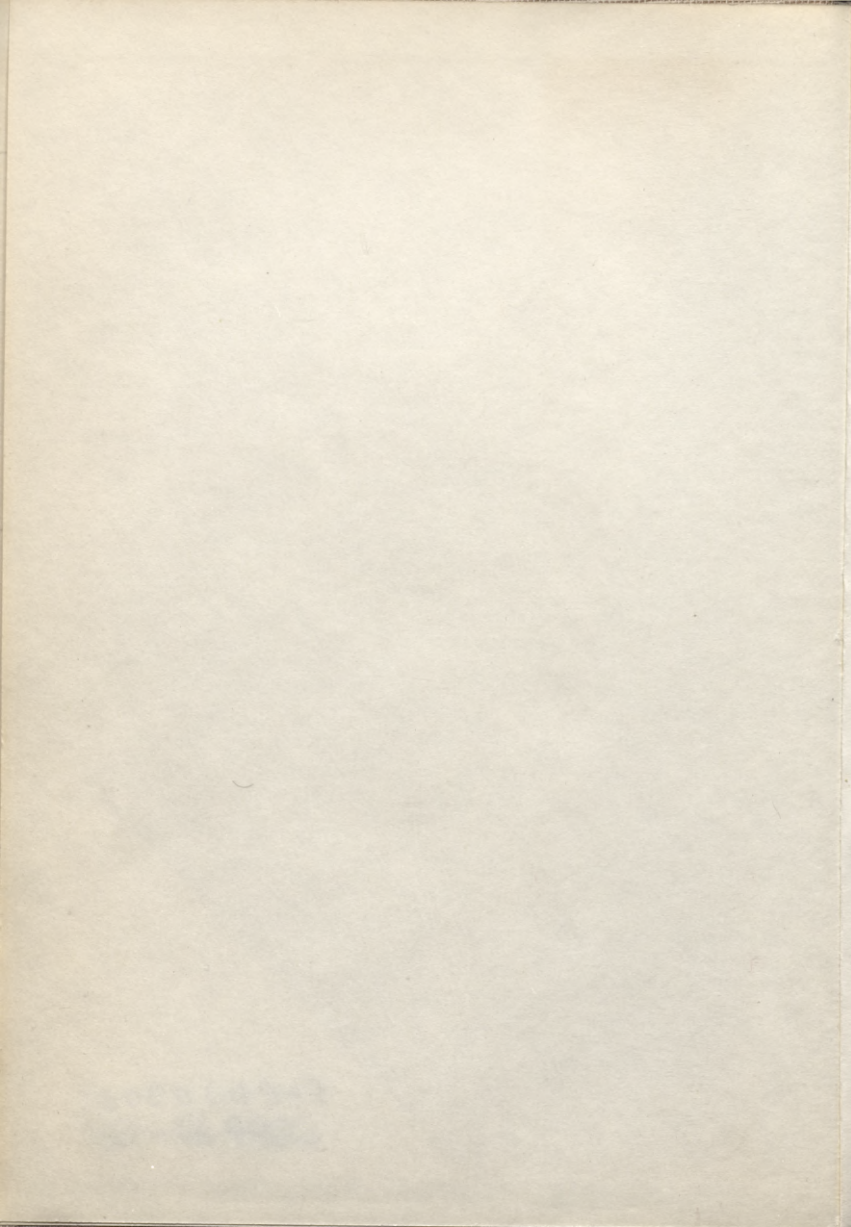
B
310.09

Handwritten signature: *Handwritten signature*

0305064947

~~90-18.7806~~

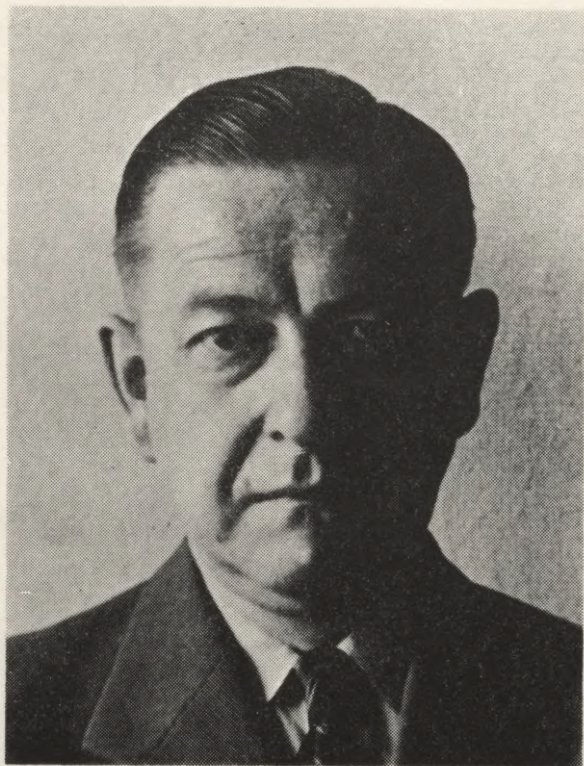
STATE PRINTING OFFICE

STARP PROVINCI UN EIROPU

L

STEWART H. HARRIS

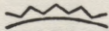

B
810.09

B

JĀNIS RUDZĪTIS

STARP PROVINCI
UN EIROPU

ZIEMEĻLATVĪJA
JĀNIS ABUČS
1971

*Sakārtojusi Ofelija Sprogere
Apvāku zīmējis Imants Vabulis*

LATVIJAS VALSTIS
BIBLIOTĒKA

W 90-18.806

Printed in Sweden
Andersson & Kagardt tryckeri AB, Västerås 1971.

Balss un spogulis

Krietni agrāk nekā ar pašu Jāni Rudzīti es iepazīnos ar viņa balsi. Latvijas Radiofons 30-to gadu otrā pusē kārtēji sniedza t.s. grāmatniecības pusstundas, un tur šī nenoliedzami īpatnā, no citām viegli atšķīramā balss stāstīja par jaunākajiem notikumiem latviešu rakstniecībā. Isākie no šiem apskatiem drīz pēc tam parādījās recenziju veidā *Tēviņas Sargā*, gaŗākie *Daugavā*; bez tam Rudzītis gandrīz katrā radiofona programmas žurnālā apcerēja rakstniekus, kuŗu darbi tika nolasīti attiecīgās nedēļas raidījumos. Man tas viss likās pievilcīgs, un es jutos vīlies, kad pusstundās un programmā Rudzīti kādreiz nomainīja viņa priekšnieks Atis Zālītis.

Rudzīti pirmo reizi tieši ieraudzīju 1939. gada vēlā rudenī Švarca kafejnīcā, pie tam dubulti, jo viņš bija apsēdies iepretim spoguļsienai kafejnīcas rietumu galā. Tai brīdī, kad gāju iekšā, viņš atgāza galvu un izpūta gaisā neticami slaidu dūmu strūklu, kas tikpat skaidri bija vērojams spogulī. Toreiz Rudzītis sēdēja pie Robertam Kroderam pastāvīgi rezervētā galda, kur arī es mēdzu kavēties. Taču tas bija izņēmums, jo citādi viņš kafejnīcā allaž uzmeklēja Jāni Grīnu un tā „puduru”, ko kādā dzejolī spilgti notēlojis Aleksandrs Čaks. Rudzītis palika ar Grīnu tuvā kontaktā visu mūžu, un 1940./41. gadā, kad tādi vārdi kļuva populāri, paziņas smējās, ka Grīns esot Rudziša „tēvs, draugs un skolotājs”. Pats dēls un skolnieks pret to nekā neiebildā, drīzāk otrādi.

Kopš minētās satikšanās Rudzītis nekad īsti nenozuda no mana apvāršņa ne Latvijā, nedz vēlāk Zviedrijā. Protams, ne vienmēr sapratāmies un dažkārt pat naidojāmies, jo neviens, kam gadījies ar Rudzīti ciešāk saskarties, nespēs noliegt, ka viņa raksturā slēpās kāds lieks asums, kas citiem varēja izlikties lielāks nekā faktiski bija. Ar to izskaidrojami arī viņa daudzie literārie konflikti un polemikas. Tā kā blakus šai īpašībai viņš bija ārkārtīgs kārtības mīlotājs — pedantisku rokrakstu, absolūti uzticams naudas un vispār materiālās lietās — tad otrs viņa mūža draugs, Arveds Švābe, reizēm viņu kaitināja, saukdams par „policistu”. Kā tāds viņš, zināms, arī bija par viena vai otra rakstnieka darbiem „sastādījis protokolu”, taču tādās asprātībās Rudzītis nevēlējās klausīties un aizvien kļuva īgns.

Lai būtu kā būdams, draugi zināja un godīgiem pretiniekiem vajadzēja atzīt, ka faktors, kam pakārtotas visas Rudziša intereses un kas

lielā mērā nosacīja pat viņa dzīvi, bija nemainīga mīlestība pret latviešu literātūru. Vijole, vēlāk dziesma (Rīgā starp citu Dziesmuvaras korī) tomēr palika aizmugurē, lai cik viņš mēdza uzsvērt savas saistības ar mūziku. Laikmetā starp 30-to gadu vidu un 60-to gadu beigām diezīn vai atradies kāds latviešu autors, kam Rudzītis nebūtu, kaut īsi, pieskāries savās apcerēs. Bez šaubām, bija rakstnieki un dzejnieki, kas viņu valdzināja vairāk nekā citi un pie kuņiem viņš atkārtoti atgriezās: Medenis, Ādamsons, Strēlerte, no vecākajiem Rainis, Jaunsudrabiņš, Skalbe. Plaši viņu nodarbināja pārdomas par dzejas tehniku, it īpaši par metrikas problēmām; šai sakarā radies arī viņa apjomā prāvākais darbs, kas veltīts Raiņa ritmiem. Zīmīgs ir Rudzīša aizrādījums 1947. gada autobiografiskās piezīmēs, ka viņš jau pamatskolā sacerējis pantiņus, lai stundās, kur runāts par poētiku, „demonstrētu, kas ir metafora, atkārtojums, kā grupējas atskaņas u.t.t.” Poētika viņam intimi bija tuvāka nekā literatūras vēsture.

Kaut gan Rudzītis izteicies, ka ar patiku ceļojis pa ārzemēm, viņš dzīvoja — un varēja dzīvot — tikai latviskā elementā. Būs maz citu, kas stāvētu tik tālu no internacionālisma vai kosmopolītisma. Ne svešas ieražas, ne pat svešas valodas viņam „nepielīpa”. Taču varbūt tieši tādēļ viņš asāk nekā daudzi izjuta to, kas sacīts viņa mīlētā Skalbes rindās:

*Es esmu svabads vīrs,
Un nespiež mani nekas.
Tik manas tēvzemes bēdas
Man nakti nedod miera.
Viņas posts manim sāp,
Viņas kauns mani dzel.
Ak dariet, ko vajaga darīt,
Lai laime Latvijā zel.*

Arī Rudzītis centās ko darīt un emigrācijas laikā arvien biežāk pievērsās politiskai žurnālistikai, uz ko „viņa puse” atbildēja ar veselīem personīgu uzbrukumu vilņiem, kas nenoplaka gadiem.

Mūža beigu posmā Rudzītis rakstīja par literāriem, sabiedriskiem un politiskiem jautājumiem gandrīz ikvienā Ņujorkas *Laika* un Eitīnas *Latvijas* numurā, pēdējai būdams arī pārstāvis un redaktors *Zviedrijā*. Viņa raksti reti pameta lasītājus vienaldzīgus: viņu gan atzina, gan nosodīja. Un tomēr liekas, ka tas, ko Jānis Rudzītis īsti nozīmējis latviešu emigrācijas literatūrai un presei, sāka pakāpeniski atklāties tikai pēc tam, kad viņa bija pietrūcis.

Andrejs Johansons

I

S tarp provinci un Eiropu

Visas galvenās latviešu literātūras vēstures grāmatas chronoloģiski un bibliografiski tveramo datu ziņā mēdz sākties ar 16. gadsimtu, kā pamatu tam apakšā liekot vēl folkloru. Atstājot šoreiz pie malas jau-tājumu, vai folklorā ietilpināma literātūras vēsturē vai varbūt pakļau-jama savai īpašai disciplīnai, kā to vēlas, piemēram, prof. A. Švābe, kuŗa uzskatiem savā Latviešu literātūrā sekojis A. Johansons, ar šau-bām, pat nožēlu jāraugās uz pārlietu sīkmanīgo un vēl arvien nerimīgo cenšanos pārslogot mūsu literātūras vēsturi ar plašiem iztirzājumiem par tiem trim gadsimtiem, kas seko pēc pirmajiem zināmiem rakstiem latviešu valodā, kuŗi parādījušies 16. gadsimta pirmajā pusē.

Tas ir sava veida snobisms, kas kļuvis par latviešu literātūrvēstur-nieku nelaimi, — snobisms tādēļ, ka ir acīm redzama cenšanās arī latviešiem ierādīt kādu vietu Eiropā tajos gadsimtos, kad šī kontinenta literātūra strauji izaug līdz klasicismam un romantismam, kaut gan patiesībā latvieši tajā laikā ir atstumti vistumšākajā nomalē. Un ne-laime ir tāda, ka, kavējoties pie niekiem, novārtā tiek pamesta latviešu literātūra istajā nozīmē, — literātūra, ar ko iemesls raudzīties, kādā stāvoklī atrodamies, salīdzinot ar citu tautu sasniegumiem.

Ir jau tiesa: ja meklē Eiropas kultūras vēstures ideju atbalsis Latvijā, tad arī šais trijos gadsimtos — līdz 19. gadsimta vidum — latviešu apdzīvotā zeme nebūt nav nošķirta no Rietumu pasaules ar kādu dzelzs aizkaru, kas pazīstams mūsdienās. Kaut lēni, kaut jau nogurušos vilņos, tomēr ar laiku Eiropas garīgās strāvas atplūst līdz Daugavas krastiem, dodot savu tiesu ne tikvien tiem, kas valda, bet šo to arī tiem, kam tai laikā ļauts tikai paklausīt. Tas sakāms par humānismu, reformāciju, racionālismu un piētismu. Eiropas skatījumā varētu beid-zot atsācīties arī no tādiem urdīgiem aizspriedumiem, ka mūsu tā saucamā pastoralā laikmeta un laicīgo rakstu sākuma literāti gandrīz visi ir sveštautieši. To jau aizrādījis prof. E. Blesse savā Latviešu lite-rātūras vēsturē, ka kādreiz tāpat ir bijis vairākām citām tautām, kas to piemin bez jebkāda īgnuma.

Mūsu literātūrvēsturnieku sīkmanīgā iemilēšanās trīs nabadzīgos gadsimtos būtu atvēsināma aiz iemesla, kas gaužam vienkāršs. — Lite-rātūra kā nācījas gara dzīves parādība taču vispirms ir aistētiska skati-juma objekts, tā ir māksla ar savu māksliniecisku stilu. Tāpēc jau

literātūras vēsturi mēdz dēvēt arī par literāra stila attīstības vēsturi. Bet no latviešu rakstu sākumiem līdz pat 19. gadsimta vidum mūsu „literātūra”, diemžēl, ir tāda, ka tur tikai retos gadījumos (Mancelis, Firekers, Gliks, Stenders) pieļaujams aistētiskais skatījums. Lielāko tiesu tie ir tikai mazāk vai vairāk interesanti ieraksti latviešu literātūras priekšvēstures pieminekļos. Ne aistētiskais, bet filoloģiskais, socioloģiskais, reliģiskais viedoklis ir tas, ar ko tuvoties šiem pieminekļiem. Ja prof. J. Lautenbachs ir teicis, ka latviešu dzīvē un literātūrā gandrīz līdz 19. gadsimta vidum iesniedzoties viduslaiki un ja tam pievienojas prof. E. Blese, tad jāatzīst, ka pat šī teze ir pārāk atzinīga, jo Eiropas viduslaiki arī literārā ziņā daudzkārt bagātāki nekā mūsu trīs gadsimti, kad viduslaiki jau beigušies.

Protams, neviens negrib teikt, ka to, kas radies 16., 17. un 18. gadsimtā vai 19. gadsimta pirmajā pusē, nevajadzētu reģistrēt. Var to pat dažos vārdos raksturot, var kaut cik plašāk apstāties pie Mancela, Firekera, Glika, Vecā Stendera. Un tomēr, meklējot pēc vietas Eiropā, būtu gan pienācis laiks ieraudzīt robežu, kur beidzas latviešu literātūras gaužām nabadzīgā priekšvēsture un kur sākas īstās attīstības vēsture. Atzīsīmies: nerunājot nemaz par visu Eiropu, — arī šaurākajā Ziemeļaustrumu Eiropas reģionā, bez mums pašiem ieskaitot tajā vēl igauņus, lietuvjus, somus, latviešu nacionālās literātūras dzimšana, ko varam datēt tikai ar Juļa Alunāna Dziesmiņām 1856. g., raugoties no tālākas perspektīvas, ir tik vēlīna parādība, ka būtu jārunā par vēlū dzimušu bērnu Eiropas literātūrā. Lietuvjiem, piem., jau 18. gs. ar Krišjāņa Donelaiša poēmu Gada laiki (Metai) dod viņu literātūras slaveno pamatdarbu, kas tulkots vāciski, krieviski, poliski, angļiski, latviski, — darbu, par kuŗa autoru kādus 100 gadus vēlāk krievu akadēmiķis Aleksandrovš teica: Ja Donelaitis būtu savus darbus sacerējis kādā no kultūras tautu lielajām valodām, viņš būtu kļuvis vispārpazīstams kā viens starp pirmajiem 18. gadsimta ievērojamāko dzejnieku rindā. Igauniem jau 19. gadsimta sākumā rodas pirmās Augusta Kicberga lugas, tātad vismaz drāmatiskajā literātūrā viņi aizsteigušies mums par kādiem 50 gadiem priekšā. Un priekšā igauņi aizsteidzas arī ar Kreicvalda darināto Kalevipoegu (1861), bet Kreicvalda laika biedrenes Lidijas Koidulas patriotiskā lirika varbūt spēj vairāk spītēt laikam nekā mūsu Ausekļa un Pumpura tāda paša žanra dzejoļi. — Somi jau ap 19. gadsimta vidu pārsteidz Eiropu ar Kalevalu un pieredz pat to, ka amerikāņu dzejnieks Longfello, darinādams indiāņu epu Dziesmu par Hajavatu, kā paraugu skata somu Kalevalu. Tāpat somu prozas nodibinātāja Aleksa Kivi romāns Septiņi brāļi (1870), ko varētu tuvināt Kaudzišu Mērnieku laiku stāvoklim latviešu literātūrā, aiziet daudz tālāk Eiropā nekā mūsu lielais Piebalgas romāns. Vai drīkstam

teikt, ka Septiņi brāļi pārspīlēti daudzina, bet Mērnieku laiki nepelnīti maz ievēroti? No plašāka viedokļa Septiņiem brāļiem tomēr vairāk priekšrocību.

Ja nu tālāk pasekojam latviešu literātūras attīstībai līdz 19. gadsimta beigām un salīdzinām ar to, kas notiek tuvākajos kaimiņos, tad ieraugāmi šādi zīmīgi fakti: strauji un tālu priekšā latvieši aizsteidzas lietuvjiem. Bet tas notiek tāpēc, ka Lietuva tāpat kā mūsu Latgale bija pakļauta varmācīgajām represijām pēc poļu dumpja apspiešanas. Turpretim pilnīgu neveiksmi latvieši piedzīvo, cenšoties panākt somus un igauņus ar nacionāla epa meklēšanu vai mākslīgu radīšanu. Nedz Pumpura Lāčplēsis, nedz Lautenbacha Niedrišu Vidvuds nemaz nav salīdzināms ar somu Kalevalu vai igauņu Kalevipoegu. Tā ir bijusi pirmā smagā neveiksme arī tajā ziņā, ka nav izdevies vēlu dzimušajai latviešu nacionālajai literātūrai nostiprināt tādu tradīciju pamatus, kādi zināmi Eiropas vecajām kultūras tautām. Jo ir taču skaidrs, ka ir Pumpurs savā Lāčplēsi, ir Lautenbachs Niedrišu Vidvudā domāja gan par Kalevalu un Kalevipoegu, bet vēl jo vairāk par Homēra epiem, vācu Nibelungiem, vecfranču Rolandu. Kā lai varētu pretendēt, piemēram, ar savu Lāčplēsi ieņemt kādu vietu starp Eiropas tautu nacionālajiem epiem, ja šim Pumpura darinājumam ir gan sekas vai nozīme mūsu atbrīvošanās centienu tradīcijās, bet runāt par tā literārajām vērtībām iespējams tikai ar lieliem ierobežojumiem! Pumpura iedzimtais dzejnieka talants ir lielāks, nekā tas spriežams pēc Lāčplēša, bet šo talantu gremdē nelaime, kas piestājusies daudziem latviešu dzejniekiem pat līdz visjaunākajiem laikiem. Tā ir kāda ļauna maniere, un ikreiz, kad rodas vēlēšanās vērot latviešu rakstnieku darbus Eiropas skatījumā, atkal un atkal gadās sastapties ar problēmātiskajām sekām, kas radušās šīs manieres vai, tiešāk izsakoties, nepareizi saprasto literātūras mērķu dēļ: veidojot latviešu literātūras tradīcijas, tiecoties pēc tādiem darbiem, kuŗos parādītos nācijas gara atklāsme, nepietiekamā mērā meklēts tas, kas atrokams tautas dvēseles pilskalnos, bet neapvaldīta palikusi cenšanās polemizēt ar vēsturiskiem vai sociāliem ienaidniekiem.

Tādējādi jau 19. gadsimtā latviešu vēsturiskie likteņi un aktuālā momenta paaugstinātā temperatūra liek rasties kādam ļaunam daimonom, kas seko latviešu rakstniekiem viņu radošajā darbā, ierobežojot literāro, māksliniecisko brīvību, atraujot domas un fantāziju no pārlaicīgā, no tā, kas nozīmē ko vairāk nekā tikai aktuālā momenta un lokālo vajadzību apmierināšanu. Rakstniecībā vairojas fābulas, kas „atmasko” tautas ienaidniekus, vairojas skaļi saukļi, kas aicina cīnīties par nacionāliem vai sociāliem mērķiem, bet novārtā pamesta aistētisko problēmu risināšanu. Protams, to var atļauties lielās tautas, kuŗu „mā-

jas apstākļi" vienmēr gūs plašākas pasaules ievēribu, bet mazās tautas, kā latvieši, allaž paliks Eiropas interešu tālā periferijā. Eiropas skatījumā tāpēc pat 90. gadi ar ģeniālajiem talantiem, kas tolaik ienāca latviešu literātūrā, un ar lielo jaunradišanas rosmi nav devuši gaidīto un iespējamo, jo talantus un rosmi pārāk saistīja lokālās aktualitātes. Tai pašā laikā igauņi bija mazāk rošīgi, toties pamatīgāki, vairāk domāja par savu rasisko un ģeografisko stāvokli, sāka apzinīgi orientēties uz skandinavišu literātūru un izveidoja Eiropas vēriena prozas tradīcijas.

Latviešu vispārīgajā vēsturē 19. gadsimts saistās ar krievu imperiālisma nostiprināšanos. Reizē tas ir krievu literātūras slavenākais gadsimts. Tā būtu pavisam saprotama attīstības gaita, ja topošā latviešu literātūra nokļūtu krievu rakstniecības ietekmes sfairā. Varētu to veicināt arī tā laika politiskās tendences, jo jaunlatviešu kustība drīz vien nokļuva bīstamā saskarē ar slavofiļu idejām. Atcerēsimies kaut vai šos Valdemāra vaļsirdīgos vārdus, kas pēc laika biedra liecības esot teikti kādā latviešu sanāksmē: „Es par vienīgo radikālo līdzekli, kā lauzt baronu varu, atrodu pārkrievošanas politiku!” — Atcerēsimies, ka vairāki jaunlatviešu darbinieki, starp tiem viens otrs dzejnieks, ticēja formulai „ex oriente lux”, un „Austruma” vārds ieguva mesianisku simboliku. Tāpēc jau, piemēram, Pumpurs savā programmatiskajā dzejolī Austrums un Rietums, izklāstījis Austruma labumus un Rietuma ļaunumus, secināja: „Arī mūsu latvju tauta Cietusi no Rietuma, Kamēr laimīgi tā glābta Vēl nesen no Austruma”. — Tas ir dzejolis, ko tagad ar labvēlību ievēro komunisti...

Liekas, Frīcis Brīvzemnieks tiešām domāja, ka krievu literātūra varētu būt latviešu rakstnieku skola. Bet šādiem centieniem 19. gadsimtā tomēr nebija nekādu ievērojamāku panākumu. Nedomāsim par dažiem Brīvzemnieka paša dzejoliem, aiz kuņiem pazīb kāda krievu liriķu ēna, nedomāsim par Vensku Edvarda krieviskajām romancēm un lokālīzējumiem — atcerieties Debess tumša, mākoņaina! — vispār par krievu literātūras darbu tulkojumiem, kas pamazām sāka pieņemties, vēl mazāk domāsim par glaimu vārdiem kādam krievu caram vienā otrā latviešu dzejolī! Glaimu sacīšana pa labi un pa kreisi laikam ir latviešu dabā, un ne katrreiz tā ļauna īpašība, bet tikai nepieciešamība; glaimi ne retu reizi der par glābšanas laivu vētraiņos ūdeņos. Galvenais, ka nekas no tā, ko esam teikuši, vēl nenožīmē krievu literāro tradīciju invāziju latviešu literātūrā. Kā vienīgais svarīgākais gadījums, kur it kā acu priekšā būtu bijis krievu paraugs, — ir Mērnīeku laiki, par kuņiem mēdz teikt, ka autori atradušies Gogoļa ietekmē. Bet jaunākajos laikos šo minējumu sāk apšaubīt.

Lai nu ar šo mūsu literātūras stūrakmeni būtu bijis kā būdams, jāatzīst, ka latviešu literatūra, spīdējot zināmu aprindu politiskajām simpātijām, attīstās bez nopietnākas saskares ar krievu literatūru. Sava nozīme šai apstākli būs bijusi rūgtajai atziņai pēc Manaseina revīzijas, redzot, ka flirts ar slavofiļiem burtiski atbilst sakāmvārdam par bēgšanu no vilka un uzkrišanu uz lāča. Un bez tam paturams prātā, ka līdz pat 80. gadu otrai pusei pirmā svešvaloda Latvijā praktiski bija vācu valoda, un tas tomēr bija logs uz Vakareiropu, kaut gan gaisma pa šo logu iekļuva vienīgi caur vācbaltu provinciālā gara aizkaru. Bet visvairāk latviešu rakstnieku norobežošanās no krieviem varētu būt izskaidrojama ar mūsu nacionālā gara intuíciju. Proti, radošā ģenialitāte, kas parādās krievu literatūrā vai mūzikā, gan ir nenoliedzama, bet latviešu garam tā ir galīgi sveša ģenialitāte, — tikpat sveša, cik svešāda bijusi ortodoksālo baznīcu zvanišana „krievu kalnos” starp idilliskajām Latvijas birztalām vai krievu plašās dvēseles izvirdumi Lieldienu procesijās. Ja ne cits, tad vēsturiskie likteņi latviešus pieradinājuši vērst seju uz Rietumiem. Protams, ilgstošāka atrašanās krievu kundzībā un iepazīšanās ar krievu kultūras subtilākajām vērtībām stāvokli varēja arī mainīt. Tas kļuva redzams 20. gadsimta sākumā, kad mūsu dekadenti savas manieres sāka pārņemt no krieviem. Latvijas valsts laikā mums bija ievērojams dzejnieks Aleksandrs Čaks, kas nav domājams bez krievu revolūcijas dzejnieka Majakovska skolas, jo viņš vispār, kaut no mātes puses ar vācu asinīm, bija izaudzis krieviskā atmosfērā.

Jau visa Tautas atmodas dzeja, būdama jaunlatviešu kustības garīgais produkts, taču ir Rietumeiropas notikumu — 1848. gada revolūcijai sekojošā liberālisma atbalss Latvijā. Mēdz vēl aizrādīt (A. Johansons), ka ar tautas atmodu un tā laika dzeju latvieši ņem savās rokās — protams, ar nokavēšanos — apgaismes gadsimta mantojumu. Juris Alunāns, nodibinādams latviešu nacionālo dzeju jaunlaiku nozīmē, meklē pamatus antikajā pasaulē, kā arī Rietumu klasicismā un romantismā. Un kas īsti svētījis Ausekli viņa ditirambos „Latvijas kalnājos, Latvijas lejās Krūtīs man atdzīvo brīvības gars”? — Tas ir vācu Vētras un dziņu laikmets ar Šillera brīvības ideālisma fanfarēm. Tāpat Ausekļa, Pumpura, Lautenbacha mēģinājumi nodibināt jaunajai latviešu dzejai kontinuitāti ar veco tautas dzeju, lai nezkādas būtu bijušas sekmes, atkal nozīmē paralēļu vilkšanu ar Vakareiropas tautu dzejas attīstības gaitu.

Latviešu nacionālās prozas ievadītāji — Neikens, Apsīšu Jēkabs, arī Kaudzītes un tālākā gaitā vēl citi gan tematiski, gan ar pieskaņotu izteiksmi seko brāļu draudzes jeb hernhūtiešu idejām, bet taču arī hernhūtisms ir Rietumu piētisma daļa. Pie tam starp pieminētajiem Apsīšu Jēkaba hernhutiskais kristiānisms, kā tas skaidri manāms,

piemēram, Bagātajos rados, krustojas jau ar Rietumu pasaules dabzinātniskā gadsimta teorijām, kas izauga no darvinisma.

90. gadu Jaunā strāva vispirms ir sociālpolitiska jeb marksistiska kustība, ko daļa jaunstrāvnieku pārņēma ar krievu starpniecību, un ir tur sava tiesa jūsmas par krievu „narodņikiem”. Bet marksisms un vēsturiskais materiālisms, lai tas kā pasaules uzskats būtu kāds būdams — te to nevērtēsim —, dzimst nevis Krievijā, bet Eiropā, un nav noliedzams, ka kultūras laukā jaunstrāvnieku kustība, kaut impulsus saņēmusi no Austrumiem, 90. gados izvērtās par pretestību rusifikācijai. Liekas, neatkarīgi no mūsu pašreizējās ievirzes Melnā bruņinieka simbolikas iztulkošanā, tam tomēr sava dziļāka jēga, ja Rainis, latviešu sociāldemokratijas tēvs, liek viņam nākt no Austrumiem. Lai kā, visas pietekas, kas saplūda Jaunajā strāvā kā latviešu gara dzīves apskatotājā, nāca no Rietumiem.

Literātūrā pirmais jaunstrāvnieks bija Veidenbaums, arīgi krass materiālists, bet kā dzejnieks — svētceļnieks uz Eiropas tradīciju šūpuliem, kļūdams par visspilgtāko Horātija skolnieku latviešu dzejā un caur Horātiju pārnēsdams uz Latviju epikurismu kā vēsti no senās Grieķijas dzīves jēgas meklējumiem. Nepelnīti pārspīlētā veidā ir daudzināts Jānis Jansons-Brauns, šis tipiski žurnālistiskais kritiķis ar publicista metodēm, kuŗam latviešu literātūras vēsturē piešķirts gluži kuriozs goda stāvoklis, it kā viņš ar vienu savu referātu (Domas par jaunlaiku literātūru) 1893. gadā būtu sācis mūsu rakstniecības jaunus laikus. Cik nepareiza šāda robežstaba iesprausana mūsu literātūras vēstures periodizācijā, par to pietiks ar aizrādījumu, ka Veidenbaums jau 1892. gadā mira, bet viņa atstātie dzejoļi jauno laiku sākumam dod vairāk, nekā bija prasījis Jansons-Brauns savā pamfletiskajā referātā. Un arī tad, ja Jansona Domām par jaunlaiku literātūru joprojām piešķirtum svarīga notikuma nozīmi, jāatgādina, ka viņš savu prasību formulēšanai bija izmantojis tikai tos argumentus, kas iegūti Maskavas universitātē, klausoties franču mākslas vēsturnieka Ipolita Tēna uzskatu atreferējumu.

Bez krievu starpniecības Tēna un Brandesa teorijas pārņēma Teodors Zeiferts, kas tad arī uz laiku kļūst par galveno ideologu jaunstrāvnieku prasītajam reālismam vai naturālismam. Pie tam reālisma uzplaukums latviešu literātūrā seko samērā ātri pēc šī virziena panākumiem Skandināvijā, Francijā, Anglijā. Tomēr tas jau zināms, ka Jaunā strāva literātūras vēsturē nebūt nav pieminama tikai kā reālisma saucēja un balstītāja. Ja par 90. gadiem lasām, piemēram, Miķeļa Valtera atmiņas Trimdas rakstnieku I sējumā, tad rodas sajūta, ka tas ir laiks, kad būtu it kā kāds aizsprosts pārrauts, tā ka pāri Latvijai plūstin plūst visa kontinenta garīgie strāvojumi. No Vācijas, no Francijas,

Anglijas, no Pireneju pussalas un Skandināvijas, no senās Grieķijas un Romas šurpu nāk jauni iespaidi viens pēc otra. Savā starpā tie var būt pat pretstatīgi, pat naidīgi, tomēr sajaucas kopā un veido mūsdienu Vētras un dziņu laikmetu ar jaunromantismu kā eiropiskā ideālisma nostiprinātāju. Vārdu sakot, jaunstrāvnieciskie 90. gadi, paturot vēl prātā Poruku un Blaumani, kas palika ārpus visām strāvām, nozīmē latviešu literatūras spēcīgu eiropizēšanos, kuŗa savukārt ietekmē visu turpmāko attīstību.

Tātad no Juŗa Alunāna Dziesmiņām līdz pat 19. gadsimta beigām latviešu literatūrā, neaizmirstot nacionālo momentu kā pašsaprotamu nosacījumu, nepārtraukti tiecas piekļauties Rietumeiropai, pārņemt kontinenta tradīcijas, sekot Rietumu garīgajām strāvām. Bet ir cits jautājums, kādās aistētiskās vērtībās šī tiekšanās realizējusies. Liekas gan, ka rosme, cenšanās bijusi lielāka par vērtību absolūto mērogu. Līdz pat 90. gadu beigām mums bijuši tikai daži rakstnieki un daži viņu darbi, kas varbūt varētu pretendēt uz kādu vietu Eiropas literatūrā. Esam sekojuši Eiropai, bet neesam to panākuši, esam bijuši sekmīgi reproducētāji, bet ne tik spilgti jaunradītāji, ko pamanītu Eiropas forumā.

Iemeslu, ja vēlas — attaisnojumu — tam diezgan. — Reiz jau tika teikts, ka latviešu nacionālā literatūra Eiropas skatījumā ir vēl dzimis bērns. Šis bērns dzimst un sāk augt tad, kad Eiropas literatūra ar franču simbolismu un dekadenci bija iegājusi jau aleksandrīnizēšanās stadijā. Un, kamēr Rietumeiropas literatūru tajā laikā veido rakstnieki ar pilnībā apgūtu Eiropas kultūru un izsmalcinātu tehniku, rakstnieki, kam ir arī sava augsti izglītota publika, zaļoksniģi augošās latviešu literatūras autoru rīcībā ir tikai viņu Dieva lemtais talants un patriota pienākuma apziņa par savas tautas iecelšanu no pakrēšļa saulē. Nedz latviešu valoda, nedz rakstnieka izglītība, nedz arī publikas intelektuālais limenis ir tāds, ka varētu rasties darbi, kas atbilstu Eiropas vērtību kritērijiem.

Vērojot latviešu literatūras vēsturi, ieraugām gribu gan apzinīgi, gan neapzinīgi pakāpeniski vai lēcieniem, katrā ziņā ļoti strauji, izdzīvot Eiropas literatūras idejisko attīstību un formālo veidošanos, sākot no antīkās dzejas un tālāk cauri daudzajiem gadsimtiem. Tā tiešām ir daudz kas panākts, bet nav bijis laika nostiprināt kontinuitāti, nacionālās tradīcijas. Un tā ir jācinās ar mūžīgiem epigonisma draudiem. Diemžēl, mums daudzreiz jāpieņem nepatīkamā patiesība, ka darbi, kam pašu literatūrā tiešām ievērojama vieta, Eiropas skatījumā pieder jau vakardienai vai pat aizvakardienai. Piemēram, kad Āspazija nāca klajā ar Vaideloti, no mūsu viedokļa tā bija gluži ārkārtīga

parādība. Bet cittautieši taču varēja aizrādīt, ka šī drāma pieder tam laikam, kad dzīvoja Sillers.

Vistuvāk Eiropas literātūrai allaž esam bijuši ar savu liriku. Bet kā lai lirisko dzeju spējam padarīt par citu tautu ievēribas objektu? — Kad no Juŗa Alunāna Dziesmiņām bija pagājuši jau kādi 80 gadi, citiem vārdiem, — mūsu gadsimta 30. gados, ne vien ar savu liriku, bet arī ar novelistiku bijām jau visai ievērojamā mērā samazinājuši distanci starp provinci un Eiropu. Latviešu dzejnieki un novelisti varēja apzināties, ka no skriešanas iespējams pāriet uz mierīgu soļošanu blakus kollēgām lielajās tautās. Bet — cik esam tikuši uz priekšu, tik atkal tiekam atdzīti kādu gabalu atpakaļ. Tāds mūsu liktenis.

Beidzot lai piebilstam, ka arī vistantīgākajam latviešu rakstniekam arvien būs grūti sniegt darbus, kam izredzes izpelnīties citu tautu ievēribu. Kādreiz Aspazija rakstīja „Kā savu dzimteni lai tēloju? Tai augstu kalnu nav, ne strauvmju platu, Kas citas zemes sidrabjostās jož, Ne lielisku un krāšņu dabas skatu...” Tātad Latvijas ainavai trūkst eksotikas. Bet varbūt arī latviešu cilvēka normāltipam trūkst eksotikas dvēseles ainavā! Alberts Jērums, Latvju Enciklopedijā apcerēdams latviešu tautas dziesmas, ir teicis, ka visām izjūtām, kas tajās parādotes, esot kāda kopēja pazīme — galējību trūkums. Varbūt pati par sevi tā ir īpašība ar savdabīgu skaistumu, bet — svešniekiem grūti parādāma un vēl grūtāk ieraugāma. Atgādināms, ka arī Blaumanis savā Odā ir žēlojies, ka viņa tautai nav ne izcilu tikumu, ne netikumu, ir tikai ne diža viduvējība. Vai par to apvainoties? — Nē, Blaumaņa Oda taču beidzas ar gluži drāmatisku mīlestības apliecinājumu: „Cik reižu, cik reižu dūsmās un īgnumā neesmu nometis kokli, domādams domas: Kaut es tevis vairs nemīlētu! Sarautas būtu tad saites ar tevi, brīvs tad es būtu, tauta, no tevis! — Bet nepiepildās šī vēlēšanās. Paceļu atkal nomesto kokli, trinkšķinu atkal tāpat kā senāk, un jūtu savu mīlestību augam un augam”.

Paldies Dievam, nav piepildījušies vārdi, ko 1827. gadā teica eiropietis Gēte, proti, ka nacionālai literātūrai vairs neesot nekā daudz ko sacīt, jo esot pienācis laiks „pasaules literātūras” epocham. Joprojām katras tautas literātūra vispirms ir nacionāla, un tikai kvalitatīvās īpašības kādam literāram darbam piešķir tiesības kļūt par pasaules literātūras sastāvdaļu. Tas ir noteikums, kas saistīgs arī latviešu rakstniekam ceļā no savas dzimtenes uz Eiropu un pasauli. Varbūt tomēr kādam kādreiz radies spēja pārvarēt visus ļaunos daimonus, lai izlauztos no provincei lemtā stāvokļa un ar savu sacerējumu piespiestu atvērt plašākas pasaules acis uz mūsu pusi.

1955. g.

Latviešu nacionālās dzejas 100 gadu svētkos

1856. gada 29. februārī nepilnus 24 gadus vecais Tērbatas universitātes klasisko valodu students Juris Alunāns parakstīja priekšvārdus manuskriptam, kas saucās „Dziesmiņas, latviešu valodai pārtulkotas” un iznāca grāmatā tai pašā gadā, pēc tam, kad bija savākts vajadzīgais subskribentu skaits. Šai Dziesmiņu izdevumā bija 37 tulkoti jeb atdzejoti cittautu poēzijas paraugi un tikai viens oriģināls — triolets Vai atkal šē tu, ziedu laiks? Piebilstams, ka gan no mākslas, gan mūsu nacionālo centienu viedokļa lielāka nozīme piešķirama Dziesmiņu papildinātajam izdevumam un Dziesmiņu otrai daļai, — grāmatām, kas tika iespiestas 60. gadu otrā pusē, tātad pēc autora nāves. Bet ir liecības, ka arī papildinājumu un otras daļas saturs lielāko tiesu radies tai pašā laikā, kad Dziesmiņu 1856. gada izdevumā ietelpinātie darbi. Kas toreiz noteicis Alunāna izvēli, nav gluži skaidrs.

Ja esam sekojuši tradīcijai ar Juŗa Alunāna Dziesmiņām un 1856. gadu datēt latviešu nacionālās mākslas dzejas dzimšanu, tad jāpatur prātā, ka būs literātūrvēsturnieki, kas mūsu rīcību apšaubīs. Mums atgādinās, ka jau 17. gadsimtā darbojās Kristofors Fīrekers, taču varbūt vēl ģeniālāks talants nekā Juris Alunāns. Tāpēc dzird izsakāties arī uzmanīgākos vārdos, piemēram, ka ar Juŗa Alunāna Dziesmiņām dzimusi latviešu dzeja *modernā* nozīmē, vai arī tā, ka ar 1856. gadu sākušies latviešu dzejas *jaunie* laiki. — Neielaižoties plašākās diskusijās par mūsu literātūrvēstures periodizācijas problēmām, jāteic, ka arī šie uzmanīgākie formulējumi nav bez vainas. Jēdziens „moderns” šai gadījumā taču lietājams vēl ļoti relatīvā nozīmē, un mūsu politikās un kultūras vēstures pēdējie 100 gadi bijuši tik strauji un tik pārbagāti gluži pēkšņiem pagriezieniem, ka arī tā saucamo „jauno laiku” sāksnās kļūst grūti precizējama, tāpēc ne gluži bez iebildumiem attiecināma uz Juŗa Alunāna Dziesmiņu 1856. gada izdevumu.

Bet par to visi būs vienprātīgi, ka ar šīm Dziesmiņām 1856. gadā latviešu literātūras vēsturē sākās tiešām kaut kas pilnīgi jauns. Lieki nekavējoties pie tā, kas atrodams divi gadsimtu platajā iepakā, kuŗa šķiŗ Firekeru no Alunāna, īsumā salīdzināsim tikai šo abu lielo vīru centienus un sekmes. Bez iebildumiem cildinot Fīrekera ģeniālo

dievišķīgu aizredzi, ar kuņas lēmumu Jurī Alunānā bija apvienojies teicama dzejnieka un apskaužama praktiska valodnieka talants, tā ka šai ziņā pēc 40 gadiem Dziesmiņu autoram blakus varēja nostāties tikai Rainis. Bet mūsu nacionālās mākslas dzejas 100 gadi dod pietiekami daudz pierādījumu tam, ka, sākot ar Juri Alunānu kā pašu pirmo, paliekamās vērtības bijušas lielā mērā atkarīgas ne tikvien no mākslinieciskā talanta potenciēm, bet tikpat daudz arī no dzejnieka valodiskās intuīcijas.

Juris Alunāns ir pazinis latviešu tautas dziesmu poētiskās tradīcijas: kā zināms, viņš ar dzejoli Līgas svētki devis arī tautas dziesmām tuvu imitāciju, bet jāatzīst un jāatgaisno, ka visumā viņa Dziesmiņas nebūt nenozīmē sakaru nodibināšanu ar tautas dziesmu poēzijas elementiem. Dotajos apstākļos un saskaņā ar sprautajiem mērķiem Alunāns nedrīkstēja nopūlēties gar atgriezta rieciena pielipināšanu. Gribot negribot viņam vajadzēja novērsties no savas zemes pilskalniem un ieskatīties citu tautu pilīs un pieminekļos, tradīciju nacionālisma vietā tiekties pēc ļautā kultūras nacionālisma, jo vienīgi tā varēja cerēt latviešu tautu un jaundzemdināmo latviešu mākslas dzeju iekļaut kultūras tautu saimē.

Šie centieni izpaužas laikā, kas ļoti zīmīgs pasaules literatūras vēsturē. 1857. gadā Francijā iznāca Bodlēra Ļaunuma puķes, kas sintezēja parnasiešu un simbolistu mākslas principus. Anglijā uzmanību pievērsa prerafaēliešu brālības dzejnieki. Amerikāņu dzejas tendenci pēc jaunas mākslas bija paguvī demonstrēt Bodlēra mīlulis Edgars Po. Citā virzienā amerikāņu dzejas svaigās potences parādīja Valts Vitmens ar Zāļu stiebriem 1855. gadā. Tātad tas ir laiks, kad franču un anglosakšu dzejā sākusies vai nu spēcīga aleksandrīnizēšanās vai arī jaunā formā sludināts humānisms. Zināt kaut ko par šādām parādībām tā laika latviešu dzejniekam liedza Baltijas provinces gars. Bet, ja arī Juris Alunāns kaut ko būtu zinājis par jauno dzeju Francijā un anglosakšu zemēs, tad padomu viņam nevarētu dot ne franču simbolists, ne angļu prerafaēlietis, jo tikko dzimstošai latviešu nacionālajai mākslas dzejai tāds padoms nozīmētu to pašu, ko šampanieša glāze mazbērna slāpēm. Saprotams, ka Juris Alunāns kā Jelgavas Pēterča akadēmijas audzēknis un Tērbates universitātes klasisko valodu students gluži dabiskā kārtā pievērsās antikās dzejas sastingušajam skaistumam, bet pēc tam — vācu klasikai jeb Gētes gadsimtam un 1848. gada revolūcijas dzirksteļu iedegtam sabiedriskajam un nacionālajam romantismam. Tikai kā gaŗām ejot, viņš pametis acis uz krievu dzeju, kur nesen bija apklusuši Puškīns un Ļermontovs.

Kopš tiem laikiem latviešu dzejnieks allaž līdzinājies alkatīgām stūdiņu ceļotājam, kas savu talantu skolojis citās zemēs un citos laikos,

lai ar tur mantotām ierosmēm un radošā darba metodēm kalpotu latviešu dzejas attīstībai. Antīkā dzeja — visvairāk romiešu, mazāk grieķu — mūsu dzejniekiem likusies teicams paraugs līdz pat visjaunākajiem laikiem. Bet jo sevišķi vācu klasicisms un romantisms ir avoti, no kuņiem smelts, sākot ar Juri Alunānu, beidzot vismaz ar Frici Bārdi, tā ka iespējams runāt par vācu skolu, kas lielā mērā bijusi valdonīga mūsu nacionālās mākslas dzejas pirmajos 50 gados. Zinot ļoti asās cīņas, ilgstošo kaņšātvokli starp latviešu nacionālistiem un baltvāciešiem, ar ko nereti identificēta visa vācu tauta, šīs skolas gaŗā valdonība var likties paradoksāla. Ja vēlas, var šai ziņā runāt par viēpusību, bet to nosodīt latviešu literātūras vēsture nav mēģinājusi. Šāds mēģinājums atkal būtu paradoksāls, jo — arī Rainis nav nemaz iedomājams bez vācu skolas. Gan pēdējā laikā gandrīz vai par labas gaumes apliecinājumu kļuvis paradums pieminēt „neveselīgo vācu romantismu” Fricā Bārdas dzejā, bet varbūt arī šādā sakarā varētu vēlēties lielākas iecietības atjaunošanos, lai bez pārsteidzīgiem apvainojumiem novērtētu joprojām visai populārā dzejnieka īpatnējo svaru.

Tikai pēc 50 gadiem atvadījusies no vācu klasicisma un romantisma skolas, latviešu dzeja tikpat dedzīgi raudzījusies pēc citām. Tas jau zināms, ka tūlī pēc 1905. gada revolūcijas gan ar krievu starpniecību, gan tiešā veidā beidzot radās saskare ar romāņu dzeju, vistiešāk frančiem. Pēc reibuma izgulēšanas, kuŗš pārņēma par dekadentiem dēvētos pirmos franču skolas audzēkņus, no šīs saskares radās vismaz divi svarīgi literātūrvēsturiski fakti: pirmkārt, ar Arvedu Švābi latviešu dzejā ienāca pirmais pilsētas dzejnieks; otrkārt, savā Biķerī pirmoreiz pasniegtā franču vīnu līdz galam izraudzēja Edvarts Virza un kļuva par apbrīnotu, uzklusāmu un dažreiz arī epigoniski atdarināmu skolotāju gaŗai rindai jaunāku dzejnieku ar Veroniku Strēlerti kā ievērojamāko.

Interesanti piebilst, ka latviešu dzejas vēsturē tūlī pēc saskares ar franču tradīcijām sāka atbalsoties vecu vecais vācu un franču gara antagonisms. Taču tas bija vācu skolas audzēknis Blaumanis, kam dekadentu panti kļuva par zobgalības priekšmetu. Tāpat tas bija vācu garam tuvais Andrievs Niedra, kas jaunajā dzejā sāka medīt „aklo fantaziju”. Un beidzot tas bija vācu romantisma zilās puķes apbrīnotājs Fricis Bārda, kas neparasti asiem paņēmieniem vēlējās nomaitāt jaundzimušo latviešu pilsētas dzeju. Kā zināms, vēsture vācu skolas zobgalīgajiem un bargajiem soģiem pavēlējusi klusēt. Ja tagad no savām kapa vietām piecēlto Blaumanis, Niedra, Fr. Bārda un pašķirstītu mūsu pēdējo gadu desmitu dzeju, tad viņi jau pēc dažiem mirkliem atkal sabirtu pīšļos, — tik lielas šausmas tos pārņēmtu. Bet vēl varētu atgādināt, ka, spriežot pēc diēnas grāmatas, uz franču simbolistu tradīcijām ar īgnu skepsi raudzījies pat Gētes „mazdēls” Rainis. Ja jau

kāds no vācu skolas audzēkņiem jaunajai dzejai būtu varējis vēltīt atzinību, tad par tādu iedomājams vienīgi universālais Poruks, kas pirmais no latviešiem jau pagājušā gadsimta beigās bija informēts par franču simbolistu centieniem. Blakus minot, viņš arī bija pirmais no latviešiem, kas saprotas ar Bodlēru, lai dziļā pielūgsmē locītu ceļus Eiropas klaidoņa Richarda Vāgnera mūzikas altāra priekšā.

1918. g. 18. novembris nojauca pēdējos žogus, kas latviešu dzejniekus varēja šķirt no saskares ar plašo pasauli. Tāpēc gan ar ekspresionisma vilni, gan neatkarīgi no kāda virziena mūsu dzeja sāka uzņemt stilistiskās metodes un metriskās formas paraugus gandrīz vai kolekcionārā veidā. Jauno parādību raibajā nīrboņā literātūrvēsturniekiem iemesls apstāties pie divi faktiem. Pirmkārt, ja, tik ilgi atrodoties Krievijas imperijā un saprotamā kārtā pievienojoties Puškina un Ļermontova apbrīnai, atskaitot dažus Viktora Eglīša darbus, latviešu dzejā netika manāmas itin nekādas spilgtākas krievu skolas pēdas, tad tādas parādās neatkarības laikā. Nu tie ir krievu revolūcijas dzejnieki Aleksandrs Bloks, Jeseņins un Majakovskis, kas liekas atdarināmi. Ja atstājam pie malas maztalantīgus epigoņus, tad tas ir Aleksandrs Čaks, kas pēkšņi ienāk latviešu dzejā ar Austrumu aizrobežas manierēm. Nav šaubu, viņš bija liela vērīena dzejnieks. Mantojumā, ko tas atstājis, ir krietna un vērtīga daļa, kur revolūcionāro krievu dzejnieku ēna jau pavisam izbālējusi, taču visumā no lielajiem talantiem Čaks ir un paliek vienīgais spilgtākais krievu skolas pārstāvis latviešu dzejā. Ne mazākā mērā neatraujot pelnīto apbrīnu, nevar tomēr atturēties no secinājuma, ka Aleksandra Čaka dzeja, ciktāl tā tipiski „čakiska”, ir drusku tāda kā anachroniska parādība. Varbūt tāpēc šim dzejniekam nav gājušas garām ne vientuļnieka kļūmes un paradoksi, ne ar tiem saistītais traģiskais beigu cēliens. — Otrs fakts, ko atzīmēs literātūrvēsturnieks, ir tuvāka iepazīšanās un iedziļināšanās angļu dzejā un tur gūto ierōsmju atklāsmē latviešu dzejnieku darbos. Tādā sakarā minams Anšlavs Eglītis un Ēriks Ādamsons. Viņi nav palikuši vienīgi anglofīli. Tāds taču ir arī, piemēram, trimdas dzejas agresīvais savdabībs Dzintars Sodums, kuŗa talantu raudzē angļu modernisti.

Noteikti jāuzsver, ka skola dod tikai zināšanas, skola dod ierosmes un attīsta iedzimtās dispozīcijas. Skola ir tā, uz ko attiecas Virzas vārdi, ka „Dievs tikai talantu pēc savas gribas dod, bet māksla pantus vīt mums pašiem jāatrod”. Tāpēc, runājot par dažādām cittautu skolām, kādās gājuši latviešu dzejnieki, jāatsakās no aizdomām, ka ar to viņi būtu kļuvuši vāciski, franciski, krieviski vai angļiski. Katra īsta latviešu dzejnieka atklāsmē taču ir latviskais kodols, kas aizmeties tautas dvēseles satversmē un briedis vēstures likteņos. Svešais ņemts tikai tiktāl, cik to pieļāvusi pašu gaume. Vienīgi varmācīgi apstākļi varējuši

veicināt kāda tārpa ieurbšanos līdz šim kodolam, un tad tas arī nozīmējis ne vien mums svešas un kaitīgas ideoloģijas ievazāšanu, bet pašas dzejas jēgas iznīcināšanu, kā to zinām okupētās Latvijas ražojumos, ko brīvā kultūras pasaule par dzeju vairs nevar atzīt.

Jā jautātu, ko tad īsti latviešu dzejnieki mācījušies svešajās skolās, tad atbildes dalītos arī pēc plašākiem pētījumiem, un dalītos tāpēc, ka it kā „svešais” nebūt nav salīdzināms ar kādu tīri mehānisku piejaukumu, ko viegli atdalīt nost. Jāpatur prātā arī katra dzejnieka temperaments, kas līcis apstāties pie atbilstošiem elementiem. Varētu varbūt teikt tā — bet tam ir tikai minējuma vērtība: antīkā dzeja mācījusi cienīt formas tvirtumu, vīra gadu viedumu, Herakleita mūžīgās plūsmas apjautu un Horācija hēdonismu; vācu klasika un romantisms rosinājis domāt, apcerēt, arī protestēt, emancipēties, meklēt sintezi starp reālo un irreālo. Nebūs noliedzams, ka vācu skola ievazājusi arī sentimentālisma manieres. Franču dzeja, kas zīmīgā kārtā par skolu izraudzīta tikai no renesanses līdz pagājušam gadsimtam, atgādinājusi, kāda nozīme formas kanoniem un dzejiskās frazes elegāncei, kā arī dzejai kā runātu skaņu kopai. Šī skola likusi būt drosmīgākiem motīvu un tematu izvēlē, gan domājot par intīmajiem pārdzīvojumiem, gan objektīvo pasauli. Angļu dzeja attīstījusi ironisku, rotaļīgu skepsi un vispār intelektuālīzējusi izteiksmi, tādā veidā iedarbīgi irdinot pēdējās sentimentālā romantisma atliekas latviešu jaunākajā dzejā. Vēl ko citu varētu teikt, domājot, piemēram, par Soduma aizraušanos ar angļu paraugiem, bet iespējamie secinājumi jāatstāj vēlākajai pārbaudei. Kā tika teikts, krievu dzejas klasiskajam laikmetam latviešu dzejnieki apzinīgi vai neapzinīgi gājuši garām ar jūtamu vienaldzību, toties neatkarības gados krievu skola parādījusies ar ekspresīvu, revolūcionāru plakātismu, iemažinisku smeldzi un iedomās konstruētu skaistās dāmas pielūdzamo tēlu.

Tie, kas meklē tā saucamo ģēnuīni latvisko dzeju, vispirms apstāties pie Tautas atmodas, kad uz Juŗa Alunāna liktajiem pamatiem nostājās Auseklis, Pumpurs, Lautenbachs un citi. Apstāšanās pamatota ar pārliecību, ka ģēnuīni latviskai dzejai kaut kādā veidā jāturpina tautas dziesmu tradīcijas. Patiesībā citas mērauklas arī nav, un tā to sapratuši paši Tautas atmodas dzejnieki, tā to pateica Pārstrautu Jānis Lautenbacha inspirētajā rakstā Domas par tautiskās dzejas nodibināšanos. Ir tikai jautājums, kā saprast tautas dzejas tradīciju turpināšanu. Mēs zinām, ka Auseklis, Pumpurs un citi tautiskie dzejnieki iedomājās nodibināt kontinuitāti ar tautas dziesmu poēziju tādā veidā, ka savai mūzai lika apvilkt tautas tērpu. Iedomas var attaisnot, bet principā tas nav vēl izšķirīgais moments. Ka kāds sacerējis dzejoli Alkaja vai Sapfo strofās, tad taču nav nedz domāts, nedz varēts šo dzejoli padarīt

grieķisku. Gluži tāpat tautas dziesmu pants un stila paņēmieni ne katreiz nodrošinās ģenuīni latviskas dzejas rašanos. Ja nu tomēr ar pagājušā gadsimta tautisko dzeju bija domāts ne vien atdarināt tautas dziesmu poēziju, bet dot tai arī turpinājumu, tad kādā īpašā ziņā šī iecere tika īstenota, un tam ir liels svars visā tālākajā latviešu gara dzīvē un politiskajos notikumos. Atceros, prof. A. Švābe priekš gadiem divdesmit kādā priekšlasījumā Rīgā teica, ka latviešu tautas dzejai nav vēsturiskās domāšanas. Laikam šo aizrādījumu nebūs iespējams apstrīdēt. Bet pagājušā gadsimta jeb tautas atmodas tautiskā dzeja beidzot nonāca līdz vēsturiskai domāšanai. Ar to radās latviešu nacionālie simboli, kas mudināja apjaust tagadni, atcerēties pagātņi un atvērt acis nākotnes vizijām. Reizē tas bija sākums cēlākajam dzejas darbam, ko darinājis latviešu dzejnieks, un tas saucas — Latvijas valsts.

Ja ģenuīni latvisko dzeju meklē, nedomājot par ietēru un tomēr atzīstot vajadzību parādīt radniecību ar tautas poēziju, tad pirmo reizi tāda parādās ar Kārli Skalbi, kuŗa personā, gribētos teikt, dzīvo vidū viesojies kāds no seno paaudžu Veļu mātes raženo pulka, un viņš patiesi ir tik latvisks, ka jebkuŗa cittautu dzejas skola to būtu izslēgusi nesekmības dēļ. Bet blakus Skalbem nevajadzētu lēti aizmirst Kārli Jēkabsonu, šo lielo liriku, kas tik daudz zobots, tik reti saprasts, tā ka pat Zeiferts savā Latviešu rakstniecības vēsturē vērtējis viņu kā naidīgs, pat zobgalīgs recenzents un nevis kā iejutīgs kritiķis.

Savas īpašās personības prizmā lauztu, Skalbes un Jēkabsona līniju valsts laikā turpināja pa daļai Zinaīda Lazda un jo sevišķi Andrejs Eglītis. Bet mūsu nacionālā traģēdija šiem abiem lika nokļūt tādās lomās, kur nepieciešams rīkoties ar jaunām skaņām un sarežģītām modulācijām, kas, piemēram, Andreja Eglīša pēdējā laika sacerējumos veido gluži apokaliptiskas gleznas. Būtu sakāms, ka Zinaīda Lazda trimdas laikā ieguvusi Antigones vaibstus, bet no Andreja Eglīša vārmām sajauktās pasaules klajumos dzirdama Vecās derības Dāvida vai Jeremijas balss.

Kā zināms, Latvijas neatkarības gados notika arī jauns programma-tisks mēģinājums cīnīties it kā pret kaitīgām svešām skolām un ietekmēm. No šīs programmas radās dievturība, ar ko latvisko domāja paaugstināt līdz reliģijai un tautisko ietēru līdz kulta piederumam. Labi domātā programma, diemžēl, sagādāja izdevīgu konjunktūru mazākiem gariem. Bet viens dzejnieks, sekodams dievturībai, nonāca līdz jauniem paņēmieniem latviskās dzejas sacerēšanā. Tas bija Jānis Medenis. Tomēr neaizmirsīsim, ka šis neparasti lielais talants iepriekš bija jau skolojies ir antīkajā dzejā, ir franču renesanses lirikā, ir Verharna poēmās.

Latviešu visjaunākajā dzejā Dzintars Sodums ir ierakstījis šādas rindas: „Mēs esam dzimuši šim laikam, šis laiks mums grūti jāiznes”. Bet jau Juris Alunāns apzinājās „sava laika nejēdzības” un ar atdzejojumu palīdzību „dīdīja spalvu uz savas tautas kaunu”. Spītējot debatēm par laikmetīgā vai mūžīgā prioritāti, laiks nevienu ievērojamāku latviešu dzejnieku nav pilnīgi atbrīvojis no sava gūsta. Un, dzimis savam laikam, latviešu dzejnieks šais 100 gados to ir iznesis kā patriots. Ne jau velti pat īgnais ciniķis Andrejs Upītis, 1910. gadā salīdzinādams Andrieva Niedras un Raiņa dzeju, rakstīja šādu teikumu: „Ikviens latviešu dzejnieks ir dabā nosodīts mīlēt savu tautu”. To, ka tautas un tēvzemes mīlestība būtu sods vai lāsts, atstāsīm Andreja Upīša un viņa tuvinieku ziņā. Bet tā tas nu ir, ka no Jura Alunāna līdz visjaunākajiem laikiem patriotiskie motīvi bijuši latviešu dzejas velki, kuŗos icausts viss pārējais. Šo velku vilkšanā piedalījies pat mūžības domu apsētais Poruks un gluži vienreizīgais aistēts Ēriks Ādamsons. Un, lai nezcik agresīvs pret mūsu nacionālajiem simboliem un tradicionālajiem svētumiem liktos jau dažas reizes pieminētais Dzintars Sodums, galu galā arī viņš vēlas kurliem teikt: „Es biju, dzimtene, tavs kara kalps”.

Tikai nevajag pārprast to, kas nupat teikts. Ja vēlreiz uzsvēram, ka patriotiskie motīvi būtu saucami par latviešu dzejas 100 gadu velkiem, tad tas ir vienīgi konstatējums, un ar to nav domāts apšaubīt krāšņos, bagātos ornamentus, ko starp velkiem ierakstījuši audi. Tāpat nav teikts, ka patriotiskie motīvi katreiz būtu skanējuši kā dzejas mākslas augstākie paraugi. Ne visi un ne vienmēr spējuši savu patriotismu apliecināt tā kā Rainis, Skalbe, Virza, Strēlerte, Andrejs Eglītis. Bet varbūt bija pat vajadzīgs, lai reiz atskanētu, piemēram, šie mākslas ziņā nepretenciozie Plūdoņa vārdi: „Mēs gribam būt kungi mūsu dzimtajā zemē, Mēs gribam šie paši sev likumus lemt,” un gluži tāpat bija vajadzīgi mākslas ziņā vienkāršie Leonīda Breikša vārdi: „Svēts mantojums šī zeme mūsu tautai...”

Pārskatot mirušo latviešu dzejnieku personālijas, redzams, ka viņu vidējais mūža garums bijis ap 50 gadu. Tas nozīmē, ka latviešu nacionālā mākslas dzeja šobrīd ir tikai divi dzejnieku mūžu vecumā. Bet šais divi mūžos tā patiesībā ir izdzīvojuši daudzus mūžus Eiropas dzejas vēsturē, jo, piedzimdama klasicisma un romantisma tradīcijās, tā pāri dažādiem meklējumiem un virzienu manierēm nonākusi līdz aleksandrinizēšanās procesam un sirreālisma vai atonālisma modei. Mūsu atcerē pieminamo 100 gadu laikā attīstība bijusi tik strauja un mūsu gaume tā izlutinājusies, ka nemanot esam kļuvuši jau pārāk izvēlīgi, tā ka sākam pat aizmirst tādus dzejniekus, kas vēl nesen tika rotāti lauriem. Nekādā ziņā nevar liecināt, ka pašu jaunāko dzej-

nieku vidū vienmēr būtu valdījusi pietāte pret latviešu dzejas kontinuitāti. Šad tad piemirsta arī nenoliedzamā patiesība, ko kāds vācu esejists formulējis šādos vārdos: „Poēzija nav lukss, bet dzīves substance. Kas ar to rīkojas, tas atrodas augstākajā atbildībā”. Tāpēc ir gadījies latviešu visjaunākajā dzejā, ka, tiecoties pēc dažādiem eksperimentiem, patiesībā notiek nevis poētiska radīšana, bet izlaidīga ārdīšana, kur nekādas atbildības, protams, nevajag.

Lai būtu bijis kā būdams, dzeja jeb, pareizāk izsakoties, liriskā dzeja ir bijusi tā nozare, kurā vispilnīgākā veidā, visaugstākajā pakāpē parādījusies latviešu tautas literārā ģenija atklāsme. No Juŗa Alunāna Dziesmiņām bija jāpaiet tikai nepilniem 50 gadiem, kad ar Raiŗa Tālajām noskaņām latviešu dzejai būtu bijušas tiesības ieņemt vietu Eiropā. Bet Raiŗa lielums lai neapēno citus. Ja pasaule no mums prasītu mantas, kas domātas ekstrāvagantu gardēžu brokastīm, tad varbūt latviešu dzeja varētu dot diezgan maz. Bet, ja pasaulei būtu interese pēc gadu desmitos un simtos pārbaudītām tradīcijām latviešu radošā gara atklāsmē, tad mums nevajadzētu kautrēties arī izvēlīga ņēmēja priekšā, un tādā gadījumā Rainis būtu tikai viens starp vairākiem.

* * *

Sagatavodams iespiešanai savas Dziesmiņas, Juris Alunāns atradās ārpus dzimtenes. Arī tagad latviešu dzeja kā mākslas un kutūras parādība turpina pastāvēt tikai ārpus Latvijas. Alunāna Dziesmiņas varēja iznākt ar subskripcijas nodrošinātiem līdzekļiem. Liekas, pašreiz esam pavisam tuvu tādām pašām priekšnoteikumam, lai izdevēji varētu riskēt ar kādas jaunas dzejoļu grāmatas publicēšanu. Nenoliedzot nevienu, kas šai laikā raksta un iespiež savus dzejoļus, labprāt apliecinot, ka viņi ar labāko apziņu cenšas kalpot Viŗas Majestātei Latvieŗu Dzejai, esmu tomēr pārliecināts, ka atbildība par mūsu dzejas vērtību līmeni pašreiz uzvelta tikai uz daŗu dzejnieku un dzejnieŗu pleciem. Šie nedaudzie un nedaudzās viegli var sākt pagurt, seviŗķi jau tāpēc, ka viņi jūtas pamesti. Pats ļaunākais, ka trimdā mūsu liriskajai dzejai nav itin nekādas droŗas rītdienas, jo apstājusies jaunu dzejnieku dzimŗana. Fakts taŗu tāds, ka no visiem tiem tūkstoŗiem ļaunieŗus, kas Vācijas notmetnēs pabeidza latvieŗu ģimnaziju, radies tikai viens vienīgs, kurŗ redzam augam dzejnieku. Domāju te Olafu Stumbru.

Tātad izredzes nav krāŗņas. Bet tās ir dabiskas. 20. gadsimta vidus latvieŗu trimdā nav tā, kas uz neierobeŗotu laiku varētu garantēt mūsu dzejas turpināŗanos augstā līmenī. Mūsdienu pasaules situācijā trimdas dzejnieks, ja tāds būtu likteŗa lēmums, aicināts lepņajai latvieŗu liriskās dzejas mākslai dot tikai cienīgu epilogu. Tālākā attīstība iespējama

vienīgi pēc važu krišanas dzimtenē un pēc latviešu dzejas atgriešanās savā zemē. Ja tas tā notiks, tad literatūras vēsture un visa tauta pareizi novērtēs trimdas dzejnieku varonību un viņu radīto vērtību svaru gan mākslā, gan nacionālajos centienos.

Pesimistiskās pārdomas varam remdināt ar to, ka, pieminēdami savas nacionālās dzejas 100 gadus, pamatoti apzināties latviešu radošā gara spēku un daudzveidību, kas tajos lauztin lauzies uz āru. Ir patiešām tā, kā to teicis Juris Alunāns, pārņemdam Horācija Piemiņekļa motīvu: „Nopelņas lepnību neej manim vis liegt, mūza, man laipnīgā, galvā vainagu cel, vītu no ozoliem”.

1956. g.

Andrejs Pumpurs

22. septembrī būs pagājuši 125 gadi no tās dienas, kad dzima mūsu Tautas atmodas laika dzejnieks un Lāčplēša autors Andrejs Pumpurs, bet šī gada 6. jūlijā bija pagājuši arī jau 64 gadi, kopš viņa vairs nav. Zīmīga sagadīšanās, ka Pumpurs mira tajā dienā, kad visās Latvijas ārēs skanēja sensenais latviešu dzīvības sauciens „līgo!”, jo pēc vecā kalendāra 6. jūlijs bija 23. jūnijs, tātad Zāļu diena ar Jāņu vakaru. Tautas dziesminieks aizvēra acis, bet tautai bija dzīvot...

64 gadi, kas mūs šķīst no Pumpura pēdējiem mirkliem, ir tikai cilvēka vidēja mūža garums, tālab var rasties arī savāda sajūta: Cik taču samērā nesen vēl starp dzīvajiem bijis dzejnieks, kuŗa vārdam radusies leģendāra slava! Bet šais 64 gados mūsu tautas likteņos un visā pasaulē notikušas tik milzīgas pārvērtības, ka tās laika atstarpī it kā pastiepušas divkārsā vai pat trīskārsā garumā. Ja tā, tad varam par Andreju Pumpuru runāt arī bez fražaina izskaistinājuma. Raudzīsim saskatīt viņu ne kā leģendas varoni, bet kā cilvēku, kas var maldīties tāpat kā visi. Tuvosīmies ne vien tam Pumpuram, kādu mēs viņu labprāt vēlētos redzēt, bet arī tam Pumpuram, kāds viņš bija un kāds tagad rādās vēstures perspektīvā. Tā mēs iegūsīm dzīvāku priekšstatu.

Tūlīn tad nu rodas jautājums, kāds ir galvenais iemesls, kuŗa dēļ mums jāpiemin un jāgodina Pumpurs arī tad, kad pagājuši jau 125 gadi no viņa dzimšanas un 64 gadi no nāves dienas. Atbildes labad citēšu teikumus, ko 30 gadu vecumā Pumpurs rakstījis kādā vēstulē: „Ikkatram cilvēkam ir savs iekšējs nolūks un mērķis, pēc kuŗa tas visā savā dzīvošanā dzenas un, cik spēdams, pūlējas, kā savu nodomāto mērķi aizsniegt varētu. Šādu mērķi esu arī es izraudzījis, un vienu no tiem grūtākiem, proti: tautas labklāšanu un aizstāvēšanu”. — Lieki piebilst, ka par šāda mērķa lielumu vai cēlumu nekādi paskaidrojumi nav vajadzīgi. Un, ja Pumpurs apzinīgi ir gribējis to sasniegt, tad mūsdienu skatījumā tieši šī gribēšana jāatzīst par galveno. Tā attaisno arī gadījumus, kad gribēšana nav vienādojusies ar varēšanu; tāpat tā attaisno vienu otru maldu taku, kas Pumpuram likās vedam pie cēlā mērķa.

Pumpurs nebija Kronvaldam līdzīgs tautas tribūns un kādās lauku kāzās noteikti jutās labāk nekā tad, ja viņam būtu jāuzstājas kādā skolotāju sapulcē. Viņš nebija arī Krišjānim Valdemāram līdzīgs

tautsaimniecisks plānotājs, diplomātisks manevrētājs un rūdīts publicists. Pat virsnieka tērpā Pumpuru grūti iedomāties uz galma ap-rindu parketa. Pumpurs bija tikai dzejnieks ar gaužām nepraktisku dabu un gaisīgām fantazijām pilnu galvu. Tātad par „tautas labklā-šanu un aizstāvēšanu” viņš arī varēja cīnīties vienīgi kā dzejnieks.

Ja nu apstājamies pie Andreja Pumpura kā dzejnieka, tad der atce-rēties, kādi robežstabi bija viņa mūžam. Kad Pumpurs dzima, mūsu nacionālajā dzejā bija atskanējuši tikai pirmie neveiklie šļupsti. Kad Pumpurs mira, latviešu mēlē jau runāja Gētes Fausts, starp latviešu dzejniekiem bija Poruks, Blaumanis, Aspazija, Rainis, modās arī Akurātera un Skalbes talants. Tātad latviešu dzejas attīstība pa Pum-pura dzīves laiku bija joņojusi milzīgā ātrumā uz priekšu un uz augšu. Bet Pumpurs pats šai attīstībai pavisam nebija spējis tikt līdz un jau sava mūža pēdējos 10 gados bija kļuvis par anachronisku parādību mūsu tā laika dzejnieku saimē. Tā ir traģiska patiesība, ka Pumpurs, kaut gan mira tikai 61 gadu vecs, kā dzejnieks bija nodzī-vojis krietni pāri savam laikam.

Bet šis savs laiks Pumpuram bija, un to viņš arī raženi piepildīja. Tā bija Pumpura jaunība, vistiešāk tas laiks, kad viņš uzturējās Pie-balgā un Jumurdā, tas ir, no 1867. līdz 1874. gadam. Latviešu dzejas pasaule toreiz bija vēl gaužām neiztaisīta un tukša, bet tautas modi-nāšanai „uz jaunu jauku dzīvi” par visu vairāk derēja dzejnieka dzīvie vārdi. Tādos apstākļos Pumpurs ar sava talanta spīrgto dabiskumu un patriotisko jūsmu ļoti ātri un pelnīti ieguva paša populārākā tautas dziesminieka slavu. Šai laikā radušies gandrīz vai visi tie viņa dzejoļi, ko vēl tagad var baudīt ar patiku vai pat ar savīļņojumu, pie-mēram, tautā iedziedātā Stāsti manim, Daugaviņa, pravietiskais Imanta, Tautai, Bārenīte, Pastārīte un virkne citu. Tās ir dzejas vē-rtības, kas var diezgan ilgi spītēt laikam un tā ir ar skaidru rokrakstu rakstīta nodaļa mūsu nacionālo centienu vēsturē, kuŗas nozīme dzīva vēl tagad. Vai tad mūsu dienās nebūtu uzklusāms tas pats acinājums, ko Pumpurs raidīja tautai priekš 95 gadiem:

Šo domāja, to domāja,
Sveši ļaudis daudz domāja;
Ko domāja sveši ļaudis,
To tu līdzī nedomā!
Tev jādomā: laiks atnāks,
Kad ikkatrs domāt sāks.

Un vai tagad tāpat kā toreiz nav svarīga Pumpura sludinātā ticība, ka „Imanta nevaids miris, Bet tikai apburts klus” un ka „reizi Pērkon-dēli Tai kalnā lodes spers, Tad bēdzīs visi jodi, Pēc zobena tas tvers!”

Šis spirgtais rīta cēliens Pumpura radošā darbā, diemžēl, pēkšņi apraujas. Nākamā cēlienā ar dabisku talantu apveltīta dzejnieka vietā ieraugām amatniecisku gudrotāju. Tiesa, šai cēlienā rodas arī Lāčplēsis, kam mūsu literatūras vēsturē un nacionālajās tradīcijās piešķirta tik liela nozīme. Bet par Lāčplēsi runāsim vēlāk. Īsteni ar šo Lāčplēsi, kas iznāca 1888. gadā, uz trešajiem dziesmu svētkiem, bija ne vien sasniegta Pumpura literārās darbības kulminācija, bet arī pielikts tai punkts. Viņš pats sāka apjaust, ka nevar būt vairs pat labs amatnieks, jo, runājot Teodora Zeiferta vārdiem, viņam trūka nepieciešamās dzejnieka rutīnas. Ko pats Pumpurs neapjauta, tas bija pietiekamas gaumes trūkums. Tālab pat spirgtajā rīta cēlienā, Piebalgas un Jumurdas gados, blakus tā laika apstākļos ļoti labiem dzejoļiem publicēti arī galīgi nepieņemami ražojumi, piemēram, satiriskais dzejojums Ķurbu valsts.

Kālab Pumpura talantam bija lemta tik īsa ziedēšana un kālab starp košiem ziediem redzami arī tārpju maitāti? Visi mūsu literatūrvēsturnieki ir tēlojuši Pumpura grūtos apstākļus bērnībā un zemo izglītību, kas beigusies ar draudzes skolu. Manuprāt, tas vien vēl nav izšķirīgais. Vairākiem mūsu dzejniekiem, pat īsti ievērojamiem, skolas gaitas izbeigušās ātri, bet viņi izglītojušies kā autodidakti. Jāspriež, ka Pumpura pašizglītošanās spējas bijušas mazas, un iemesls laikam meklējams viņa nestabilajā raksturā. Okupētajā Latvijā turienes padomju rakstnieks Jānis Kalniņš par Andreju Pumpuru ir publicējis biogrāfisku romānu. Pelavas, kas radušās, kuļot režīma propagandas salmus, no šī darba diezgan viegli atsijājamas nost, un tad Kalniņa romānu, kuŗš rakstīts pēc pamatīgām materiālu studijām, var lasīt ar interesi. Kaut nolūks bijis tēlot Pumpuru kā ievērojamu cīnītāju, autors nav centies viņu ideālizēt kā cilvēku. Tad nu redzam šo Tautas atmodas laika dzejnieku kā drusku naīvu un dēkainu nelaimes putnu, kas nekur tā īsti nevar savu vietu atrast. Viņš cieš aiz apziņas par izglītības trūkumu, bez tam pārāk ilgi moka atmiņas par neveiksmi pirmajā mīlestībā. Būdams omulīgs bohēmiētis un vispār ļoti sirsnīgs cilvēks, Pumpurs ir ļoti nevērīgs pret kuplo ģimeni. Viņa uzskati ir svaidīgi, un gadās, ka Pumpura paša rīcība nesaskan ar to, ko viņš sludinājis kā tautas modinātājs.

Runājot par Pumpura uzskatiem, plašāk jāapstājas pie kāda īpaša momenta. Līdz pat Latvijas okupācijai visā mūsu dzejnieku saimē Pumpurs ir vienīgais, ko visas saglabājušās fotogrāfijas rāda krievu armijas virsnieka tērpā. Jāspriež, ka viņš bijis ļoti lepns uz to, tālab tieši tādā izskatā pozējis fotografam. Protams, nebūtu nekāda iemesla runāt par to, kādi kuŗam tajos laikos bija svārki mugurā. Bet nu izrādās, ka šis krievu armijas virsnieka tērps, ko tik ļoti mīlējis Pum-

purs, ir bijis pieskaņots viņa pārliecībai par gaismas nākšanu no Austrumiem. Tautas atmodas laikmetā jau vispār radās centieni latviešu tautas politisko orientāciju pagriezt pret Austrumiem, bet starp tā laika dzejniekiem tieši Andrejs Pumpurs visvairāk bija saindējies ar slavofīļu un panslavisma idejām. Austrumnieciskā orientācija Pumpura apziņā bija sākusi iesakņoties jau ar pieķeršanos tā laika romantiskajai hipotezei, it kā indoeiropiešu tautas un tādā arī baltu tautas būtu nākušas no Austrumiem, visticšāk no Indijas. Šo austrumos meklējamo tautu šūpulī Pumpurs ideālizēja, it kā tur būtu bijuši visi labie tikumi. Atzīdams kristīgās ticības ētiskās vērtības, Pumpurs arī Lāčplēša pirmajā dziedājumā Pērkonam liek teikt: „Nav Kristus mācība jauna, Iz austruma pamati viņai...”

Austrumu ideālizēšana un pretstatīšana Rietumiem, kur it kā slēptos viss ļaunais, ir kulminējuši dzejolī Austrums un Rietrums, ko labprāt citē gan pašreizējie Rīgas literātūrvēsturnieki, rakstīdami par Pumpuru, gan okupācijas varas propagandisti mums adresētos izdevumos:

Austrums laida brīvas tautas
Saules zemi piepildīt,
Tiesības tām bija ļautas
Pašām sevi pārvaldīt.

Rietrums viņas sagaidīja,
Ķēdes rokā turēdams,
Verdzībā tās ieslodzīja,
Dzimumkārtību ievēzdams...

Arī mūsu latvju tauta
Cietusi caur Rietrumu,
Kamēr vēl neilgi glābta
Tika tā caur Austrumu.

Jau šajā programmas dzejolī pēdējais pants par latvju tautas neseno izglābšanos „caur Austrumu” liecina, ka hipotētiskās indoeiropiešu tautu pirmdzimtenes ideālizēšana Pumpuram konkrētizējās kā Krievijas slavināšana. Aizrāvis ar to, viņš nekā negrib zināt, piemēram, par faktu, ka „dzimumkārtība” Krievijā pastāvēja vēl tad, kad Vidzemē un Kurzemē tā jau bija atcelta. Lai nu kā, bet atkal jāteic, ka līdz pat Latvijas okupācijai neviens latviešu dzejnieks nav tik daudz un tik dedzīgi noņēmis ar mīlestības apliecināšanu Krievijai, krieviem un slavu tautām vispār kā Andrejs Pumpurs. Tas tik ļoti duļņas acis, ka pat oficiālajā latviešu padomju literatūras vēsturē lasāms teikums: „Pumpura nostājā pret Krieviju ir arī daudz nekritiska”. Iepriekš mi-

nētajā Jāņa Kalniņa romānā lasāms, ka Pumpura dzīvesbiedre pārmetusi: Kamēr Pumpura dzejas varoņi cīnoties par tautas brīvību, viņš pats kalpojot cara armijas pulkos, un nevienam neesot zināms, kā labumu tas šais pulkos aizstāvēt. Ir ziņas, it kā atbildi uz šo pārmetumu Pumpurs būtu devis Tērbatā, tikdamies ar latviešu studentiem un sacīdams tā: „Es vēl cīnos par krievu zemi, bet jūs, jaunie, būsiet tie, kas cīnīsies par latviešu zemi”. Ja tas tā ir bijis, tad radies lies liecība par Pumpura svaidīgajiem uzskatiem. Dokumentāri pierādāms kāds cits gadījums: Tas pats Pumpurs, kas ir rakstījis rūgto pārmetumu pilno dzejoli Tautiešiem svešumā ar sākuma rindām: „Kāpēc klidāt tāli, tāli Jūs no mīlās dzimtenes”, bija iedomājies, ka reti apdzīvotajā Serbijā vajadzētu dibināt latviešu zemnieku koloniju. Tur tie dzīvotu labi un savās paraugsaimniecībās mācītu serbiem, kā kopt zemi. Tādā sakarā Pumpurs pat bija iesniedzis priekšlikumu Serbijas iekšlietu ministram, kas to nodeva skupščinas izlemšanai. Zīmīga ir skupščinas atbilde: Serbi savu brīvo zemi nevienam nevarot dot, viņi pagaidīšot, kamēr tā pašiem būs vajadzīga. Pēc šīs neveiksmes Pumpurs vēl nelikās mierā un plānoja, ka latviešu zemnieki varētu iepirkt lētu zemi Krimā. Viņš nosūtīja Baltijas Vēstnesim attiecīgu sludinājumu, bet rietumnieciski orientētais laikraksta redaktors Bernhards Dirīķis bija tik prātīgs, ka sludinājumu iemeta papīru kurvī.

Kā krievu un vispār slavu tautu draugs Andrejs Pumpurs ar visu sirdi iekļāvās latviešu slavofilu saimē, kuŗas vadonis bija Krišjānis Valdemārs. Valdemāra politiku var ja ne attaisnot, tad saprast: Redzēdams, ka latviešu tauta apdraudēta no divi pusēm, viņš atzina, ka no abiem ļaunumiem jāizvēlas mazākais, pēc viņa domām — krievi un latviešu pārkrieivināšanās. Tādā sakarā Valdemārs ir teicis: „Vai jūs domājat, ka ir labāk, lai latvieši pārvācojas un paliek verdzībā, nekā pārkrievojas un tiek brīvi? . . . Krievu ķēpa gan izliekas rupjāka, jo ķēpas taisni pie rikles, bet nekad nevar tik dziļi iesūkties latviešu miesā un garā kā vācu krampja nagi . . .” Pumpuru turpretim nenodarbināja dilemma par izvēli starp divi ļaunumiem, jo viņš visu ļaunumu redzēja tikai vienā pusē — vāciešos, bet visu labumu tikai otrā pusē — krievos. Tālab, ja Valdemāra uzskatus var saprast, tad Pumpura pārliecība jānožēlo. Vai Lāčplēša autora maldos kāda nozīme ir bijusi tam, ka no mātes puses viņa dzīslās radies slavu asiņu piejaukums, jo Pumpura mātes vectēvs bijis Krāslavas baltkrievs, tas paliek atklāts jautājums.

Ja nu tagad pievērsamies Lāčplēsim, tad vispirms sakāms, ka šis darbs ir ne vien Andreja Pumpura, bet arī sava laika bērns. Tāda toreiz bija mode — gandrīz vai par katru cenu pūlēties, lai arī lat-

viešiem būtu savs tā saucamais „tautas eps”. Uz to skubināja iedoma, ka, ja arī latviešiem tāds būs, tad viņi kā līdzvērtīgi varēs nostāties blakus citām tautām ar plaši pazīstamiem varoņepiem. Skubinājums kļuva jo spēcīgāks tālab, ka nesen bija parādījusies arī somu Kalevala un igaunū Kalevipoegs: Ja pat šīm mazajām tautām ir savi varoņepi, kāpēc tad tāds nevar būt latviešiem? Un vēl kas: Vācu rakstnieks un veco Nibelungu dziesmu pārdzejotājs Vilhelms Jordāns 1876. gadā bija apgalvojis, ka pēc indiešiem, persiešiem, grieķiem un ģermāņiem citām tautām vairs nemaz tādi epi nevarot būt, jo tās neesot sasniegušas attiecīgu kultūras pakāpi. Tieši Pumpurs tad nu bija tas, kas sāka ar Jordānu polemizēt, un viņa Lāčplēsis tika pasniegts kā pierādījums apgalvojuma aplamībai.

Centienos pēc tautas epa ne mazā nozīme bija vēl kādam faktoram pašu apstākļos. Tautas atmodas laikā mūsu dainas gan vēl bija īsti dzīva tradīcija pašā tautā, bet Krišjāņa Barona lielo dainu sējumu vēl nebija. Tālab laikam gan ne Pumpurs, ne citi Tautas atmodas laika literāti, ko bija sagūstījuši iecere par tautas epa radīšanu vai kas gaudās, ka latviešiem tāda nav, neapjauta, kādas vērtības un kāds vērtību daudzums rodams dainās, ja tās savāc vienkopus. Viņiem vēl nevarēja rasties absolūti drošais secinājums, ka latviešiem gan nav sava varoņepa, kāds ir pat somiem un zināmā mērā arī igauniem, toties grūti sameklēt citu tautu, kas varētu lepoties ar mūsu dainām līdzīgām gara bagātībām. Tikai Krišjāņa Barona darbs pierādīja, ka arī mums ir savs īpašs „tautas eps”. Tas gan ir lirisks un veidojas no vairākiem desmittūkstošiem sīku impresiju, toties tas ir tik īsts, tik tautisks un tik milzīgs, ka citi var mūs apskaust. Bet, ja tā, tad nav vajadzības meklēt vai mākslīgi radīt kādu tautas varoņepu, kas līdzinātos Nibelungiem vai Kalevalai.

Tagad mums tas skaidrs, bet citādi bija Tautas atmodas laikā, kad tika meklēti visi līdzekļi, kā attīstīt un nostiprināt nacionālo pašapziņu. Šādos apstākļos tad radās Pumpura Lāčplēsis, ko viņš pasniedza kā dāvanu latviešu tautai uz trešajiem dziesmu svētkiem 1888. gadā — uz tiem pašiem dziesmu svētkiem, kad pirmo reizi skanēja Jurjānu Andreja kantāte Tēvijai un kad pirmo reizi kopkošu koncerta programā atradās arī Jāzepa Vītola dziesma.

Līdz pat mūsu dienām domas dalās, vai Pumpura Lāčplēsi var saukt par tautas epu, kā to autors pats bija iedomājies. Es piederu pie tiem, kas Lāčplēsi par tautas epu nevar atzīt, bet tikai par epam kaut cik līdzīgu Andreja Pumpura rakstītu teiku un pasaku poēmu. Bez visa cita, kas liedz Lāčplēsi atzīt par tautas epu, jāaizrāda, ka ne vien mūsu pasaku un teiku labākais pazinējs profesors Pēteris Smitis, bet arī priekš trim gadiem dzimtenē mirušais filologs Krišjānis Ancītis,

kas par šī Pumpura darba avotiem veicis pamatīgus pētījumus, apšaubā, vai Lāčplēša teika, kas likta epa pamatos, ir īsta. Vairākas pazīmes pārāk skaidri liecina, ka tā varētu būt nevis tautā noklausīta, bet paša Pumpura izdomāta.

Bet jautājumam par to, vai Pumpura Lāčplēsis ir tautas eps vai nav, gaužām maza nozīme, un visi strīdi par to patiesībā ir strīdi par vecu jautājumu: Vai mums vajag sava tautas epa, vai arī gluži labi varam bez tā iztikt? Daudz svarīgāki ir jautājumi, kāda vieta Pumpura Lāčplēsim latviešu literatūras vēsturē un kādas sekas šim darbam bijušas mūsu nacionālajos centienos un nacionālajā kultūrā plašākā nozīmē.

Apstājoties pie jautājuma par Lāčplēša nozīmi latviešu literatūras vēsturē, sakāms sekojošais: Publicēdams savu poēmu 1888. gadā, Pumpurs bija devis līdz tam laikam plašāko dzejas darbu latviešu valodā. Bez tam Pumpurs bija pirmais, kas ar Lāčplēša tēlu mūsu literatūrā ieveda latvieti kā varoni, kuŗš cīnās par tautas brīvību un kuŗš ir ne vien bezbailīgs kareivis, bet arī cilvēks ar skaidru sirdi. Šis skaidrsirdīgais cīnītājs visā mūsu turpmākajā literatūrā kļūst par tradicionālu tēlu, kas atkārtojas arī tajos darbos, kuŗi attiecas uz latviešu leģionāriem Otrā pasaules kara kauju laukos. Bet, ja Lāčplēsi svešam ar tīrās dzejas būtiskāko vērtību svāriem, tad jāatzīst, ka, atskaitot atsevišķas vietas, tas ir gaužām vājš darbs. Tas ir vājš darbs ne jau no mūsdienu viedokļa vien, bet arī sava laika apstākļos. Lāčplēsis vēlreiz liecina, ka Pumpurs gan ir varējis būt apdāvināts improvizators ar ļoti laimīgiem radošiem brīžiem, bet ne ilgākā laikā veicama pamatīgāka darba darītājs, jo viņam, kā teica Zeiferts, trūka dzejnieka rutīnas. Protams, trūka arī izlīdzinātas pacietības un pietiekamas paškritikas. Nav šaubu, Pumpurs bija cilvēks ar nākotnē vērstu skatu un pravieša gaišredzību. Taču to viņš laikam nav varējis paredzēt, ka nepaies ne 50 gadi, kad vajadzēs piespieties, lai lasītu Lāčplēsi, un vēl pēc otriem 50 gadiem tas laikam nozīmēs sodu, ja latviešu jauniešiem liks izlasīt Lāčplēsi no sākuma līdz beigām, rindu pa rindai. Pumpurs nav varējis apjaust, ka viss tas, ko viņš vēlējies teikt un sludināt Lāčplēsi, nezcik reīžu koncentrētāk, dzejiskāk un tālab ar lielāku efektu jau ir skanējis viņa īsajā balādē par Imantu, kuŗš reiz pamodīsies no pieburtā miega un tvers zobenu, lai nāktu ārā no Zilā kalna. Ja nebūtu noticis brīnums, par ko runāsim drusku vēlāk, nezvai mums tagad Lāčplēša tradīciju vietā nebūtu Imantas tradīcijas. Pat par spīti šim brīnumam līdz pat pēdējam laikam Imanta ir it kā sacenties ar Lāčplēsi. Latviešu strēlniekiem Imanta laikam bija populārāks simbols nekā Lāčplēsis, bet arī latviešu leģionāri Otrā pasaules karā labi pazina „Imantas pulkvedi”. Pat Raiņa darbos un neīstenotajās iecerēs

blakus Lāčplēsim redzams Imanta. Ja kas Imantam liek atkāpties par labu Lāčplēsim, tad tā ir viņa tautība, jo, kā zināms, Imanta nav latvietis, bet libietis. Bez tam Pumpura balādes sižets un ideja ir pārāk tiešā sakarā ar vācu dzejnieka Rikerta balādi un vācu teiku par karali Barbarosu.

Bet nu runāsim par brīnumu, kādu piedzīvoja Pumpura Lāčplēsis. Šādā sakarā jāatgādina, ka arī istie cittautu varoņepi nav nozīmīgi tikai paši par sevi, bet jo lielāku nozīmi iegūst ar to, ka kļūst par pamatu jaunu vērtību izaugšanai un sakuplošanai. Piemēram, tas, ko somu tautai un visai pasaulei devis komponists Sibeliuss, nekādi nav iedomājams bez sakņošanās Kalevalā. Tāpat Richarda Vāgnera atstātais mantojums ir visciešākā sakarā ar Nibelungiem, bet Homēra Odisējas un Iliādas varoņi joprojām saista arī mūsdienu moderno rakstnieku radošās ieceres un parādās arvien jaunos veidos. Mūsu apstākļos arī Pumpura Lāčplēsis ir kļuvis par augsni, virs kuņas sakuplojis jaunu, ievērojamu vērtību dārzu.

Tas sākās ar Raini. Pumpuram būtu vajadzējis nodzīvot tikai 9 gadus ilgāk, līdz 70 gadu vecumam, un tad viņš varētu noskatīties Raiņa Uguns un nakts pirmizrādi Jaunajā Rīgas teātrī. Kas lai nu pasaka, kā justos Pumpurs, ieraudzīdams savu Lāčplēsi un citus poēmas varoņus Raiņa lielajā latviešu tautas likteņdrāmā. Varbūt viņš justos samulsis un mocītos ar neizpratni. Varbūt viņam liktos savādi, ka viņa Lāčplēsis nu kļuvis cīnītājs ne tikvien pret Tumšo bruņinieku, kas ieradies no Vācijas, bet arī pret to Melno bruņinieku, kas nāk no tatāriem un visas zemes mīn zirgu pakaviem. Tikpat savādi viņam varētu likties, ka, piemēram, ragana Spīdala kļuvusi par Spīdolu, kas ir skaistākā virs zemes un zem zemes ellē un Lāčplēša mērķu īstenākā sekmētāja. Bet var arī būt, ka, noskatīdamies Raiņa Uguns un nakts izrādē, Pumpurs justu, ka tā ir lielākā diena viņa mūžā un nu viņš var mierā aiziet.

Kaut gan Rīgas Latviešu Biedrības Mūzikas komisija, izsludinādama operas tekstu sacensību, bija norādījusi, ka vielu ieteicams ņemt no latviešu un leišu vēstures vai pasakām un teikām, kā piemēru minot arī Lāčplēsi, diezgan grūti izskaidrot, kālab smalkā dzejas kultūrā iesaistītais Rainis par veco dziesmu, kam piešķiramas jaunas skaņas, izvēlējās tik vāju dzejas darbu, kāds ir Pumpura Lāčplēsis. Liekas, izšķirīgais varēja būt Pumpura uz nākotni vērstais skats ar pareģojumu par Lāčplēša galīgo uzvaru, jo arī Rainis pats taču ar visām savām idejām dzīvoja nākotnē. Tālab manuprāt viens no pašiem ekstatiskākajiem brīžiem Ugunī un naktī ir tas, kad ceturtajā cēlienā atskan Spīdolas saucieni:

Akmens, šķelies,
Celies, mana apburtā tauta, celies!
Pēc simtgadu miega uz jaunu dzīvi,
Pēc vergu sloga uz gaismas brīvi!
Akmens, šķelies,
Tautas dziesminiek Pumpur, celies!
Dzied latvju varoni Lāčplēsi,
Teic pagātni, cel uz nākotni!

Lai nu būtu kā būdams, bet Pumpura Lāčplēsim un citiem epa tēliem varēja būt lemta dzīvošana savu laiku, toties Rainis tiem iedvesa pārlaicīgu dzīvošanu. Taču nupat citētais Spīdolas sauciens nozīmē Raiņa goddevību Pumpuram.

Raiņa Uguns un nakts tomēr nav ne pirmā, ne vienīgā kultūras vērtība, kam pamatā Pumpura Lāčplēsis. 1904. gadā radās Kārļa Skalbes pirmā un garākā pasaka Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties, kas nav nekas cits kā jaunā veidā pasniegts Pumpura Lāčplēša maldu ceļojums pa Ziemeļjūru. Bet ar šo tiešā Pumpura ietekmē rakstīto pasaku sākās Skalbes izaugšana par modernās pasakas meistarū pasaules mērogā.

Tūlīņ pēc Raiņa Uguns un nakts dekadentu dzejnieks Fallijs rakstīja savu traģēdiju Lāčplēsis, kas gan nav pabeigta, bet ir interesants mēģinājums Pumpura epa tēlus padarīt par modernas lugas personām ar individuālām problēmām.

Kā latviešu brīvības cīnītāju simbols Lāčplēsis piesaukts daudzos jo daudzos patriotiskos dzejoļos, arī vēl pēdējā laikā, un man ir vēlēšanās atgādināt Strēlertes Lāčplēša saucienu, kur pēdējā pantā teikts:

Kopā ar dzīviem un veļiem
Varoņi pulcēties sāk.
Raugi: pa rasainiem ceļiem
Mūžīgā Latvija nāk.

Ja bez Pumpura Lāčplēša nebūtu bijis Raiņa Uguns un nakts, tad neaizmirsīsim, ka caur Raiņa traģēdiju Pumpura tēli ir iesoļojuši Jāņa Mediņa lielajā operā. Gūdams ierosmi Pumpura epā, Ādolfs Ābele ir komponējis skaņu gleznu Lāčplēša kaps. Tāds pats nosaukums ir vienai no skaistākajām Alfrēda Kalniņa koša dziesmām, kam teksts ņemts no Pumpura epa pēdējām lappusēm.

Pumpura Lāčplēsis nodarbinājis vairākus latviešu grafiķus, kaut gan jāteic, ka neviens no viņiem nav sasniedzis to, kas izdevās somam Gallēnam-Kallelam, ilustrējot Kalevalu. Mūsu mākslinieku darbiem, tēlojot Pumpura varoņus, pārāk vecromantisks raksturs, un izdomā valda šablons.

Labprāt Pumpura Lāčplēši ir izmantojuši arī tie, kas bijuši vai ir mūsu centienu pretinieki. Piemēram, Andrievs Niedra tādā veidā sarakstīja apoloģiskās polemikas lugu Kangars, kur Lāčplēši ieraugām kā vienkāršu kausli. Latvijas pašreizējiem okupantiem ir citi nolūki: Tiem Lāčplēsis jāsarado ar krievu tūlīgo spēkavīru Ilju Muromieti, un, kā tas notiek, par to labs piemērs lasāms 1963. gadā Rīgā iespiestajā albumā Padomju Latvijas teātri. Pašā pirmajā lappusē teikts tur tā: „Lāčplēsis un Ilja Muromietis — nekad vēl šie divi leģendārie milži nav bijuši tik tuvi kā šodien. Viņu varenās spēka pārpilnās rokas saslēgušās cieši kopā, viņu skatiens pavērsts pretī jaunām tālēm, jauniem mērķiem, jauniem uzdevumiem. Kā kādreiz tālā senatnē, arī šodien viņi iet kopā ar mums, ar tautu, ar progresīvo cilvēci. Viņu diženie varoņdarbi dzīvo mūsu sirdīs un iedvesmo mūs jaunām gaitām. Viņu spēks ir varens un nesalaužams, tas ir cilvēka — visuradītāja spēks. Tas ir tautu draudzības spēks, dzīvi apliecinātājs spēks”. — Protams, kā Andrieva Niedras luga, tā arī Latvijas pašreizējo propagandistu centieni ir tikai kuriozitātes, kam nekādi plašāki komentāri nav vajadzīgi. Mēs paliekam pie tā Lāčplēša, par ko Pumpura epa pēdējās rindās teikts, ka reiz pienāks tas brīdis,

Kad viņš savu naidnieku
Vienu pašu lejā grūdis,
Noslicinās atvarā, —
Tad zels tautai jauni laiki,
Tad būs viņa svabada.

*

Andrejs Pumpurs ir bijis sava laika dzejnieks un sava laika cilvēks. Kā dzejniekam viņam ir bijušas arī neveiksmes un maldīga aplēse par savām spējām. Tāpat viņš nav bijis bez saviem liktenīgiem maldiem kā cilvēks, ko nodarbina domas par tautas likteni. Bet nav šaubu, ka visā savā dzīvošanā viņš ir gribējis pūlēties par tautas labklājību un aizstāvēšanu. Viņš ir bijis starp pašiem pirmajiem, kas runā par tautas brīvības izkaļošanu, un viņa balss vismaz atsevišķos gadījumos tai laikā varbūt ir bijusi pati dzirdamākā un noteiktākā. Tālab vietā Kārļa Skalbes vārdi, ko viņš veltīja Andrejam Pumpuram 100. dzimundienas atceres gadījumā: „Laimīgi tie dzejnieki, kuŗi nāk savā tautā kā pirmie, kuŗu balss ir atskanējusi kā rīta zvans, kuŗi ar savas dzejas saldo elpu pirmie pieskārušies vēl dusošai tautas dvēselei un devuši viņai pirmo nojautu par viņas pašas jaukumu un bagātību... Daudz ir zvaigžņu, bet visvairāk pazīstam un iemīlam to, kas vakarā parādās

kā pirmā un paliek pie debesīm kā pēdējā, tā kļūstot par rīta zvaigzni. Tāda ir Pumpura dzeja”.

Pumpura uzskatiem par latviešu tautas politisko orientāciju ir bijusi nepieciešama korrektūra, ko vislabāk izdarījusi mūsu pēdējo gadu desmitu vēsture. Pumpura nacionālismam pašam par sevi vajadzēja atjaunoties, iegūt jaunas skaņas, un viņa Lāčplēši uz saviem pleciem pacēla Rainis. Bet ir Pumpuram vārdi, kam nekādas korektūras un nekādu jaunu skaņu nevajag, kas ir tikpat aktuāli tagad, cik aktuāli bija priekš 95 gadiem. Esmu tos jau citējis, bet, lai tie jo labāk mums visiem iespiestos atmiņā, atkārtosu vēlreiz:

Šo domāja, to domāja,
Sveši ļaudis daudz domāja:
Ko domāja sveši ļaudis,
To tu līdzī nedomā!
Tev jādōmā: laiks atnāks,
Kad ikkatrs domāt sāks.

1966. g.

Poruks

(Dzejnieka 75. dzimundienas atcerei.)

Līdz pašam pēdējam laikam Jānis Poruks palicis vismazāk saprastā un visvairāk pārprastā personība latviešu gara dzīves vēsturē, jo tos, kas pamanījuši viņa īsto lielumu, var saskaitīt gandrīz vai uz vienas rokas pirkstiem, un tādēļ šodien, tāpat kā Poruka dzīves laikā, dzeļ viņa rūgtie vārdi:

Viss sagrozīts, viss samelots.

Viss gluži aplam raksturots.

Kopš mazām dienām Poruks bija notiesāts ar vientulības mūža cietumu. Savās bērnības atmiņās visgaišāk viņš atceras to dienu, kad, vasaras negaisam tuvojoties, pamodies no diendusas un pirmo reizi pēkšņi sajutis, ka ir pilnīgi viens. Ne baiļu, bet tieši vientulības dēļ viņš sācis raudāt, kaut, būdams bērns, nav vēl pazinis vientulības vārda. Kad Poruks mirst, pie viņa nav klāt neviena. Tāpat savos labākajos darba gados Poruks bija galējais pretstats, piemēram, Blaumanim, ko piemin plaša draugu draudze. Tie, kas Poruku redzējuši dzīvu, vienprātīgi raksturo viņu kā savrupnieku, ar tā laika latviešu sabiedrībā neparastu eiropisku ārieni. Reti kādam viņš tuvojies, un retais uzdrošinājies tuvoties viņam. Tad nu saprotams, ka arī atmiņu stāstu par viņu nav daudz, un vēl mazāk tādu, kas lieti derētu viņa cilvēciskās un garīgās sejas objektīvam zīmējumam. Erna Poruka 1943. gadā, tātad 32 gadus pēc dzejnieka nāves, pārtrauca klusēšanu, lai pirmo un pēdējo reizi pastāstītu par savu vīru un savas ģimenes dzīves raksturīgām epizodēm. Viņas raksts Latvju Mēnešrakstā neapšaubāmi ir ļoti vērtīga liecība Poruka personības izpratnē. Mēdz nožēlot, ka nekā par savu slaveno dēlu nav teikusi Poruka māte. Vēl vairāk jānožēlo, ka par savu pielūdžēju, tālās Latvijas jaunekli, nav bijis izdevības pastāstīt kādreizējai Drēzdenes konservātorijas studentei Annai Michelei, kas, šķiet, vistiešāk ieskatījusies Poruka dvēselē un kam ar Annas Blūmas vārdu Pērļu zvejniekā nodrošināta mūžīga piemiņa.

Rakstnieka personības atklāsmi mēdzam meklēt viņa darbos, bet, runājot par Poruku, jākonstatē paradoksālais fakts, ka viņa pareizai izpratnei un novērtēšanai kaitīga bijusi vienas viņa darbu daļas apskauzamā popularitāte. Vai nav tā, ka, minot Poruka vārdu, visvairāk prātā viņa milestības lirika, „bālie zēni”, nelaimīgi milētāji, šķīstsi-

dīgi savādnieki? Citiem vārdiem — Poruka māksla parasti asociējas ar sapņainu mīlestības romantiku un kristīgo evaņģēliju brāļu draudzes garā. Tā ir tematika, kas iedarbīgi savaldzina masas, tā nenoliedzami ir arī Porukam raksturīga, bet tikai daļēji. Šādu darbu populāritāte novērsusi uzmanību no totālā Poruka, no viņa daudzveidīgās personības plašuma un dziļuma.

Tieši Poruks vislabākais piemērs, kādi jauni pārpratumi rodas, ja rakstnieka personību vēro pēc ārējās formas, kādā tā izteikusies. Taisnība, satura dziļums un savdabība Poruka darbos ne vienmēr līdzsvarojas ar formas smalkumu. Šai ziņā viņš tālu aiz saviem laika biedriem. Visvairāk Porukam pārmet valodas kļūdas. Bet kas notiktu, ja tēvu valodas ideologu Kronvaldu kāds iedomātos vērtēt pēc viņa rakstu un runu saskaņas ar latviešu modernās gramatikas likumiem? Domāju, Kronvalds tad būtu jāatzīst par pavāju latvieti. . . Ja kāds šausmīgi pārmet Porukam izteiksmes kļūdas, tad tam derētu atcerēties, ka viņš bija jau pazīstams rakstnieks, kad Rainis publicēja Fausta tulkojumu, ar ko sākās mūsu dzejas valodas jaunie laiki. Tādam tiesātājam derētu arī pārliecināties, ka, piemēram, Akurātera Kalpa zēna vasarā, kas taču sarakstītu 1908. gadā, vēl vairāk valodas kļūdu nekā Porukam 1895. gadā viņa Pērļu zvejniekā. Bet Akurātera kļūdas neviens nav pieminējis, jo būtu nelietiški to dēļ noliegt dzejnieka personību, kam nebija lemts izaugt nacionālās valsts skolās.

Poruka darbu pilnīgs kopojums, kuŗā pārskatāmi nevien literārie sacerējumi, bet itīn viss, ko viņš savā laikā publicējis vai pametis manuskriptā, radās tikai 1930. gadā. Lai ieraudzītu Poruka personības lielumu, šāds izdevums nepieciešams. Bet ap 1930. gadu Poruks vismazāk spēja saistīt aicinātu spriedēju interesi, jo latviešu literātūrā tikko kā bija ienākusi zaļoksnēja jaunaudze; tās darbu iztirzāšana un novērtēšana saistīja kritiku un visu sabiedrību. Drīz pēc tam nāca gadi, kad pieminētās Poruka darbu vienas daļas pārmērīgās populāritātes dēļ viņa noliegšanu veicināja valsts oficiālā kultūras politika. Mēs netiesāsim šo kultūras politiku, jo tās nolūkus varam saprast, pat attaisnot; mēs to pieminam tikai tādēļ, lai atgādinātu fatālismu, kas Poruku vajājis pat vēl pēc nāves.

Jūtas bez zināšanām un zināšanas bez jūtām Poruks savā dzejolī Ģenijs atzinis par parasta cilvēka pazīmēm, kas vai nu dzīvi dara raību, vai sagādā varu. „Bet kuŗš daudz zina un jūt, un allaž darbā grib būt, tam ir kas no dievu gara”. — Pēc šādas ģenija definīcijas pats Poruks paaugstināms par ģeniālāko starp visām lielajām personībām, kas, razdamās 90. gados, nodibināja latviešu literātūru modernajā nozīmē. Reti gan sastapsim tik alkatīgu garu kā Poruku. Blakus Blauņmanim, Aspazijai, Rainim, Brigaderei viņš ir pats jaunākais, bet no

s a v a l a i k a Eiropas kultūras sasniegumiem viņš apguvis visvairāk. Te gan piebilstams, ka šai ziņā Poruka liktenis bijis neparasti labvēlīgs. Kaut Poruka dzīve gaužam skumjā bēdu stāsts, centrālo posmu tajā ieņem saulainais Drēzdenes periods, kuŗā Druvienas pagasta zemnieka dēls ātri nobriest par Eiropas cilvēku. Kas par to, ja maldīgu iedomu dēļ Poruks bija iecerējis, ka viņam jātop komponistam, bet Drēzdenē pierādījās, ka interese vairāk vēršas citā virzienā! Drēzdene un ceļš uz turieni un atpakaļ deva to, kas vajadzīgs, lai Poruks, nekļuvis komponists, taptu par mūzikas, visu dvēseļu tīrākās mākslas, labāko sapratēju starp latviešu lielajiem rakstniekiem un pašu liegāko melodiķi latviešu lirikā līdz šai dienai. Viņš taču pilnīgi top ierauts Vāgnera mūzikas brāzmās. Oriģinālā viņš atkal un atkal skata Rafaēlu, Korredžo, Rembrantu, Rūbensu, Van Deiku, Holbeinu... Kuŗš cits vēl no latviešiem to varēja? Viņš pamatīgi interesējas par filozofiju un kļūst par latviešu pirmo nīčēānieti. Ādolfa Šterna literātūras lekcijas padara Poruku par tik erudītu Eiropas klasiķu pazinēju, ka 90. gados tikai retais latvietis var viņam līdzināties. Gētes Fausts top par Poruka speciālstudiju priekšmetu. Kad 1897. gadā Mājas Viesa Mēnešraksts nolēmis iespiest latviski tulkoto Faustu, lasītājus uz šo ievērojamo notikumu sagatavo neviens cits kā Poruks ar apceri par Gēti. Patiešām zīmīgi, ka Poruks pats pirmais, redzēdams Fausta tulkojumu vēl manuskriptā, pasludina: Ar to „mūsu ģeniālā dzejniece Elza Rozenberg (Aspazija) un jaunais dzejnieks Rainis iemantos pie mums nemirstošu slavu”. — Vēlāk Poruks bija Rīgas politehnikas institūta students, šoreiz pievērsdamies dabas zinātnēm resp. ķīmijai un pēc tam oikonomijai. Ja arī studijas bijušas īslaicīgas un — jādoma — pavisas, kaut ko tās deva. Rezultātā 90. gadu apstākļos Poruks ar savām orientēšanās un spriešanas spējām tuvojās jau enciklopēdistu vispusībai. Pie tam viņš ir vēl pavisam jauns cilvēks, viņam nav vēl 30 gadu. Protams, ka jauneklīgais Poruks droši runā par agrāko un sava laika literātūru, mūziku, glezniecību, skatuves mākslu; protams, ka viņa prātu nodarbina reliģijas un filozofijas problēmas (te atcerēsimies, ka Berlīnē izdotā brošūra Die Religion der Zukunft, kas iztirzā Tolstoja un Nīčšes idejas, radusies nepilnu 23 gadu vecumā!). Bet Poruks cenšas iedziļināties arī socioloģijā, tautsaimniecībā, starptautiskajā politikā, paidagoģijā. Patiesi faustisks gars!

Sis faustiskais gars 90. gadu pirmajā pusē pēkšņi ierodas savas tautas vidū un sāk tur darboties. Nav noliedzams, ka latvieši tai laikā ir saimniecībā, ir izglītībā tikuši jau krietni tālu. Architekts Jānis Baumanis bija uzcēlis latviešu Rīgu. Turība vairojās gan laukos, gan pilsetās. Bija sava intelliģence, bet — tomēr vēl neliela. Tautas caurmēra intelliģences līmenis nesniedzās pāri provinciālismam. Galvenais —

nebija taču vēl nekādu eiropiskas kultūras tradīciju. Kad 1895. gadā parādās Poruka Pērļu zvejnieks, autora stāvoklis nav apskauzams, jo inteliģences diference starp viņu un plašo publiku milzīga. Literārais stils tāpēc bieži jāpārtrauc ar paskaidrojumu iestarpinājumiem, lai lasītāji saprastu, ka „melancholija” ir grūtsirdība, „disonance” — nesaskaņa, „Venus” — mīlestības dieviete, Drēzdene — pilsēta ar 250.000 iedzīvotājiem u.t.t. — Mēs smīnam un domājam, ka Poruks savas publikas zināšanas vērtējis pārāk zemu. Bet par Raiņa sīkajiem paskaidrojumiem Faustam 1897. gadā mēs tagad vairākos gadījumos smaidām tāpat. Tātad secinājums: Ir Porukam, ir Rainim toreiz tie bija gan vajadzīgi! un vēl — lai klausās Poruka valodas soģi! — Pērļu zvejnieka autoram jāpaskaidro, ka jaunais vārds „pašmērķis” nozīmē to pašu ko vācu „Selbstzweck”...

Ja zināms, ka Poruka istā ienākšana latviešu literātūrā sākās pēc atgriešanās no Drēzdenes, tātad 1894. gadā, tad kļūst skaidrs, ka toreiz viņš arī latviešu augstākajā sabiedrībā ar savām eiropiskā gara interesēm jutās kā baltais zvīrbulis, jo Veidenbaums, ar ko viņš varbūt saprastos, bija jau miris, bet netalantīgo un ļoti iedomīgo Tērbatas „universitātes skolotāju” Lautenbachu bija aplusinājuši Zeiferts un Jansons-Brauns. Kad ap 1904. gadu Poruks raksta viegli humoristisko čalojumu Iz manas dzīves, tad savu atgriešanos no Drēzdenes viņš tēlo šādi:

Nervozs atpakaļ es braucu
Strādāt Latvijai par slavu!
Izdzirdu jau prūšu zemē,
Latvju laikraksti kā plēšas:
„Kur ir Gods, kas Zūdermanis?
Zolā? Kas ir Henriks Ibsens!”
Lūk, pa tam bij piedzīmusi
Jaunā Strāva latvju zemei,
Kamēr es pa sakšu ielām
Mierīgs vecās pēdas minu.

Tas ir asprātīgs situācijas raksturojums. Inteliģence un prese bija sašķēlušies, tautībnieki cīnījās ar jaunstrāvnikiem, un literāti nikni debatēja par un pret modē nākošo reālismu. Porukam nebija vietas ne pie vieniem, ne otriem, jo viņš bija tīras gara kultūras cilvēks. Bet Poruks nebija ne par lepnu, ne nobijušos „strādāt Latvijai par slavu”. Jauneklīgajā dedzībā viņš tūlīn atrada pareizo principu, ka nevis jāpieņemrojas caurmēra inteliģences līmenim, bet visiem spēkiem jācenšas to celt. Atcerieties, kā Mērnīeku laikos (1879) ļautiņi spriež par „plato” un „šauro” mīlestību! Necik augstāks jau šis caurmēra līme-

nis nebija arī 1895. gadā. Bet nu pēkšņi parādās tāda fantazija kā Pērļu zvejnieks, kas nemaz nav izprotama, ja lasītājs nopietni nav informēts par Platona Dzīrēm. Un jau iepriekšējā gadā, kamēr „laikraksti plēšas” par reālisma priecās mācību, Poruks publicē Perpetuum mobile!

Nevar būt citādi. — Poruku vispirms un visvairāk interesē humānitārā kultūra. Bet viņš savos avižu rakstos ilgojas arī pēc tā, lai latviešiem attīstītos eksaktās zinātnes. Tā nu Poruka darbībai latviešu gara dzīvē kļūst raksturīgi vārdi, ko saka viņa Napoleons: „Mūžīgā intelligence lai ir mūsu mērķis!” Palikdams neatkarīgs 90. gadu sabiedriskajās un ideoloģiskajās cīņās, Poruks kļūst par Eiropas kultūras ceļvedi Latvijā. Protams, par cik tas attiecas tieši uz zinātņu disciplīnām, par tik te Porukam tikai vēsturiski nopelni — kā ierosinātajam un populārizētajam. Poruka mūžam paliekamā nozīme ir viņa dzejā. Viņš pats kādā vietā saka: „Zinātne pacelsies arvienu vairāk, dažādas āriņas mainīs savu izskatu, bet dzeja paliks viena un tā pati, kamēr cilvēka sirds pukstēs istā vietā”. Piebildīsim: dzejas mūžīgās vērtības, kas radušās pašas dzejas dēļ un nevis pēc partiju, strāvu un virzienu pasūtīnājuma aktuālām vajadzībām.

Dzejas mūžīgo vērtību noslēpumu Poruks ir uzminējis un spējis to radīt.

Caur parku izgāja Poruks,
Es atceros to vēl kā šodien —
Mēs sēdējām rindā uz sola
Un spriedām kā parasts par dzeju.
Caur parku izgāja Poruks,
Un pēkšņi mēs apklusām visi,
Un likās, ka kāds būtu teicis,
Ka velti tā spriedelēt mūžam.
Un likās, ka skanētu lapās
Tik savādi laimīga šalka:
Caur parku izgāja Poruks,
Un jūs vēl te spriežat par dzeju.

Šo savu dzejoli Kārlis Krūza titulē ar vienu zīmīgu vārdu: Dzeja. Patiešām, Poruka parādība latviešu literātūrā pārtrauc visus sarežģītos spriedelējumus par dzejas būtību, saturu, formu un nozīmi, jo Poruks ar visu savu dzīvi, domām un darbiem ir iemiesota dzeja. Tikai tāpēc — un nevis pavisības dēļ — Porukam nerūp nekādi formāli meklējumi. 1900. gadā, rakstīdams par literatūras nākotni, Poruks saka: „Lai gan viens un otrs mēģina dzejot drīz ar, drīz bez atskaņām, lai tas visādi nopūlas atrast „jaunu”, nebijušu dzeju, tomēr velti, jo dzeja ir

viena un vienīga, kuŗa atskan tikai no jauna. Simtiem jaunu ļaužu lauza galvu, kā atrast jaunu, visus apbrušoju dzeju. Tie ir nieki". Mazliet tālāk: „Un tas lūk ir dzejas uzdevums, atvērt visiem laikiem cilvēības traģiku, rādīt dvēselē apslēptus dziļumus, nevis likt cerēt uz brīnumiem, uz „jaunu", pavisam nedzirdētu dzeju, kāda kustība, diemžēl, Vācijā un arī pie mums manāma".

Bet pavisam maldīgs populārais ieskats, ka Poruks būtu bijis tikai tīrs intuīcijas dzejnieks, kas dzied kā putns zara galā, pats neapjauzams ne savas dziesmas ierosmī, ne nolūkus. Nav šaubu, ka Poruks pavisam skaidri redzējis latviešu literātūras stāvokli 90. gados un apzinājies savu misiju tās tālākajā attīstībā. 1898. gadā viņš publicē Baltijas Vēstnesī apceri Par mūsu jaunāko rakstniecību, un tur atrodam apliecinājumu tam, ko tikko teicām: „Laucinieku dzīve ir tēlota. Ir tēlota arī pilsētnieku, izglītotu latviešu dzīve, viņu liktenis un laime. Bet, ja latviešu sadzīve ir garīgā ziņā tiešām tik nabadzīga, kā tas iz mūsu rakstnieku ražojumiem redzams, tad jau cilvēkam nebūtu vērts dzīvot. Izņemot dažus Aspazijas skatus mūžības perspektīvā, mūsu jaunākā literātūrā nav uzietamas personas, kuŗas dzītos pēc augstiem ideāliem. . . Nožēlojami, ja cilvēka tīrā dvēseles dzīve, kuŗa atrodas ārpus ēšanas un dzeršanas, ir tikai pasaka. Vai tad mūsu intelligēnce tiešām nevar uzrādīt nevienas vienīgas vismaz varonīgi cietējas dvēseles, kuŗa būtu cienīga likt tēloties romānā vai drāmā!" — No citāta paliek prātā dedzīgas alkas pēc garīguma, pēc cilvēka kā augstu ideālu karognesēja, pēc cilvēka, kas ar savu varonīgo dzīvi paceltos līdz traģiskai katarsei; paliek prātā vēl tas, ka Poruks ar savu aso skatu vienīgi Aspazijas darbos pamanījis šādas alkas. Tas ir gluži pareizi, jo līdz pat Andrieva Niedras Līduma dūmiem, kas iznāca 1899. gadā, bez paša Poruka vēl vienīgi Aspazija pieskaŗas spirituatālisma augstajām problēmām vispārcilvēciskā nozīmē. Ja Aspazijas dzejas būtība diezgan pilnīgi izteicas Mirdzas dziesmas aicinājumā doties uz kādu laimīgu malū, — „tur, kur stars ar staru liesmās vienojas, tur, kur gars ar garu jūtās satiekas", tad kā vairākkārt pastiprināta atbalss šiem vārdiem skan Poruka jaungada dzejolis par kādu kosmisku vēsmu, kas, nākdama no pasaulēm, par kuŗām bērni brīnās, neapturama plūst pa universu, — par vēsmu, kas nievēro gadus, šos slinkos laika sprīžus, bet tikai spožus acumirkļus, par vēsmu, kas stāsta, ka „visur cēli gari cīnās".

Uz priekšu, vēsma, plūsti apkārt, plūsti

Caur miljoniem krūtīm, radot jūtu vienu:

Par augstās gara dzīves sāpēm kļūsti

Un sagatavo mūs uz lielo dienu!

Bet, ja Aspazijas varones ir traušli irreālās būtes, citas pasaules viešņas, kas, iemaldījušās zemes dzīvē, tiecas atpakaļ uz savu īsto tē-

viju, tad Poruka varoņi ir dzīvi cilvēki, ko Dievs radījis pēc savas sejas un līdzības un par kuņu grēkiem Kristus cietis krusta nāvi. Kaut izklausās paradoksāli, Poruka māksla izaugusi no realitātēm — ar piebildumu, ka šo realitāšu centrā kā tēlojamais objekts allaž ir daudzveidīgā, plašā un dziļā cilvēka dvēsele. Pieminētā apcere Par mūsu jaunāko rakstniecību beidzas šādiem vārdiem: „Ir jāsaņem, jāatsakās no fabricēšanas, jāatsakās no partijām un strāvām, no modernu vai vecu rakstnieku pakalķēmošanām. Ir jāsaņem dūša un jādodas dzīvē dziļāk iekšā. Ir jāstudē uzcītīgi cilvēks. Es domāju, tad parādīsies kas pilnīgs, labs, ko mēs varētu celt cittauniešiem priekšā”.

Un Poruks pats saņēma dūšu, atstādams darbus, kam garīguma, jūtu nianšu un tematiskās daudzveidības ziņā latviešu literātūrā nav līdzīgu, un šai ziņā mūsu Porukam pagrūti būs sameklēt līdzīgi vispusīgu un dziļu garu pat pasaules literātūrā. Te nu ir tā ģeniālitātes otra pazīme, ka Poruks nevien daudz zina, bet arī daudz un dziļi jūt. Ir briesmīgi redzēt, cik vienpusīgi un nepareizi Poruku raksturo un vērtē vēl tagad. Gadu no gada atkārtoti nepārbaudītas frazes, kuņu aplamību viegli noraidīt. Poruks nekad neesot iedziļinājies lauku dzīvē. — To saka tie, kam taču vajadzētu zināt, ka, piemēram, Kukažiņa ir apbrīnojamā asumā tverta lauku dzīves fotografija, ka Veselos laudīs pilnu krūti elpo gluži blaumaniska pasaule, ka Ubagi gada tirgū varētu būt arī Ezeriņa novele; vēl vairāk — lielākā daļa pazīstamo Poruka tēlu dzīvo Latvijas laukos un nešķīrāmi saauģuši ar zemnieku sētas simtgadīgām tradīcijām. Taisnība gan, ka Poruks redzējis daudz plašākus apvāršņus par zemnieku sētas robežām, un arī lauku cilvēkā Poruks meklēja un atrada vēl ko vairāk nekā tikai veģetētāju būti. Poruks esot sentimentāls mīlestības romantiķis. — Jā, Aizver actiņas un smaidi tiešām skan 80. gadu garā. Būs labs skaits līdzīgu piemēru. Bet tie nespēj raksturot visu Poruka mīlestības tematiku, kur pārdzīvojumu skāla tiecas līdz tumšu kaislību vētrām. — Poruks un viņa tēli esot asaraini glēvuļi, — to saka par Nīčes un Vāgnera hēroisma ietekmēto Napoleona apdzejotāju, kas arī daudzus citos darbos runā par varoņību un sauc pēc varoņības. Poruka „bālajiem zēniem” tāpat apzināts nolūks. Viņš vairākkārt aicinājis sava laika rakstniekus radīt latviešu bērnu literātūru, jo tolaik taču nebija Jaunsudrabiņa Baltās grāmatas, ne Brigaderes autobiografiskās triloģijas. Kādai jābūt latviešu bērnu literātūrai? — Pēc Poruka domām nelietīgi bērniem gādāt tikai laika kavēkli. „Visai bērnu literātūrai vajadzētu būt problēmu literātūrai un nevis nevainīga laika kavēkļa literātūrai un līdzeklim aizturēt bērnam acumirkli asaras, lai tam vēlāk viņas totiesu vairāk lītu”, tā viņš raksta 1900. gadā. Un to taču neviens nenoliegs, ka Romas atjaunotāji, Kauja pie Knipskas, Asaras un citi pazīstami Po-

ruka stāsti, kas rakstīti bērniem un jaunatnei, tiešām liek padomāt par kaut ko citu nekā, piem., tolaik populārā V. Buša poēma Makss un Morics. Gara un sirds varonību Poruks grib audzināt no mazām dienām. Ja to diktē augstāki mērķi, Poruka varoņi dodas istā kaujā. Lūk, Cibiņš, kas nekad nav otram sitis, kļūst sniega kaujas varonis, jo viņam iekšējā pārliecība pavēl aizstāvēt vājāko. Viņa cīņas kvēle tik liela, ka dzīves varonim Buņģim jāizsaucas: „Ko, tu pagāns, mani ar savām ārprātīgām acīm biedē!” Silenieku Jānis ir atjaunotās Romas pirmais kareivis u.t.t. Attaisnojami Napoleona kaņi, jo, kaņi sākot, viņam bijis kauns par pasauli . . . — Poruks patiešām ir dziļi reliģiozs, bet nebūs pareizi viņa reliģiju identificēt ar brāļu draudzes kristiānismu. Poruks ilgojas pēc Nebijušā, kas apvienotu Dievu un Sātanu; Poruka reliģijā samierinās Kristus un Nīče, un ap viņiem Elizijās pulcējas Gēte, Bairons, Luters, Platons, Napoleons . . .

Beidzot — Poruks esot bijis vienaldzīgs nacionālos jautājumos. Taisnība gan, ka viņam nav neviena „lietājamās dzejas” parauga, kas derētu kā nacionālās cīņas dziesma vai tautiskas pašapziņas pamudinājums. Bet toties tēvzemes mīlestība, tāpat kā citi temati, Poruka darbos paceļas par augstāku problēmu, un viņš ir starp pirmajiem, kas pauduši tēvzemes mīlestības izraisītās sāpes. Kur vēl citur tā šalks tēvu sils kā Poruka Brūklenāju vainagā? Kuņš vēl cits pateicis tādus vārdus kā Poruks savā dzejolī Tēvijai:

Es ciezdams tevi mīlēt mācījos,
Nu tev pie aukstām krūtīm noliecos:
Dod manim kapa vietu.

Man sirds priekš tevis sadega
Par upuri uz altāra,
Kurp gan bez sirds es ietu?

Kas savu sirdi atdevis,
Tas vientulis ir palicis,
Tam nav neviena drauga.

Es arī drauga nevēlos.
Pie tavām krūtīm noliecos:
Dod manim kapa vietu . . .

Beidzot — ne jau pēc tā vien novērtējam kāda dzejnieka nostāju pret tautu un tēvzemi, cik reizes tas pieminējis aktuālas nacionālas problēmas. Jāvēro, cik b ū t i s k i katrs latvisks vai nelatvisks. Vērojumi Poruka darbos dod pozitīvus secinājumus. Piemēra dēļ, pazīstamo dzejoli Uz augšu (Pa rožainajām sapņu straumēm) taču varēja sacerēt tikai īsts latvietis. Pāris pantos te tik spilgti latviski priekšstati, kā

„spoža zelta laiviņa”, „baltas, tīras linu drānas” un „zaļi lauki, kas pretim smaida”, ka tie kā burtin uzbuļ Latvijas vasaras brīnišķīgo dzidrumu un latvieša svētlaimi ar piepildītajām ilgām pēc baltajām drānām, kas pie tam darinātas no linu auduma. — Arī nacionālā plāksnē Poruks savu lomu apzinājies, rakstīdams: „Modernās mākslas jēdzienu es pirmais esmu ietvēris latviešu nacionālā elementā, lai arī manu darbu tehnika vēl daudzējādā ziņā trūcīga”.

Poruks mira nepilnus 40 gadus vecs. No tiem jāatskaita kādi seši gadi, kas pavadīti ar aptumšotu prātu. Poruka īstā literārā radīšana tātad ilgusi tikai kādus 10—12 gadus. Šai laikā viņš sarakstījis milzumu darbu. Tā pierādās arī trešā pazīme, ko Poruks saskata ģenijā: Viņš allaž gribējis darbā būt. — Lai Poruka darba gaitas un viss mūžs būtu cik īss būdams, negribētos viņu salīdzināt ar pēkšņi uzliesmojušu un izdzisušu meteoru. Tāpat veltīga parastā gaušanās: Cik žēl — šis ģeniālais rakstnieks varēja būt vēl mūsu vidū... Poruks atnāca, kad viņa laiks bija klāt, un viņš aizgāja laikā. Nemaz nevar iedomāties, ka ar savu dvēseles konstrukciju viņš varētu pārdzīvot abus pasaules kaņus un aplaimot lasītājus ar saviem darbiem līdz šai dienai. Poruka personība pie latviešu gara dzīves debesīm parādījās kā rēgaina cīņu vēstītāja komēta, kas lēnām izgaist, saplūzdama ar rīta pamalē austošo blāzmu. Tiešām, ar Poruku sākās latviešu cīņas pēc savas vietas Eiropas kultūras forumā. To latvieši ieguva. Visu zaudējuši, latvieši to arī paturēs, ja sekos Poruka saucienam: „Mūžīgā intelliģence lai ir mūsu mērķis!”

1946. g.

Jānis Jaunsudrabiņš

Tuvojoties 80. dzimundienai, Jānis Jaunsudrabiņš sagatavoja autobiografijas Mana dzīve jaunu, papildinātu izdevumu, kas beidzas ar teikumiem: „Galvenais, ko esmu gribējis vēl teikt, ir pateikts. Pēdējo, vispēdējo punktu kādreiz pieliks Dieva pirksts. Kad un kur tas notiks, zinu es vismazāk”. — Dieva prāts bija lēmis Jaunsudrabiņam pieredzēt vēl 85. dzimundienu, lai tad tūlīņ pēc tam, jau trešās dienas rītā pieliktu punktu. Rakstnieka gaīšs mūžs pēdējos piecus gadus un īsteni vēl agrāk pamazām vien bija sācis ieslīdēt sirmās stundas atpūtā. Nepabeigta palika atmiņu virkne iecerētajai grāmatai Lēģendas par izcilēm cilvēkiem. Nācās atteikties no pasāktā romāna Citi ciemi, citas meitas, kam uzrakstīti un iespiesti vienīgi dažī fragmenti. Sakarā ar visādiem rūgtiem piedzīvojumiem personiskajā un tuvinieku dzīvē, kā arī trimdas sabiedrībā, Jaunsudrabiņš vēlējās Baltajai un Zaļajai grāmatai pievienot vēl Raibo grāmatu un, cik zināms, tās tapšanai bija jau darījis diezgan daudz, tomēr atstāti, liekas, lielāko tiesu tikai uzmetumi. Mēs, kas īpaši trimdas laikā bijām paraduši katru jaunu Jaunsudrabiņa rindkopu saņemt kā dārgu dāvanu, protams, varam nožēlot, ka vairākas plašas, pievilcīgas ieceres palikušas neīstenotas, bet arī visgaīšākais mūžs nekad nav tik gaīšs, lai paveiktu visu, ko pats iedomājies un ko citi gaida. Tālab atzīsim, ka Jaunsudrabiņš kā rakstnieks nav mūžu nelaikā beidzis. Ko viņš pats teicis par savu dzīves stāstu, tas sakāms par viņa devumu latviešu literātūrai: galvenais, ko šis rakstnieks gribēja un varēja pateikt, ir pateikts. Viņa literārā darbība bijusi dabiski noapaļota, jau priekš gadiem pieciem pārskatāma. Tagad ir tikai pati par sevi aizšķīrusies kāda liela, cildena, neaizmirstama, neatkārojama nodaļa latviešu literātūras vēsturē.

Kādā jūtu savīlņojumā Jaunsudrabiņš savos Ūdeņos gan ir apgalvojis, ka visur viņam esot mājas. Apmēram tas pats lasāms dzejolī Saule, cilvēcība, miers: „Kas ziemeļi, kas vakari, kas rīti? Vai nav viss viens, kur še virs zemes mīti, Ja esi draudzības un miera pioniers!” Zinām, kādas pēdas Jaunsudrabiņa dzīvē, atmiņās un darbos atstājuši, piemēram, Kaukazā pavadītie gadi. Tomēr kā katrs nacionāls rakstnieks, kam pasaules pilsoņa loma liekas apšaubāma, Jaunsudrabiņš visu mūžu visciešāk bijis saistīts ar „Mūsmājām”. Man — varbūt arī citiem — dāvētā Baltās grāmatas trimdas izdevumā lasāms Ieskaņas papildinā-

jums autora rokrakstā: „Gana jaukas ciema sētas, Mūsmājās bij tomēr jaukāk”. Šis Mūsmāju jēdziens Jaunsudrabiņa gadījumā viegli paplašināms, lai attiektos uz visu dzimto novadu, uz Sēliju, Augšzemi, un ar to Jaunsudrabiņam bijusi vēl daudz ciešāka mūža derība nekā citiem rakstniekiem ar savu pusi. Augšzemes, Sēlijas dzīve un daba — vienkāršā, zemnieciskā dzīve un lielā mērā savvaļīgā daba — visnotaļ devusi vielu, no kuras veidoti literārie tēli un topografiskās kartes reljefs Jaunsudrabiņa izcilākajos darbos. Tur nav ko meklēt varoņus literatūras klasisko tradīciju nozīmē. Nav stādītas varenas ozolu birzis, nav celtas pilis un katedrāles. Jaunsudrabiņa varoņi, kas iegājuši mūsu paliekamo literāro tēlu galerijā, vienalga, ar kādu sociālo cilmi, sabiedrisko stāvokli, intelligences pakāpi un dzīves vietu, vislabāk iederas Augšzemes bērzu birztaļās un alksnājos, reizēm arī turienes purva likšņās, staignos muktājos. Tīri zemnieciskā domāšana ar tās elementāro gudrību vai naivitāti dod idejisko saturu Jaunsudrabiņa darbiem. Tā saucamā filozofēšana, problēmu padziļināšana parādās reti. Jāmin „atbalss teorija” Aijas triloģijas vidējā daļā, brīdinājums neskatīties saulē zināmajā romānā, civilizācijas sadursme ar dabu Jaunsaimniekā un velnā.

Stabules Baltajā grāmatā ir viens no tās visvairāk valdzinošajiem tēlojumiem. Kā kāda parādība latviešu debesīs tur pēdējos teikumos ieplauksnās arī rakstnieka tēvs. Vēl otrs tēlojums Baltajā grāmatā veltiņš tēva nāvei un bērēm. Laikam tas bija 1937. gadā, kad Jaunsudrabiņš publicēja Sējējā vaļīgā formā rakstītu dzejoli Vēstule manam tēvam debesīs. Bet ne rakstnieks pats ir ko teicis, ne citi pētījuši, kāda nozīme varētu būt bijusi viņa personības tapšanā un talanta raksturā no tēva mantotām iedzimtām īpašībām. Tēvs taču viņu nepilnu triju gadu vecumā atstāja bāreni; ja kas bija iedzimts, to viegli varēja nomākt citu ļaužu ietekme, kam nestājās ceļā tēva acs, tēva padoms. Bet Jaunsudrabiņa personība un devums literatūrai pavisam nav domājams bez tā, kas dzimstot, augot un vīra mūžu dzīvojot mantots no mātes. Autobiografijā Mana dzīve tiešākā veidā, runājot par literārās vielas avotiem, lasāma atzišanās, ka „vielā daudziem saviem darbiem esmu aizguvis no savas mātes. Gandrīz viss, kas manos rakstos senlaidīgs, radies no pārrunām ar viņu”. Netiešā veidā gan Baltajā un Zālajā grāmatā, gan autobiografijā, gan citur mātes atstātā garīgā mantojuma nozīme secināma ļoti bieži. Tālab mātes godā turēšanai Jaunsudrabiņš devis piemēru ar reti sastopamu cildenumu. Autobiografijā Mana dzīve pieminēts gadījums, kur mātes un dēla attiecsmes paceltas gluži irracionālā plāksnē: Māte tikko mirusi, un Jaunsudrabiņš ceļ dziestošās miesas laukā no gultas, lai nestu apmazgāšanai. Tai brīdī notiek kaut kas pavisam savāds: „Kad es saņēmu mirušo zem padusēm,

lai paceltu, kamēr Nate cēla viņu pie celgaliem, mātes rokas man apsitās ap kaklu. Es satrūkos, bet reizē man bija tik labi, it kā šīs rokas būtu vēl dzīvas un no manis atvadītos. Dzīva būdama, reti kad mani bija apkampusi: viņai nebija vaļas auklēties”.

Ienācis pasaulē, Jānis Jaunsudrabiņš sastapās ar likteni, kas viņam lika laužties uz augšu no viszemākā sociālā stāvokļa. Nevienš cits no mūsu rakstniekiem taču nav tik grūti audzis kā šis Sēlijas kalpa ļaužu bērns. Visu to, pēc kā alkst bērna dvēsele, viņam nācās meklēt ne tuvos, gādīgos cilvēkos, bet brīvā, savvaļīgā dabā. Vēlāk tas apliecināts veltījumā Dabai: „Tev, kas mani lolojusi Maigāk nekā mātes rokas, Kad vēl mazs un vājš es biju . . . Tev lai visas baltās liesmas, Pati ko man sirdī dedzi, — Tev lai visas manas dziesmas”. Tiešām, daba kļuvusi Jaunsudrabiņam par pašu galveno iedvesmētāju, tai piešķirama svarīgākā nozīme šī rakstnieka talanta atklāsmē. Lai ņemtu no Jaunsudrabiņa galvenajiem darbiem kuŗu ņemdami, ja atdalītu tajos nost visu, kas radies aiz dabas mīlestības un dabas pazišanas, paliktu bezpersonisks skelets. Tikai tādās attieksmēs, kādas ar dabu nodibinājušās Jaunsudrabiņam, varēja rasties dabas augstā dziesma Ūdeņi, par ko šai virzienā nekā pārkāka latviešu literātūrā nav. Istēni jau ir tā, ka visa Latvija Jaunsudrabiņam sedzas ar tās dabu. Kad 1944. g. rudenī jādodas savsūmā, viņš atzīst (Es stāstu savai sievai), ka visvairāk žēl jauno ābelīšu, Gaujas, meža un vakara mākoņa virs tā, ko nevar iesaiņot nevienā somā. 1948. gadā, atceroties neatkarības pasludināšanas 30. gadadienu, iespiests skaistais aicinājums Piemini Latviju! Un, lai aicinājumam būtu atbalss, Jaunsudrabiņš sublimētās rindkopās tēlo Latvijas dabas skaistumu četrās gadskārtās, vairāk nekā! 80. dzimumdienas runā, pateikdamies godinātājiem, viņš lielāko paldies sūtīja Latvijai un paskaidroja: „Minot šo vārdu, es garā skatu zemi un debesi, kas mani veidojusi pēc savas sejas. Paldies par mērenajām ziemām un maigajām vasarām! Paldies par vieglajiem pavasaļa mākoņiem virs manas zēna galvas! Citur pasaulē es tādus vairs neesmu redzējis”.

1905. g. Jaunsudrabiņš pārtulkoja Hamsuna Panu. 1906. g. radies viņa paša stāsts Vēja ziedi. Kad nākamā gadā stāstu iespieda, radās aizrādījumi par Hamsuna ietekmi. Jaunsudrabiņš teica, ka pats to neesot apzinājies, bet vismaz liriskajos dabas tēlojumos sakarību starp Panu un Vēja ziediem nevarēs noliegt. Šī sakarība saistāma ar atzi-numu, ka kopš jaunām dienām Jaunsudrabiņš ir apzinīgi vai neapzinīgi centies orientēties uz ziemeļnieku slavenajām prozas tradīcijām. Atce-rieties, Vēja ziedos ir kalpa puisis Jānis, kuŗa dvēseles stāvokļos autors, liekas, šo to ielicis pats no saviem pārdzīvojumiem. Stāstīdams par meža darbiem, Vēja ziedu Jānis teic: „Bet es cērtu nosvidis un domāju

par Skandināvijas literātūru". No visiem mūsu ievērojamākiem prozas autoriem pats ziemeļnieciskākais ir bijis Jaunsudrabiņš, un sevišķi pasvītājams tuvums ar Hamsunu. Rakstīdams Hamsuna nekroloģu, 1952. g. viņš atcerējās arī savu jaunību un tā laika literārās intereses: „Mēs staigājām, aplīpuši ar hamsunismu kā bites ar ziedputekšņiem”. Kaislīga ziņkāre par savu lielo paraugu Jaunsudrabiņam nebija zudusi līdz mūža beigām. Viņš pārlasīja Hamsuna darbus, Hamsuna kundzes un dēla atmiņas. Kad šī gada maijā pēdējo reizi ciemojos Mēnesnīcā, Jaunsudrabiņa trimdas mītnē, slimnieka gultas tuvumā atkal bija redzama kāda grāmata par Hamsunu. Ja viņam kādreiz nācās izteikties par citu latviešu rakstnieku darbiem, tad atzinību parasti izpelnījās tādi, kuŗos pazibēja kaut kas hamsunisks.

Jātgriežas vēl pie Vēja ziediem. Ja vērojam, kā sākas tādi Jaunsudrabiņa darbi, kā piemēram, Aija, Jaunsaimnieks un Velns, Neskaties saulē, Augšzemnieki, Es stāstu savai sievai, tad jāatzīst, ka tas ir it kā skaids, skanīgs ievadakorda piesitiens, un pirmā nodaļa kļūst vai pati pievilcīgākā starp visām. Liekas, kompozicionālā ievadakorda piesitiens palīdzējis Jaunsudrabiņam ļauties tālākam „jūtu vilņojumam”, kas, kā viņš ir teicis par savu radošā darba metodēm, nekad to neesot pievilis. Kaut gan Jaunsudrabiņa pirmie dzejoļi iespiesti jau 1896. g., īsteni tikai ar Vēja ziediem viņš ienāk latviešu tā laika jauno rakstnieku pirmajā rindā. Šis stāsts kļūst par Jaunsudrabiņa garās, slavenās literārās darbības ievadakorda skanīgo piesitienu, kuŗa skaistums nav zudis arī tagad, 55 gadus pēc Vēja ziedu pirmā iespieduma. Te ir arī jau visas tās īpašības, kas raksturo Jaunsudrabiņa mākslu: autora talantam tuvais impresioniskais stils, savdabīga mīlestības problēmatika, fābulas galvenā pavediena, sāņu motīvu un dvēseles stāvokļu iekļaušana brīnum pieskanīgos dabas tēlojumos. Bez tam jāatgādina Jaunsudrabiņa atzīšanās, ka Vēja ziedi rakstīti bez iepriekš izstrādāta plāna. Stāsts radies no atsevišķām nodaļām, kas vēlāk sakārtotas un pārkārtotas. Citā sakarā Jaunsudrabiņš ir teicis, ka vispār nekad neesot noņēmis gar plāna izstrādāšanu. Kādu darbu sākdam, viņš ļāvis tikai jūtu vilņojumam, devies iekšā kā meža briksņos un nemaz nav zinājis, kā sāktais darbs beigsies. Tā nu varētu teikt, ka jau ar Vēja ziediem mūsu prozas mākslā, literātūrā vispār ir ienācis apskaužami apdāvināts improvizators, bet mazāk varīgs pārdomājamas kompozīcijas plānotājs. Zīmīgi, ka pat Aijas triloģijā, varbūt pašā galvenajā Jaunsudrabiņa darbā, kompozīcija sagriļojas. Triloģija sākas ietvara tehnikā ar pirmās personas stāstījumu, bet jau otrā daļā stāstījums attiecas uz trešo personu, tāpat beigu daļā. Šādi tādi piebildumi rodas arī par Ievijas tēlu, secināms, ka iepriekš tas nav bijis stingrāk pārdomāts. Spožām improvizatora spējām piešķirama liela nozīme

radošā darbā, diemžēl, ar laiku tās allaž izsīkst. Manuprāt, šo spēju izsīkums un nepieradums intelektuāli plānot bijis galvenais iemesls, kādēļ palika neuzrakstīts Jaunsudrabiņa romāns Citi ciemi, citas meitas.

Jaunsudrabiņš ir pievērsies gandrīz vai visām tradicionālajām literātūras formām, devis liriskus dzejoļus, līroepiskas balādes un poēmas, lugas, tēlojumus, stāstus, noveles, romānus. Bet viņš ir arī teicis, ka pat lielu, slavenu rakstnieku kopotu darbu sējumi esot kā kuģi, kas ved ne vien dārgumus, bet arī balastu. Jaunsudrabiņš nav izņēmums. Viņam ir bijis spēcīgs liriķa talants, viņam laba sauja vērtīgu dzejoļu, bet liriķa talants pilnā mērā atklājies tikai Jaunsudrabiņa prozas darbos — tēlojumā, stāstā, romānā. Jaunsudrabiņam ir īsti skatuviskas lugas, Invalids un Ralla varbūt minama kā labākā latviešu traģikomēdija, bet vispār drāma, būdama tikai darbības un dialogu māksla, nav tā forma, kur bez ierobežošanās varētu atklāties viņa talants. Jaunsudrabiņam nepieciešams nevien vēstīt un risināt dialogus, bet katrā ziņā arī tēlot. Prozas formas ir viņa talantam visvairāk atbilstošās, un te viņš latviešu literātūras vērtētāja priekšā varējis izcelties kā pirmā lieluma meistars. Mazāk gan novelē, jo tā atkal prasa intelektuāli apsveamu kompozīciju. Toties Jaunsudrabiņa romāni — Aijas triloģija, Nāves deja, Jaunsaimnieks un velns, Neskaties saulē, Augšzemnieki, Kapri, Nauda; lielais daudzums tēlojumu un miniatūru — pietiks atgādināt Balto un Zaļo grāmatu un Ūdegus; stāsti — kaut vai Vēja ziedi, Vasara, Uršulīte, Sliņķu virsnieks, Ubagu kalns, Liktenis; literārizēti memoāri — vairākos papildinājumos izdotā autobiogrāfija Mana dzīve un trimdas gaitu dokumentācija Es stāstu savai sievai — tas viss taču pieder pie visvērtīgākā, kas mums šais formās radies.

Jaunsudrabiņa darbos mēdz cītīgi meklēt autobiogrāfiskus elementus, vispār patiesus notikumus, dzīvē izraudzītus literāro tēlu prototipus. Baltā un Zaļā grāmata tiek pieņemta kā autora bērnības apraksts, Neskaties saulē — kā romāns, kur „atriebīgi” iekļauts kāds smags posms Jaunsudrabiņa dzīvē. Ar vai bez nolūka Jaunsudrabiņš pats allaž brīdinājis neaizrauties ar autobiogrāfisko elementu, patieso notikumu un prototipu medīšanu viņa darbos. „Maniem atmiņu stāstiem nevajag ticēt, tie labākajā gadījumā ir tikai leģendas”, — tā viņš man rakstīja vēstulē pat par Zaļo grāmatu, kur vietām stils, liekas, ieguvis tīri vai protokolista izteiksmi. Kad kādreiz apjautājos, cik daudz īstenības tam, kas iekļauts Nāves dejas sižetā, Jaunsudrabiņš pasmaidīja un teica: „Kaut ko tur Kaukāzā dzirdēju par nozagtiem zābakiem... Vispatiesākais tas, kas rakstīts par musulmaņu sektes svētkiem. Iespaidis bija tik spēcīgs, ka man to vajadzēja ielikt kādā

romānā, un tā radās šī Nāves deja". Cik maz īstenības lielajā romānā Jaunsaimnieks un velns, cik nevērīgs bijis autors, lai vāktu materiālus par jaunsaimnieku dzīvi, to viņš atklājis paskaidrojumos par romāna rašanos. Salīdzināšanas labad piebilstams, ka Jaunsudrabiņš ir polārais pretstats Anslavam Eglītīm, kas bez ļoti rūpīgas materiālu vākšanas un prototipu izraudzīšanas nemaz nav iedomājams. Bet nevajadzētu arī Jaunsudrabiņa brīdinājumu saprast kā pilnīgi rezolūtu noliegumu. Nav šaubu, Baltajā un Zaļajā grāmatā ir daudz patiesi notikušā, tāpat romānos Neskaties saulē, Kapri u.c. Tikai jāpatur prātā, ka īstenības materiāli allaž bijuši mākslinieciskajā radīšanā pārformējama viela, lai rastos tā likteņu lemšanas rotaļa, kurās dievišķīgais noteicējs ir rakstnieks, kā tas lasāms Jaunsudrabiņa Augšzemniekos.

Ir runāts un rakstīts, ka glezniecība, kam Jaunsudrabiņš pievērsās pirms literatūras, ietekmējusi viņa radošo darbu rakstniecībā, un, piemēram, Zeiferts tādā sakarā citējis tiešām raksturīgas vietas Jaunsudrabiņa tēlojumos un aprakstos. Bet tieksme uzskatāmi tēlot, pievērsties vizuālajam — tā ir Jaunsudrabiņam bijusi nenomācama iedaba, vienā, kā tas panākams: ar līnijām un krāsām vai arī ar līdzekļiem, ko sagādā poētiski atmodinātie vārdi literārajā teikumā. Arī kā rakstnieks Jaunsudrabiņš pastāvīgi z i m ē u n g l e z n o — gluži kā kādā skiču burtiņā vai uz audekla. Šādai tieksmei nemaz nav jābūt saistītai ar gleznotāja talanta ietekmi. Nav šaubu, rakstnieks Jaunsudrabiņš ir pārrāks par gleznotāju Jaunsudrabiņu. Kā tēlotājs mākslinieks Jaunsudrabiņš palicis glezniecības un grafikas robežās, kā rakstnieks viņš spējis būt skulptors. Tas ir viens no svarīgākajiem spēju apliecinājumiem, ka Jaunsudrabiņš tik veiksmīgi varējis radīt illūziju par savu literāro tēlu ķermeniskumu. Plastiski ķermeniskās formās viņš varējis tvert pat tādas būtes, kas eksistē tikai mūsu fantāzijā. Jāatgādina velns romānā Jaunsaimnieks un velns, mājas gars romānā Neskaties saulē un kaulainā nāve romānā Nāves deja, kas visi liekas materiālizējušies kā medija izaicināti gari okultistu seansā.

Mūsmāju bārenis, Sēlijas dēls Jānis Jaunsudrabiņš visu mūžu apbrīnojamā pilnībā bija paturējis savas puses v a l o d u, kas bez jaunu vārdu darināšanas un bez vārdnīcu šķirstīšanas ļāva viņam brīvi pateikt, brīvi vēstīt un tēlot visu. Tā ir visdabiskākā latviešu ļaužu valoda, kādā rakstīti Jaunsudrabiņa darbi. Bet tas nenozīmē kopēšanu, norakstīšanu „no tautas mutes”. Tautas vai savas puses valoda Jaunsudrabiņam ir kā gluds ezera līmenis, kas sāk pīrbēt viņu rotaļā, tiklīdz rakstnieks tai pieskāries. Valodas pārvaldīšana saistīta ar stila izjūtu, valodisko radīšanu. Jaunsudrabiņa stils, pagaidām pavisam maz pētīts, maz raksturots, ir ļoti pazīmīgs. Varētu sacīt, viena no galvenajām Jaunsudrabiņa darbu iezīmēm nav nekas cits kā gaumīgas stila

izjūtas valdīta valoda. Tā parādās vienmēr, visnotaļ arī tajās grāmatās, piemēram, Baltajā vai Zaļajā, kas aiz nepareiza ieraduma tiek pieskaitītas pie bērnu vai jaunatnes literatūras. Absolūto vērtību priekšā jau vispār nekāds dalījums bērnu un pieaugušo literatūrā nav iespējams, jo katra vērtīga bērnu grāmata būs ne mazāk pievilcīga arī pieaugušajiem. Un Baltās vai Zaļās grāmatas stilistiskās īpašības varēs novērtēt vienīgi literāri skolots lasītājs.

Ar sevišķu pievilcības spēku Jaunsudrabiņa galvenajos darbos ir tēlota mīlestība, daimoniskā liktenība, dzimuma dziņu nekontrolējamā vara. Tādā sakarā viņš radījis pretēju raksturu pāri, kas, pirmo reizi parādījies Aijas triloģijā, variē arī romānos Neskaties saulē, Jaunsaimnieks un velns, Nauda. Tradicionālajam mūžīgi sievišķajam kā augšup cēlējam spēkam likdams pretī sievišķo kā gremdētāju, Jaunsudrabiņš liek ideālam vīrietim liktenīgi iemīlēties rupjā, varmācīgā, garīgi nepievilcīgā sievietē. Šī mīlestības daimoniskā liktenība un šīs nesaderīgais mīlētāju pāris ir starp galvenajiem faktoriem, kas Jaunsudrabiņa mākslai ļauj iegūt nozīmi pāri latviešu literatūras robežām. Nav šaubu, ja te pieminētos romānus būtu devis kādas citas tautas rakstnieks, mēs tos tulkotu latviski. Mūsu literatūras ļoti vājā pazīšana un vispārējās uzmanības atraušana padomju varā iekļautām mazajām tautām ir iemesli, kādēļ Jaunsudrabiņa romāni nav tulkoti Rietumu valodās. Varbūt kādreiz tie tomēr tiks atrasti.

Jaunsudrabiņš paliks mūsu piemiņā kā cildens humānists ar saulainu humoru. Bet tas ir distancēts humors — kā viņa darbos, tā arī personības atklāsmē. Kur citi Jaunsudrabiņa humora izjūtu vēlējušies banalizēt, tur viņš ir varējis arī ļoti ātri reaģēt, lai tādu mēģinājumu pārtrauktu. Man prātā gadījums Stokholmā, kur viņš viesojās 1952. g. vasarā. Publiskās godināšanas vakarā kāds Stokholmas latvietis, kaislīgs makšķernieks, bija iedomājies viesi „izgreznot” ar kādu tur „amatu” vai makšķernieku brālības ķēdi, kas pagatavota no līdaku zobiem. Tā būtu uzkaŗama Jaunsudrabiņam kaklā, un apsveicējs jau cēla rokas, lai tas notiktu. Situācija bija ļoti neērta, un viesis nekavējās to likvidēt. Viņš pacēla plaukstu, mierīgi, bet noteikti pakratīja ar galvu, un līdaku zobu ķēdes pasniedzējam nācās saprast, ka iecerētā ceremonija atmetama. Mūža otrā pusē, arī trimdas laikā Jaunsudrabiņš, kā pats teicis, ne vienmēr spējis palikt olimpiskā mierā, sastapdamies ar netaisnībām un sabiedriskām nelietībām. Šad tad viņa sejā parādījies vaibsts, kas pieder sāgim un atriebējam. Ja kāds par to būtu pārsteigts vai sašutis, tam atgādināms, ka jau Baltās grāmatas tēlojumā par viņas skolas Otiņu lasāms teikums: „Skaidri zināju, ka dubļus acis liet nekad sev neatļaušu”. Arī kā sāgīs un atrie-

bējs Jaunsudrabiņš vienmēr ir cīnījies par saviem augstajiem ideāliem, un bez poses ir bijusi lūgšana, ko viņš autobiografijā atkārtojis sava mūža apaļo posmu beigās: „Kaut nākotnē es spētu pacelties arvien augstākā cilvēcībā!”

1962. g.

Arveds Švābe

Arveds Švābe šogad divkārtšs jubilārs: Pagājuši apaļi 35 zinātniskās un 40 literārās darbības gadi (pirmais dzejolis sacerēts 1907. gada 7. maijā). Profesora literārās darbības jubileju iezīmē viņa dzejoļu krājums *Bargā laikā* (P. Mantnieka un E. Kīploka apgāds Detmoldā). — Šis dzejoļu krājums nav jaundarbs parastajā nozīmē. Švābes liriskā un līroepiskā dzeja, ciktāl tā parādījusies grāmatās, līdzinās celtnei, kas pēc kādiem seniem ticējumiem nekad nedrīkst būt pilnīgi pabeigta. Sprototams tas tā, ka Švābe, publicēdams kādu jaunu dzejoļu grāmatu, pasācis tajā uzņemt ne vien sacerējumus, kas radušies pēc iepriekšējās grāmatas iznākšanas, bet dot jaunā redakcijā izlasi arī no agrākajiem krājumiem. Tā nu arī *Bargā laikā* papildina *Sajonaras izlasi* (1938) ar jauniem dzejoļiem, bez tam no agrāko laiku darbiem uzņemot vēl *Pilsētas fragmentu*. Toties izmesti *Kluso ciemu dzejoļi*, kas bija *Sajonarā*. Vecie dzejoļi vairākos gadījumos pārveidoti līdz nepazīšanai, tā ka dažu labu autors datē kā pilnīgu jaundarbu. Arī soneti, kas sacerēti pēdējos gados, šai grāmatā ne ikreiz vārdu pa vārdam saskan ar pirmiespiedumu periodikā. Tātad Švābe ir dzejnieks, kas nemitīgi klausās paškritikas norādījumos, un jau tas vien viņu atšķir no priecīgiem dzejas mākslas viendienīšiem.

Aptverot daļu no iepriekšējiem dzejoļu krājumiem un rādot, kas darīts pēc *Sajonaras* iznākšanas, *Bargā laikā* reprezentē Švābes nopelnus latviešu dzejā.

Pa gadiem šiem es, lielpilsēta, ceļu

Par citām istāku pats savā sirdī

Ar pilīm, katedrālēm, tavu tēlu.

Tādas rindas lasāmas sonetā *Sāpju pilsēta*, kuŗā izmantots kāds italiešu renesanses motīvs. 40 gadus kopta dzejas māksla — tā ir Švābes intīmās dzīves katedrāle, jo jātic vārdiem, ko viņš 1943. gadā adresējis dzejai: „... tu no dūkstīm mani vadi Pa burvju takām spožā klajumā Un citu pasauli tur radi, Ar vienu vārdu, Māte Dievišķā”.

Latviešu dzejā Švābem ievērojami vēsturiski nopelni. Klusajos ciemos viņš kā vienīgais latviešu dzejnieks rāda to pasauli un tādus pārdzīvojumus, ar ko jāsaduŗas muiŗas vidē dzimuŗam inteliŗgentam. Tai pašā reizē Švābes dzeja tēlo lielo lūzumu, ko mūsu gadsimta sākuma

paaudze pārdzīvo, atvadoties no lauku klusajiem ciemiem un kļūstot par pilsētas, skaistās Delīlas, gūstekņiem. Kluso ciemu izskaņā apliecinājis nespēju iekļauties lauku dabā un zemnieku mentalitātē, ar poēmu Pilsēta (1913) un dzejoļu krājumu Bulvāri (1920) Švābe kļūst par īsteno latviešu urbānisma nodibinātāju. Viņa iesāktajam virzienam bijis tik daudz gan vairāk, gan mazāk slavenu sekotāju, ka jārunā par nozīmīgu apvērsumu latviešu dzejā. — No šī posma Bargā laikā ietelp vairāki paraugi, kas vēl arvien ir savrupi dzejas darbi. Vispirms tie pauž no laukiem nākušā inteliģenta smeldzi pilsētas burzmā, ko viņš tai pašā laikā mīl, un, otrkārt, tā ir pilsētas dzeja, kuŗas autoram tomēr vēl lauku putekļi līp ap kurpēm: Viss, kas pilsētā duŗas acīs, skatīts ar zemnieka dēlam mazāk vai vairāk raksturīgo mentalitāti.

Sekodams cittautu urbānistiem, Švābe operējis ar brīvo pantu, savas vārsmas veikli organizējot pēc teksta loģiskajiem akcentiem. Turpretim brīvā pantmēra dažādie eksperimenti viņu nevilina. Ar to Švābe atšķīŗas no Latvijas valsts laika modernistiem, kas par paraugu izvēlējās Majakovska plakātisko dzeju.

Tālāk latviešu literātūrai jāmin Švābe sakarā ar orientālo motīvu ienākšanu mūsu dzejā. Ja arī svešie motīvi paši par sevi mums vienaldzīgi, dzejas sapratīgs vērotājs nebūs vienaldzīgs pret Švābes prasmī radīt orientālo jutoņu, kuŗā saista mums neparastais. Bez tam orientālajos dzejoļos Švābe zīmē raksturus (kuliju, kurdu ganu), kuŗu āziātiskajos sejas pantos ieraudzīti vispārcilvēcisku pārdzīvojumu elementi, kas tuvina dažādas rases. No stila metodēm, kas šai dzejā kalpo jutoņas radīšanai, vispirms minēsim skaņu efektus. Akustiskajam elementam, dažādiem skaņu tēliem te tik liela loma, ka var teikt: Švābe mums tēlo, kā Āzija skan. Piemēram, dzejolis par Hongkongu skan tā, it kā dzejas tekstu akomponētu austrumnieciski gonga sitieni. — Un, tāpat kā pilsētu Švābe skatīja ar zemnieka dēla acīm, tā Āziju viņš vēro ar latvieŗa mentalitāti. Tāpēc sveŗais ļoti bieŗi raksturots ar mūsu paŗu nacionālo tradīciju priekŗstatiem: Pa ceļu Dieva nolikto iet saule dievā, Veļu upe zvana, pazemē skan līgavas pūrlāde, kulijs ir karsts kā klaiŗps, ko velk ar līzi no krāsns, kad maize izcepta, Hongkongas daiļums skauj kā bite medus druŗu utml.

Bet Švābe nav tikai sveŗu motīvu skandinātājs vien. Publicēdams japāņu liriskas tulkojumus (1921), viņš grāmatiņas ievadāpcerē pievēŗš uzmanību japāņu nacionālajām dzejas formām — tankām un hoku. Saskatīdams tuvību ar mūsu tautasdziesmu četrindām, Švābe tās pārņēŗ savā oriģināldzejā (Gong-Gong). Tanku izlase, kas uzņēŗta Bargā laikā, ir labs paraugs savdabīgām liriskām impresijām, kuŗas nav šķīŗamas no dzejnieka personības, ap ko šalkuŗi plaŗs pasaules vēji.

Jau literārās darbības sākumā Švābem tuvs balādiskais elements. Klusajos ciemos visa pirmā nodaļa (Zarota saule) pa daļai balādiska. Muižas un kļaušinieku attieksmju tēlojumam tajā izmantoti saules teiku mitoloģiskie motīvi. Pēc tematu, noskaņas un tādiem pašiem mītoloģiskiem motīviem Bargā laikā tuva balāde Kapa atslēga. Manuprāt tomēr ne ar šo Kapa atslēgu, ne ar kureliešu piemiņai veltītajām Dundagas dievainēm Švābe neizpelnīsies plašāku daudzzināšanu, toties Nakts, kad mēness maitāties un Sēlpils Janelis noteikti liekamas starp latviešu paraugbalādēm. Balādiskās noskaņas un šim dzejas veidam nepieciešamā drāmatiskā kāpinājuma radīšanai autors pratis pakļaut visus iespējamus izteiksmes līdzekļus, tā ka efekts patiesi liels.

Vienā ziņā Švābe maldījies: jaunības gadu domās par savu dzejnieka misiju. Rakstīdams priekšvārdus Klusajiem ciemiem, viņš ir teicis, ka šie „vienkāršie pantiņi” domāti vienīgi kā tautas dzeja plašo masu aistētiskām prasībām, jo pārējā latviešu lirika esot tiktāl izsmalcinājusies, ka kļuvusi par šauru intelliģences dzeju. Stāvoklis tomēr tāds, ka pat Klusos ciemus, ko autors tagad domā esam pāraudzis, pieņācīgi sapratīs un novērtēs tikai literārā kultūrā iesaugušī intelliģences daļa, kamēr tautas dzejas godā lielākas izredzes kļūt kaut vai Āspazijas un Skalbes darbiem. Vēl vairāk tas sakāms, kad nu gribam runāt par Švābes sonetiem (protams, arī poēmas un balādes adresējamas tikai intelliģentiem lasītājiem).

Švābes soneti — viņa dzejas monumentālākā, bet arī vispersoniskākā daļa, altāra nodalījums dzejnieka intimajā katedrālē. Katrs ilgi iznēsāts, intensīva pārdzīvojuma ierosināts. Bet no šīs grāmatas 57 sonetiem tikai nedaudzi piedzīvos atklāsmi plašākā publikā. Daļa te tādu, ko — bez pārspīlējuma — sapratīs daži cilvēki, autora tuvākie paziņas. Tagad iespiesti dažādiem virsakstiem, sonetu lielākā daļa varētu saukties vienkārši Pro domo sua vai Ad se ipsum. Nav tad brīnums, ja plašākai sabiedrībai radīsies vēlēšanās pēc komentāriem, jo nesa-protams šķitīs viss dzejolis, atsevišķi panti, rindas vai vārdi. Līdzēt šādos gadījumos tomēr nevar. Komentāri gan atkailina saturu, bet ne vienmēr ierosina un kāpina pārdzīvojumu, jo izpratne nav adekvāta ar pārdzīvojumu. Otrkārt — komentāri nozīmētu ielaušanos dzejnieka intīmās dzīves svētnīcā un — ne reti — dvēseles mirušo kapšētā. Jo —

Jūs bailēs sastingtu, ja redzēt spētu,
Kāds kapu lauks ir mana sirds. Augsts žogs
No ziņkārīgiem šķīr šo vietu svētu,
Un vārtus apslēpj skumjais tujas koks.

Vienīgais, ko drikstam teikt: Švābes subjektīvie soneti ir literārs dokuments par gluži neparastu dzīvi, kuŗā cieši savijies epikūrisms ar

stoicismu, tā ka šīs dzīves gaita liekas „maz ticams dēku stāsts par mūku, kas ar velnu cīnījies”. Ka cīņa bijusi sīva, ka laiks, kas līdz šim dzīvots, bargs, arī to dzejnieks neslēpj, jo kāds budistu inkarnācijas motīvs šoreiz attiecināms arī uz viņu pašu:

Ne mirkli draugs un nedraugs nenojauta,
Kad barā dzīrojām ar nīgru smīnu,
Ka mana sirds bij desmit nāvēs kauta,
Un neskurbdams es dzēru miroņvīnu.

Galvenais — arī tiem, kam Švābes sonetu izpratne apgrūtināta, būs jāatzīst, ka suverēnā stilā dzejnieks runājis par daudziem vēl neskartiem tematiem (Nakts Davosā, Res derelictae, Uz sārta, Veļu suns, Vēstulēm degot u.c.). — Nemaz nav tik vienkārši arī tie soneti, kas rakstīti par Latvijas un vispārējās vēstures tematiem. Piemēram, sonetu par 1918. gada 17. novembri īsti pārdzīvos tikai tie, kas, zināšanām bruņoti, sapratīs, ka dzejolis lielās līnijās koncentrē Latvijas vēstures 700 gadus. Jābūt atjautīgam, lai ievērotu un izprastu paralēlismu starp tautu, kas tagad klist ar ubagspieķi, un pamestām klavierēm. Bendes maltītes saprašānai jābūt informētam par Hitlera valsti atjaunotām senām tradīcijām, pēc kuŗām bende saviem upuriem pēdējā vakarā dod mielastu. Līdzīgu piemēru uzskaitē viegli turpināma. Ja runājam vispār par tiem sonetiem, kas veltīti Latvijas posta gadiem un bēgļu gaitām, tad jāatzīst, ka Švābe visu to parāda vēsturiskā perspektīvā, savijot kopā subjektīvo ar objektīvo, atsevišķo ar vispārīgo. Un ir nu tā, ka nožēlojami salkanas šķiet visas vaidu dziesmas mūsu trimdas lirikā, ja tās salīdzina, piemēram, ar Švābes himnu bērna smaidam, kas dod tādu spēku, ka ticīgi var soļot cauri ugunsgrēkam.

Sonets kļuvis par Švābes visvairāk iecienīto un varbūt arī par pašu piemērotāko formu. Ievērodams ārējo schēmu, viņš nerimīgi eksperimentē ar kompozīciju, daudzkārt apzināti attālinādamies no Petrarkas paraugiem. Šai sakarē viņu sācis interesēt arī Šēkspira sonets ar atslēgas distichu beigās, kuŗā aforisma veidā ietverta kāda vērā liekama atziņa resp. soneta kvintesence. Diemžēl, šis distichs ne katrreiz organiski sakļaujas ar iepriekšējām kvartām. — Ja sonetā, kas pa gadšimtiem izveidojies par visaristokrātiskāko dzejas formu, parasts rīkots ar sevišķu vārdu izvēli, vairoties no visa, kas neiederas „augstā stilā”, tad Švābe šai ziņā lauž tradīcijas. Viņa soneti imponē ar drosmīgām metaforām, salīdzinājumiem un epitetiem, viņa vārdu izvēle brīva no jebkāda snobisma.

Dzejoļus, kas pēc grāmatas izplānojuma formāli nav iederējušies citās nodaļās, Švābe apvienojis nodaļā Dziesmas. Ko te pamanām, — tā ir autora vēlēšanās laiku pa laikam rotaļāties ar formu, pārveidojot vecos kanonus, piemēram, klasisko vai saīsināto sonetu. Laikam

vienīgais piemērs anaforiskām atskaņām mūsu dzejā būs Švābes Smaids. Oktavas upei darinātas ar četrkārtīgām atskaņām. Starp citu, šais oktavās, varbūt, vistiešāk Švābe izteicis sava gara atklāsmi:

Šai trakā skrējienā pret likteni es tevī veļos
Kā sava gara īsteniekā, ko man devis Dievs.
Lai ceļš cik grūts, lai kāja klūp, ik mirkli mainoties,
Un gadiem ilgi sūrā bēdu pirtī viens pats peļos, —
Kad tevi ieraugu, es gudros zelta svaros sveļos:
Tu vari būt kā upe, tikai vienmēr īsts paties',
Tad dzīves leļļu spēle tev kā ēnas gaļām ies
Un saldi dūks ar pavasaļa bitēm pērnos peros.

Kā katrai savrupai personībai, arī Švābem gadu no gada lemts kļūt vientulīgākam un justies kā pāraugušam kokam.

Arvienu klājāks paliek mežs, kur augu
Kā priede vientuļa starp alkšņu smalcī;
Šai jaunaudzē par velti meklēt draugu,
Kaut, vētru lauzīta, tu sāpēs šalci.

Epikūrietis lēnām atkāpjas stoiķa priekšā. Tik daudz kauju uzvarējis sevī un ap sevi, redzējis kā izput viss, ko tautas saukušas par savu, dzejnieks saka, ka ieguvis sesto prātu. Ar to viņš kļuvis par dzīves valdnieku, kas lemj par visiem, kuŗi nokļūst viņa tuvumā. Bet ar savu sesto prātu viņš kļuvis arī par drošu dzīves jēgas vērtētāju. Nesabaidījies Švābe raugās Aizsaules gaismas tālajā ausmā, kas pār visu viņa subjektīvo liriku pārklāj spokainu blāzmu, un vēli šai dzejā parasti ciemiņi. Būdams dedzīgs dzīves apliecinātājs, Švābe nav nemaz vairs iecirtīgs spītnieks „Lielajam Lupatniekam”, kas savāc novalkātās miesas. Interesanti vērot dzejnieka dzīves ziņas maiņā, ja salīdzina dzejotāju Kapi divi variantus (Bulvāros un Bargā laikā). Kamēr 1913. gadā radītāja trauklā dvēsele naidīga iet gaļām visspēcīgajiem kapiem un strēlnieks no kapa pieminēkļa šauj gaisos vārdus: „Tu miesu ņēmi, gars paliek mums, gars neatņemams mantojums”, 1943. gadā dzīvajam nav vairs ne spīts, ne naida. Kapi kļuvuši Klusētāju republika, kur katrs pazemīgi ļaujas, lai Zemes māte noskuj galvu, kur sairst formas, izjūk viela, jo — „kad sairst formas, izjūk viela, gars atgūst savu aizmūžīgo būtī”.

Nepar būt nekādu illūziju, ka Švābes dzeja kļūtu populāra. Ne vien ap dzejnieku, brīžiem šķiet — ap visu latviešu dzeju „lakstīgalu jautros dādu kaŗos kovārņi kā odi spieto”. Nekas tomēr nekavē konstatēt, ka Švābes Bargā laikā ir viena no retajām grāmatām, kas parāda ir dzejas mākslas nopietnību, ir savrupas personības atklāsmi, kaut arī tā kļūs redzama tikai nelielam lasītāju skaitam.

1947. g.

Jānis Medenis

Jānis Medenis dzimis 1903. gada 31. maijā Praulienas pagasta Ješkās. Dzejnieka dzimtene tātad Maliena, bet malēniešiem pieder brammanība. No laika gala viņi bijuši slavenākie aldaņi, viņu dzīres skaļas, prāts kārs uz spēkošanas un pārgalvīgām dēkām. Darbos viņi raduši sīkstī spītēt kavēkļiem, lepojušies ar lieliem nodomiem, bet mīlēdami un nīzdami vairījušies no remdenības. Ilgāk tur patvērusies daža laba tēvu paraža, veco dziesmu kamols tīts un šķetināts vēl tad, kad citos novados ļaužu atmiņā tās bija jau atdevusi grāmatu glabāšanai. Līdz pat jaunākajiem laikiem Malienā izjusta dievaiņu mistika, un veļu kulta atliekas paturējušas zināmu ticīgu nopietnību.

Latviešu literatūrā Medeņa dzimtais novads devis tikai dažus vārdus, toties vai katram no tiem bijusi noteikta skaņa. No turienes nācis gadsimta sākuma jauno rakstnieku ceļvedis Viktors Eglītis, no turienes mūsu pirmais modernais novelists Jānis Ezeriņš, tai pašā novadā dzimis Andrejs Eglītis. Jānis Medenis viņu vidū pats tipiskākais malēnietis. Ar viņu latviešu dzejas orķestrī ieskanas jauns instruments ar specifisku tembru, ko varētu saukt par Malienas balsi. Laikam gan tas tāpēc tā, ka Medeņu dzimtas asinīs jau vairākās paaudzēs bez rimšanās ārdijies malēniešu brammanīgais gars, kā to dzejnieks apliecinājis, piemēram, sakrālajā dzejojumā Veļu nakts Medeņos. Pašam Jānim Medenim šis gars jo sevišķi nemierīgs. Jau viņa ārējā parādība, viņa varenais augums, balss un žesti vienmēr pauduši latviešu labieša pašapzinīgo valdonīgumu, tā ka ne velti dzejnieks bija ieguvis Aiviekstes bajāra vai lielkunga pievārdu. Jo tālāk dzīvodams, jo vairāk viņš arī izrādīja turēšanos pie savas puses. Izlaidis pirmās divi grāmatas, Torņus pamalē un Tecilu, ar kopvalodai atbilstošo Medeņa vārdu, pie tam ieguvis jau teicama dzejnieka cieņu, savā trešajā grāmatā Varenība viņš atgriežas pie provinciālisma un ar iesprausto - e - parakstās par Jāni Medeni, lai godinātu savu dzimtu un Malienu!

Arēji Maliena Medeņa dzejā runā no viņa leksikas un vārdu formām, kas bieži novirzās no konvencionālās gramatikas. Tas daudziem izrādīsies netikams traucējums šīs dzejas saprašanai un gaidītam aistētiskajam pārdzīvojumam. Bet arī savas dzejas dziļumā Medenis caurcaurēm ir lokālpatriots, kas lietu mēru un nodomu paraugus mēdz vispirms redzēt dzimtajā novadā, kuņš viņam kļuvis it kā par visas

Latvijas nacionālā gara galveno mītņi. Malēnieciskais Medenim tiecas identificēties ar latvisko. Tāpēc daudzināmo varoņu tikumus viņš priecīgs ieraudzīt Malienas ļaudīs, tāpat latviešu gara varenība vistiešāk viņam atklājas malēniešu mentālītātē, darbos un paražās. Dabas krāšņuma, dabas lieluma un dievišķības izjūta, parādīdamās Medeņa dzejas tēlos, palaikam radusies, apercēpjot Malienas ainavas un klimatiskos apstākļus. Ne tik daudz Daugava, Gauja vai Lielupe, šīs tradicionālās likteņupes latviešu dzejā, bet Aiviekste un Ješku robežās tekošā Ildziņa aizšūpo dzejnieka domas uz to, kas bijis lemts viņa tautai. Gluži tāpat ar agrās bērnības iespaidiem saistītais Ūbānu pilskalns, kas iegājis nacionālajās tradīcijās tikai ar Medeņa dzeju, kļūst viņam par simbolisku vietu, kur vīrs aizbērtiem, apaugušiem seno laiku godības pelniem cērtama jauna Gaismas pils.

Bet, ja Medenis pats savos pantos vairākkārt runājis par lieliem nodomiem un akcentējis tieksmi pēc monumentalitātes, tad ne jau tikai tādēļ, lai paceltos godā kāda atsevišķa novada apjomā. Savs vārds viņam sakāms, viņš to arī teicis un ieguvis savu vietu visā latviešu dzejā. Un katrā ziņā te Medenis izceļas ar verdošu temperamentu, elementāru vīrišķību, un viena no Medeņa vīrišķīgās dzejas pamatpazīmēm ir ārkārtīgs dinamisms. Pat tādos gadījumos, kad iedvesma radusies aiz prātnieciskām apjautām vai intimiem pārdzīvojumiem, pat tad, kad tematā dziļas ziemas, rudens rezignācijas vai karsta, saulaina vasaras dienvidus miers, Medeņa dzejoļos jūtama kāda dziļāka kustēšanās. Ir gadījumi, kad Medenis kļūst kluss, kad viņa dzeja skan tik samtaini kā kameņu dūkušana, tomēr arī tad tā nav brīva no zināmas psihiskas zemdegas. Bet, protams, visīstāk elementā Medenis jūtas tad, kad dzejas māksla jāvērs uz notikumiem un parādībām ārpus paša individuāliem pārdzīvojumiem, kad šie notikumi izvērtušies plašā amplitūdā, kad ar visu to saistītām dinamismam ir gluži pārvārtīgs spēks, kad tiek kaut kas milzīgs sagrauts vai arī kas nebijis celts. It kā pirkstgalos pacēlies, viņš tad sāk hiperbolizēt. Viņa stila ekspresijā bez apdoma tiek šķaidītas krāsas, seko triepiens pēc triepiena, bet skaņu gleznās skan vai pašas pastarās bazūnes. Tik ekspresionistiski gleznodams, viņš ne katrreiz pagūst noteiktāk zīmēt savu domu saturu vai fābulas pavedienu. Doma, kas viņam pašam bijusi skaidra, bieži vien pazūd aiz glezniecisko elementu daudzuma un spilgtuma. Radusies neparasti spēcīgi vizuāli un akustiski efekti, satrauc dedzīgais dinamisms, bet apraksta un vēstījuma kontūras jāsāk minēt ar vēsu prātu. Arī teikumu uzbūve Medeņa hiperbolizētajā ekspresionismā ne katrreiz pietiekami sakarīga un nepārprotama. Pie tam viņš mēdz operēt ar biežiem retoriskiem iespraudumiem, jautājumiem, interjekcijām. Tas viss nu atkal pieder pie apstākļiem, kuŗu dēļ ieie-

šana Medeņa dzejas pasaulē nav nekāds vieglais uzdevums, tā ka Ed. Virzam, recenzējot Tecilu, bija jāteic šādi vārdi: „Latviešu rases gari ir drāzušies no viņa dvēseles dziļumiem ārā ar dūmiem un uguņīm, un tāpēc daudzas Medeņa poēmas ir neskaideras, un, tikai vairākas reizes pārlasot, var izprast, ko viņš grib sacīt. Viņa dzeja ir grūta un nedodas tik ātri rokā, veldama vārdus bez sevišķas izvēles, kā no augstuma kritošs strauts vēl zemes un akmeņus”.

Lai tuvotos Medeņa dzejai, lai ieietu tajā un gūtu pārdzīvojumu, vairāk nekā daudzu citu dzejnieku darbos te nepieciešams ievērot veco patiesību, ka pantu māksla domāta ausij, ne acij, ka ritms, metriskā iekārta, ar ko dzejnieks salaulājis savu domu, ietērpjams to savā stilā, ir akustisks elements, kas jau pats par sevi atbrīvo mūs no neorganizētās ikdienas prozas un rada aistētisku pārdzīvojumu. Tiešāk runājot, — jāmacās, jāprot Medeņa dzeju uzņemt un pārdzīvot ar ausīm tieši tādā pantu un rindu metriskā iekārtā un tieši tādā atsevišķu pantmēra pēdu iekšējā ritmikā, kādā tā sacerēta. Jābūt klausītājiem, ne grāmatas lasītājiem, jādzird dzejas skandēšana, it kā tā skanētu no paša dzejnieka mutes. Medenim jau pasvītāta tieksme uz polimetriju, izraugoties formas gan no antīkās, gan romāņu dzejas, gan arī veidojot jaunas metriskas sistēmas. Nereti viņa dzejolis (Svi-jaga, Pulkvedis Vācietis Perekopā — Tecilā, Vētras vakars — Teiksmu rakstos) ir līdz sīkumiem izplānota metriskā kompozīcija, kuŗā, ja vēlas, var samanīt no mūzikas formām pārņemtus principus. Viņa antīkajās un jo sevišķi paša veidotajās latviskajās formās parastā pantmēru maiņa un ritmiskās variācijas ekspresīvi pabalsta dzejas satura dinamismu. Arī visi citi saistītās valodas elementi, kas kalpo dzejai kā skaņai, piemēram, atkārtojumi, refrēns, atskaņas, alliterācija u.c., Medenim izrādās gluži nepieciešami. Ja nu visu to, ko dzejnieks savu darbu metriskajā plāksnē domājis un darījis, ignorē, tad nebūs nekāds brīnums, ka Medeņa dzejas „lasišana” būs devusi gandrīz vai tikpat maz kā nedzirdīgajam sēdēšana koncertā. Tāds lasītājs gan vēl orientēsies Torņos pamalē, resp. Mūžīgā dienā, bet jau Tecilā viņš būs kaut ko zaudējis un Varenības latviskajās strofās vai klasiskajās pīti-jambu sistēmās, kuŗās sacerētas šīs grāmatas satiras, veltīgi taujās pēc dzejas vērtībām, jo, esot neskaiderībā par ritmu, neievērots būs palicis arī tas, ko dod saturs un stils.

Ļauts, protams, būt kritiskiem un ar nožēlu teikt, ka Medeņa metriskā virtuozitāte, kas gan, blakus minot, drīzāk atgādina kontrabassista vai mežradznieka, ne vijoles vai piānista virtuozitāti, slavējama, bet ka ar to no mūsdienu publikas tiek prasīts pārāk daudz; var, atgriežoties pie mazliet agrāk minētā, atkārtot, ka Medeņa dzejas savdabīgais malēnieciskais tembrs, elementārais virišķīgums, ārkārtīgais

dinamisms saturā un stilā, nacionālais patoss un latviskuma pirmavotu meklēšana ir spoža, oriģināla, teiksim — pat ģeniāla dzejnieka dotumu apliecinājums, bet ka diezgan biežā domas kontūru pagaišana nozīmē šai ģeniālītai kādu nepatīkamu minus zīmi. Taču, no otras puses, Jāņa Medeņa devums latviešu literatūrai, formālās un ideoloģiskās problēmas, ko ierosina Medeņa dzeja, beidzot — tie iespaidīgie dzejas tēli, ko viņš radījis latviešu vēstures posmu un latviskās dzīves momentu paliekamai piemiņai, ka tas viss ar īstāku objektivitāti būs novērtēts tad, ja vairāk pievērsisimies ne minus, bet plus zīmēm.

* * *

Jāņa Medeņa iedabu un talanta ievirzi nostiprinājuši saimnieciskā un politiskā situācija, kādā viņš uzņēmis agrās bērnības iespaidus, un notikumi, kuŗos viņš ticis ierauts jau pusaudža gados. Tādējādi Medenis ar savu temperamentu un dzeju pilnīgi iekļaujas tajā dinamisko cīņu, slavas un nedienu laikmetā, kas latviešu tautai bijis lemts no 1905. gada revolūcijas līdz Eiropas sabrukumam 1945. gadā.

Medeņa vecāki bija „mācītāja ļaudis”, resp. mācītāja muižas nomnieki, kas Ješku mājas dzimtīpašumā ieguva tikai ar Latvijas agrāro reformu. Kā zināms, Medeņa bērnības laikā luteriskie mācītāji ir amata pienākumos, ir savas zemes platības apsaimniekošanā atradās vācu baronu patronātā. Gan no vecāku runām un gaitām, gan paša vērojumiem nākamam dzejniekam radās diezgan secinājumu par luteriskās baznīcas un tās kalpu ignoranci latviešu nacionālās dzīves un sociālo apstākļu jautājumos. Tā jau agri Medenim formulējušies iebildumi ne vien pret luterānismu un mācītājiem, bet pret kristiānismu vispār. Baznīcas kalna vietā viņam labāk tīk noraudzīties uz Ūbānu pilskalnu. Arvien noteiktāk viņš kļūst tā Dieva meklētājs, ko latvieši saukuši par savu pirms kristīgās ticības pieņemšanas. Pats par sevi saprotams, ka blakus īgnumam pret luterisko baznīcu audzis Medeņa naidis pret visu vācisko, tā ka viņam šad tad pasprukuši pat nediplomātiski vārdi, un bija gadījums, kad viņa un Viktora Eglīša dēļ Latvijas valdība saņēma Vācijas sūtņa protesta notu.

Mazbērna mikstajā dvēselē Medenim dziļi iespiedušās dažas ainas no 1905. gada revolūcijas un reakcijas laika. Ar tām dzimusi nojauta par latviešu varonību (sal. Tecilas pirmo dzejoli!). Kad sākas pirmais pasaules karš, Medenim 11 gadu. Strēlnieku cīņu spožumu viņš spēj jau apzinīgi uzņemt. Kad proklamē Latvijas valsti, Medenis tai pašā 1918. gada novembrī pamet Madonas vidusskolu un 15 gadu vecumā brīvprātīgi iestājas nacionālajā armijā. Viņš dodas pārgalvīgos izlūku gājienos, piedalās Bermona aiztriekšanā un Latgales atbrīvošanā.

Tātad nu viņš pats atradies starp savas tautas varoņiem, viņš pilnīgi izjutis kaŗa un izlieto asiņu pozitīvo jēgu: Iegūta brīvība, iegūta valsts.

Kad pēc atbrīvošanas cīņām Medenis sāk pievērsties dzejai, viņu nespēj saindēt nekādi internacionāli strāvojumi. Tikai dažiem dzejoļiem sagadīšanās dēļ tuvums ar ekspresionistu ideoloģiju, visvairāk tāpēc, ka Medeņa temperaments noticis līdzīgu stilu. Citādi viņš jau sākmā internacionāli ievirzītā ekspresionisma vietā izvēlas nacionālismu un brīvās dzīves jauncelsmes patosu. Kādreiz Medenis, mēģinādamies pantu sacerēšanā, bija dievinājis Skalbi. Bet tas nevarēja atbilst viņa dabai. Par pēckārā tendencēm Medenis stāsta: „Ap šo laiku Skalbe jau aizmirsts. Jūsmoju par Viktoru Eglīti, tad pieķēros Edvartam Virzam...”

Viegli saprotama pieķeršanās Virzam, jo ir taŗu runa par temperamentu radniecību. Medeņa pirmā dzejoļu grāmata Torņi pamalē (1926) tad nu visumā ir apdāvināta Virzas skolnieka darbs. Skolotājs mācījis cienīt stingrās formas kanonus (visvairāk sonetu) un stila konkrētumu. Vienādību pasvītrā arī patoss, erotiskā kaisle, lauku gara cildināšana. Bet parādās jaunajam dzejniekam arī kas savs. Tas rodas jau tāpēc vien, ka Medenim nav vēl nedz tiešu sakaru ar Viktora Eglīša sludināto klasicismu, ne Virzas franŗu skolas. Tāpēc, pat augstā stilā runādams, pat sonetu kompozīcijā viņš ir zemniecisks. Rāda viņš arī jau savu būtisko tieksmi hiperbolizēt jūtas, dvēseles stāvokļus, notikumu un parādību apmērus. Pazīmīgi kļūst tādi vārdi kā bezgalīgs, mūžīgs, milzīgs. Jau skaidri literārās sejas vaibsti ievilkti ar tercīnu ciklu Mūžīga diena: Sievietes pielūgsme te ir vainaga listīte, ap ko vijas dabas ekstāze, tautas vēstures likteņu apcere, zemnieku sētas un folkloras tradīciju paaugstināšana par mūžīgā daīluma simbolu. Individuālo jūtu līrika iekausēta nacionālās dzīves poētīzācijā.

Bet ar Torņiem pamalē Medenis tomēr bija palicis tikai viens starp daudzajiem jaunajiem dzejniekiem. Pagāja 7 gadi, līdz radās Tecila (1933). Šai Medeņa otrai dzejoļu grāmatai bija tāds efekts, it kā autors, to iesvīzdams latviešu literātūrā, būtu nodārdinājis sava strēlnieka Gunta saucienu: „Atsa-roka-vēzējies!” Tika piespriesta Kultūras Fonda godalga. A. Švābe, rakstīdams par Tecilu recenziju, teīca, ka „Medenis ir stiprākā personība tai dzejnieku paaudzē, kas literātūrā īeguva de jure stāvokli līdz ar mūsu valsti”. Tāpat Virza atzīst, ka Medenis ir „visievērojamākais jaunās paaudzes dzejnieks”. Švābe ir minējis arī pēkšņi iegūtā augstā stāvokļa pamatu: „Un de jure viņam pienākas kā likumīga tiesa taisni par Tecīlas pirmo tecējumu, kas glorificē latvju strēlnieku lēgendārās cīņas”.

Tiesa, Tecīlas strēlnieku poēmās Medeņa talantam radies pienācīgs atvēziens. Pie tam viņš drosmīgi sāk izsekot strēlniekiem no tās vie-

tas, kur citi bija apstājušies. Virzam, Akurāteram, Skalbem un vēl daudziem dzejniekiem Ziemassvētku kaujas ir strēlnieku glrijas kulminācija, ar ko literārizējamā legenda beidzas. Medenim šīs kaujas un sekojošais sabrukums ir tikai ekspozīcija leģendas varenākajai daļai, kad pamodinātā atriebības stīhija dzen strēlniekus pāraulot pāri milzu imperijai līdz Klusajam okeanam. Politisko attaisnojumu nacionālā aspektā Medenis skicējis Veterānu sarunā, šur tur pa starpām arī citur. Bet politiskās krāsas dzejnieku nenodarbina. Sarkans viņam ir tikai spilgts epitets, kas noder stila ekspresijā. Medeni interesē tas, ka strēlnieki, arī sarkani būdami, ir latvieši, kas savā naida spēkā spējuši raidīt „citā gaitā zemes asi”. Protams, jau mākslinieciskā aspektā Medeni suģestē arī sarkano strēlnieku traģēdija. Un tā strēlnieku jonojums pa Krievijas plašumiem, saucot nāvi citiem un sev, gan savā varenumā, gan traģikā Medeņa poēmās tverts tādos tēlos, ka līdzinieku viņam nav. Pēc dažiem gadiem Čaks gan Medeni papildināja, bet pārspējis netika.

Strēlnieku poēmas tomēr nav vienīgās Tecilas vērtību turētājas. Krājuma tapšanas laikā Medenis pamatīgi paplašinājis vispārīgo izglītību (filoloģijas studijas Universitātē, darbs Latv. Konverzācijas Vārdnīcas redakcijā). Literārajās interesēs notikusi tieša tuvošanās romāņu dzejai: „... Verharnam, Verlēnam sevišķi, samācījos tos kā pātarus no galvas”. Verharna svētība redzama lauku žanra dzejoļos, no kuņiem pirmajā vietā izceļas dzimtniecības laiku milzīgā glezna Pagasta dzīres, vienreizīgs tēlojums latviešu dzejā ar efektīgu ievadu, zemnieciski barokālo vidusdaļu un asas nacionālas smeldzes pilnu nobeigumu. Starp citām formām no romāņu dzejas nu pārnākusi Vija nodibinātā franču balāde, un no visiem latviešu dzejniekiem, kas tajā mēģinājušies, Medenis Tecilā pārākais. Verlēns Medenim mācījis meklēt panta mūzikālītāti, un, ja tikām jau agrāk metaforiski runājuši par kameņu samtaino dūkšanu, tad tā tieši attiecināma uz Tecilas dabas un mīlestības dzejoļiem.

Tātd pārņemtas jaunas dzejas metodes, — bet tikai metodes. Medenis nav vairs skolnieks, bet pats un savs. Un, ieskatījies rietumu apvāršņos, viņš arvien tuvāk un apzinīgāk virzās pie irracionālā latviskuma, kas slēpjas tautas dzīvē un tradīcijās un ko visvairāk dzejniekam liek apjaust veļu kults. Tecilas beidzamos divi dzejojumos (Ūbānu pilskalns, Tecila) jau skan uvertūra viņa trešajai grāmatai Varenība. Bet piebildisim, ka Tecila ir tas dzejoļu krājums, ko arī Medenis pats nav vairs varējis pārspēt.

Varenība (1936) ir programmas grāmata, saskaņota ar dzejnieka politisko un reliģisko pārliecību. Gana kaitināts ar latviešu iekšējām ķildām un, kā viņam šķiet, izdabāšanu vāciešiem, 1934. gada 16. maijā

Medenis jūt, ka visai tautai un viņam pašam loks pēkšņi no jauna uzvilkt, lai bultai būtu tāls lidojums. Ir iemesls, lai atskanētu medeniskās fanfāres: „Sveika pilsēta, tu karogotais mežs...” Ar politiskajām pārmaiņām pienācis viņa laiks. Bet jānoraida katrs apgalvojums par to, it kā Medenis būtu šai laikā bijis varai glaimīgs muguras liecējs. Nav taču viņš nekur apsūdzams, ja viņa paša nacionālais patoss, kas izaudzis no personības kodola un visu laiku viņu pavadījis, atbilda nacionālisma uzplūdiem, kas nāca ar autoritāro iekārtu. Nacionālās politikas programma, kam nu Medenis pakļauj savu dzeju, — tā viņa paša iecerēta, ne paklausīgi saņemta no augšas. Viņš tikai neatsakās izmantot radušos apstākļus, lai, nacionāla ideālisma apgarots, savu programmu realizētu un, sekojot tai, meklētu latviešu zobena varu un gara varenību gan kaujas laukos, gan miera laiku raženos darbos, valsts jauncelsmes liksmē, Latvijas dabā, lauku sētas idillē, svētku brīžos, mīlestībā, pat ciešanās. Viņš vēlas, lai dzeja kļūtu pozitīvs faktors nācijas dzīvē, un pats ar saviem darbiem domā rādīt paraugu. Bet, ja noraidām dzirdētos pārmetumus par iztapšanu režīmam, tad taisnības labad jāatzīst, ka Medenis bijis pārāk iztapīgs pats savai programmai. Nav viņš katrā gadījumā spējis tai kalpot kā dzejnieks ar spontānu iedvesmu, bet izlīdzējies arī ar sausām prāta konstrukcijām, spītīgi pasvītīrājis Malienas lokālpatriotismu (provinciālismu nūdzeklis leksikā!) un, nacionālās reliģijas (dievturības) dogmu savāžots, sekojis tādiem dzejas paraugiem, kas pieder pavisam citam laikam un Medeņa lielumam galīgi neder. Sekas tādas, ka, piemēram, atbrīvošanas cīņu „dziesmu stāstos” viņš kļuvis tikpat garlaicīgs, cik suģestīvs bija Tecilas strēlnieku poēmās. Vārdu sakot, Medeņa dzejā sākās krīze. Pilnīgi pārvarēta tā tikai 1945. gadā Kurzemes cietoksnī, kad viņš bija spiests pieņemt pārdzīvojamā laika ultimātu.

Medeņa maldīgo iedomu rezultāti pametami nenovēršamam liktenim. Blakus tiem arī Varenībā apstājamies pie krāšņām dzejas vērtībām, kuŗu dēļ Virza varēja teikt, ka no visas latviešu dzejas, kas triju gadu laikā salikta Latvijas godam, tikai Medeņa Varenību varot lasīt bez skumjām. To pašu īsto vērtību dēļ Varenība sagādāja Medenim skalāko slavu: 1937. gada 10. janvārī viņš saņēma pirmo Annas Brigaderes prēmiju, bet tūlīn pēc tam otru Kultūras fonda godalgu.

Latviešu dzejas vēsturē Varenība ievērojama jau ar formālajiem elementiem. — Saņemdamas Brigaderes prēmiju, Medenis autobiogrāfiskā skicē stāsta, ka, atmetis ir latviešu, ir franču paraugus, nu viņš jau 5—6 gadi kā bībeli lasot vairs tikai romniekus, par visiem vairāk Horātiju. „Zināms, te es neminu dainu, kas ir pati mana dzīvība”, piebilst laureāts. Horātija studiju ietekmē Medenis pārņēma pitijambu strofas un šajās formās nodibina latviešu satiru klasiskajā nozīmē. Kā

zināms, Horātijam par paraugu viņa satīrās bija derējis grieķu dzejnieks Archilochs, un tā Medenis par Horātiju var teikt to pašu, ko Horātijs saka par Archilochu: „Esmu viņam sekojis ritmā un formā, bet ne saturā un vārdos”.

Romnieku resp. Horātija lasīšana, kas sagādāja interesantu iepazīšanos ar metriskā pantmēra dabu un antīko strofu uzbūvi, jādama, devusi visai daudz ierosmju oriģinālajā formu jaunrades darbā, kas no Varenības laikiem pazīstams ar Medeņa metru nosaukumu. Pirmais metrs radies ap 1934. gada Ziemsvētkiem, un tam vēl gadījuma raksturs: Dzejnieks par paraugu bija ņēmis kādu kļūdaini teiktu vai kļūdaini uzrakstītu tautas dziesmu, kuŗas pirmajā rindā parasto divi dipodiju vietā atradās trīs. Bet tad tūlī Medenim bija radusies tikpat vienkārša, cik asprātīga ideja no nejaušības veidot jaunu principu, lai no tautas dziesmu atsevišķām dipodijām un daktilu pēdām kombinētu jaunas metriskas sistēmas. Antīko strofu iekārta nu bija īstais paraugs. — Medeņa metrus viens otrs cildinājis, bet vairāk gan dzirdētas kritiskas piezīmes. Kritiķiem taisnība, ka jauno strofu skaits (deviņas) nevajadzīgi liels. Pats svarīgākais — izrādās, ka Medeņa metri tāpat kā tautas dziesmas nāk ar tādām prasībām, kas mūsdienu dzejas valodā nav vairs ērtas. Tāpēc pašam Medenim viņa metru valoda savā sintaksē pārlieku archaizēta. Bet Varenībā ir virkne dzejoļu, kuŗos jūtam pavērtus vārdus tik tiešām uz mūsu pašu pasauli, kas latviešu lirikā vēl tāda nav rādījusies. Atzīsimies, ka daudzdzināmie dzejoļi var tādi būt tikai Medeņa metru iekārtā, tā ka nemaz nespējam iedomāties to pašu saturu citā formā.

Medeņa ceturrtā grāmata Teiksmu raksti (1942) iznāca citāda, nekā bija domāta. Pēc Varenības dzejnieks bija atstājis Rīgu, lai kļūtu jaunsaimeņs savas Aiviekstes krastos un celtu „Medeņu pili”. Rezidēdams dzimtajā novadā, viņš vēlējās turpināt un padziļināt to, kas sāksis Varenībā. Principā Medenis nevēlējās vairs atzīt citas formas kā tikai savus metrus. Tāpēc nu arī satīras sacerētas tajos. Saskaņā ar savu nacionālo un reliģisko programmu viņš vēlējās pilnīgi iegrimt tautas mītos, pasakās, teikās. Rezultāti izrādās mainīgi. Blakus jauniem ieguvumiem latviešu lirikā rodas arī tādi sacerējumi, kas turpina Varenībā pieminēto krīzi. Bet Medenim nu vajadzēja sastapties vaigu vaigā ar tādām dzīves apstākļiem, no kuŗiem viņš bija jau galīgi atsvešinājies. Par visu vairāk viņa bājārisko dvēseli māca vientulība. Lai to pateiktu dzejā, bija jāatsakās no programmām, un tā radās Teiksmu rakstu dziļākās lappuses — Soneti ar kodu, drūms stāsts par dzejnieka cīņu pašam ar savu likteni. Un vēl nevienā programmā nebija paredzētas politiskās pārmaiņas, kas ar otru pasaules karu skāra dzejnieku un visu tautu. Bija jāļaujas nacionālajam stimulam, nepagūstot saskaņoties ar

labos laikos pieņemtiem principiem. Teiksmu rakstu dzejoļi par okupācijas un terrora laiku gan varbūt nav starp spēcīgākajiem, ko mūsu dzejnieki šai sakarā devuši, bet tiem ir dziļa, rēgaina savdabība, kas var nākt tikai no tā dzejnieka, kuŗam visas Varenības idejas samīdītas.

Nākamā īsajā darba posmā, kas pēc Teiksmu rakstiem Medenim ļauts, no sākuma viņš vēl cenšas drāmatiskās aktuālītātes izmantot saviem formālajiem eksperimentiem. Tā rodas, piemēram, Taigas rēgu vija, kur franču balādes forma salikta Medeņa metru resp. tautas dziesmu pantmērā. Bet pēc tam, kad viņš pats bija noskatījies, kā kaujas ugunīs sadeg viņa mītne un iedzīve, kad bija piepildījies tas, ko pauž pēdējā rinda dzejoļī Skaistā mājā, un dzejnieks ar apvaldītu izmisumu pēdējo patvērumu meklēja Kurzemē, nāca lielā atsacīšanās, pēc kuŗas ieraugām Jāni Medeni ar tādu pašu atbrīvotu ģeniālītāti, kādā kādreiz bija tapusi Tecila. Viņa Kurzemes soneti ir cietākajā akmenī kalti veidoli latviešu varonīgajai dzīvot gribai pat savā nāves stundā.

* * *

Savu pirmo dzejoļi Jānis Medenis publicēja 1920. gadā. Viņa pēdējais mums zināmais dzejoļis datēts ar 1945. gada 5. maiju. Trīs dienas vēlāk priekšgars krita. Tātad Medeņa literārais darbs pārtraukts pēc 25 gadu gaitām. Par viņa tālāko likteni „debess veļu riju dūmos tinas... Miķelnīcas zied”.

1952. g.

Piemineklis jaunākajam no vecajiem

Vilis Cedriņš, Raksti I—II

Tā saucamā daugaviešu grupa, kas Latvijas valsts laikā pēdējos piecos sešos gados mūsu literātūrā pārņēma sardzi un nostiprināja neapšaubāmu vadītāju vietu, tagad jau ir atkāpusies citas paaudzes priekšā. Kas vēl dzīvi, tie visi tikuši pāri pusmūžam un pamazām vien kļūst „vecie”. Vilis Cedriņš šai daugaviešu grupā bija pats pēdējais, pats jaunākais, tālab tika saukts par Benjamiņu. Bet, ja vēl dzīvotu, arī viņam būtu nosvinēta jau 50 gadu jubileja.

Toreiz, priekš 30 gadiem, kad ar Cedriņa vārdu latviešu dzejā sāka skanēt jauna nots, viņš bija literārās Rīgas apbrīnas centrā, jo pārsteidza gan ar brīnumbērna īpašībām — Cedriņa pirmais dzejoļu krājums Sidraba jātnieks iznāca jau autora pilngadības sasniegšanas gadā — gan ar rustikālu svaigumu. Savu jaunumu un provincieša kautrumu Cedriņš labi prata noslēpt aiz savaldīgas bravūras. Bez tam satiksmē ar cilvēkiem visas sirdis atslēdza viņa šķistsais smaids. Vispār Cedriņš bija it tā kādas tīras, jauneklīgas nevainības iemiesojums ar straujas briešanas pazīmēm un kļuva kā publikas, tā literātu sabiedrības mīlulis. Liekas, viņa parādīšanās ir vismaz daļēji ierosinājusi Juŗa Upenāja tēlu Anšlava Eglīša romānā *Homo novus* un Jankas Mūzikanta tēlu Knuta Lesiņa romānā. Visai labi uz Cedriņu varētu attiecināt Lesiņa vārdus, kas kādā vietā rakstīti par Janku Mūzikantu: „... viņa sejā sāka iezīmēties kaut kas līdzīgs sērīgam optimismam”. Tas tiešām Cedriņa sejā jaucās kopā ar smaidu.

Diemžēl, Latvijas okupanti rūpējās, lai Cedriņa mūžs kļūtu mocariskais: tas ir aprāvis trīs nedēļas pēc 31. dzimundienas. Mocarta mirstīgās atliekas pazudušas Vīnes nabagu kapos un nav vairs atrodamas. Liekas, nekad neatradīsim arī, kur Vorkutas padomju vergukapos gul Vilis Cedriņš. Bet, ja tagad ar dzejnieka brāļa rūpīgo gādību radušies Viļa Cedriņa raksti divi sējumos, tad tas ir vienīgi iespējama un reizē arī cildenākais piemineklis valsts laikā pēdējā posma raženās dzejnieku paaudzes jaunākajam pārstāvim.

No Viļa Cedriņa nāves tātad drīz būs pagājuši jau 20 gadi. Radusies distance, kas ļauj runāt par viņa devumu mūsu dzejai bez liekiem izskaistinājumiem un ar literātūrvēsturiskās perspektīvas iespējām.

Kad tagad pārlasu Sidraba jātnieku, rodas vēlēšanās salīdzināt Cedriņu ar Helderlīnu vācu dzejā un Lautenbachu-Jūsmiņu mūsu pašu

dzejā. Helderlīnu atgādina Cedriņa nodošanās ļoti stingras formas kalumam pēc klasiskiem vai antīkiem principiem, pie tam šai gadījumā ar klasiskajiem vai antīkajiem principiem domāju ne tik daudz grieķu strofas, kas gan arī tur atrodamas, bet mūsu pašu dainu metriķas ritmizēšanas paņēmieni brīvu un reizē oriģināli organizētu izmantošanu. Arī Sidraba jātnieka tematikā un liriskajos motīvos saskatāmas paralēles ar Helderlīnu, tikai atkal Helladas vietā liekama mūsu Senlatvija, kuŗas romantizējums apstaro dzejnieka tagadni. Ja Helderlīnu mēdz saukt par „vācu grieķi”, varbūt Cedriņam piestāvētu „latviešu grieķa” nosaukums. Tas viss savukārt vedina domāt par līdzību ar Lautenbachu-Jūsmiņu.

Te nu var rasties iebildumi par it kā necienīgu salīdzinājumu, jo kālab tad neminēt Ausekli un Pumpuru, kālab vēlreiz neatgādināt Jāni Medeni, pa kuŗa pēdām Cedriņš neapšaubāmi ir sekojis un kuŗš Cedriņu bramanīgi mēdza dēvēt par savu muižkungu. Bet taču arī Lautenbachs sekoja pa Ausekļa un Pumpura pēdām. Tā nu, par spīti vienam virzienam un saskares punktiem dzejas formā, Cedriņu no Medeņa šķīr apmēram līdzīga atstarpe tai, kas šķīra Lautenbachu no viņa slavenajiem priekštečiem. Svarīgs šai ziņā bija brīdis, kad Cedriņa vārds ieguva skaņu. Tas notika tad, kad visapkārt runāja par „atjaunoto Latviju”. Ja Medenis bija viens no „atjaunotās Latvijas” vedējiem mūsu dzejā, tad Cedriņš kā dzejnieks šai „atjaunotā Latvijā” sāka dzīvot, un laikmeta patriotiskā jūsma viņa dzejā skan bez jebkādām disonancēm. Nemaz nenoliedzot apbrīnojamo svaigumu un izteiksmes spēku, jāatzīst, ka šī jūsma, kaut ļoti pilnskanīga, ir drusku seklāka nekā Medenim.

Kaut gan patriotiskais skaļums turpinās arī Cedriņa otrā dzejoļu krājumā Ziemeļu dārzos, pat vēl vairāk pieņēmis spēkā un vietumis līdzinādamies tauŗu orķestŗa mūzikas efektam, tomēr te dzejnieka sejā radušies arī jauni vaibsti, kas liek atcerēties Knuta Lesiņa vārdus par „sērīgo optimismu”. Viens otrs pārdomu dzejolis ir ar tik nopietnām pieskaņām, ka vedina teikt: Jauns vēl gados, sirdī vecums... Galvenais tomēr, ka skaļo patriotismu sāk līdzsvarot intimāki toņi gan ar savaldīgu erotiku, gan „dzīves traģiskajām jūtām”, gan dažādiem citiem individuālās lirikas motīviem. Cedriņš ir kļuvis arī rotaļīgāks, un jāatzīst tuvošanās Ērikam Adamsonam. Vispār tas ir dzejnieka talanta brieduma laika sākums.

Kaut gan abos krājumos plaša vieta episkiem dzejojumiem, visvairāk ar balādisku raksturu, kaut dažas balādes un poēmas, ko atstājis Cedriņš, saucas par ievērojamām, kaut episkais elements visai bieži piejaucis klāt arī liriskajiem dzejoļiem, negribētos sacīt, ka viņš ir bijis epīķis vai līroepīķis par excellence; vismaz par tādu Cedriņš vēl

nepaguvu izveidoties. Tas toreiz — pēc 1934. g. — atkal bija tāds laiks, kad episkie dzejojumi nāca modē, un Cedriņš dabiski šai modē iekļāvās. Taču visnotaļ redzams, ka viņš vairāk ir tēlotājs, ne stāstītājs, tālab viņa balādes un poēmas fābula vai nu sika, vai pārāk saraustīta, vai bez nepieciešamā sprieguma. Toties tēlojamo līdzekļu Cedriņam apskauzama bagātība, un viņš ar tiem bārstās kā no pilnības raga. Tā tas ir arī liriskajos dzejoļos, un tieši tāpēc tie nereti liekas smagi, spītējot ritma rotaļībai.

Izteiksmes līdzekļu racionēšana raksturo Cedriņa attīstības nākamo pakāpi, kas parādās dzejoļos, kuŗi sacerēti pēc Ziemeļu dārziem. Nu viņa dzeja kļuvusi ne vien dzidrāka, bet arī daudz dziļāka. Īpaši tie dzejoļi, kas radušies Kurzemes cietokšņa mēnešos, liek apjaust, ka, pazudinādams Cedriņu, padomju okupācijas terrors latviešu dzejai ir cirtis vienu no vissāpīgākajiem robieniem. Zaudēts talants ar plašām, dziļām potencēm. Jau Ziemeļu dārzos Cedriņš ir demonstrējis arī gaužam sarežģītu, savam laikam ne gluži parastu izteiksmi ar pagrūti uzminamu domu. Atceros, īpaši Kārlis Strauts mēdza tirdīt dzejnieku, kas tad īsti esot domāts tādā dzejoļī, kā Krasta vilnis, ūdens augs! Varbūt visdrošākā atbilde būtu, ja Cedriņš teiktu, ka — ar dzejas līdzekļiem sasniegtā mūzikālītāte.

Vēlreiz jāatgādina, ka Cedriņš ļoti daudz darījis savu dzejoļu un garāko dzejojumu metriskās un ritmiskās formas izveidē. Tālab viņa dzejoļi, balādes un poēmas jāprot lasīt, jāprot skandēt, citādi tie daudz zaudē. Viņš gan nav domājis par īpašu strofu katalogu, kāds radās Medenim ar viņa „metriem”, bet metriķas un strofikas dažādība, kas pamatojas uz daīnu metriķas un ritmiķas principiem, Cedriņa dzejā ļoti bagāta un allaž skanīga. Sevišķs svars te dipodiskajam principam ar vīrišķīgo cezūru un gala zilbes kvantitāti, kā arī enklitiskajiem savienojumiem un pantmēru maiņai vai nu strofas vai pat atsevišķas rindas apjomā. Bez tam visai bieži Cedriņš izmantojis vārsmas un strofas uzbūvei asimetriju, kas parādās arī mūsu tautasdziesmu pašā jaunākajā slānī. No starptautiskajiem kanoniem Cedriņu visvairāk saistījis heksamētrs, eļēģiskais distichs, Lesbas liriķu strofas un sonets. Lai nu kāda kuŗo reizi forma izraudzīta, vienmēr tā ir kā drāztin izdrāzta, tikai retos gadījumos liekot ciest valodas morfoloģijai vai sintaksei.

Cedriņam bija ne vien talants un jauneklīga enerģija, bet arī slavējama uzcītība, kas parādījās, piemēram, svešvalodu apgušanā. Tā viņš ātri varēja kļūt par vienu no mūsu nopietnākajiem cittautu dzejas darbu pārcēlējiem latviešu valodā. Ir labi, ka arī Cedriņa atdzejojumi uzņemti viņa Rakstos. Gētes Romiešu eļēģiju un Hermana un Doroļtejas pārcēlumi noteikti liekami starp mūsu tulkotās literātūras vissva-

rīgākajiem veikumiem. Vietumis tieši jābrīnās, cik Cedriņa teksts tuvs Gētes oriģinālam un tomēr neskan kā tulkojums resp. atdzejotums. Ne gluži tā veicies ar Gētes balādi Dievs un bajadēra, bet var arī jautāt, kuŗš būtu tas, kas Cedriņu pārspētu. Vēl vairāk nekā Gētes Hermanis un Doroteja mani savaldzina Longfellova Evandželīna, kaut gan tā radusies pēc Gētes poēmas parauga. Žēl, ka Evandželīnas tulkojums veikts tikai fragmentāri. Cik rūpīgi Cedriņš tuvojies atdzejotāja uzdevumiem, liecina viņa komentāri Gētes darbiem.

Ne vien brāļa mīlestību, bet arī atzīstamu lietpratību un vācēja neatlaidību ir parādījis Rakstu sakārtotājs Jānis Cedriņš. Viņa piezīmes gan šai gadījumā varēja būt arī drusku plašākas, sevišķi biografiskā ziņā. Katrā ziņā Jānim Cedriņam un apgādam pienākas pateicība par pieminekli, kas bija nepieciešams un ko visi bijām parādā Latvijas skaisto gadu jauneklīgākajam, saulainākajam dzejniekam, kuŗa dzīve beidzās Vorkutas polārās nakts tumsā.

1965. g.

II

The first of these is the fact that the
... of the ... of the ... of the ...
... of the ... of the ... of the ...
... of the ... of the ... of the ...
... of the ... of the ... of the ...
... of the ... of the ... of the ...

The second of these is the fact that the
... of the ... of the ... of the ...
... of the ... of the ... of the ...
... of the ... of the ... of the ...
... of the ... of the ... of the ...
... of the ... of the ... of the ...

The third of these is the fact that the
... of the ... of the ... of the ...
... of the ... of the ... of the ...
... of the ... of the ... of the ...
... of the ... of the ... of the ...
... of the ... of the ... of the ...

Jaunā laikmeta dzeja

JĀŅA MEDEŅA „VARENĪBA”

Exegi monumentum aere perennius...
Horātijs

Lasot Jāņa Medeņa jauno dzejoļu grāmatu Varenību, ko 1936. g. pēdējā mēnesī vienkāršā, bet glītā ārējā ietērpā izdevis A. Gulbja apgāds, vairāki iemesli liek atcerēties Horātija slaveno ūdu par pieminekļa celšanu.

Vispirms zināms, ka starp Medeņa skolotājiem dzejas mākslā vienā no pašām pirmajām vietām ir bijis tieši Horātijs. Gan kā baltu filologijas students, gan privātā kārtā Medenis allaž iedziļinājies lielā romieša darbos, gūdam labus ierosinājumus savas dzejas idejiskajam saturam un formai.

Varenība ir dzejoļu krājums, kuŗā sevišķi labi redzams Medeņa sakars ar Horātiju. Tas parādās jau atsevišķu dzejas žanru izvēlē. Medeņa satiras ir radnieciskas Horātija satirām. Lielāks skaits Varenības dzejoļu ar savu svinīgi kāpināto stilu atgādina to dzejas žanru, kas Horātija darbos ieguvusi īpašu vārdu.

Bet Medenis nav tikai Horātija skolnieks un cienītājs vien. Liktenis abiem dzejniekiem lēmis dzīvot savā ziņā vienādos laikmetos un iegūt puslīdz vienādu nozīmi savas tautas literatūras vēsturē. Līdzība dažā momentā ir tik liela, ka gribas runāt par literatūras vēstures atkārtotšanos. Lūk, te dažas paralēles: Gluži kā Horātijs, arī Medenis tieši no skolas sola kļūst par kaŗotāju. — „Vēl būdams bērns, šautni rokā tvēru, naktīs blāzmainās ceļu ceļus gāju tēviju sargāt” (11). Senās Romas Bruta kaŗa gājienam, kuŗā piedalās Horātijs, gan ir citāds raksturs, bet tikko minētais fakts par vienādību abu dzejnieku dzīvē nemainās.

Turpmākā dzīves gaitā Horātijam jāpiedzīvo politisko kaislību uzliesmojumi, kas draud pazudīnāt Romas valsti. Tas pats Medenim jāredz Latvijas demokrātijas laikmetā, kad

Partijas divdesmit sešas gan vēlētas Augstajā namā,
Vēl maz — tās nespēj mūsu ādu sadalīt. (14).

Šī satira, kas rakstīta 1933. un 1934. g. maiņā, ir ļoti līdzīga Horātija 16. epōdam. No tā arī ņemts Medeņa satiras motto.

Bet Horātijs piedzīvo Romas zelta laikmetu, kad Oktāviāns, kļuvis par imperātoru, prot „dot I gadu simteņa jukās saplosītai valstij mieru un iespēju baudīt šī miera augļus”, kad „arī literātūra piedzīvo savus ziedu laikus” (K. Straubergs, Horātijs dzejas I, 6—7). Horātijs kļūst par ievērojamu Augusta laikmeta dzejnieku, kas, dabūjis zināt par Kleopatras uzvarēšanu, izsaucas: „Nunc est bibendum!”

Medenis piedzīvo 1934. g. 15. maiju, kad Prezidents izbeidz politiskās kaislības Latvijā un dod tautai iespēju kopt savu nacionālo kultūru. 16. maija rītā, līdzīgi Horātijam, viņš ir pilns gaiša prieka. Ausīs ieskanas vārsmas: „Sveika, pilsēta — tu karogotais mežs, trauksmē, liksmē, zaļā maijā savā”. Kopā ar pārējām rindām, kas radušās vēlāk, tas ir viens no viscēlākajiem apsveikumiem, ko latviešu dzeja veltījusi jaunā laikmeta rītam. Un Medenis ar savu Varenību kļūst par jaunā laikmeta dzejnieku. No visiem latviešu dzejniekiem, kas tagad darbojas, uz Medeni visvairāk attiecināmi Ed. Virzas vārdi Jaunās jundas 114. lp.: „Tas gars, kas tagad pārstaigā latviešu mājas, noliecas arī pār rakstnieku, čukstot viņam pie ausīm atjaunotās tēvijas maģiskās formulas”.

Horātijs par sevi saka: „Princeps Aeolium carmen ad Italos deduxisse modos”. Tas jāsaprot tā, ka viņš pirmais aioliešu liriku formas piemērojis latīņu dzejai. Kaut ko līdzīgu var teikt arī Jānis Medenis. Pagaidām atstājot neminētus seno grieķu un latīņu pantmērus, nevar aizmirst, ka viņš ir pirmais, kas ar saviem „metriem” tautas dziesmu metrikas pamatprincipus piemērojis modernās dzejas prasībām, tādā veidā laimīgi atrisinādamas mūsu nacionālo dzejas formu radīšanas jautājumu. Ko nevarēja Pumpurs, Auseklis, Lautenbachs u.c., to paveica Medenis.

Kā Horātijs, tā arī Medenis apzinās savu suverēnitāti dzejas mākslā. Horātijs saka „Exegi monumentum aere perennius”. Tam pretī var likt Medeņa pantu:

Dieva dziesmas varenību klintī kaļu,

Nemdams mirkli viņa dzīves sev par daļu, —

Metu tiltu laikiem pāri,

Iedams uz aizsaules mierīgo āri. (137.)

Te arī Medenis apzinās sava talanta spēku, kas, parādīdamies dzejas darbos, ceļ pieminēkli, ko nekas nespēj iznīcināt.

*

Varenība ir pilnīgi nacionāls dzejoļu krājums. Te tikai divi dzejoļi, kam nav sakara ar latviešu tautu un latviešu zemi. Bet arī tos nevar uzskatīt par krasiem izņēmumiem, jo tie runā par mūsu brāļu leišu

dzīvi. — Bet cik tālu Medenis stāv, piemēram, no Raiņa, kas galu galā arī ir nacionāls dzejnieks! Lielais individuālists Rainis gan grib, bet nespēj savienoties ar tautu. Viņš aiziet vientulībā, tēlodams to kā kalnā kāpšanu. Arī Medenim kalns ir zīmīga vieta, bet citādā ziņā. Tā ir vieta, no kuņas samanāma kopība ar savu tautu nevien tagadnē, bet arī bijušos laikos. Ja Tecilā Medenis, kāpis Ūbānu pilskalnā (dzejnieka „svētais kalns”, ar ko būs jāiepazīstas tam, kas rakstīs viņa monografiju!), vēl lūdzās:

Es iešu lāpstu tecināt,
Lai kalnu pušu cirstu, —
To ļauj man, sirmā veļumāt,
Pirms tavā klēpī mirstu. (Tecila, 121.),

tad tagad, Varenībā, redzam dzejnieku tanī brīdī, kad no „pārcirstā” kalna nāk laukā tautas pagātnes paudēji:

Latvju tauta! No šī kalna sevī manu
Tavu domu, tavu spēku kustēšanu.
Stāj ap mani veļu pulki, —
Pagātnes paudēji, nākotnes tulki. (137.)

Nezinu otra latviešu dzejnieka, kas savā dzejā tik bieži un ar tādu svētsvinību būtu runājis par veļiem, kā to dara Medenis. Viņš stāv uz tā mūžības ceļa, kur acis redz pagājušos laikus, ausis dzird veļu balsis, bet priekšā rādās tautas apgarotā varenība. Veci vīri, Ziemsvētku vakarā zīlēdami, saka par Latviju:

Kad saļims Eiropa skaldītā vecā, —
Tu jaunu dvēseli nākamai dosi. (191.)

Kā savas tautas domu uztvērējs Medenis nebaidās atklātos vārdos pateikt nacionālo naidu, ko latvietis jutis un jūt pret citu nāciju pārstāvjiem, mūsu zemes, mantas un gara iekārotajiem. Bijušie kaprāļi, tagad arāji, pulciņā sasēduši, gan var svinēt liksmus Jāņus, bet viņi katru acumirkli ir gatavi celties augšā, jo pamalē atkal mācas melni padebeši un krustneši kaitina Pērkonu.

Kaut arī Medeņa talants ir noteikti episka rakstura, nebūtu pareizi apgalvot, ka viņš nespēj sacerēt arī intimo jūtu liriku. To gaiši liecināja vairāki dzejoļi Torņos pamalē un arī Tecilā. Varenībā intimās lirikas nav gandrīz nemaz. Šinī apstākli konstatējama sevišķi zīmīga jaunā laikmeta ietekme. Tie, kas kaut brīdi bijuši kopā ar dzejnieku, būs tūlīņ nomanījuši, cik viņa personība ir pārņemta ar domām par Latviju un latvisko. Bet jaunais laikmets, kuņā tagad dzīvojam, ietver sevī tik lielus notikumus tautas dzīvē, ka Medeņa sirdsapziņa neat-

ļauj dzejojot par savām individuālajām jūtām, kam nav sakara ar tautas dzīvi. Pat izteikdams savu liksmi, ko tam sirdī vieš viņa bērns, Medenis atrod sakaru ar latviešu tautas likteņiem, jo meitiņa dzimusi trīsdesmit ceturrtā gadā.

Autoritārās Latvijas laikā ir daudz debatēts par to, vai dzejā pieļaujams pesimiskais tonis. Medenis šai jautājumā savas domas izteicis jau Tecilā, piekodinādams dzejniekam:

Tu, kas vairāk iznīcību viedi,

Dzīvā gara nedod paņemt tai. (125.)

Varenībā Medenis konstatē:

Tiesām, es saku, ir nācis jauns laikmets un jauna nāk dzeja,

Nevarīgs skumēju bars pakritis, necelsies vairs;

Lasītājs ieiet šai liksmē kā latviskā baznīcā jaunā,

Līksme, kur traģiskā balss dobji kā ērģeles dun!
(32.)

Ar to ir teikts, ka dzejai nav jāvairās no traģiskās balss. Bet lai tad tā skan majestātiski kā ērģeles baznīcā! Tās ir simpatiskas domas, kas realizējušās arī Varenībā. Ir tur daži dzejoļi, pat viena satīra (Slotu sējējs), kur nevarētu runāt tieši par liksmi, bet drīzāk par traģiku. Tā tomēr atradusi cildenu izteiksmi un tādēļ rada lasītājā spēcīgu pārdzīvojumu.

*

Varenība sākas ar ieskaņu, kas slavina jauno laikmetu un tā devēju:

Pāršalc nu tēvzeme dziesmām, un gaviļem apvijas kalni,

Spārnots to atnesi tu — trīsdesmit ceturtais gads. (7.)

Medenis — varenais strēlnieku dzejnieks — arī šoreiz dzird dobji ceļamies Tīreļa balsis. Bet ne tās vien. Kopā ar Tīreļa balsīm skan tās, kas nāk no Jersikas, Tērvetes, Mežotnes, Daugavas krastiem, Cēsīm, Raunas un Lubāna. Visas tās sauc: „Veikta nu pēdējā kauja, visniknākā, uzvarot sevi, aususi diena jums sākt darbus, kas mūžībai der!” (18.)

Nodaļa Sauciens radusies no dzejoļiem, kas sarakstīti 1934. g. sākumā, priekš 15. maija. Te Medenis ir viena ceļa gājējs ar Ed. Virzu. Abi viņi ilgojas pēc latviskās Latvijas, abi runā soģa balsī. Te viens salīdzinājums. — Virza demokrātijas laikmetā raksta:

Šai tautā maldīgā, es, Dievs, par Tevi cīnos.

Tu pantam balsu dod, kas svilina un dzeļ,

Bet lūdzos putekļos, ko Tavi spārni ceļ,

Lai nesatumst pār tautu Tava dusmu diena,

Jo tajā taisnīga nav cilvēka neviena.
Tai mēri uzsūti, ar badu nāc to sist,
Liec dumpim as'ņainam no padebešiem krist.
To saulē svilini un nīcini to salā,
Bet neliec važotai tai sēdēt ceļa malā.

(Dzejas un poēmas, 7.)

Medenis, apliecinādam: „Tu visa esi mana tauta, kas runā mēli latvisku,” arī sauc:

Dod, latvju Dievs, tev tādu postu,
Ka alās tu pie zvēriem mīt,
Ka tāla ūdens smaku ostu
Un badā grauztu liesu skostu
Un kaulu, kas no suņiem krīt! (17.)

Un tad nāk brīdis, kam veltīta nodaļa Jaunais laiks. Brāļu kapos gulošie

Līdz dzīvajiem pa debess velvēm sauc:
Jaunu garu atkal saņem, tauta! (21.)

Ļoti kāpinātā izteiksmē Medenis dzejolī Indrānu oši šalc tēlo Prezidenta gaitu savas tautas vidū. — „Tauta, jauns valdinieks nācis un milzuma domu tev dvesis”. Kur viņš iet, debešos cīruļi vijas, ziedi pie kājām plaukst, bites ap kamiesi dūc, arājs apvelk jaunus svārkus u.t.t. — Šinī nodaļā ir arī jaunās dzejas deklarācija. Šai dzejai jābūt ar tik varenu elpu kā zobena skaņai, ko skandē varoņu laiks. Ir norādīts arī jaunās dzejas vadonis, kuņģā viegli pazīstams Ed. Virza. Viņam veltīts dzejolis Vakars Salgaļes pilī (grāmatā gan tas nav teikts). — Bet lai neaizmirstas jaunā laikmeta ļaudīm bijušās cīņas! 1905. g. notikumi ar tecilas dziesmu, izkapšu trišanu un citiem zīmīgiem momentiem ir Medenim pirmās atmiņas no bērnu dienām. Par tām viņš stāstīja Tecilā. Varenībā vēlreiz tas pats konspektīvi atkārtots. Atkal pieminēta astes zvaigzne un uztrītā izkopts (dzejolī Divi bērņības).

Nākamā nodaļā Varoņu laukos ir vairāki episki dzejoli un epa fragmenti par Latvijas atbrīvošanas cīņām 1918. un 1919. gadā. Blakus cīņu aprakstiem tēlots arī laikmeta kolorīts (Jāņu diena 1919. gadā). Kaļavīri lielāko tiesu ir dzejnieka dzimtenes un tās apkārtnes ļaudis. — Jau Tecilā vērojams, ka Medenis latviešu kaļaceļus tiecas padarīt par leģendāriem, iepinot notikumu aprakstā brīnišķīgus nostāstus un fantastisko elementu. Tas pats ir Varenībā. Epa fragmentos Modonieši un Modonieši ieņem Rīgu, tāpat stāstu dziesmā Pulkvedis Kalpaks Ūbānu pilskalnā reālie notikumi jaucas ar teiksmainiem nostāstiem, dzīvos pavada veļu pulki u. tml. Pret šādu paņēmieni nav

iemesla protestēt, jo visas lielās cīņas reiz kļūst legendāras. Bet kas noliegs to, ka latvieši tiešām izcīnījuši lielas cīņas?

Nodaļa Labie kaimiņi ir „pirmais satiru grāmata”. Tā tad gaidāmas vēl citas. Jau kārtas numerāļa pielikšana apakštitulim vedina uz domām, ka Medeņa satiru krusttēvs, kas krustbērniem devis savu līdzību, ir Horātijs. Satirai Zemes lietas par motto likts kādas Horātijas satiras fragments. Metrisko formu — pirmo un otru pitijambu sistēmu — Medenis atradis Horātijas epōdos. Satiras Metra Pythiambica ievadā sniegta šo formu vēsture. Medenis ir pirmais, kas šīs ļoti tīkamās un parocīgās antīkās dzejas metriskās sistēmas lietā latviešu oriģināldzejā. Tā ka ir dzirdēta žēlošanās, ka viņa satiras neesot izlasāmas, tad izmantošu gadījumu, lai paskaidrotu, ka pirmajā pitijambu sistēmā (piem. satirā Lepnumā niecīgajam) daktilu heksametrs mainās ar jambu dimetru (četrām jambu pēdām), bet otrajā (piem. satirā Zemes lietas) — daktilu heksametrs ar jambu trimetru (sešām jambu pēdām).

Arī stila ziņā Medeņa satiras ir līdzīgas Horātijas satirām. Medenis ir ievērojis Horātijas aizrādījumu, ko tas saka I grām. 10. satirā: „Nepietiek vēl, aiz smiekliem ja izmežģīt žokļus klausītājs varējis: šeit vēl cits kas ņemams ir vērā. Īsums vajadzīgs būs, lai doma ritētu brīvi, neklūpot vārdos, un smags lai darbs nava gurdētām ausīm. Valodai pienākas būt gan nopietnai, gan arī jautrai, viņā lai izredzams top gan runātājs kādreiz un dzejnieks, gan arī sabiedrisks cilvēks, kas prot kā pietaupt spēkus, tā arī izsmalcēt to ar ziņu” (K. Strauberga tulkoj.). Tāpat kā Horātijam, arī Medeņa satirās blakus strofām, kas var radīt smieklus, ir tādas, kas ļoti nopietnas, piem.:

Ai mana ieleja skaistā, ai pilskalns un skanīgās birzis,
Kur jaunās dienās pulkā gāju līgodams!
Sensenā latviskā zeme, tu — varoņu šūpulis krāšņais,
Un dziesmu sala, baigu teiku apvītā! (112.)

Tāpat kā Horātijam, arī Medeņa satirās ir didaktiskais un filozofiskais elements. Sevišķi jāatzīmē Slotu sējējs, kas savā ziņā atgādina Pēra Ginta sastapšanos ar Pogu lējēju.

Horātijs par savu paraugu Archilochu saka: "Numeros animosque secutus Archilochi, non res et verba" — rītmā un garā sekoju Archilocham, ne saturā un vārdos. To pašu Medenis var teikt par savām attiecībām ar Horātiju. Viņa satirām ir īpati latvisks saturs. Medenis par to saka:

Pitijambs pirmais un otrais man raisīja snaidušos spēkus —
Par maztautiskiem darbiem draugiem
virsū brukt. (119.)

Protams, ka tādā gadījumā Medeņa satiru sižeti ir stipri laikmetiski. Bet forma garantē šiem sacerējumiem paliekamu nozīmi, kaut arī nākamām paaudzēm vajadzēs sagatavot satiru komentārus.

Nodaļu Mājās es gribētu saukt par mākslinieciskā ziņā visaugstāko visā grāmatā. Ikkatrs dzejolis te liecina par Medeņa simpātisko talantu, kas lielā mierā, sirsnībā un tiešām latviskā skatījumā tēlo Latvijas laukus, mājas un cilvēkus ziemas kupenās, pavasara atmodā, vasarā un rudenī; darbā un dzīrū brīdī; vienkāršā priekā par skaisto Dieva pasauli un dziļā kosma izjūtā. Kaut jel šiem dzejoļiem būtu lemts nokļūt skolās, antoloģijās u.t.t.

Nodaļās Tēvzemes svētki un Gadskārtā ir dzejoļi par valsts svētkiem un tām dienām gadskārtā, kas saistās ar latviskām tradīcijām. Sevišķi jāatzīmē Māras diena ar savu dzīvības slavinājumu un ekstātiskā Veļu nakts Medeņos.

Dzejoļu krājums nobeidzas ar patētisku izskaņu, kurā dzejnieks solās uz septiņiem gadiem atstāt Rīgu, lai dotos turp, kur

Tālumā lauki jau rādās, un vecajā namā zem ošiem

Ugunī iemirdzas logs, pāri tam dūmenis kūp. (195.)

Medenis lūdzas:

Liec manim, Laima, šai ceļā būt nīpram un spēcīgam miesās,

Roka lai nepagurst man, kustinot spalvkātu šo! (195.)

Lai viņa lūgsna piepildās!

*

Varenība! — Citādi nemaz Medenis nevarēja savu grāmatu nosaukt. Šis tituls nav dižošanās ar talanta lielumu, bet dzejas satura apzīmējums. Medenis grib slavināt savas tautas varenību garā, kareiviskumā, reliģijā un ikdienas darbos. Apgarota varenība — tas ir šīs grāmatas idejiskais saturs, kas noteicis dzejnieka stilu.

Vispirms jāmin hiperboliskais izteiksmes veids, kas ar salīdzinājumiem, metaforām un citiem stila līdzekļiem reālo īstenību kāpina, un tādā veidā katra parādība iegūst sevišķu nozīmi, — kļūst varena. Medenim pār karogoto pilsētu jauni laikmeti „spārnus vēd”. Indrānu ošos dzirdama „aizmūžu šalkšana”, ceļmalās „žužina miljoni koku”, Kangaru vētrā „kalns dreb”, egļu galotnes liecas līdz pašai zemei, dvēsele, domādama par kosmiskiem jautājumiem, ir noreibusi u.t.t.

Mūsu nacionālā kultūra savā dziļākajā būtībā sakņojas laukos. To juzdams, Medenis stāv tālu no pilsētas kultūras pārņemtiem dzejniekiem. Viņa īstā vieta ir lauku sēta. Šinī sakarā jāapstājas pie otra raksturīga momenta Medeņa stilā: Viņa reālās vai kāpinātās īstenības uztvere, domu gaita, fantazijas darbība un valoda ir tuva lauku lau-

dīm, tautas dziesmu radītāju īstajiem pēcnāčiem, bet pilsētā dzimušiem un uzaugušiem latviešiem var būt pat nesaprotama. Tikai tas, kam vēl asinīs strāvo tautas dziesmu gars, spēs uztvert Medeņa dzejas šķietami vienkāršo gleznu dabīgo skaistumu. Īstam pilsētniekam būs grūti izsekot viņa jūsmai par meiteni ar pirmo vizbulīti, biti ar medainām kājām, plāvēju ugunskura dūmiem, kas atgaiņā odu barus, ziedošu linulauku u.t.t. Ko gan pilsētnieks zina par dienasvida savādo klusumu vasarā, veļu laika mistiku vai seno ticējumu piesātinātām tautas tradīcijām?

Kamēr citi dzejnieki lepojas ar jaunvārdu darinājumiem, Medenis savu stilu atsvaidzina ar apvidus vārdiem un formām, piem.: jocis, urdīt, kandavāt, pārts, birzaka priedes, malvenieki, gulīši (gulot), ators (atvars), u.t.t. Ieklausījies laucinieku valodas plūdumā, viņš nevairās arī no afektētā akcenta, piem.: „krústa nemétis”. Vispār Medeņa valoda vairākos gadījumos uzrāda tieksmes uz archaismiem, kas asociējas ar tautas dziesmu stilu, piem.: „Saule kāpj debesu kalnu”, vai „Celieties, meitenes, no miega migas, pūpoliem nopeřamas” u.tml.

Nebūtu pareizi, ja neminētu, ka sava stila izkopšanā Medenim vēl darbu pietiek. Ir te dažī problēmatisķi momenti, kas turpmāk būtu pārdomājami:

1) Varenībā pagadijušās dažas archīvā lieķamas stila ķlēķejas un pārkāķ novecoķušās formas: „Bēdās mums s a t u m s a n a k t s”. — „Sveicam latviskas b ū š a n a s stiprinātāju” u.tml.

2) Pārkāķ strauķa tuvoķanās tautas valodai var ķļūt arī bīstama. Tās sekas var būt stila vulgārizāķija. Medenis gan stāv tālu no vulgāra stila, bet Varenībā tomēr ir dažas bīstamas vietas, piem.: „Tie grieķa p ķ a ķ a t a s”. — „Jaunu sievu ķ u b i n ā t i” u. tml.

3) Pārkāķ izcelta onomatopoēķe var ķļūt uzbāķzīga. Tā tas, man šķiet, ir epa fragmentā Modonieķi: „Ū-ū-ū! taurēja... T r a - t a - t a, — kapāja šautenes loķmeķi... Vī! — vētra ķdēja. Rū! — auka auķoķa...”

Ed Virza, viens no Medeņa skolotāķiem, saka: „Bet vārdu mūķiku tas radīt neiespēs, ķuķš dabas troķķņus ņems un aķķi imitēs”.

4) Ed. Virzas vārdiem runāķot, Medenis ir negants savas puses mīlēķtāķ. Viss, kas ar ķķimteni saistās, vai tas būķ Ūbāņvecis, dīvains nostāsts, ķāķas māķas vai citas vietas nosauķums Praulienas pagastā, dzejnieķam audķē spāķnus iedvesķei. Bet kavēķanās savā pagastā, savas puses ļaudīs var dzeķu padarīt pārkāķ lokāķu. Tādā gadīķumā Medenis var attāķināķties no plaķāķas sabiedrības, kam, viņa dzeķu lasot, būķ vajadzīgi ķommentāri. Bet tas ķatrā ziņā nebūķu vēķams. Medenim ķāķot par tautas dzejnieķu!

Šos iebildumus atskaitot, jāsaka, ka Medeņa dzejas stils ietver visas raksturīgākās nianšes, ko spēj uzrādīt latviešu valoda.

Jau agrākajā literārā darbībā Medenis reprezentējās kā liels formu cienītājs. Varenībā viņš atkal — tāpat kā Horātijs — parāda savas polimetriskās tieksmes. No antīkajām formām bez agrāk apskatītajām pitijambu sistēmām te vēl ir Sapfo strofas un elegiskie distichi (heksametrs ar pentametru). Par Medeņa Sapfo strofām jāsaka, ka tās tomēr neatbilst oriģinālpantmēram. Piem., rindai „Liec man, likten bargs, kaŗavīram vecam” vajadzētu skanēt pēc šāda schemata:

— — — — — || — — — — —

Bet tā skan:

— — — — — || — — — — —

Kur izeja? — Latviešu dzejā nevar Sapfo strofu lietāt pēc Horātija parauga ar cezūru pirmo triju rindu vidū. Mums jārikojas tieši pēc pašas Sapfo parauga, kuŗas dzejā šīs cezūras nav. Var aizrādīt, ka Anna Brigadere ir viena no nedaudzajiem, kas to ievērojusi. Tādēļ viņas Sapfo strofās rakstītajos dzejoļos (Paisumā) šīs formas pareizais pantmērs nepārveidojas.

Medeņa elegiskajos distichos ir viena neizdevusies vieta:

Aiziešu Dundagas silos, pilns niknuma liela, vai Z i e m e l-

L a t g a l e s purvos un — kauns — rīkstes grieziņu tev. (7.) „Ziemeļlatgale” taču ir saliktenis, ko nevar salauzt pa sastāvdaļām, lai liktu katru savā rindā.

Visievērojamākā parādība Varenības metriskajā formā ir jaunās nacionālās dzejas formas, ko autors nosaucis savā vārdā par Medeņa metriem. To ir pavisam deviņi. Par pirmajiem četriem esmu rakstījis 1935. gada Daugavas 11. burtnīcā. Pārējie pieci ir samērā vienkārši, tādēļ te tuvāk tos neanalizēšu. Medeņa metri ir tādas jaunas nacionālās dzejas formas, kas radušās, tautas dziesmu pantmēra pamatelementus (dipodijas) kombinējot jaunās sistēmās, pie kam šajās jaunajās sistēmās saistīgi tautas dziesmu metrikas pamatlikumi (par gala zilbēm un cezūru).

Jāatzīmē ar lielu gandarījumu, ka Medenis nav taupījis laiku ne agrāko metru labošanai, ne jaunāko metru papildināšanai ar tiem labskanības elementiem, kuŗu pirmajos nebija. Medeņa otru metru pirmā variantā Varenībā vairs neatrodam. Tā vietā radušies divi jauni: otrais lielais un otrais mazais metrs. Un tiešām, abi skan labāk par otrā metra pirmo variantu. — Pirmajiem metriem nebija atskaņas. Tagad piektā metrā un pēdējā laikā arī otrā un ceturtnā metrā rakstītiem dzejoļiem atskaņas jau ir. Savu metru radīšanas sākumā Medenis vairījās no daktila pēdas aizvietošanas ar spondeju. Nu viņš ir atzinis, ka latviešu

metrika to ļauj un būtu nelietderīgi šo priekšrocību neizmantot. — Turpmāk jāvēlas, lai Medenis pēc iespējas izvairās no pārāk biežas enklitisko savienojumu lietāšanas, sevišķi daktilu pantmērā. Un ja tos lietā, tad tikai pēc tādiem likumiem, kā tas ir tautas dziesmās.

Tiri metriskā ziņā Medeņa metriem ir kāda sevišķa nozīme, kas varētu ietekmēt arī visu latviešu dzejas moderno metriku. Tā ir *r i t m a m o d i f i k ā c i j a*, t.i. ka daktila pēdu ar trim zilbēm zināmos gadījumos var aizvietot divzilbju un četrzilbju pēda.

Ritma modifikācija, kā to rāda tautas dziesmas, ir latviešu valodas dabā. Tā ievērojami vairo dzejas mūzikālo labskanību, tādēļ jāvēlas, lai citi dzejnieki no Medeņa šinī ziņā mācās.

Bet katrai dzejas formai tikai tad tiesības eksistēt, ja tanī tiešām var uzrakstīt labu dzejoli. — Visiem skeptiķiem par spīti Medenis ir pierādījis, ka viņa metros tas iespējams. Var nosaukt veselu rindu dzejoļu, kas pēc manām domām uz laiku laikiem paliks latviešu lirikas goda vietā, piem., Varenība (lieliski!), Mājās, Bērns ar vizbuli, Varkars pie Aiviekstes, Linu ziedā u.c. Kas gan vairs iedrošināsies apgalvot, ka Medeņa metros iespējami tikai tautas dziesmu rindu un pusrindu savārstījumi, ja Medenis pats radījis, piemēram, šādas strofas:

Norimsti, dvēsele, vēl jausmu pārņemta no vakardienas,

No citas pasaules aiz sniega vāliem! (123.) u.c.

Medeņa metriem vēl ir tikai divi gadi gaŗa vēsture (pirmais metrs radies ap 1934. g. Ziemsvētkiem). Pamazām tie sāk iet jau tautā. Mūsu dzejnieku vecākā paaudze, laikam gan, tos ignorēs. Bet ka jaunie dzejnieki Medeņa metriem neies gaŗām, par to varam jau pārliecināties. Bez daŗiem diletantiskiem mēģinājumiem, kas šur tur parādījuŗies periodikā, jāatzīmē, ka Medeņa ceturtā metrā gluŗi labu dzejoli Dzīrotājs ir uzrakstījis Pēteris Atspulgs un ievietojis krājumā Dzīres; tāpat Zinaīdas Lazdas pirmajā dzejoļu krājumā Zaļie vārti ir dzejolis Bērnā, kas uzrakstīts Medeņa pirmajā metrā, pievienojot pēc katra panta refrēnu: „Līgu-lī!”

*

Varenība ir ieguvusi Annas Brigaderes godalgu — Latvijas apstākļos augstāko. Šis gadījums radījis sabiedrībā un literātos savīļņojumu un jaunu interesi par dzejnieku. Tas lai būtu avanss turpmākajam darbam.

Celies pār visu kā saule, kas ļaudīm dod skaistākās dziesmas!
Dziesmās tavs sākums un gals, dziesmās no mūŗības tu!

(Torņi pamalē, 77.)

1937. g.

Spīdola Nāves salā

Meditācija par Raiņa temu

Nāves sala — daži to saukuši arī par Miroņu salu. Kad dzirdat pieminam šo vietu, jūsu atmiņā atplaiksnišies vācu romantika Arnolda Bēklina gleznā tverta mistiskā ainava. Gleznas dažādās reprodukcijas kādreiz latviešiem bija visai mīlas: zeltītos vai melnos ietvaros tās karājās pilsoņu dzīvokļos pie sienas, bija iespiestas pastkartēs un grāmatās. Tā šis svešais un mums gana banālais gleznotājs varētu lepoties, ka viņam bijusi nenoliedzama ietekme uz latviešu sava laika reliģisko sentimentu. Andrieva Niedras kapu dziesma par dzīves jūgas klusajiem krastiem un salu plašā mūžībā ir viens šīs ietekmes pozitīvais piemērs, jo dziesma valdzina ar izteiksmes monumentālo vienkāršumu un dzejisko tēlu skaidro zīmējumu. Bet kā lai noliedz, cik daudz arī ļauna darījusi Bēklina glezna ticīgo ļaužu gaumei, ārdīdama neskaitāmās paaudzēs izveidojušos latviešu nacionālās mentalitātes priekšstatus par viņas saules ārēm un veļu ganībām, uz kuriem Zemes māte aizved arāju pēc pēdējās vagas, bārenīti pēc pēdējā vērsuma un kaņavīru pēc tam, kad Dieva dēli, pārstaigādami kaujas lauku, ietin viņa dvēselīti baltā linu palagā.

Bieži esmu domājis par Poruka Miroņu salu ar milzīgo zelta biķeri, kas, pilns dzeltena vīna, spīguļo dzintara kalna galā. Tālu aiz jūrām paceļas dīvainā baigumā mirdzošais dzintara kalns. Pieveriet acis, un jūs redzīsiet, kā saules lēktā turp steidzas mirušo gari. Ieklausieties, kā skan tur kāda krāšņa aizsaules dziesma. Gari steidzas, lai, dzerdami dzelteno vīnu, nogremdētu biķerī visas cilvēces slāpes un dvēsele pēc nāves beidzot būtu brīva no sāpēm. Patiesi, tā ir iespaidīga aina, grandiozs sakrāls rituāls, ko tēlo Poruka dzejolis, varbūt viens no ģeniālākajiem latviešu lirikā, kuŗš, blakus minot, der par pierādījumu dzejnieka latviskajam garam, jo vai citādi viņš tieši dzintara kalnu būtu ieraudzījis visas cilvēces Miroņu salā?

Tās bija tikai pēkšņas asociācijas, kas radās, domājot par Nāves jeb Miroņu salas nosaukumā ietvērto jēgumu. Ir mums vēl kāda cita Nāves sala. To ieraugām, kad paveģas priekšgars Raiņa Uguns un nakts ceturtajam cēlienam.

Apkārt bezviļņu jūra, pašā salā bezvēja gaiss. Vislielākais miers sagaida tos, kas dodas ceļojumā uz Raiņa Nāves salu, — tik liels, ka

dažus dzird žēlojamies: „Kā miegs, kā tvaiks visus māc”. Plūst kaut kur rāma mūzika, un skaņas tik saldas, ka aijā kā maiga šūpuļa dziesma. Liega burvība kā rožu dārza smarža apņem no visām pusēm. Sirdij jābūt cietam akmenim, lai spētu palikt nejūtīga un atvairītu vēlēšanos ienirt svētīlaimīgā sapņojumā, uz ko aicināt aicina Nāves sala.

Bet varbūt ko reālāku? — Galdi pilni, lūdzu! Te ir ko ēst, un te ir ko dzert. Vēlaties zeltu? — Tas mētājas pa ielām. Tikai šis miegs, — šis miegs, kas mācas virsū gluži neatvairāms, — tas kļūst biedīgs, jo rodas sajūta, ka aizmiegot var pārvērsties par apburtu akmens kluci cilvēka izskatā. Tāpēc kareivji, kas te ieradusies, sāk domāt, ka tā esot kāda nolādēta sala.

Jautājiet Kangaram, — viņš pateiks, kas ir šī Nāves sala. Dzirdiet, viņš atzīstas, ka gribot te savus pretiniekus sist ar ikdienību. Kangars vienmēr zina, kādi ieroči un kādas cīņas metodes kuņā vietā der. Ja ikdienība kļūst par nāvīgu kaŗa vāli viņa rokās, tad nav vairs šaubu, ka Raiņa Nāves sala atrodas apmēram turpat, kur Miera un pieticības mala jeb Trekno cūku zeme. Tajā reiz nelaimīgi bija nokļuvus kāds Skalbes jauneklis... Abas teritorijas gluži tuvu viena otrai, un nu mēs vēl atceramies, ka uz to pusi neklājas doties. Pazaģšus gan — ja naudas diezgan — inkognito mēdzam savu nedēļas nogali pavadīt vai nu Nāves salā vai Trekno cūku zemē. Kam vairāk drosmes ignorēt vecus aizspriedumus, tas pārceļas turp uz palikšanu.

Baltu gulbju ratos, ko apņem saules zeltā mirdzoši mākoņi, Nāves salā nolaižas Spīdola, — tā, kuŗa „skaistāka par visu, kas zemes virsū un zem zemes ellē,” visu valdītāja un mūžīgi mainīgā daile, kas spīd pati no savas gaismas. Tik liela viņas vara, ka pat Nāves salā nav vēl tai gala. Tā ir tā pati Spīdola, kas Uguns un nakts prologa veļu parādē, savrup turēdamās, soļo lepmu kareivju pulka priekšgalā, sarkani zeltainā spožumā mirdzēdama; tā pati, kas sava tēva pili bijusi raganīgu rotaļu dalībniece un sastapusies ar mūžīgās tumsas valdnieku, gan dziļi viņu nīzdama, tomēr tieši un netieši būdama viņa sabiedrotā. Vēl nesen viņa bija ienirusi Burtnieka dzelmēs un darījusi ko varēdama, lai kavētu nogrimušās Gaismas pils augšāmcelšanos, kaut pati ir kā spožākā gaisma.

Spīdola mainās. Ne vētras padebeši un zibeņi, bet tikai lēna vēsma pāvada viņu uz Nāves salu. Nekur citur, kā tieši Nāves salā atskan Spīdolas liegākā dziesma, kuŗā kulminē Uguns un nakts romantisks elements:

Dzer manu dzidrumu
Avotā,
Plūc manu mirdzumu
Ābolā!
Kas mani dzer,
Pats sevi tver,
Sev jaunai saulei logu ver.

Plūstošās pasaules dienas daile runā šai aicinājumā. Tā parādās avota dzidrumā, ābola mirdzumā, ik ziedā un sīkā odziņā, mākonī un smilšu olī, visas dabas formu un krāsu krāšņajā daudzveidībā. Bet ar skaistumu pārpilnā pasaule ir līdzība cilvēka dvēselei. Apzinādamās dabas daili, dvēsele ieraudzis pati savu skaistumu. Un brīnumaina alga gaida daiļuma ņēmēja dvēseli:

Viss tavš nemiers aizlidos
Vieglās vakarvēsmās,
Sirdī smagums izgaros
Vaidu dvēsmās.
Visas ilgas apklusīs
It kā rudens dziesmas, —
Mieru tevīm atnesīs
Saldas liesmas.

Brīdi vēlāk seko solījuma papildinājums. — Tie, kas dzers dzidrumu no Spīdolas avota un plūks viņas mirdzumu ābolā, aizmirsīs nevien darbu, bet arī visu, kas skarbs, un visu nemieru, un ilgas un riebumu. Tiešām, ieraugot aiz miglas tvaikiem bagātīgi klātus galdus un parādoties meitenēm, kas rotātas puķu vītņēm, kareivji, bargu cīņu liecinieki, jūt svētlaimes tuvumu. Bagātīgas veltes daļa Spīdola Nāves salā, un daļa visiem vienāda:

Aizmigt mūžīgā nemaņā,
Noslikt visuma skaistumā.

Tā ir alga, kas vilina daudzus. Laimīgo taču pasaulē gaužām maz. Dažs grūtdienis jau piedzimis, cits vilies savās cerībās, vēl cits kļuvis cīņās uzvarēts. Visi viņi, Aspazijas vārdiem runājot, vēlētos, lai „saldā sapņu pasaulē sadzīst slimā dvēsele”. Bet visvairāk šī Spīdolas dāvana tīk tiem, kas principā noraida patieso dzīvi, jo domā, ka daiļums šķīrams no realitātem un lemts tikai izredzētu garu vientulīgai rotaļai. Šādas dāvanas ņēmējiem parasti piemirstas, ka ar to Spīdola viņiem parādījusies tikai vienā no saviem daudzajiem veidiem. Piemērodamās Nāves salas burvbai, mainīgā Spīdola vilina jaunā veidā, un īsteni nekad viņas vara nav bijusi tik suģestīva kā šoreiz.

Meklēdams pazudušo Laimdotu, arī Lāčplēsis nokļuvis Nāves salā. Viņš ir jau noguris garajās gaitās un ne vienmēr veiksmīgās cīņās. Pa visu tautas pagātni Lāčplēsis bija izstaigājis, lai nokļūtu Gaismas pili, kas nogrimusi Burtnieka dzelmē. Viņš bija redzējis tās godību un mācījies tās gudrību — „sevi pilnīgu darīt, sevi citiem ziedot, lauzt gaismai ceļu, verdzību kļiedot”. Daudz spēka viņam vajadzēja, lai pārliecinātos, ka spiedīgais gaiss nogrimušajā Burtnieka pili ir tikai māneklīgs šķitums, ar ko brīvības kareivi domā atbaidīt Melnā bruņnieka aklā paklausībā nokļuvusi Spīdola ar mošķīgajiem palīgiem. Visas pusnakts briesmas izcietā Lāčplēsis, cīnīdamies par zelta atslēgu, ar ko Gaismas pili celt augšup. Velnus un pūķi kāvis, viņš atvēzējās ar zobenu un uzveica zārkā gulošo sevi pašu, bet tas ir visbaigākais brīdis, kad kāds ierauga pats sevi zārkā guļam, un tikpat baigs dialogs pašam ar savu mironi, kas aicina samierināties ar nomaless laimīti un izvēlēties gludo ceļu. Lāčplēsis ieguva brīvības atslēgu. No ezera dzelmju tumsas baismas, tīrā zeltā pār tālēm spīgodama, pacēlās Burtnieka pils.

Burtnieka pils bija augšāmcēlusies, bet — Laimdota pazudusi. Jaunas gaitas un jaunas cīņas gaida Lāčplēsi.

Katrs cīnītājs alkst pēc atelpas, tāpēc nu arī Lāčplēsis, nokļuvis Nāves salā, vēlētos reiz „aizmigt mūžīgā nemanā, noslikt visuma skaistumā”. Tālu kāda balss gan sauc Laimdotas vārdu. Arī Nāves salā Lāčplēsis nav aizmirsis likteņa lemto misiju:

Kad laimīga, brīva būs Latvija,
Tad mana gaita būs pabeigta.
Pēc Latvijas—Laimdotas ilgas spiež,
Iz manām acīm asaras rieš.

Bet Lāčplēsim liekas, ka viņa gaitas līdzinās jau dēkām. Dēkas viņam rieb, un tādēļ — kaut jau te, Nāves salā, tās būtu galā. Un ja Lāčplēsis runā par brīvu un laimīgu Latviju, tad Spīdolai rodas iemesls izmest repliku ar savu būtiskāko jautājumu, kas Lāčplēša ideālu novērtē par nepilnīgu. Spīdola jautā: „Tik brīva un laimīga Latvija? Ne mūžīga? Vai tas ir viss?”

Mūžīgā Latvija! Pirmo reizi ideju par Mūžīgo Latviju saka latviešiem Rainis ar Spīdolas muti, un šie divi vārdi, sastapdami jutīgu dvēseli, stindzina tā, itin kā kad būtu pavērušies vārti uz pašu bezgalību. Vēl jau nemaz nav tik sen tas laiks, kad skaļi jo skaļi skanēja Mūžīgās Latvijas daudzīnātāju koris. Daudz un dažādos veidos par Mūžīgo Latviju runāja dzejnieki ar savām vārsēm, valstsvīri ar runām un un publicisti ar dedzīgiem ievadrakstiem. Daudz nedomādami par Mūžīgās Latvijas idejas konkrēto saturu, mēs visi to jutām

ap sevi un sevī. Tā bija Latvija, kas nesaistījās ap ģeografiskām robežām, un neskāra to arī laika plūsma. Zinājām, ka Mūžīgās Latvijas balss, kā Virza teica, „no kapiem un šūpuļiem nākdama,” visus aicina un sauc, saistot aizgājušās paaudzes ar esošo un nākošajām. Tajās laimīgajās dienās vēl nevajadzēja pārdomāt, vai Mūžīgā Latvija tiešām pastāvēs arī tad, kad laicīgajā Latvijā varbūt nebūs vairs ne brīvības, ne laimes...

Kā ideja par Mūžīgo Latviju saprotama S p ī d o l a s jautājumā? Vai viņa to domā tāpat kā mēs savas valsts ziedu laikos? — Ja esam apdomīgi, jāatzīst, ka patiesībā viņa atkal grib saistīt Lāčplēši tikai ar jaunu kārdinājumu, jo tai brīdī Spīdolas uztverē Mūžīgā Latvija nozīmē to pašu, ko agrākais solījums par aizmigšanu visuma skaistumā. Jo kurp tad aicina Spīdola Lāčplēši? —

Līdz zemes malai mēs aiziesim,
Kur zeme sakūst ar debesīm,
Kur saules dārzi, debess vārti,
Kur saules meitas zied rožu sārti,
Kur pērkondēli zeltu kal,
Kur ziemas milži sniegu maļ,
Kur saule vakaros atgulstas
Iekš sarkanzelta laiviņas.

Vēl tālāk: aiz zemes un debess malas, kur nav nekā, kur plešas tikai jūra, kur nav ne salas, ne viļņu, ne vētras, ne dienas, ne nakts. Tas viss gan atrodas neiedomājamā tālumā prom no Nāves salas, bet, tāpat kā apburtajā Nāves salā, arī tur nav tās Mūžīgās Latvijas, kas apņemtu šūpļus lauku sētās un pilsētas namos, arāja sējumu un fabriku dūmeņus, nabadzīgas jūmtistabiņas, gaumīgus salonus, un baltas smiltaines, kuŗās atpūšas senu paaudžu kauli. Bezgalībā projicētais Spīdolas ideāls par Mūžīgo Latviju šoreiz nav nekas cits kā abstrakta absolūtās dailes valstība. Tajā nemanām neviena cita svētuma kā tikai individuālā pārdzīvojumā tveramo neitrālizēto bezkaislīgo skaistumu, un pirmais pants šīs valstības satversmē līdzinās sauklim — mākslu mākslai.

Zinām šo saukli un pazīstam tā motivāciju. Tas runā par cilvēka radošā gara brīvību. Māksla daudzkārt tik nekautrīgi verdzināta pa labi un pa kreisi, ka tās neatkarība ir pašsaprotams ideāls katrai daiļuma alcējai dvēselei. Ieradusies Nāves salā, Spīdola gan parādās tikai vienā no saviem daudzajiem veidiem, bet viņas aicinājums un apsoliņš ir būtiski patiesi. To nevar tik vienkārši noraidīt. Tik tiešām mēs vēlētos Latvijas mūžīgumu, ko radījis gleznotājs, rakstnieks, skaņu mākslinieks, skulptors, aktieris, dziedātājs, katrs sekodams tikai sava

talanta ievirzei un mākslinieciskai pārlicībai. Bet Mūžīgās Latvijas šāda veida eksistenci kopš sendienām apdraudējusi mūžīgā Vācija un mūžīgā Krievija. Kaut dažkārt pišļos satriektas, tās palikušas mūžīgas ar mums draudīgo garu, un tieši tādēļ ceļš uz Spīdolas iece-rēto Mūžīgo Latviju vienmēr pārtraukts ar negaidītu aizsprostu. Tāds ir iemesls, kuŗa dēļ bīstami domāt par absolūtās dailes valstību kā Mūžīgās Latvijas ideālu.

Diezgan zīmīgi, ka šāds ideāls kļūst par Spīdolas aicinājumu tieši Nāves salā, kur valda miegains miers un materiālistiska pieticība, kur augstākā bauda ir saldkaisles mirklis. Pilsoniska pieticība un no zemes atraisītais absolūtais skaistums taču ir dabiskie pretpoli. Kā vienā, tā otrā gadījumā tiek ignorēta cilvēka instinktu diktētā griba būt cīnītājam. Vēl zīmīgāk, ka jākož nāves ābols, lai varētu sekot Spīdolas aicinājumam, jo tam, kas šim aicinājumam seko, zemes dzīvē jābūt mirušam. Alkdami pēc aizmigšanas mūžīgā nemanā un noslikšanā visuma skaistumā, daudzi to arī darījuši, bet tikai retais no tādiem nokļūvis Mūžīgās Latvijas pagalmos. Lielākā daļa zuduši tautai un dzimtenei vai palikuši bez jebkāda ieguvuma. Visļauņākie tie ne pārāk retie gadījumi, kad nāves ābola kodēji, tautai miruši, turpina dzīvot kā Kangara sabiedrotie.

Varonis Lāčplēsis, Gaismas pils augšupcēlējs un jodu kāvējs, nav vēl atradis pazudušo Laimdotu, bet, nokļūdams Nāves salā, arī viņš top pieticīgs un zaudē gribu cīnīties tālāk. Lāčplēsis kož Spīdolas nāves ābolā. Bet tas ir tas pats Lāčplēsis, kas pie valdnieces Spīdolas telts jauncelāmās Rīgas priekšā lielā izmisumā un neziņā bija teicis savu brīdinājumu: „Tu nemierīgā un mainīgā, pielūko tu, ka uz skaidrību mainies pati ar savu daili!”

Ka mūžam mainīgai Spīdolai jāmainās uz skaidrību, šo Lāčplēša brīdinājumu sapratisim tā, ka jānoskaidro dailes attieksmes ar nacionālās eksistences izraisītām vajadzībām. Reālie apstākļi rada pretstatu sadursmi starp mākslas brīvību un tautas brīvību. Brīvā māksla var būt draudīga brīvai tautai, to jau zinām. Bet brīva tauta ir kas vairāk nekā brīva māksla. Pretstatu sadursmē jāizšķīrās par vienu vai otru. Pēc klasiskās drāmas konstrukcijas likumiem cīņa kulminē ceturtajā cēlienā. Nāves salā tiešām tas notiek. Sadursmē rodas lūzuma brīdis, un mainīgā Spīdola mainās uz skaidrību.

Mēs būtu apmierinājuši nacionālā hēroisma lepnumu, ja arī šai gadījumā varētu daudzīnāt tikai Lāčplēša nopelnus. Bet viņam pieder tikai brīdinājums par nepieciešamību noskaidrot Spīdolas tuvākos un tālākos mērķus. Lai tas varētu notikt, vispirms palīdz Kangara lišķība. Tā tas nu ir, ka arī nodevēji daudzas lietas pamāca skatīt skaidrākām acīm. Katrs Kangars, vienalga uz kuŗu debess pusi viņš šķie-

lētu, kāpina mūsu modrību. Dažu labu nāves ābolu, tāpat kā Lāčplēsi Nāves salā, esam izspļāvuši tikai pēc tam, kad pār muguru kritis kāds smags Kangara sitiens.

Tas, kas seko tālāk, izriet no pašas Spīdolas atzinuma, ka tikai ar Lāčplēsi, šo elementārā zemes spēka pārstāvi un tautas varoņgara iemiesojumu sastopoties, viņas priekšā radies vēl otrs, kas mūžīgs tāpat kā viņa, ka abi viņi ir no viena celma dzītas atvases. Cinīdamies katrs par sevi, viņi nevar uzvarēt. Tāds ir likteņa nosacījums, ka uzvaras labad jācīnās kopā. Īsteni viens bez otra viņi nemaz nevar pastāvēt: Spīdola, būdama mūžīga un atraisīdamās no zemes, mūžībā arī izgaist, gluži kā izgaist gaisma pasaules bezgalībā. Bet Lāčplēsim jāzina, ka bez Spīdolas palīdzības viņš savu Laimdotu neatradīs. Bez dailes pārlaicīgās varas nezels arī tā Latvija, ko iecerējis Lāčplēsis. Lai Spīdola un Lāčplēsis varētu saprasties un saskaņot mērķus, vienam tomēr kaut kas jāzaudē.

Kuŗš lai būtu tas, kam jāziedo daļa no sevis? — Kas audzis zemē, tas nīkst, ja atraujas no zemes. Kas lido pāri pār zemi, spēj nolaisties un pastāvēt arī uz zemes. Un kas, galu galā, skaistāks — saules stars, kuŗš milzīgā ātrumā joņo pa visumu, vai sīks rasas piliens no zemes izaugušā un pie zemes saistītā ziedā, kad to skāris rītsaules stars? Tātad ziedoties, vismazāk zaudējot, var tikai Spīdola. Vajag atņemt viņai daļu no gaisīgās burvības, vajag burvju ābelei nocirst ne jau pašu galotni — tā gan skubina Kangars — bet vienu zaru, lai nāves ābolu vietā briestu sulīgi augļi, kas spēcīga garu gan miera laikā, gan cīņās par nacionālo eksistenci. Tā mainīgā Spīdola ar savu daili mainās uz skaidrību. Arī tagad viņa paliek valdniece, vēl arvien viņa ir skaistākā par visu, kas zemes virsū un zem zemes ellē, bet nu viņa kļūst arī žēlsirdīga gādniece ar maīgu mirdzumu ugunīgajās acīs, un viņas rokas var satvert zobenu, lai šoļotu kareivju pulka priekšgalā. Gaisīgā debesu vara zaudēta, bet iegūta skaidrība, kas tautai visvairāk nepieciešama. Nu no Spīdolas mutes skan jauns aicinājums — pavisam citāds nekā tas, kas solīja aizmigšanu mūžīgā nemaņā un noslīkšanu visuma skaistumā:

Akmens, šķelies,
Celies, mana apburtā tauta, celies
Pēc simtgadu miega uz jaunu dzīvi,
Pēc vergu sloģa uz gaismas brīvi!

Akmens, šķelies,
Tautas dziesminiek Pumpur, celies!
Dzied latvju varoni Lāčplēsi,
Teic pagātni, cel uz nākotni!

Arī šis aicinājums liek posties ceļā uz Mūžīgo Latviju, kaut vārdā tā netop saukta. Bet nu Mūžīgās Latvijas ideja organiski sakļaujas ar tautas nacionālajām tradīcijām, un tās īstenošana nav domājama bez fiziskās brīvības Latvijas teritorijā. Ja nebūtu Spīdolas jaunā aicinājuma, visa mūsu nacionālā dzīve, mūsu kultūra sastingu par Nāves salas akmeņiem. No vēstures atceramies, kā sastinga tautas atmodas laikmeta gars. Diezgan mums pieredzes materiālu par to, kā vēl tagad liela daļa tautiešu, būdami godīgi nacionālisti, dzīvo Nāves salas pietībā un miegaini saldā romantismā. Viņu tautiskos centienus apmierina ārīgs tradīciju nacionālisms. Bet tradīciju nacionālismam jātop par nemītīgi progresējošu kultūras nacionālismu, ar ko mēs kā brīva tauta vēlamies augt brīvu tautu kopībā un ticēt tādu laiku atnākšanai, kad sāksies skaistā cīņa bez asinīm Spīdolas valstībā.

Var dažādi domāt par Spīdolas sērām, piedzīvojot mainīšanos uz skaidrību. Varam pat saprazdami klausīties pārmetumus, kad viņa saka:

Es atdevu visu pasauli, —
Es gribēju jums vēl vairāk dot,
Jums nebija spēka saņemt.

Bet mēs jau nemaz nedomājam slēpt, ka mums tiešām nebija un nekad nebūs spēka saņemt to, ko varētu dot aizmīgšana mūžīgā nemaņā un noslikšana visuma skaistumā. Jo, kamēr esam aizmiguši svētlaimīgā visuma skaistuma baudīšanā, Kangars neguļ. Neguļ arī Melnais bruņinieks, vai nu viņš nācis no austrumiem vai rietumiem. Vienādā mērā mums bīstama kā Nāves salas miegainā pieticība, tā arī abstraktās dailes valstība ar mākslu pašas mākslas dēļ. Kas nīst Nāves salu, lai nepamet to, aizlidodams gaisīgos tālumos, bet lai domā par apburtās tautas augšāmcelšanu uz jaunu dzīvi. Lai dzirdam un patu-ram prātā Spīdolas atvadu vārdus, kad viņa, atmodinājusi apburtos akmens tēlus, atstāj Nāves salu un kopā ar Lāčplēsi iet cīnīties par brīvu un laimīgu Latviju:

Es gribu mācīties robežas,
Šaurumā tikt pie pilnības, —
Pēc mērķa sniegties vistuvākā:
Ļauns ienaidnieks nācis Latvijā,
Nāc, iesim, ved mūs, vadoni:
Ej uzveic naidniekus, Lāčplēsi!

Zinām, ka reiz visi naidnieki tika uzveikti un Lāčplēša gaita tiešām bija nobeigta, jo Latvija kļuva brīva un laimīga. Zinām, ka Lāčplēša Latvijā arī Spīdola pasludināja savu valstību, kuņas neatkarību nodrošināja paaudzū paaudzēs veidojies kultūras gars. Ar to bijām gatavi

sākt skaisto cīņu bez asinīm. Būdami Latvijas valsts pilsoņi, ieguvām arī Mūžīgās Latvijas pavalstniecību.

Mūžīgā Latvija pastāv vēl tagad. Vēl arvien tā faktiski un oficiāli ir neatkarīga no visām četrām debesu pusēm. Vēl Melnais bruņinieks nav to saminis, jo šo Latviju sarga mūsu gars, un mēs ticam Spīdolas vārdiem Nāves salā: „Gaisma tiks tomēr pie uzvaras”. Arī tiem, kas laicīgo Latviju zaudējuši, nevienš nespēj atņemt Mūžīgo Latviju, ja vien viņi paši par lēcu vīrumu nepārdod tās pavalstniecību. Dzīvodami Mūžīgajā Latvijā, ik brīdi atceramies, ka laicīgajā Latvijā atkal nācis jauns ienaidnieks, un gaidām to stundu, kad no jauna skanēs aicinājums:

Nāc, iesim, ved mūs vadoni!
Ej uzveic naidniekus, Lāčplēsi!

Ej uzveic naidniekus, Lāčplēsi? — Bet mēs taču redzējām sēru gājienu. Ko veda tur apbedīt? — Lāčplēsi. Mēs bijām pie atrakta mocekļa kapa. Kas tur gulēja sakropļots? — Lāčplēsis. Vai visās malās neskan zināmā vaidu dziesma: „Vai, vai, mūsu mīlie...”

Visa zeme ietinas baigā mijkrešlī, jo saule riet austrumos. No tatāru zemes nākdams, smagiem soļiem uz rietumiem dodas Melnais bruņinieks. Tauta pēc tautas saņemst uz ceļiem un ieliek viņa rokās savu brīvību, tā ka neīstenojami šķiet tie ideāli, kuŗu dēļ sagrauts vecais kontinents.

Tur stāv viņš atkal, mūsu Kangars, ķērcošu balsteli, līku muguru, un viss šis laiks, ko dzīvojam, ir Kangara laikmets. Nav labi pašreiz skaļi minēt Lāčplēša vārdu. Kangars klausās. Brīvības kareivji kauti un spīdzināti. Lāčplēsis vēlreiz iet savu nāves gaitu. Pats tu apmulsušām acīm raugies tālos apvāršņos. Tu tiecies apgūt vai visas pasaules valodas un nemaz nemani, ka esi sācis stostīties tajā valodā, kuŗas vārdi bija pēdējie mirstošā Lāčplēša mutē. Svešu meldiju pilnas tavas ausis, tā ka apklust tā, ko iedziedāja vecmāmiņa šūpulī guļošan. Aklimatizējies tur vai citur — tā tev saka —, un drīz tu iegūsi šādu vai citādu pavalstniecību, tu varēsi cilvēciski dzīvot un būsi laimīgs. Kāpēc tev ilgoties pēc tās Spīdolas valstības, kuŗā atmodās Nāves salā apburtie, lai celtu Mūžīgo Latviju?

Vai, vai mūsu mīlie...

Bet, ticēdams, ka gaisma tiks tomēr pie uzvaras, tu dzirdi no jauna noskanam mūža cīņu atbalsi, un, meklēdams tagadnei zīmes un līdzības savas tautas leģendās, klausies, ko saka dzejnieks un Laikavecis:

„Tie visvairāk apspiestie ir vistuvāk uzvarai. Netraucējiet Lāčplēsi nāves gaitā. Viņa cīņa ir lielāka, nekā cilvēki redzējuši. Ko jūs izjutāt neizsakāmās briesmās, ir rīta pirmais svīdums, lielā cīņa vēl priekšā.

Modrējieties, lai nerod jūs gulošus, kad nāks Lāčplēsis un vedīs jūs galējā kaujā. Iekš jums ir tā pils un tā atslēga”.

Tiešām, mūsu garā mirdz mūsu Gaismas pils, un mūsu rokās ir tās atslēga. Dzīvodami Spīdolas valstībā, mēs paliekam modri, lai sagaidītu Lāčplēša atnākšanu. Bet līdz tam brīdim, vienalga kādos apstākļos nokļuvuši, lai atceramies Spīdolas visgudrākos vārdus:

Es gribu mācīties robežas,
Šaurumā tikt pie pilnības...

Klausīdami šādam padomam, vairosim savus spēkus. Kādu dienu, kad būs rimis pēdējais viesulis, nevejami vērsies mūsu Gaismas pils vārti, un tās zeltainais spožums būs vienīgais, ko ieraudzīsim pasaules tuksnesī.

1948. g.

Melnā bruņinieka tautība

Eseja ar tendenci

1

Pēc Spīdolas Melnais bruņinieks Raiņa Uguns un nakts simbolikā ir nākamais mīklainākais tēls, ar ko joprojām saistās vairākas neatrisinātas problēmas. Piemēram, man nav zināms, ka kāds būtu pievērsies jautājumam, kā izskaidrot pretrunu, kas radusies aiz norādījuma, ka Melnais bruņinieks ir aklš. Abās reizēs, kad viņš parādās, traģēdijas lasītājam vai skatītājam jādomā par aklumu tiešā nozīmē. Pirmajā cēlienā Melnais bruņinieks uznāk, „atspiedies uz vedēja”, piektajā cēlienā „viņu ved kāds zēns”. Bet, ja Melnais bruņinieks būtu fiziski aklš, tad savāda liekas cīņa, kādai Rainis liek risināties starp viņu un Lāčplēsi traģēdijas beigās. Taču jau pirmais Melnā bruņinieka zobena cirtiens ir tik trāpīgs, ka tūlīņ ķer Lāčplēša ausi. Kad Lāčplēsis pēc tam noņem no zelta spilvena Gaismas pils atslēgu, Melnais bruņinieks atkal to sacērt. Pats zīmīgākais: Kad Spīdola, Lāčplēsi sargādama, nostājas viņam priekšā, bet, satrūkusies no Laimdotas kliedziena, pagriežas uz tās pusi, Melnais bruņinieks „to izlietodams” — tātd redzēdams! — nocērt Lāčplēsim otru ausi.¹ Arī fantastiskā lugā, kāda pēc sava sižeta ir Uguns un nakts, tik „redzīgs aklums” nav savienojams ar elementāro loģiku. Liekas, nevajadzētu pārņemt Rainim paviršumu, sevišķi tālab nē, ka Uguns un nakts galīgās versijas tapšanas gaitā tieši pie Melnā bruņinieka tēla viņš kavējies daudz.² Nākas tātd secināt, ka šai gadījumā tomēr nav domāts fiziskais aklums, bet, ja melnais bruņinieks tiek rādīts kā fiziski aklš, ja pirmajā cēlienā viņam jāatspiežas uz vedēja un pēdējā cēlienā viņu ved kāds zēns, tad arī šais norādījums paslēpta sava simbolika.

Marksistiskie literāti, kas Ungu un nakti mēdz izskaidrot kā šķiru cīņas traģēdiju, izmanto sociālo viedokli un apgalvo, ka Melnais bruņinieks nākot no „kapitālistu elles” un tātd pārstāvēt kapitālismu. Nacionālajā kritikā Melnais bruņinieks ir svešas varas pārstāvis ar nodomu apspiest visu tautu. Līdz šim visīpatnējāko tulkojumu devis Kārlis Upatnieks, iztīrādams Uguns un nakts simboliku no individuālpсихоģiskā viedokļa resp. raudzīdamies uz Raiņa darbu kā mīlestības traģēdiju. Pēc viņa domām Melnais bruņinieks tad varētu simbolizēt dabas aklo instinktu.³ Visi dažādie tulkojumi sastopas seci-

nājumā, ka Melnais bruņinieks iemieso negācijas, kaut ko ļaunu, kaut ko vitāli bīstamu. Un, ja atstājam malā Upatnieka viedokli, kas gan ir interesanti savdabīgs, tomēr vairāk nekā diskutējams, tad Melnais bruņinieks, vienalga, vai viņš simbolizētu kapitālismu vai visas tautas nacionāliem centieniem naidīgu svešinieku, ir pretinieks Lāčplēša ilgām pēc laimīgas, brīvas Latvijas; tāpat, protams, viņš ir pretinieks Spīdolas ideālam par Mūžīgo Latviju. Taču bez rūpīgāka iztīrījuma palicis jautājums, no kurienes nāk šis vitāli bīstamais ienaidnieks, kāda ir Melnā bruņinieka tautība Raiņa radītajā latviešu tautas likteņtragēdijā. Neiedziļinoties autora nolūkos, Melnais bruņinieks gan skatuves inscenējumos, gan kritiskos apcerējumos interpretēts atkarā no katrreizējās politiskās situācijas un ar to saistītā nacionālā sentimenta. Un, ja situācija tāda, ka Melnā bruņinieka identitātes noskaidrošana kļūst neērta, tad šim jautājumam mēdz vai nu pavisam paiet garām vai arī pieskarties tikai gaužām pavirši, pametot neievērotu faktu, ka Melnais bruņinieks taču ir Lāčplēša pēdējais un liktenīgais pretinieks, tātad ļoti svarīga persona Raiņa tragēdijā. Tā rīkojas padomju literātūrvēsturnieki un kritiķi. Interesanta ir viņu galvenā rainologa Ēvalda Sokola interpretācijas „attīstība”. 1954. gadā publicētajā apcerē J. Raiņa Uguns un nakts, kas būs bijusi rakstīta kaut cik agrāk, katrā ziņā Staļina pamestajā ēnā, viņš Melno bruņinieku piemin tikai kā lugas pozitīvo varoņu pretinieku un nesaka nekā vairāk.⁴ Plašajā monografijā Tautas dzejnieks Jānis Rainis, kas iespiesta 1957. gadā, Sokols jau raksta, ka „tautas paverdzinātāja — tumšā vara iemiesota Melnā bruņinieka un tā diendeļu tēlos,” bet tas atkal ir viss.⁵ Gluži tāds pats skopums vērojams vēl plašāk izvērstajā Sokola monografijā Rainis, kas ir autora doktora disertācija un publicēta 1962. gadā. Vienīgais, kas no padomju rainologiem plašāk pievērsies Melnā bruņinieka tēlam un publicējis visai svarīgus jaunus atklājumus, ir kritiķis Viktors Hausmanis.⁶ Viņam tas laimējies tā saucamajos „atkušņa gados”.

2.

Kad 1910. gadā varēja sākt īstenoties nodoms par Uguns un nakts inscenēšanu Jaunajā Rīgas teātrī, saskaņā ar Raiņa paša vēlēšanos režijas darbs vispirms bija uzticēts Jēkabam Duburam. Pēc 1910. g. 3./4. jūnija vēstules Rainim uz Kastaņolu spriežams, ka viņš Melno bruņinieku vēlējis rādīt tikai kā kādas sociālas idejas (kapitālisma) simbolu: „Jums varen skaisti izdevies dzejiski ietērt mākslas veidā sociālo ideju par „melno bruņinieku”. Nekur, šim raksturam darbojoties, neceļas l a s i t ā j ā sajūta, ka te būtu darīšana ar parastu sociālu

problēmu. Un tomēr patiesībā katrs s k a t ī t ā j s (pasvītrājumi mani, J.R.) uzreiz nojaušis, kas par personifikāciju „melnais bruņinieks” isti ir. — Lai jo vairāk izceltu „drāmas dzejiskumu”, kas attiecas uz Melno bruņinieku kā sociālas idejas simbolu, Duburs ir vēlējies piektā cēlienā svītāt lappuses, kur tēlota vācu kaulēšanās par savām tiesībām Rīgā. „Kālab stripoju V cēliena 125. un 126. lapas pusi? ... Vai strīdus Rīgas dēļ uzrāda tās pašas (dzejiskās) īpašības? Nē. Tās kaitē taisni drāmas dzejiskumam, izklausās — nu teiksim — pēc kāda parlamentāriska strīdus problēma”, raksta Duburs.⁷ Vai un ko Rainis atbildējis uz šo vēstuli, nav zināms, bet Duburs jau iepriekš bija aizsūtījis autoram savvītrāto eksemplāru un saņēmis Raiņa vēstuli, kur lasāms, ka režisora svītījumi par plašiem, jo skaņ „vietas, kuņas nes lugas progresīvās idejas”.⁸ Domājot par lappusēm, ko Duburs piektajā cēlienā svītījis,⁹ jāatzīst, ka Raiņa „progresīvās idejas” te attiecas ne jau tikai uz sociālām, bet noteikti arī uz nacionālām problēmām, kuņas drusku vēlāk varmācīgi, latviešiem par ļaunu atrisina Melnā bruņinieka zobena cirtieni. Ja Rainis vēlējies, lai svītītās lappuses izrādē paturētu, tad ar to ļauts secināt, ka viņš nebūt nav domājis Uguni un nakti tikai kā šķiru cīņas traģēdiju, kaut arī sociālo elementu klātienē šai darbā nav noliedzama, un līdz ar to Melna bruņinieks kā simbolisks tēls ir kas vairāk nekā tikai tas, kādu to bija iedomāties parādīt Jēkabs Duburs.

Vēl citos jautājumos par traģēdijas inscenēšanu Dubura iecere atšķiras no Raiņa domām. Arī ar Jaunā Rīgas teātra vadību Duburam rodas nesaskaņas, un tālab 1911. gada 26. janvārī skatītāji redz Uguns un nakts pirmizrādi Alekša Mierlauka režijā ar Jāņa Kugas dekorācijām. Kaut gan Rainis Kugam bija norādījis, ka Melnajam bruņiniekam pirmajā cēlienā jāparādās „viscaur melnā samtā”, bet piektajā cēlienā atkal „melnā samtā ar melnām krūšu bruņām un daudz zelta rotājumiem”, bet nekādu citu paskaidrojumu, kas varētu attiekties uz Melnā bruņinieka tautību, šais norādījumos nebija,¹⁰ Mierlauka režija viņam piešķīra „teutoniskā vācu bruņinieka masku”, kā liecina pirmizrādi redzējusi Paula Jēger-Freimane.¹¹ Šī nacionālītes pazīme kļuva par tradīciju, kas atkārtojās arī Latvijas neatkarības laika inscenējumos. Ka Melna bruņinieks ir vācietis, tas tik stingri nostiprinājās latviešu apziņā, ka saprotamā kārtā ietekmēja baltvācu nostāju pret Raiņa darbu. Atceros, kad 1943. gadā man kā Latvju Mēnešraksta redakcijas sekretāram nācās kārtot Latvijas ģenerālkomisariātā cenzūras lietas, cenzors F. Nāters, Rīgas baltvācietis, liedzās dot atļauju iespiest kādu rakstu par Raini, kur bija runa arī par Lāčplēša cīņu ar Melno bruņinieku. Vismaz viņš vēlējās, lai šī vieta būtu svītāta. Kad teicu, ka Lāčplēsis taču cīnās pret Melno bruņi-

nieku, kas nāk „no tatāriem”, nevis no Vācijas, F. Nāters atbildēja: „Jā, jā, tā jau gan tur rakstīts, bet mēs labi zinām, ko patiesībā latvieši domā ar Melno bruņinieku...”

Viegli saprotams, ka okupētās Latvijas teātros pēc Otrā pasaules kara atkal ir pārņemta Mierlauka nodibinātā tradīcija. Ja Dailes teātra 1947. gada inscenējumā Melnā bruņinieka kostīms un vairogs tā stilizēts, ka skatītājiem ļauts domāt dažādi, tad Liepājas mūzikāli-drāmatiskā teātra 1958. gada inscenējumā viņa kostīms un zobenbrāļu krusts uz vairoga par tēla vāciskumu nerada nekādu šaubu.¹² Piebilstams, ka daudz uzmanīgāks ir bijis dažs latviešu padomju grafiķis. Piemēram, Voldemārs Valdmanis, illūstrēdams Pumpura Lāčplēsi, Tumšo bruņinieku ir ietērpis zobenbrāļu togā ar zināmo krustu uz tās, turpretim Raiņa Uguns un nakts illūstrācijā Melnajam bruņiniekam šī toga novilkta, un viņš skatītājam redzams no mugurpuses, lai nerastos vajadzība pēc kādu etnisku pazīmju ievilkšanas un lai reizē ar to nenonāktu pretrunā ar Raini.¹³

3.

Kopā ar citiem galvenajiem tēliem Raiņa Melnais bruņinieks uz Uguni un nakti ir pārnācis no Pumpura Lāčplēša, kur tas saucas par Tumšo bruņinieku. Un Pumpura Tumšā bruņinieka tautība pilnīgi skaidra, jo sestajā dziedājumā lasāms:

Lielus pulkus bruņinieku
Alberts bija atvedis
Atkal Rīgā un no jauna
Kaŗu uzsākt rīkojās.
Viņu pulkā tagad radās
Ar kāds tumšais bruņinieks,
Kuŗš daudz gadus vācu zemē
Laupīdams bij dzīvojis;
Stāstīja, ka viņa māte
Bijusi par raganu
Un caur savu velna skolu
Dēlu apvārdojusi...¹⁴

Rainis sava Melnā bruņinieka cilmes raksturošanai no šīm Pumpura rindām izmantojis labi ja pēdējās četras: Pirmajā cēlienā pirms Melnā bruņinieka ierašanās izlec trīs melni, trīs dzeltenī un trīs sarkani velni, un Melnais bruņinieks, kā tas spriežams pēc Spīdolas vārdiem („Vai ellei tik maz ir dažādības, Ka labākais tas?”), arī pats nāk no elles, tātad varētu būt skolojies „velnu skolā”. Elle, protams, ir tikai simboliski saprotams mītoloģisks jēdziens, bez norādījuma

par Melnā bruņinieka tautību. Tāda nav arī tālākajā tekstā, kur Melnā bruņinieka vārdi liek secināt, ka viņš ir „tumsas valsts”, „nemināmās pārvarīgās, mūžīgās nakts” pilsonis. Lai būtu kā būdams, šai pirmajā reizē, kad iepazīstamies ar Raiņa Melno bruņinieku, nav itin nekādu pazīmju, ka viņš būtu vācietis vai vismaz nāktu no Vācijas. Ar to, ka viņš ir „bruņinieks”, tātad kaut kas tāds, ar ko vismaz latviešu mentalitātē asociējas kas vācisks, vēl nepietiek.

Piektajā cēlienā, kad Melnais bruņinieks parādās otrreiz, Rainis pietiekami skaidri pateicis, ka viņš nav vācietis. Kad sulainis Lāčplēsim un Laimdotai pieteic viesu ierašanos, tad atskan vārdi:

No visām malām, no tālienes,
Ir lībieši, vāci ar kukuļiem,
Melnš bruņinieks viens no tatāriem.¹⁵

Tātad Melnais bruņinieks netiek pieskaitīts pie vāciešiem, viņš ir „viens”, kaut kas ārpus minētajām tautībām. Drīz pēc tam „ienāk dažādu tautību sūtņi, tirgotāji un virsaiši, lībieši, krievu tirgotāji un (vācu) bruņinieki”. Melnā bruņinieka starp viņiem vēl nav. Kā pēdējais viņš ierodas atsevišķi. Kad pēc Melnā bruņinieka un Kangara provokācijas cīņas gribā iekarsušais Lāčplēsis jautā: „Kas esi?”, seko Melnā bruņinieka atbilde:

Es nāku no tatāriem,
Visas zemes tie min zirgu pakaviem,
Tā tevi un latvjus es samīšu
Un gaismas pils gaismu dzēsīšu!¹⁶

Jo zīmīgs ir V. Hausmaņa atklājums par pašiem pirmajiem materiāliem, kur Rainis skicējis Uguns un nakts plānu. Piektajā cēlienā tur nule citētie Melnā bruņinieka vārdi skan drusku citādāk, un proti:

Es neesmu liktens, es viņa rīks. (Es sūtīju spēku)
Es nāku no tatāriem.
Mani vāci aicināja: še esot visstiprākais.¹⁷

Tātad Melnais bruņinieks nav vācietis, viņš ir tikai vācu aicināts, vācu sabiedrotais. Piešķirt Melnajam bruņiniekam vācu tautību nozīmē pārkāpumu pret autora domu.

4.

Vai Melnais bruņinieks, nākdams „no tatāriem”, pats būtu tatārs? Ir divi iemesli, kas tādu iespēju varētu atbalstīt. Pirmkārt, kā Hausmanis atklājis, jau Uguns un nakts pirmajā plānojumā Rainis atzīmējis: „Meln. bruņinieks nāk no tatāriem”, pie tam šo teikumu pasvīt-

rājis ar sarkanu zīmuli. Hausmanis secina: „Var spriest, ka minētā doma Rainim likusies ļoti svarīga un nozīmīga, ja viņš to izceļ jau no pirmuzmetumiem”.¹⁸ Otrkārt, zīmīgi, ka Raiņa traģēdijā Ilja Muromietis tatāru vadonis, pēdējā cēlienā komandēdams uzbrukumu pret Ilju, teic vārdus, kas atgādina Melnā bruņinieka baigo atzišanos:

Visai zemei mūsu pulki pārklidīs!
Sauc tik! Visus varoņus, jūs, noslaucīs!
Visus ļaudis vergos samīdīs.¹⁹

Tātad doma par tatāriem, kas ar savu stichisko spēku samīn zemes un tautas, nesdami verdzību, Raini nodarbinājusi vismaz kopš 1903. gada, kad sākās Uguns un nakts plānošana, līdz pat 1922. gadam, kad rakstīts Iljas Muromieša pēdējais cēliens.

Bet, ja Iljā Muromietī tatāri un viņu vadonis atbilst vēsturiskai realitātei, tikai notikumus atceļot pāris gadsimtu atpakaļ (tatāru jeb mongoļu uzbrukums Dienvidkrievijai notika nevis ap 9. gadsimtu, kas minēts kā Raiņa traģēdijas norises laiks, bet gan 13. gadsimtā), tad Latvijai tatāru briesmas nekad nav bijušas aktuālas, arī ap 1201. gadu nē, kad risinās Uguns un nakts darbība. Kā tatārs Raiņa Melnais bruņinieks būtu vēsturisks un etniski absurds. Viņa vārdi: „Es nāku no tatāriem” jāsaprot pārnēstā nozīmē, un pagaidām secināms, ka tie var nozīmēt tikai debesu pusi — Austrumus! un ar šo debess pusi saistīto *āzijasisko nežēlību*. Ja Lāčplēša autors Pumpurs, slavofiļu narkozes apreibināts, gan ar 1870. gadā rakstīto programmas dzejoļi Austrums un Rietrums („Austrums laida brīvas tautas Saules zemi piepildīt... Rietrums viņas sagūstīja, Ķēdes rokā turēdams... Arī mūsu latvju tauta cietusi caur Rietrumu — Kamēr vēl neilgi glābta Tika tā caur Austrumu”), gan citādi apliecināja pievienošanos pārliecībai, ka „*ex oriente lux*”, tad Uguns un nakts dzejnieks Rainis, visnotaļ būdams Rietumu kultūras cilvēks, ar Melnā bruņinieka tēlu formulēja latviešu tautai vitāli nozīmīgo antitezi — „*ex oriente obscuritas*”. Pārāk daudz mums nācās samaksāt, lai to beidzot saprastu. Vācu okupācijas laikā Dailes teātris bija iecerējis par jaunu inscenēt Uguni un nakti, Melnajam bruņiniekam piešķirot tatāra masku, taču okupācijas vara nedeķa atļaujas, un arī Jēger-Freimane domā, ka noraidījumu ietekmējusi latviešu agrākā, tradicionālā, nepareizā Melnā bruņinieka uztvere.²⁰ Akla, baiga tatāra masku un attiecīgu kostīmu Raiņa Melnais bruņinieks tālāk ieguva tikai latviešu trimdas teātri — Amerikas latviešu teātra Bostonas ansambļa inscenējumā 1958. gada novembrī, pieminot 40 gadus, kas pagājuši kopš Latvijas valsts proklamēšanas.

Vai pietiek ar to, ja Melnajam bruņiniekam piešķir tatāra masku, vai Melnā bruņinieka leģitimēšanās: „Es nāku no tatāriem” jāsaprot tikai kā norāde uz debesu pusi un ar to saistīto āziātisko nežēlību?

Kad jau ilgāku laiku biju domājis par Melnā bruņinieka tautības problēmu, manās rokās nonāca Jāņa Kārklīņa manuskripts Divas sarunas.²¹ Manuskripta pirmajā pusē autors atceras kādu sarunu ar Raini kaut kad divdesmitajos gados. Kārklīņš interesējies, kā izskaidrot pretrunu starp Melnajam bruņiniekam tradicionāli piešķirto vācu krustneša izskatu un Raiņa tekstu: „Es nāku no tatāriem, Visas zemes tie min zirgu pakaviem”. Raiņa atbilde bijusi apmēram šāda: Laikā, kad rakstīju Uguni un nakti, Melnajā bruņiniekā personificētais tumsas spēks mūsu tautu vistiešāk apdraudēja no Austrumiem. Cenzūras apstākļu dēļ to nevarēju saukt īstā vārdā, ne rādīt īstā izskatā. Nācās samierināties ar aplinku apzīmējumu „no tatāriem”, lai lasītāji paši uzminētu, ka tā ir brutālā vara, kas atrodas Austrumos. Tātad — krievu carisma vara, jo tatāru ordas mūs nav apdraudējušas. Kad Kastaņolā ieradās Mierlauks, lai apspriestos par pirmo inscenējumu, atkal pacēlās tā pati cenzūras problēma. Rādīt kaut ko, kas tieši atgādinātu krievu patvaldības varu, piemēram, žandarmu, uz skatuves nevarēja. Rādīt tatāru būtu tikpat nepareizi, cik neizprotami skatītājiem. Nācās palikt pie otra vēsturiskā ienaidnieka — pie vācu bruņinieka tēla. Tas mūs no Rietumiem, no kurienes nāca brīvības idejas, tobrīd vairs neapdraudēja. Publika to saprata un emocionāli krustnesī izjuta arī tumsas varu Austrumos. Turpmākie inscenējumi ir sekojuši pirmparaugam, autora izpratni vairs nepētīdami.

Ka publika, redzēdama Melno bruņinieku vācu krustneša izskatā, būtu kaut emocionāli sapratusi Raiņa simbola patieso nozīmi, tāda pārliecība jānoraida, bet citādi Kārklīņa atklājums mūsu problēmas risinājumam varētu pielikt punktu: Kaut arī krievu carisma vara vēl nav vienādojama ar krievu tautību, tad Melnā bruņinieka etniskai cilmei ar to pieiets visai tuvu, un neko daudz tuvāk nebūs iespējams tikt. Ja nu tomēr problēmas risinājumu nepārtraucam, tad aiz divi iemesliem: Pirmkārt, kā vienmēr, tā arī šai gadījumā patiesības noskaidrošanas labad lieti der šaubīties par atmiņas drošumu. Vai Raiņa atbilde saskan ar Kārklīņa atstāstījumu? Otrkārt, ja Rainis kaut kad divdesmitajos gados tā ir teicis, vai nav pielaižama iespēja, ka viņš šai reizē radušos izskaidrojumu, kaut dzimušu patiesā pārliecībā, varbūt ir pārcēlis uz pagātni, kad tomēr varēja būt pavisam cita doma? Ka tas tā mēdz būt cilvēka dabā un ka tas pavisam nav bijis kaut kas svešs arī Rainim, par to, rūpīgāk iepazīstoties ar viņa dzīvi

un darbiem, piemēru netrūkst. Tātad, ja problēmas risinājumu turpinām, tad nolūks ir vai nu pierādīt vai noraidīt Jāņa Kārklīņa atmiņu atklājuma pareizumu.

Ka Melnā bruņinieka nākšana „no tatāriem” simbolizē debess pusi, tas ir, Austrumus, par to norādījums gūstams jau Uguns un nakts tekstā. Kā zināms, Lielvārža formulētajos Lāčplēša uzdevumos teikts:

Tev kaņot būs pret visu ļaunumu,
Vai naidnieks Rietumos vai Austrumos.²²

Vēl nemaz nesastapis Melno bruņinieku, Lāčplēsis ir sekmīgi kaņojis pret Rietumiem, bet Kangara nodevīgo intrigu dēļ Rīga pārdota Romai un Laimdota aizvesta verdzībā. Nodibinājies it kā protektorāts, un amatā palikušie latviešu virsaiši kļūst kollaboranti. Nu ir vērā liekams divi virsaišu dialogs trešajā cēlienā:

Otrais: Bet Kangars tiešām prātīgs vīrs
Pirmais: Tik gudra otra vairs latviešos nav.
Otrais: Cik rāmi nu ļaudis strādā priekš mums.
Pirmais: Mums nav ko baidīties, Roma mūs sarga.
Otrais: Cik drīz viņš izoda un piespiedās klāt!
Pirmais: Būs Austrums stiprāks, viņš pielidīs arī tam.²³

Piektajā cēlienā „vācieši sakauti, gubām guļ samesti kā dadži gar sētmali”.²⁴ Un tad sakauto palīgs „no tatāriem”, tātad no Austrumiem, nāk stiprākais — nāk Melnais bruņinieks, kam Kangars pielien ar Lāčplēša provocēšanu uz cīņu.

Kaut gan 1925. gadā rakstītajos Uguns un nakts priekšvārdos Rainis apgalvojis, ka traģēdija sacerēta 1903. un 1904. gadā, V. Hausmanis atklāj,²⁵ ka teksts, ko tagad pazīstam, veidojies līdz pat 1907. gadam, tālab tas kaut cik atšķiras kā no pirmā varianta rokrakstiem, ko izdevies atrast, tā arī no 1905. gada pirmiespieduma Mājas Viesa Mēnešrakstā. Vēidošanas un pārvēidošanas procesā trīs četras reizes variējis Melnā bruņinieka pirmā cēliena monologs par uzdevumiem Spīdolai. Mājas Viesa Mēnešraksta iespiedumā ir rindas, ko galīgā versijā, diemžēl, vairs neatrodam, proti, Spīdolai ir jāpanāk, ka Lāčplēsis „beigās kļūs gatavs priekš mums, priekš kūtrās nakts, kas spiezdama guļ pār visu pāri un nekustas”.²⁶ To varam tulkot tikai tā, ka viss tas nācījas spēks, ko simbolizē Lāčplēsis, tiks izkausēts Austrumu tumšajās masās. Citiem vārdiem, Spīdolai ar saviem ieročiem (ar kultūru, daili) jāpanāk latviešu pārkrievināšanās. Šādu tulkojumu atbalsta arī Melnā bruņinieka ciniskais teikums: „Nakts tomēr reiz aprīs saujiņu gaismas!”, ko, mazliet variējot, otrā cēlienā atkārtoti arī Kangars: „Tumsa tomēr reiz uzvarēs saujiņu gaismas!” — Kas ir šī nakts vai tumsa, un kas ir saujiņa gaismas, ko tā aprīs? Rainis pats savā 1908.

gadā rakstītājā un 1910. gadā krieviski publicētajā apcerē Latvieši (*Latvii*) konstatē, ka Vidzemē lasīt un rakstīt pratēju skaits ir 77,7%, Kurzemē — 70,9%, Igaunijā 79,2%, visās trijās Baltijas guberņās caurmērā — 76%, bet — Krievijā tikai ap 30%. Un, ja domā tikai atsevišķi par latviešiem, tad lasīt un rakstīt pratēju ir par 23—24% vairāk nekā vidējā norma visā Baltijā, jo Vidzemē un Kurzemē starp latviešiem analfabētu gandrīz vairs nav.²⁷ Tātad gaužām draudīgā rusifikācija, kas Latvijā kulminēja ap Uguns un nakts sarakstīšanas laiku, varēja nozīmēt to, ka Krievijas masu tumsa reiz apris saujīgu gaismas, ko glabā mazā latviešu tauta. Cita starpā — hipotētisks jautājums: Vai nežēlīgā rusifikatora Muravjeva inspirētais dekrēts par latīņu burtu aizliegumu, ko 1865. gadā attiecināja arī uz Raiņa „jauno dienu zemi” Latgali, nevarētu būt bijis pamats simbolam, ka Melnais bruņinieks nocērt vienu ausi vai arī sacērt Gaismas pils atslēgu?

Vēl 1926. gadā, braucot cauri Klaipēdas apgabalam un atceroties, kā kādreiz atšķirusies vācu pārvaldē bijušās „Mazās Lietuvas” ainava no tā, ko tai pašā laikā varēja redzēt Lietuvas Krievijas daļā, Rainim jādoma par krievu nekultūru: „Zeme tā pati, bet kā citādi iekopta vācu daļā! Ļaudis tie paši — lietuvieši, bet kā citādi attīstīti. To mums darījusi krievu nekultūra, kuŗa mūs nospieda. Vēl tagad nevaram no tās atpūsties”.²⁸

Tautu naidis Rainim svešāks par svešu. Piemēram, lai nezcik asi viņš būtu vērsies pret baltvācu muižniekiem kā feodālisma anachroniskām atliekām, baltvāciešus pašus par sevi Rainis nav nīdis. 1912. gada 25. novembra vēstulē Valdemāram Dambergam²⁹ viņš baltvācu rakstnieku Johannešu fon Ginteru (*Günther*) dēvē par kollēgu „no lidztautas, ar kuŗu, diemžēl, esam bijuši tik lielā attālumā; un vajadzētu būt tu-vākā tuvumā”. Skaidrs, ka arī pret krievu tautu, ciktāl tā ir tikai krieviska un neuzmācas citām tautām, Rainim nav bijis naida. Bet viņš ir maniļjis, ka krievi un Krievija vēstures gaitā krietni āziātizēta un ka krievi ar savu pašiedomāto mesianismu apdraud, nomāc citas tautas. Jā-pateicas A. Birkertam, ka viņš pievērsis uzmanību kādam Raiņa manu-skriptam, kas ar nosaukumu vācu valodā *Zukunftsmensch* radies Plis-kavas trimdā un īsteni satur uzmetumus, dienasgrāmatas atzīmes u.tml. A. Birkerts pastāsta, ka „viens no galvenajiem Nākotnes cilvēka mo-tīviem ir (Krievijas) pastāvošās iekārtas kritika”. Seko piemērs no Raiņa uzmetumiem: „Āzijas dažādie mazie un lielie valdnieki, Krievi-jas pavalstnieki un brīvie brīnījās un priecājās par Hodinkas 1300 cilvēku nomaitāšanu. Šī Krievijas istā valsts pēc mūsu prātīgās Āzijas garšas”.³⁰ Uzmetums ir drusku juceklīgs, bet secināms, ka tas attiecas uz Krievijas impērijas āziātisko ligātūru, un tādā kārtā šie Pliskavas trimdā rakstītie vārdi sasaucas ar Melnā bruņinieka pašiepazīstināšanu:

„Es nāku no tatāriem...” Tēpat piebilstams, ka vārdi par „kūtro nakti”, kas lasāmi Melnā bruņinieka monologā Mājas Viesa Mēnešraksta iespieduma versijā, dzirdami jau Tālo noskaņu dzejolī Zeltītas lapas („Cik lēni vilkās Kā svina korpēm Šī kūtrā nakts...”), kuņš sacerēts Raiņa Slobodskas trimdā (1899—1902). Melnā bruņinieka tēls varēja būt ieņemts jau tajos gados, kad krievu carisma vara Raini bija sodījusi ar izsūtījumu „daudz simtu jūdžu tālumā, aiz tīreļiem, purviem un siliem”.

Uguns un nakts pamatversija tātad radusies 1903. un 1904. gadā. Tie ir gluži tie paši gadi, kad radies dzejoļu krājums Vētras sēja, un šī krājuma priekšvārdos 1925. gadā Rainis atceras: „Vētras sējā sako-poti dzejoļi, kas radušies jūrmalā, priekšrevolūcijas laikā... kad bija nobriedis brīdis un visi dvašojām drausmīgi skaistā priekšsajūtā un gatavojām lielo 1905. gadu. Priekš Krievijas cara nelaimīgi, priekš brīvības laimīgi nobeigtais japāņu karš deva mums iespēju pirmo reizi brīvi uzelpot...” Turpinājumā uzsvērts, ka 1905. gada revolūcija ir bijusi revolūcija pret carismu.³¹ Citādi tad nu nevar būt, ka „draus-mīgi skaistā priekšsajūta” ieplūdusi arī ar Vētras sējas dzejoļiem vien-laicīgi rakstītajā Uguni un nakti un ka šim dzejoļu krājumam ar lielo likteņtragēdiju radušies saskares punkti. Taču, piemēram, Uguns un nakts otra cēliena koņa dziesmu par Gaismas pils augšup celšanos, Laimdotas atvadu monologu ar tautas vaidu atbalsim un Rīgas cēlāju nopūtas trešajā cēlienā atrodam arī kā patstāvīgus dzejoļus Vētras sējā (Gaismas pils, Aizgātņu dziesma, Darbinieku dziesma). Bez tam lieti der vēlreiz pakavēties pie Melnā bruņinieka pirmā cēliena monologa par uzdevumiem Spīdolai. Monologa galīgajā versijā raksturots gāi-dāmais Lāčplēsis:

Tev postīt būs to, kas nāk —
Kas jutīsies tik stiprs un pādrošs,
Ka kustināt sāks tumsas pamatus,
Kas iekurs pretestības uguni
Iekš tumšas nakts pret viņas varenēm,
Kas augšā trauks no dziļa miega vergus,
Tos, kuņiem mūžu mūžos nolemts snaust —
Tiem teiks, ka viņu asins straume augot
Spēj sagraut mūža stipro tumsas pili...³²

Jāatzīst, ka šai galīgajā versijā, kas laikam radusies Kastaņolā 1907. gadā, tiek atkārtotas tās pašas domas, kas par cīnītājiem pret carismu paustas jau Vētras sējā. Piemēram, dzejolī Vēl saule dus: „Vēl saule dus, Bet tumsas baigs jau grimst”. Vecu ļaužu stāstos: „Nāk ziemas valdības pēdējs gals, Sabrūk viss viņas stingums un sals... Visapkārt

bij nodevība un spiegi, Un nakts, un klusums, un nāves miegi". Ziemas novakarē: „Dzelt es tikai varu jūsu saules ilgas... Lai ar nakti jūs man neaprastu, Neticētu tumsas mūža varai”.³³ — Ja ar savu dzejoļu krājumu Rainis vēlējās sēt vētru, kas sagrautu Krievijas carisma varu, tad paralēles Ugunī un naktī liecina, ka arī Lāčplēša cīņa ar Melno bruņinieku simbolizē cīņu ar carismu.

Ļoti zīmīgi, ka drāmatiskajā poēmā Daugava, kas tiešām vērsta pret ķeizariskās Vācijas koloniālajiem nolūkiem Latvijā un Bermonta algotņiem, latviešu pusē parādās Uguns un nakts persona Laika vecis, Lāčplēsis un Spīdola, bet pretinieku pusē nav Melnā bruņinieka. Toties Melnais bruņinieks tiek atkal pieminēts Rīgas raganā, kas tikpat noteikti vērsās pret krievu imperiālismu. Lugas „drāmatiskajā uvertūrā” kaut kur no jūras dziļumiem atskan smieklis: „Ha, ha, ha, ha!”. Spīdola, tos sadzirdējusi, teic:

Kas tur tik neganti smejas,

Ka trīs visas jūras lejas?

Vai, Aklais melnais, tas tu? ³⁴

„Aklā melnā” nirdzīgo smieklu pavadīta, glābt Rīgu no Pēterā Lielā ielenkuma un grimšanas tumsā dodas Lāčplēša un Spīdolas meita Dedze, kā arī Lāčplēsis pats. Tā Rīgas raganā, iecerētās latviešu likteņtrilohijas pēdējā daļā, ko pārāk skaidrās pretkrieviskās ideoloģijas dēļ okupētajā Latvijā ignorē, atkal „noskan” Ugunī un naktī sāktās „mūža cīņas atbalss”. Un vai būtu bez nozīmes tas, ka mīlestība, kas pamodusies Dedzē pret Pēteri Lielo, un paļaušanās uz viņa solījumiem beidzas ar sudraba lodi, kuŗu pret Dedzi izšauj viltīgais imperiālists? Vai tas nav simbols latviešu naīvo slavofiļu tragēdijai?

Te varam apstāties. Rakstīdams Uguni un nakti, Rainis sava Melnā bruņinieka simbolikā ir vēlējies iekļaut to saturu, par ko viņš stāstījis sarunā ar Kārkliņu. Ja kas piebilstams, tad tas, ka Melnais bruņinieks, pēc visa spriežot, pārstāv ne krievu carisma varu vien, bet arī senso krievu imperiālismu, jo — „visas zemes tie min zirgu pakaviem, tā tevi un latvjus es samīšu...”. Tautas apziņā ilgi patvērušos nepareizo priekšstatu par Melno bruņinieku kā vācu krustnesi būs nostiprinājis ne vien Mierlauka inscenējums, bet, liekas gan, lielā mērā arī atmiņas par Pumpura Tumšo bruņinieku, kas, tiešām būdams bīskapa Alberta atvestais krustnesis, kontaminējās ar Raiņa tēlu.

6.

Tāpat skaidrs, ka Raiņa Melnais bruņinieks nav vācietis. Tāpat skaidrs, ka, nākdams „no tatāriem”, viņš tomēr nevar būt tatārs, jo šai gadījumā domāta vienīgi debess puse un āziātiskā nežēlība. Esam

apstājušies pie krieviēm. Bet bija jau sakāms, ka krievu carisma vara vēl nav vienādojama ar krievu tautību. Tālab nebūtu pareizi apgalvot, ka Melnais bruņinieks ir tiešā nozīmē krievs. Pilnīgi precīzs tautības jautājums jāatstāj neizšķirts. Bet tas ar vairs nav tik svarīgi, arī tālab nē, ka Krievijas valdnieka tronī līdz pat visjaunākajiem laikiem bieži sēdējuši kronēti un nekronēti svešnieki. Melnā bruņinieka pasē droši var rakstīt tikai sekojošo:

Tautība — nenoskaidrota.

Profesija — krievu imperiālists.

Vēl atliktu atļauties mēģinājumu noskaidrot, kāda simbolika varētu būt paslēpta Raiņa remarkās par Melnā bruņinieka parādīšanos. Te iespējams rīkoties vienīgi ar hipotēzēm, bet, kamēr tās nav pierādītas par aplamām, arī hipotēzēm ir savs svars.

Pirmajā cēlienā Melnais bruņinieks uznāk, „atspiedies uz vedēja”. Kā zināms, krievu imperiālisma jūgā Latvija pirmo reizi nokļuva ar Pēterļa Lielā iebrukumu Vidzemē Lielā Ziemeļu kara laikā. Šis iebrukums varēja sekmēties lielā mērā Patkula un patkuliēšu nodevības dēļ. Krievu imperiālists Pēteris Lielais uznāca uz Latvijas vēstures skatuves, atspiedies uz vedēja Patkula pleciem.

Pēdējā cēlienā Melno bruņinieku „ved kāds zēns”. — Latviešu nācijas bērna gados, ko saucam par Tautas atmodu, neapšaubāmi notika saindēšanās ar slavofiliju, kas mūsu politisko un kultūras orientāciju pašķieba uz Austrumu pusi. Sekas bija krievu imperiālisma nostiprināšanās un nesaudzīgā rusifikācija, kas sākās pēc Manaseina revīzijas. Tā bija latviešu nācijas zēnība, kuņas politiskā naivitāte palīdzēja krievu imperiālismam uz Latvijas vēstures skatuves izvērsties par vitāli bīstamiem draudiem latviešu nākotnei.

Bet lai vēlreiz atceramies Melnā bruņinieka pieteikšanos pēdējā cēlienā, kur Uguns un nakts plānojumā Rainis bija paredzējis vārdus: „Mani vāci aicināja”. Vairākkārt vācieši savu interešu labad ir aicinājuši palīgā krievu imperiālistu spēkus. Tā tas bija Lielā Ziemeļu kara laikā, tā pagājušā gadsimta zemnieku nemieros, tā Piektā gada revolūcijā. Kā latviešu tautas liktenragēdija Uguns un nakts nebeidzas ar laiku ap Piektā gada revolūciju, kas neapšaubāmi ir ietekmējis Raiņa simboliku šai darbā. Šī simbolika gaišredzīgi ir ietiekusies nākotnē. Melnā bruņinieka mutē liktie vārdi: „Es nāku no tatāriem, Visas zemes tie min zirgu pakaviem, Tā tevi un latvjus es samīšu Un gaismas pils gaismu dzēsīšu” Andreja Johansona vērtējumā ir „it kā tāla, drausmīga priekšnojauta”.³⁵ Jā, tā ir tāla, drausmīga priekšno-

jauta par notikumiem, kas sekoja 34 gadus pēc Piektdā gada revolūcijas, kad vācieši atkal aicināja palīgā boļševizēto krievu imperiālistu un 1939. gada 23. augustā tika parakstīts nacionālsociālistiskās Vācijas un Padomju Savienības neuzbrukšanas līgums ar nāves spriedumu Lāčplēša Laimdotai—Latvijai. Vēl tālākai nākotnei joprojām veltīts Raiņa aicinājums Uguns un nakts ievadā: „Ej, Lāčplēsi, atkal cīņā! Par maz tu uzvarēji, uzvarētājs! Uzvari atkal un galīgi, dari savu lielo darbu, iztīri zemi no mošķiem!”

VĒRES

Saīsinājumi

RR — J. Rainis. Raksti I—XVI (Vāsterās 1952—1965).

VLIR — Latvijas PSRS Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta Raksti IX (Rīgā 1958).

¹ RR XV, 147—148. ² Par to Viktors Hausmanis: J. Raiņa darbs pie lugas „Uguns un nakts” VLIR. ³ Uguns un nakts simbolika. Tilts Nr. 68/69 (Minneapolis 1965); arī šini sējumā iespējamajā rakstā Lāčplēša trīs ceļa jūti. ⁴ Rakstu krājums J. Raiņa daiļrade (Rīgā 1954), 51. ⁵ Latviešu literatūras vēsture IV (Rīgā 1957), 521. ⁶ Op. cit. ⁷ Literārais mantojums II (Rīgā 1961), 263. ⁸ Ibid., 255. ⁹ Tās varētu būt RR XV 132—136. ¹⁰ Literārais mantojums II, 264 un 266. ¹¹ Cilvēks domā, Dievs dara (Conn. 1963), 118. ¹² Sk. foto attēlus albumā Tautas dzejnieks Rainis (Rīgā 1961). ¹³ Sk. ilustrāciju reprodukcijas Latv. literatūras vēstures II sējumā (Rīgā 1963), 560 un iepriekš minētajā albumā. ¹⁴ A Pumpurs, Lāčplēsis (Rīgā 1957), 171—172. ¹⁵ RR XV, 121. ¹⁶ RR XV, 127. ¹⁷ VLIR, 292. ¹⁸ Ibid. ¹⁹ RR XIII, 375. ²⁰ Op. cit. ²¹ Sk. šai sējumā. ²² RR XV, 34. ²³ Ibid. 78. ²⁴ Ibid. 127. ²⁵ Op. cit. ²⁶ VLIR, 282. ²⁷ J. Rainis, Kopoti raksti XIV (Rīgā 1951), 546—547. ²⁸ Kastapola (Rīgā 1928), 119. ²⁹ Sk. V. Dambergas rakstu šai sējumā. ³⁰ Antons Birkerts, J. Rainis Pleskavas trimdā (Rīgā 1964) 99. ³¹ RR III, 117. ³² RR XV, 30. ³³ RR III, 126, 132—133, 164. ³⁴ RR VI, 16. ³⁵ Latviešu literatūra (Stokholmā 1953—1954), 188.

Jaunlaiku pasaka latviešu literātūrā

Viens no mantojumiem, ko Eiropas literātūrai atstājis 19. gadsimts, ir jaunlaiku jeb mākslas pasaka. Romantiķu skolas piesaulē šis žanrs gadsimta pirmajā pusē spēji uzplauka Vācijā. Vispirms te minami brāļu Grimmu nopelni. Viņu *Kinder- und Hausmärchen* (3 sējumi, 1812—1822) un *Deutsche Sagen* (2 sējumi 1816—1818) radīja spēcīgu impulsu. Bet arī ārpus Vācijas pasaka drīz vien gūst ievērojamu vietu literārā radišanā. 1835. gadā savu pirmo pasaku krājumu publicē dāņu kurpnieka dēls Hanss Kristiāns Andersens, kļūdams par visplašāk pazīstamo pasaku rakstnieku pasaulē.

Vistīrākā veidā jaunlaiku pasaka tomēr izkristalizējās 19. gadsimta beigās. Tas ir sensiblais Skaistuma pielūdzējs, angļu rakstnieks Oskars Vailds (Wilde), kas, pievēršdamies pasaku formai, nejutās saistīts vairs ne ar didaktiskiem mērķiem, ne ar lasītāju masas alkām pēc irreali fantastiskas pasaules tēliem un saistīga fābulas. Ja īpaši no didaktikas nav spējuši atbrīvoties ne brāļi Grimmī, ne Andersens, tad Vaildu interesē tikai aistētiskās iespējas, kādas izraisa pasaka. Tas, ko šai virzienā devis Vailds, nav daudz, tikai divi grāmatas: *The Happy Prince* (1888) un *A House of Pomegranates* (1891), bet kvalitatīvi viņš ar tām kļūst par aistētiskās pasakas piepildītāju. Ir zīmīga autora piezīme otrai grāmatai, ka šis darbs „nav domāts ne britu bērniem, ne britu publikai”.

Vailds mira 1900. gadā, un Eiropas lielo tautu literātūrā pēc tam nav vairs autoru, kas būtu pārņēmuši un turpinājuši viņa pasaku tradīcijas. Bet ir sagadījies, ka ar Vailda miršanas gadu kāda maza Eiropas tauta var datēt savas jaunlaiku pasakas dzimšanu. Tā ir latviešu rakstniece Anna Brigadere, kas 1900. gadā publicē pasaku *Mare*. 1902. gadā seko *Andrieva Niedras Zemnieka dēls*, ko autors apakšvirsrakstā tieši sauc par jaunlaiku pasaku. Annas Brigaderes talantam bija visas īpašības, lai viņa kļūtu pasaku rakstniece. Taču viņas pasaules skatījumā pārāk svarīga loma bijusi ētiskiem ideāliem, tāpēc pasaka viņai nav aistētisks pašmērķis, bet tikai līdzeklis, kā kāpināt ideju par sievietes neierobežotajām uzpurēšanās spējām mīlama vīrieša labā. Pasakas žanru rakstniece vēlāk cienījusi vairs tikai savās drāmās, kas, tāpat kā *Mare*, visvairāk valdzina ar augstiem ētiskiem ideāliem. — Andrievs Niedra bija mācītājs un ievērojams

orators, kas savās svētrunās iztirzāja nevien bībeles tematus, bet arī jaunlaiku dzīves sabiedriskās un nacionālās problēmas. Viņa Zemnieka dēls tāpat līdzinās plašai svētrunai, kas veidota pēc Kristus līdzību parauga, tomēr ievērojot sižetā īsti nacionālus motīvus gan no tautas pasakām, gan no jaunlaiku dzīves parādībām. Andrieva Niedras Zemnieka dēls kā jauna īpata parādība latviešu literātūrā nostiprināja viņa slavu. Bet pēc tam Niedra vairs pasakas nerakstīja.

1904. gadā sarakstīta *Kārļa Skalbes* pirmā pasaka *Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties*. Skalbe tolaik bija tikai nepilnus 25 gadus vecs. Kā Niedras, tā Skalbes pirmo pasaku varoņi ir jaunekļi, ko iekšējais nemiers aizrauj prom no idilliskās tēva sētas nezināmā brīnumu pilnā pasaulē. Bet Niedra un Skalbe bija pilnīgi pretēji raksturi. Pirmais konservatīvs sludinātājs, kas visas problēmas domāja atrisināt mierīgas un apdomīgas evolūcijas ceļā un tādēļ Krievijas 1905. gada revolūcijā nostājās opozīcijā pret to. Niedras Zemnieka dēls neatrod pasaulē to, pēc kā ilgojies, un tāpēc kļūst garīgi pazudis cilvēks. Skalbes pasaka ir tieša atbilde Niedras pamatdomai. Tā turpretī ietver tuvojošās revolūcijas pravietīgu tēlojumu: it kā spārnus ieguvīs, tēva sētu atstājušais Ziemeļmeitas meklētājs gūst atziņu, ka „īsta dzīve ir liela kā pasaule un augsta kā debesis”. — Ja ir dibināts iemesls šo pirmo Skalbes pasaku uzskatīt par atbildi Andrievam Niedram, tad tas palauj secināt, ka arī pati pasakas forma jaunajam rakstniekam šoreiz vēl nozīmē tikai pieskaņošanos pretnieka izteiksmes veidam. Skalbes personā sastopam autoru, kam iedzimts pasaku rakstnieka talants, kam pasaka var kļūt aistētiskas formas pašmērķis. Ja mēdz teikt, ka pasaka nozīmē cilvēka atbrīvošanu no dabzinātnisku likumu žņaugiem, tad Skalbe to veic nevien ar sava darba fantastisko sižetu, bet vēl jo vairāk ar stilistisko gleznojumu, tā ka gandrīz vai katrs teikums izdzēs robežas starp reālo un irreālo. Gadiem ejot, Kārlis Skalbe kļūst par latviešu „pasaku ķēniņu”. Vairāk nekā pus-simta pasaku, ko viņš savā mūžā devis, pieder latviešu literatūras lielākajām vērtībām.

Ir teikts, ka Andersens ar savām pasakām mazās dāņu tautas literatūrā ievēdis Eiropā. Ja latviešu tauta un latviešu valoda kaut cik vairāk būtu pazīstama, ja divi pasaules kaņi nebūtu nopostījuši Latviju, nav šaubu, ka Skalbes vārdu daudzīnātu Eiropā blakus Oskaram Vaildam. Ir zīmīgi, ka konstatējama nevien cēloniska saskare starp Skalbes un Vailda pasakām, bet arī dažas paralēles abu rakstnieku biogrāfijā un raksturā. — Vaildam bija 35 gadi, kad viņš publicēja savu otro pasaku krājumu. Dažus gadus vēlāk viņš atradās cietumā, un par saviem cietumnieka gadiem viņš pasaulei pateicās ar Balādi par Rīdingu. Arī Skalbe nokļūst cietumā, jo cara tiesa nepiedod viņam piedalīšanos

1905. gada notikumos. Jau agrāk iepazinies ar Andersena pasakām un būdams to savaldzināts, Skalbe savā cietumnieka laikā tuvāk sastopas ar Vailda pasakām, tulko tās un raksta arī pats savas pasakas. Atguvis brīvību, viņš 35 gadu vecumā nodod lasītājiem krājumu *Ziemas pasakas* (1914), kas aptver Skalbes pasaku vērtīgāko daļu. Rūpīgā salīdzinājumā iespējams atrast vairākus kopīgus motīvus ar Vailda pasakām gan šai krājumā, gan vēlākajos. Ka savām pasakām Skalbe par paraugu izvēlējies tieši Vailda darbus, to liecina arī viņa grāmatu titulēšanas maniere. Ja Vaildam ir *The Happy Prince and other Tales* vai *A House of Pomegranates and other Tales*, tad Skalbem tāpat: *Sarkangalvīte un citas pasakas*, *Mulķa laime un citas pasakas*, *Mans bērniņu dienu mēnesis un citas pasakas* u. tml. Pats galvenais tomēr tas, ka Vailda un Skalbes pasakās ir viena un tā pati mākslinieciskās radišanas metode, radniecīga pasaules skatīšana, kuŗā liegos pustoņos izgaismojas dzīve un daba no gluži naturālas istenības līdz dziļākās būtības krāšņajiem noslēpumiem, pēc tam plaši paverot vārtus uz cilvēka dvēseles pagalmiem. Gan nepiemirsīsim, ka Vailds ir anglis ar īru asinīm, aristokrātu salona cilvēks un hēdonists, bet Skalbe — latviešu kalēja dēls, kam pat zemnieku tautas metropoles salons nekad nav bijis tuvs. Tas nozīmē, ka viņiem katram ir sava pasaule, savi tuvi tēli, sava mentalitāte, kas veidojusies nacionālītātes un vides ietekmē. Bet viena līdzība ir abu rakstnieku mūžam: izstumts no savas apkārtnes, Vailds pameta Angliju un lielā nabadzībā mīra Parīzē, arī Skalbem 1944. gada rudenī bija jāpamet dzimtene, un viņš mira Stokholmā 1945. gada 16. aprīlī.

Skalbes pasaku sižetos sakusuši dažādi elementi, un viņa tēli veido ļoti raibu sabiedrību. — Salīdzinot ar Vakareiropas zemēm, Latvijā vēl 20. gadsimtā neparasti dzīvas ir folkloras tradīcijas. Tautas dziesmas, pasakas un teikas latviešiem vēl nav kļuvušas tikai par grāmatās savāktiem etnografijas materiāliem, kas interesētu speciālistus. Visa latviešu inteliģence, zinātnieki un mākslinieki izauguši šais tradīcijās. Arī Skalbes pasakās daudz kas pārņemts no latviešu folkloras. Piemēram, tur redzam to pašu latviešu bārenīti, kuŗas tikumus un skaistumu daudzina dainas un pasakas, atjautīgo ganuzēnu un lempīgi spēcīgo milzi — latviešu mītiskos tēlus, kas manāmi un nemanāmi ienāk jaunlaiku dzīvē, kārtodami cilvēku likteņus. Protams, ka Skalbes pasakā ir arī tradicionālie ķēniņi, prinči, princeses un galminieki, par kuŗu spožumu kopš seniem laikiem tik ļoti bijusi nodarbināta sūra likteņa piemeklētās tautas fantāzija. Bet savādi gan ir šie ķēnišķīgie augstmaņi un savāda viņu galma etikete, tā ka par to samulsis dažs labs monarchijas pavalstnieks. Savādības radušās tādēļ, ka Skalbes ķēniņš pēc savas izcelšanās parasti ir gans vai vispār kāds lauku cilvēks, kas

augsto amatu ieguvīs ar sevišķiem nopelniem, ar savu rakstura cēlumu vai gudrību. Tas ir parasts tautas motīvs, kas Skalbes darbos attīstās tālākās konsekvencēs. Kēniņa galmā visumā ir tāda pati dzīve, tās pašas konvencijas, tas pats valodas stils un pat tās pašas rūpes, kas kādā pārtikuša zemnieka sētā; viss tikai tēlots spilgtākās krāsās, galma dzīve gūst kāpinājumu, pieminot zelta un sudraba mirdzumu.

Skalbe nemīl dzīvnieku personifikācijas, tādēļ no tautas kustoņu pasakām viņš pārņēmis maz. Personificēti mājkustoņi, zvēri un putni Skalbes pasakās parādās šad tad tikai epizodiski, tiem nekādas sevišķas nozīmes nav fābulas risinājumā. Bet starp visbrīlījākajiem darbiem viņam tomēr ir viena pasaka, kuņģa dzīvnieku personifikācija izvērsta plašā allegorijā. Tā saucas — Kaķīša dziņnavas. Pārceļta cilvēciskā realitātē, šī allegorija ir rūpīgi komponēta novele par sociāliem un ētiskiem motīviem ar šķīstīdīga hernhūtieša tēlu centrā.

Kā dažādu tautu pasakām ir kopēji motīvi un tēli, tā Skalbe nav savas pasakas pasargājis no svešiem elementiem. Īpati latviskā vidē parādās arī tādi tēli, kam tuvi radi Grīmmu un Andersena pasaulē, un blakus senlatviešu dievībām diezgan bieži darbojas cittautu mistiskās būtes. Bet tās jau pilnīgi asimilējušās ar savu latvisko vidi. Un ja vienā vienīgā gadījumā Skalbes fantāzija aizsniegusi tālo Indiju (pasakā Nabaga bramīns), tad noticis tas pats. Pasakas varonis tikai ārēji ir indietis. Viņam jāpauž paša Skalbes klusuma reliģijas apliecinājums par neizteikto vārdu skaistumu, par sirds un saules vērtību. Skalbe šad tad savu pasaku ievada ar parastās formulas „Reiz bija” plašāk izvērstu, stilistiski izrotātu variāciju, cenzdames fābulas norisi projicēt tādos laikos, „kad vēl nepazīna akmeņogļu un mācību par zemes apaļumu”. Tādu tālu laiku fons piešķir tēlojumam sevišķu efektu, bet tas nespēj viņu konsekventi saistīt. Visumā Skalbes pasaku sižeti un tēli tuvāki jaunlaiku dzīvei nekā senatnei. Jaunbagātņieks, kas ceļ modernu lielpilsētu, nabadzīgs zināšanu alcējs Mūžīgais students, lauku saimnieks, kas rīkojas bājariskai Jaungada sagaidīšanai, māte, kas pasaules kaņā pazaudējusi dēlu, brīvības cīņu dalībnieku, sīkstulīgs bukinists, bende, kas savu sirdsapziņu slīcina alkoholā, pat ielas staigule, — lūk, kādi 20. gadsimta dzīves tēli sastopami Skalbes pasakās vienā sabiedrībā ar fantastiskiem kēniņiem, pagānu dievībām un bārenītēm.

Ne jau katreiz Skalbes „pasaka” no sākuma līdz beigām tiešām ir pasaka. Konstruktīvajā plānojumā viņš mīl ietvara tehniku, kaut pati pasaka dažkārt it kā pazūd logata krāšņajā arabeskā, kas nav nekas cits kā dzīves un dabas skatījums romantiķa acīm vai arī tā dvēseles stāvokļa raksturojums, kādā dzimst viņa pasaka. Citreiz nelielā pasaciņā piekomponēta apmēros krietni garāka tēlojuma beigām. Gadās,

ka Skalbes pasaka savā atrisinājumā izrādās sapnis, izskaistinātas atmiņas, pēkšņi izrisumi no zemapziņas atvareim u.t.t.

No otras puses — Skalbes pasaka nesākas un nebeidzas ar fantastisku fābulu. Kādā pasakā (Karaļa krāsnkuris) Skalbe, ievadīdams fābulu, dod nedatējamu tāla laika raksturojumu, kas der kā atslēga viņa stilam: „Cilvēki un lopi dzīvoja tuvā draudzībā... Un ļaudīm bija platas sārtas sejas, it kā tie par ilgu būtu skatījušies vakara mēnesī. Viņi vēl nešķīra dzīvas būtnes no nedzīvām. Tumsa bija pilna garu, katrs kakts pilns apslēptas dzīvības kā aplāts mātes klēpis... Un ļaudis saprata visas balsis. Viņi saprata arī lietas, kas bija no dabas mēmas, vai ar grūtu aizsmakumu kā vēls rudens vējš. Viņi sarunājās ar saviem lopiem un debess spīdekļiem, ar māla ūdens krūzi un adāmo adatiņu — bērns pamodies sarunājās ar savām kājām un rokām. — Un klonā bija siens un salmi, un siena smaržā piedzima daudz skaistu teiku...” — Vai primitīvā cilvēka daudzinajums? — Nē, romantiķa vīzija par civilizētā cilvēka zaudēto dvēseļu paradīzi. Bet ja kāds ar savu pasaules skatījumu resp. stilu spēj atgriezties pie šāda senā cilvēka panpsīchisma, tad tas jau paveŗ vārtus uz pasakai-niem brīnumiem.

Salīdzinājumi, metaforas, personifikācijas viņa pasakās nav tikai stila līdzekļi, bet īpata pasaules skatījumā apliecināta brālība augiem, dzīvniekiem un lietām. Savā lirikā un tāpat savās pasakās Skalbe ir tēlojis kādu divainu sajūtu: it kā cilvēks iesaugt kokā. Ir pat vesels dvēseļu mežs izaudzis, un puisītis, nevarēdams vairs atšķirt, kuŗš koks viņa māte, nometies ceļos, skaita lūgsnu visam mežam. Bet kā cilvēki, pārvērdamies kokā, Skalbes pasakā audzē dvēseļu mežu, tā lietas un parādības, nokļūdamas Skalbes dzejiskā skatīšanā, iegūst dvēseli un sāk dzīvot vienā sabiedrībā ar cilvēkiem.

Tikai reta Skalbes pasaka interesēs bērnus, jo viņa fābula pārāk vienkārša, ārēji nedrāmatiska, bet atmodināto lietu dvēseļu pasaule, kas rādās Skalbes stilā, savā skaistumā būs apjaušama tikai literāri skolotam aistētam. Tāpat šo pasaku idejiskais saturs saistīts tikai tāds, kas jau pazīst dzīvi un mīl meklēt tās jēgu.

Runājot par Skalbes pasaku idejisko saturu, lietderīgi atcerēties prof. A. Švābes definīciju, ar ko Skalbes pasakas atšķiras no Vailda pasakām: „Skalbes leģendu varonis ir Tikums. Ar to Skalbe atšķiras no angļu lielā aistēta Vailda, kuŗa pasaku varonis ir Skaistums”. Skalbes pasaku ideju vienmēr nosaka kāds morālās, sabiedriskās vai nacionālās dzīves tikums. Jaunekļa gados Skalbe vērsās pret pilsoniskās sabiedrības mieru un peticību. Tas bija cīņas un trauksmes tikums, kas Skalbes varoni noveda pie atziņas par īstās dzīves neapņēpamo plašumu. Vēlāk Skalbes varoņi sāk atgriezties no plašuma uz šaurumu

un arī uz pieticību, meklējami plašuma vietā dvēselisko dziļumu. Šī dziļuma meklēšana savienojās ar latviešu kā zemnieku tautas mentalitāti par pieķeršanos tam šaurajam zemes stūrītim, kurā cilvēks dzimis un audzis. Tā Skalbes pasakās par augstāko tikumu top izvirzīta dzimtenes mīlestība. Kronētajiem Skalbes zemniekiem ir viss, ko sirds var vēlēties, bet viņi jūtas nelaimīgi, ilgodamies pēc tā ūdens, kas jaunībā dzerts dzimtenes avotā; citreiz nemieru rada vēlēšanās apciemot savu jaunības mīlestību, kas bijusi vienkārša lauku meitene. Ir vairākas pasakas, kurās Skalbe tēlojis zemnieku jaunekļa vilšanos, dodoties pasaulē „labuma” un vieglas dzīves meklēt. Bet visvairāk sublimēts šis temats simboliskajā pasakā par milzi, ko pasaulē var piekaut katrs ganu zēns, un, bezdarbībā kļīstot pa pasauli, viņš nonīkst un zaudē savu spēku, tāpēc ka nekur nevar vairs atrast sev īstās vietas. Un tikai ierakdamies zemē un turēdams kalnu virs savas muguras, milzis atkal dzīvo pilnu dzīvi un ir laimīgs. — Tie, kam kaut cik pazīstama latviešu vēsture, sapratīs, ka ar dzimtenes mīlestību latvietim allaž saistīties vienkāršības un pieticības tikums, kas Skalbes pasakās kāpināts līdz askētismam. Tā nu zemnieku tautas rakstnieks Kārlis Skalbe ar cietumā iemestā ķēniņa dēla muti par pasaules lielākajiem dārgumiem pasludina saules staru, ūdeni savu vienīgo bagātību, sudraba biķerīti, lai būtu miers no velna kārdinājumiem un viņš varētu mīlēt savu vienkāršo dzīvi. Un goda vietā nepieņemsim pieminēt vecmāmiņas „visskaistākos tikumus”: Adāmo Tikumu, Lāpāmo Tikumu un Dāvināmo Tikumu. „Un vēl tur bija viens tikums, viņš izskatījās kā vāverīte ar liku dzeltēnu zobīņu: tas bija Garozu Graužamais Tikumiņš”.

Kristīgās baznīcas svēto leģendu Skalbe nav rakstījis, kaut gan vairākas pasakas radušās baznīcas svētku, visvairāk Ziemsvētku un Lieldienu, noskaņās un domātas šo svētku jutoņas ieviešanai poētiskos tēlos. Bet kristīgās mīlestības tikums diktējis evaņģēlijam līdzīgās pasakas par bendes meitiņu un kaķīša dzirnavām. Bendes aizsmakusajā kaklā kāda skaņa velti meklē vārdu, bet bendes meitiņa, uzpuvdamās uz nāvi notiesātā varoņa labā, uzzina šo svēto dzīvības vārdu. Kāpdama uz karātavām, viņa to paziņo publiskā nāves soda lieciniekiem. Šis vārds ir mīlestība. Otrā pasakā sastopas kaķītis ar vienu no Skalbes savādajiem ķēniņiem. Pirmais būtu īstais paraugs tiem svētgajiem, kas minēti Kristus kalna svētrunā, bet ķēniņš varētu titulēties arī kā „rex dolorosus”, kas sēro par visu, ko cilvēki, lopī un zvēri cieš pasaulē. Ne viens, ne otrs nav spējīgs cīnīties pret pasaules ļaunumu. Bet šie līdz augstākajai pakāpei ideālizētie tēli vienojas par konvenciju, ka ļaunums nav jāpiemin un pasaulē nav varojamas sāpes.

Varētu pārprast, ka tikums kā Skalbes pasaku idejas noteicējs liek tai atrisināties didaktikā. Tā nav. Ne morālizēšana, bet aistētisks pār-

dzīvojums ir Skalbes mērķis, un ja lasītājs aistētiskā pārdzīvojuma kvalitātīvā satura ietekmē noņemams būt labāks, tad tā ir liecība tikai par to katarsi, kas kopš Aristotela laikiem top minēta kā katra izcila mākslas darba pazīme, saskaroties ar publiku. Un vienalga, vai šī katarse, ko rada Skalbes pasakas, būtu reliģiska, nacionāla vai sabiedriskā rakstura, tajā šķīstīties, cilvēks iegūst vizu uz to dvēseliskā skaistuma pasauli, par ko rakstnieks stāstījis savā pēdējā pasakā: „Tur pie ziliem ūdeņiem zied zelta koki, visas vēlēšanās piepildās, un dienas paiet smaidos un rotaļās”. — Arī tad, ja cilvēks līdzīgs šīs pēdējās pasakas varonim, dzimteni zaudējušam, visur vajātajam un bez tiesībām palikušajam jūrniekam Gaigalam...

*

Kā pasaku rakstnieks Skalbe latviešu literātūrā ieņem gluži savdabīgu vietu.

Mūsu laikos pasakai kā literārai formai nav paredzama nekāda spoža nākotne. Bet tā dažā ziņā varbūt labāk nekā citas literārās formas spēj uzrādīt raksturīgu vaibstu rakstnieka nācijas sejā. Ar latvieti iedraudzēsies tas, kam būs izdevība padzīvot Skalbes pasaku pasaulē. Tur viņš iepazīsies ar tautu, kam gluži neparasta dzīvības izjūta un kosmiskās dievišķības apziņa.

1946. g.

Kritiska etīde par Veronikas Strēlertes balādi bruņu kalps

Veronikas Strēlertes balāde Bruņu kalps radās 1942. gadā, kad to pirmoreiz iespieda Latvju Mēnešraksts. Trīs gadus vēlāk balāde uzņemta krājumā Mēness upe, kur tā iedalīta pēdējā nodaļā starp liriskiem un liriski episkās impresijās sižetizētiem mīlestības dzejoļiem. Nesen Bruņu kalps, kam tikai seši sešrindu panti, ar Sigurda Kalniņa ilustrācijām publicēts atsevišķā izdevumā Imantas apgādā Kopenhāgenā.

Kāds nezināms latviešu dziesminieks tautas dzejas laikos ir radījis poētisku un poētikai derīgu terminu „aplokaina valoda”, domādams ar to tādu izteiksmes veidu, kad notikumu norise un domu saturs neietveras vārdu un teikumu tiešajā nozīmē, bet uzminams vai nu kā secinājums no teiktā vai arī kā vārdu un teikumu simboliskā visiem dzirdams, bet tikai vērīgiem saprotams noslēpums. — Veronika Strēlerte, arī simbolos runādama, mēdz atzīt skaidrības nezūdīgo vērtību. Bet viņas balāde Bruņu kalps veidota tā, ka dažs kas atstāts mūsu iztēles minēšanai, tā ka arī te aplokainās valodas jēdziens nav nevietā. Vēstījumam un pārdzīvojumam, kas atklājas pirmās personas varoņa vārdos un kas balādi izvērš par triju personu psihodramu, nav ekspozīcijas. To minēt līdz kāda vieta trešajā pantā: „Bet, pirms mani tumsa skaus ātra un aklā, Es redzēju, kā tai uz skūpstītā kakla Dzirkst rotas un plaksti kā trīs...” — Pagātnes pasīvais divdabīis ar sekojošo nomeni „skūpstītais kakls” uzvedina iztēli uz ceļa, kas iet atpakaļ uz iedomājamiem notikumiem pirms balādes vēstījuma sākšanās. — Balādes trīs varoņi, kā kādā pēkšņā parādībā vai pēc straujas priekš kara atvēršanās, darbojas nenosacītā laikā un vidē. Sižeta atmosfāira un darbības norisē minētās rekvizītes ļautu domāt par kādu viduslaiku legendu, bet tas ir tikai šķitums. Dzejniece ierobežojusies vienīgi ar personu varas pakāpes un savstarpējo attieksmju iezīmēšanu, bet arī netieši. Ir tur kāds, kam dota absolūta vara, ko apliecina trejādaļs titulējums: „mans kungs, un mans pavēlnieks, mans valdnieks”. Un ir kāds ar absolūtu padevību šim kungam, pavēlniekam un valdniekam, viņa bruņu kalps, kas nepamet padevību, arī uz soda vietu iedams. Beidzot, ir tur „viņa”, kam vara skaistumā un smalkumā, lai

reizē valdītu pār valdnieku un viņa kalpu. — Arī balādes atrisinājumā Strēlerte met tikai atsevišķus akcentus, formulē drāmatiskos kontrastus — „Man neganta dzīvība draud, Mans kungs un mans pavēlnieks raud,” secinājumus par notikumu sīkāku norisi un visu tālāko atstājot mūsu ziņā.

Protams, dzejniekam nekad nav bijis obligāta pienākuma runāt līdz galam un runāt tā, lai jau pirmajā mirklī kļūtu skaidras detaļas un fineses. Bet šai gadījumā der vēl paskaidrojums, ka Bruņu kalpa sižetu Strēlerte redzējusi sapnī. Tas nav jāizmanto, lai romantizētu radošā darba brīžus. Minam šo faktu tikai tāpēc, ka tas palīdz balādes kritiskajā apcerē: Sapnis mēdz būt bez ekspozīcijas, — tikai pamodušies pūlāmiēs to sameklēt. Sapnī redzētais tik parasti atraisās no saistībām ar noteiktu laiku un vidi. Galvenais, ko te vēlamies secināt: Ja balādes sižets nosapņots, tad jau dzejas darba iecere bijusi ar kāpinātu emocionālītāti. Tā var saprast, ka, zināmā skurbumā ātri iekļaujot sižetu poētiskā kompozīcijā, emocionālītāte, kā tas pierādās sīkākā analizē, nāk līdzī visiem formas elementiem.

Katrs sešrindis te veidots tā, lai otra rinda kā atkārtojuma figūra derētu arī par pēdējo, un šis atkārtojamās rindas, izdalot atsevišķi un savirknējot kopā, sastāda jau fābulas skeletu: Mans kungs un mans pavēlnieks sauc. — Un bungas un trompētes skan. — Šis ceļš ir tik briesmīgs un īss, — Vai tā mana valdnieka balss? — Cik viņa ir skaista šobrīd! — Mans kungs un mans pavēlnieks raud. — Visas pieminētās rindas atkārtojas, nekā nevariējot, atskaitot priekšpēdējo, kur ieradusies sika, bet iedarbīga variācija: „Cik viņa ir skaista š o b r ī d” atkārtojoties skan „Cik viņa b i j skaista t o b r ī d”. Maiņdama laikus — tagadnes vietā pagātne —, dzejniece akcentē kulmināciju, kad viss, kam kāda jēga, kas vienam līcis apturēt padevību, bet otram rādīt varu, zaudējis iedarbīgo vērtību.

1942. gada vasarā kāds vecāks kungs, ritmiski sizdams pirkstu kauļiņus pie galda malas un skandēdams rindu Un bungas un trompētes skan, atceros, izrādīja dzejniecei skurbuma pilnu sajūsmu par tikko publicēto balādi. Šo nopietno kungu bija suģestējuši balādes akustiskie elementi. Strēlertes dzejas metodēs gan nav manāma tieksme pēc onomatopoētiskiem kombinējumiem. Bet Bruņu kalpa metriskā iekārta un skaņu sastāvs var gan uzburt priekšstatus par reglamentētu nāves soda eksekūcijas ceremoniālu ar bungu dārdoņu, tauņu skaņām, spalgu šķēpu sanēšanu un baiga gājiena soļu rakstu. — Regulārās amfibracha rindas, sillabiski piepildītas bez izlaidumiem, ar neatlaidīgo traukšanos uz priekšu, reizē arī ar precīzu vienādīgumu, tād it kā ar nežēlīgu vienmuļības stingrumu, var asociēties ar sēru marša taktīm. Starp metriskajiem iktiem rindu iekšienē no 126 pēdām tikai divi

gadījumos izlaista viena viegla zilbe, un tie ir gadījumi, kad izlaidums atbilst emocionālajam momentam. Pirmoreiz tas notiek piektā panta pirmajā rindā: „Es paceļu acis: / bāla un smalka Cik viņa ir skaista šobrīd!” Cezūra, kas ieradusies starp „Es paceļu acis” un „bāla un smalka” ir te emocionāli motivējamā pauze sillabiskajā regulāritātē, kuŗā nāvei lemtais vēlas paņemt „viņas” tēlu līdz, tumsā aiziedams. Otrs gadījums pēdējā pantā. Ritmiskā inerce prasītu, lai trešo rindu skandējam pēc ierastiem akcentu izkārtojumiem: „Es pavešos sejā vismaigākajā”. Bet Strēlerte ritmisko inerci izjauc, pēdējā vārdā palīgakcentu atvilkdama uz priekšpēdējo zilbi: „Es pavešos sejā vismaigākajā”. Pārveidotais ritms pēdējās divi pēdās rada savilkumu ar šķietamu vienas vieglās zilbes izlaidumu, atlikušajām ļaujot paplašināties, tāpēc vārdā „vismaigākajā”, kam šoreiz ļoti emocionāls saturs, vokālisms kļūst ilustratīvs. Ar sīku modifikāciju iegūts daudz.

Vēl tālāk analizējot skaņu efektus, pamanāma labpatika ļauties alliterācijai: Ir situis stunda; uz kājceļa klāijiet; zib zilganā tēraudā; pūlis man pašķīras plati; kam grīļojas gaita; sveša un skaļa; šai mūžīgā mirklī. — Bet vēl ir tā, ka metriskie ikti no 126 gadījumiem 77 reizes piesit zilbēm ar cietiem, šņācošiem un it kā dārdošiem konsonantiem un to savienojumiem: t, k, p, s, š, c, č, r, gr, tr, br. Šādu konsonantu pārsvars akcentētās zilbēs akustiski ilustrē vārdu saturu un laikam gan kalpo arī tam, kas vārdos palicis nepateikts.

Bet nu par vārdiem un vārdu formulām Strēlertes balādē. — Jau agrāk manīts, ka Strēlerte mēdz lietas apveltīt ar vairākiem epitētiem. Arī Bruņu kalpā dzirdam par smalkiem un zīdainiem matiem, stingru un čaklu gaitu, svešu un skaļu balsi, par „viņu”, kas tik bāla un smalka. Vēl citāda veida tieksme dubultot formas pazib, piemēram, gadījumā „Nu zinu un jūtu . . .” Tā ir metode, kas valodu dara bagātu un tēliem piepildītu. Tāpēc var pieminēt, ka Bruņu kalpā, balādē, kam tikai 36 rindas, pie kam 6 no tām atkārtojas, tā ka pamattekstā patiesībā tikai 30 rindas, izlietāti pavisam 125 vārdi, no kuŗiem 93 ne reizes neatkārtojas. Tā ir gana bagāta valoda, kuŗā dažādiem bezjēdzienu sīkvārdiem maza loma, skaits mazs.

Skandējot vai klausoties skandējam, Strēlertes balāde Bruņu kalps aizņem, ilgākais, divi vai trīs minūtes. Bet domas ir saviļņotas, iztēle iedarbināta. — Ne jau kādu ārkārtīgu iemeslu dēļ, ne paša kailā sižeta dēļ, bet tāpēc, ka visi formas elementi atbalsta šo sižetu un tā emocionālo dzimšanu. Un dzejniecei nav bijis cita nolūka, kā aistētiskiem līdzekļiem tvert tēlus, likteņus un notikumus, kas kaut kur eksistē, vismaz sapnī. Teze par satura resp. sižeta un formas vienību šai balādē piepildījies līdz ideāla robežām.

Vai viss tas, kas atklājies šīs analīzes gaitā, pastāvējis radošā darba apzinīgajā daļā? — Nezinu. Bet visa cita starpā kritika ir tā, kas par apzinīgas analīzes rezultātu pārvērš arī to, ko dzejnieks liek lietā kā Dieva žēlastības piešķirtu dāvanu. Ja kaut kas radošā darba brīžos bijis irracionāls, tad kritiskais prāts to mēdz izskaidrot ar elementiem, kas der kā racionāli pierādījumi. Varbūt tā ir nesaudzīga ielaušanās dzejas darba noslēpumos, bet gadās, ka ar šādu ielaušanos iegūstam pastiprinātu un apzinīgi izjustu pārdzīvojumu.

1954. g.

Daugavas vilņu cikls Skalbes dzejā

Žurnālā Varavīksna, 1915. gada 15. numurā iespiests Kārļa Skalbes dzejolis Neteiktie vārdi,¹ pirmais no tiem, kas sākas ar rindu „Šūpojiet mani, Daugavas vilņi”. Gan tai pašā 1915., gan nākamos divi gados ar šādu sākuma rindu tā laika periodikā publicēti vēl septiņi citi Skalbes dzejoļi, tā ka jaunajam krājumam, kas iespiests 1918. gadā, šī rinda kļuvusi par titula devēju — Daugavas vilņi.

Bet zīmīgā sākuma rinda, kas var atkārtoties arī dzejoļa vidū, neizbeidzas tikai ar nule minēto krājumu. To gan nedzird Pēclaikā (1923) un Vakara ugunīs (1927), bet no jauna tā atskan Zāles divāšā (1931) un Klusuma meldijās (1941), kā arī mūža pēdējos dzejoļos, kas rakstīti vācu okupācijas gados. Tādā kārtā kopš 1915. gada saskaitāms pavisam 21 dzejolis, kas sāk skanēt ar rindu „Šūpojiet mani, Daugavas vilņi”. Ja dzejoļu skaits nemaz nav tik liels, tad citāda atziņa rodas, zinot, ka šie dzejoļi aptver 1072 rindas, un tie jau ir itin plašas poēmas apmēri. Pie tam Daugavas vilņu piesaukšana kļuvusi par vadmotīvu, kas ar starplaikiem vijas cauri Skalbes dzejai gandrīz 30 gadus. Tas ir savdabīgs fainomens gan Skalbes paša, gan latviešu dzejā vispār. Savādā kārtā diezgan plašajā literātūrā, kas veltīta Skalbem un viņa darbiem, kaut cik vairāk par to ir runājis vienīgi Rūdolfs Egle,² bet arī tad tikai no metriskās formas viedokļa.

Šim vadmotīvam ir sava vēsture, un, ielaižoties sīkumos, par to varētu daudz runāt. Piemēram, būtu interesanti izsekot, kad un kādā sakarā Skalbe savā dzejā sāk minēt Daugavas vārdu. Tad atklātos, ka dzejoļa saturam dažkārt ar Daugavu tiešāka sakara nav, un dzejnieks pats tai laikā nemaz Daugavas tuvumā nedzīvo. Tikpat interesanti būtu vērot, kā viņš pamazām atrod un stabilizē Daugavas vilņu ritmisko iekārtu. Te atgādināsim tikai to, ka motīva aizmešanās pavisam noteikti manāma visiem zināmajā dzejoļi Nemiers („Mūžam zili ir Latvijas kalni”), kas laikam rakstīts 1906. gadā. Tur jau dzirdami vārdi par Daugavas krācēm, un no dzejoļa 14 rindām 12 ir tādas, kas īsteni ne ar ko neatšķiras no Daugavas vilņu ritma.

Kaut gan nesākas ar rindu „Šūpojiet mani, Daugavas vilņi”, šī motīva ciklam visai cieši piekļaujas etnografiski ļoti krāšņais dzejojums Kāzas latviešu sētā, kas rakstīts 1913. gadā, bet tomēr atstājams ārpusē noskaņas, tempa un kādas ritmiskas puantes dēļ, kaut arī šī

puante parādās tikai vienā rindā. Pēc noskaņas Kāzas latviešu sētā ir vasaras dzejolis ar himnisku skurbumu, kamēr Daugavas vilņu motīva dzejoļi visnotaļ ir vai nu rudenīgi vai arī attiecas uz pavasara atmodu. Tempa ziņā Kāzām latviešu sētā pienāktos apzīmējums *allegro*, kamēr Daugavas vilņu cikla dzejoļiem — *andante*. Īpašā ritmiskā puante Kāzās latviešu sētā ir tāda, ka te vienīgo reizi un vienā vienīgā rindā Skalbe izmantojis arī dainās bieži pamanāmo kvantitātes principu, kas ļauj daktila trīs zilbim atrisināties četrzīlī jeb prokleusmatikā:

Ābeles koka biķeri brūni

R i d u r i d u ridu staigā pa vidu.

Daugavas vilņu cikla dzejoļos tas tā nenotiek, un to varbūt iemesls nožēlot, jo ar šādu kvantitātes likumiem pakļautu atrisinājumu rastos iespēja ritmiski attēlot arī vilņu rotaļu, ne līgano šūpošanos vien.

Pēc noskaņas un tempa Daugavas vilņu ciklā pilnīgi iederētos 1914. gadā rakstītā Barka ar sienu, viena no pašām smailākajām galotnēm Skalbes dzejā. Tomēr arī šis slavenais dzejolis atšķiras no Daugavas vilņu cikla gan ar ritmiskām atkāpēm (rindas var beigties vīriski, tas ir, ar uzsvērtu zilbi), gan ar strofisko uzbūvi, jo Barka ar sienu gredzenveida kompozīcijā pavisam skaidri veidojas no atskaņotām divrindēm, kamēr Daugavas vilņu cikla dzejoļos nekādu skaidru strofu nav. Rindas seko viena otrai vaļīgi, kopā nereti dodamas nepārskaitli (73, 59, 35 u. tml.), un starp visām 1072 tikai divas saistītas atskaņām, (dzejoļi Sērošana, kur 2. rinda guvusi atskaņu 4. rindā, varbūt aiz nejaušības). Tātad arī Kāzas latviešu sētā un Barka ar sienu varētu būt tikai pēdējie soļi, kas sperti uz jaunu formu un zīmīgu saturu — uz to formu un saturu, ar ko izceļas Daugavas vilņu motīva plašais cikls.

*

„Šūpojiet mani, Daugavas vilņi” — kālab tieši šāda rinda, kas devusi sākumu 21 dzejoļim? Tos visus pārlasot, viegli secināt, ka Daugavas vilņu piesaukšanai ne katreiz kāds sakars ar topogrāfiju. Gluži otrādi, pēc tam, kad atskanējusi šī sākuma rinda, dzejnieks nereti aizklist pavisam tālu prom no Daugavas. Viszīmīgākais piemērs šai ziņā dzejolis Gauja, ko arī „iešūpo” Daugavas vilņi, bet kur pēc tam viscaur ir runa nevis par Daugavu un daugaviešiem, bet gan par Gauju un gaujmaliešiem. Citā dzejoļi Skalbe nokļūst līdz pat Alaukstam, un tamlīdzīgi. Zīmīgo sākuma rindu, kas vijas cauri ciklam, nevar citādi izskaidrot kā vienīgi ar to, ka Daugavas vilņu piesaukšana Skalbem ir nozīmējusi to pašu, ko mūzu piesaukšana antīkos epos. Tāpat kā grieķu un romiešu dzejniekiem bija tradīcija izlūgties

mūzu svētību, lai veiktos tālākais, tā arī Kārlis Skalbe gaida Daugavas svētību pat tad, ja poētiskās ieceres temats attiecas uz ko citu. Un Daugavas vilņu piesaukšana līdz. Piemēram, Velu laikā, kad grūtsirdīgās pārdomas ievēlās gaumā, kad liekas, ka dzejnieks pagurst pats un sāk gurdināt lasītāju vai dzejoļa klausītāju, no jauna atskan sākuma rinda „Šūpojiēt mani, Daugavas vilņi”, ar ko tad sākas jauns un ļoti straujš, ļoti spēcīgs kāpinājums.

Bet kāpēc tieši Daugava ar saviem vilņiem, kāpēc ne Skalbes dzimtā novada Gauja, kāpēc ne Lielupe, Aiviekste? Paliksim pie Gaujas. Te gan nebūs jārūnā tikai par Daugavas vārda atšķirīgajiem gaumiem un ar tādā sakarā iedomājamām ritma problēmām. Svarīgākais kas cits: Gauja, arī Lielupe un Aiviekste, ir tikai viena novada upe, kamēr Daugava — visas Latvijas likteņupe un visu Latvijas ūdeņu māte, dzejnieka poētiskajā iztēlē kaut kas simbolisks visiem latviešiem un viņu apdzīvotajai zemei. Tieši to jau Skalbe ir pateicis dzejoli Lāses, kas gan nepieder pie aplūkojamā cikla:

Visas lāses no tēvzemes ežām

Plūst uz Daugavu, ūdeņu māti,

Latviju apkampj mīlošas straumes.³

Bet rinda „Šūpojiēt mani, Daugavas vilņi” ir arī ievada akordi visa tālākā dzejoļa ritmiskajam rakstam, kas, pamatā būdams trīsdalīgs, atbilst tradicionālajam barkarolas vilņojumam. Visai skaidri rinda dalās četros posmos jeb taktīs vai pēdās. Kādā sarunā, kas notika vācu okupācijas gados, Skalbe man teica, ka četri ritmiskie posmi viņam esot it kā četri skārieni pār kokles stīgām, pēc kuriem var sākties dziedājums tādā pašā ritmā.

Rindas metriskā struktūra līdzīga ar to, ko, piemēram, Medenis mēdza saukt par „versus heroicus”. Tieši vidū to šķēl cežūra. Aiz tās rindas otra puse ir sillabotoniska — katalētiska daktilu dipodija ar sievisku nobeigumu („...Daugavas vilņi,” „...mājīgi čalo,” „...laukiem un mežiem”). Tātad šī otra puse atbilst klasiskā heksametra pēdējām divi pēdām un nav paredzēta ritma variācijām, atskaitot, protams, tās, ko sagādā piecu zilbju dažādā kvantitāte. Toties rindas pirmā puse nav sastingusi. Tā ir tīri toniska, kur metriskā nozīme tikai divi uzsvāriem, kas katrs pārvalda te trīs, te divi zilbes, sagādājot vairākas ritmisku variāciju iespējas: 1. Šī pusrinda var būt sillabotoniska ar pilnām divi daktilu pēdām („Gāja pa Kurzemes”, „Cieti tās turēja”, „Satiek viņš pulciņos”); 2. daktiliskajam trīszilbim var sekot divzilbis („Šūpojiēt mani”, „Kliedzieni žēli”, „Ķerties ar saknēm”); 3. rinda sākas ar divzilbi, kam seko daktiliskais trīszilbis („Vētras dauzīti”, „Bet šai zemei es”, „Gan tos liūš es”); 4. pirmajā pusrindā abi posmi var būt divzilbīgi („It kā skumji”, „Strēlnieks dažs gan”, „Kur gan bēg šis”).

Jāpievienojas Rūdolfam Eglem, kas atzīst, ka „trochaja metriskā kvantitāte šais (pirmās pusrindas) posmos lielāka par parasto, tuvinoties daktiliskai, tomēr pēc būtības un nozīmes nav spondejisks savilkums (contractio)”.⁴

Ritma raksts, par ko bija runa iepriekšējā rindkopā, Daugavas viļņu cikla dzejoļos ieturēts gandrīz pilnīgi konsekventi. No visām 1072 rindām izņēmumi sastopami tikai 13 gadījumos, kas ir mazliet vairāk par vienu procentu. Četrās rindās nav cezūras („Dzirdu kā bezdelīgas jau klusi”), trijos gadījumos otras pusrindas daktilu dipodija ir vīriska, tāad beidzas ar uzsvērtu zilbi („Klusi tu tagad grāmatā liec”), divi gadījumos otru pusrindu aizņem pilna daktilu dipodija („Zem tām dūmainām, pazemām palodām”) un vienā gadījumā otras pusrindas abi posmi ir divzīlbīgi („Snigt man vai nesnigt, snigt vai nesnigt”).

*

Atskaitot pāris īsākus dzejoļus, Daugavas viļņu ciklam ir liroepisks raksturs, kaut gan grūti runāt, piemēram, par balādēm, vēl mazāk par poēmām. Tikai trijos dzejojumos sastopamies ar kādu trešās personas varoni. Tāds ir kopš Skalbes laikiem un viņa izteiksmes spēka dēļ slavenais Krišs Dzelzgalvis, Andrejs Zilspārnis (Bezdelīgās) un kāds vārdā nesaukts bijušais zeltkalis (Daugavas zvejniekā). Visi trīs reāli eksistējuši, bet zīmīgi, ka Kriša Dzelzgalvja un Andreja Zilspārņa gadījumā Skalbi inspirējusi personu vārdu simbolika, par ko pastāstīts avižu rakstā, kuš laikam iespiests 1916. gadā: „... mums, latviešiem, netrūkst varoņu”, raksta Skalbe. „Kur tad mums ceļas tie varoņu vārdi? Vārdā tak ir tikumisks saturs, un to viņam ir devis šī vārda nesējs. Palasieties bēgļu rakstos. Kādus vārdus jūs tur atrodat! Krišs Dzelzgalvis, Andrejs Zilspārns (...) Es pazīstu šos varoņus, kaut gan neesmu viņus redzējis. Krišs Dzelzgalvis ir stūrgalvīgs un izturīgs cīņā. Kur viņš cīnās? Kā liekas, lielgabalniekos (...) Andrejs Zilspārns ir iestājies jātniekos. Viņa dabā ir kaut kas no vētras un spārni lidot kaujā pret ienaidnieku. Bet varbūt Zilspārns ir karoga nesējs, kas iet pulkam pa priekšu ar savu sajūsmu”.⁵ Vārdā nesauktā bijušā zeltkaļa dēļ vācu gados bija skaidrošanās ar cenzūru. Toreiz Skalbe teica: Ja cenzors netic, ka tāds zeltkalis un zvejnieks dzīvo, viņš varot aizvest un parādīt. Piebilstams, ka dzejnieka atrunai šai gadījumā bija vājš segums un cenzora nepatīkai, raugoties no viņa viedokļa, nopietns pamats. Cenzoram nebija nekādas daļas gar kādu tur zeltkali, kas mainījis nodarbošanos, bet viņš saprata, ka Skalbe ir izmantojis profesijas simboliku, lai risinātu tematu, ko nepieļāva okupantu politika: Sapnī šis vācu laika zvejnieks atkal kļūst zeltkalis, vāc kopā

zeltu no Daugavas vilņiem, no briedušām Zemgales druvām un mājīgo pavardu uguns, lai darinātu kausu sērdieņu tautai. Tad

Kals viņš kausu Latvijas dienai:

Svētkos tas liksmi staigās pa rokām,

Vienojot tautu brālīgā saimē.⁶

Visos pārējos Daugavas vilņu cikla dzejoļos ir vārdā nesaukts pirmās personas varonis — dzejnieks pats. Jau cikla pirmajā dzejolī Neteiktajos vārdos viņš atrodas tāda pārdzīvotuma varā, ko Rainis Kastaņolā raksturojis ar italiešu teicienu: „Malinconia delle cose passate”. Mūsu valodā tas būtu — pagājušo lietu grūtsirdība. Šī pagātnes smeldze Daugavas vilņu cikla pirmās personas varoni pavada arī turpmāk, tikai retumis skaņot arī tagadni un nākotni, piemēram, dzejolī Laiks un Latvija, kur notiek sastapšanās ar personificētu Laiku. Pagājušo laiku grūtsirdības velkos Skalbe ieaуз dažādus motīvus, kas šad tad variē agrākās temas. Piemēram, Laiviniekā ir runa par tām pašām zemajām debesīm, kas pārklāja Miera un pieticības malu pasakā par Ziemeļmeitas meklēšanu. Tādos dzejoļos kā Barkas un Daugavas zvejnieks ēnojas siluets ar zināmo siena barku un jauno laivinieku. Vairākos Daugavas vilņu cikla dzejoļos variēts motīvs, kas Saņņos un teikās (1912) liciis rasties dzejolim Laiki („Laiki kā ūdeņi zili Pāri pār galvu tev grūst. Kas gan vaicās un minēs, Sirds ja tev dziļumā lūst”). Gluži jauns, savdabīgs, it kā šekspīrīss motīvs ieskanas cikla pēdējā dzejolī Mežs, kur dzejnieks Latvijas glābšanai gaida brīnumus:

Draugi, man liekas, ka brīnumi notiks,

Celsies mans mežs pret varmākām bargiem,

Sakņu soļiem dimdēdams klajā,

Gāzīsies viņš pār naidnieku pulkiem,

Kas mums sauli un brīvi grib laupīt.⁷

*

Bet ir kāds galvenais motīvs vai motīvu komplekss, kas šūpojas Daugavas vilņu ciklā. Kaut gan visu ciklu tādā lielā mērā raksturo grūtsirdība, jau kopš pirmā dzejoļa jūtams, ka dzejniekam ir kādi „neteikti vārdi”, kas attiecas nevien uz pagātni, bet arī uz pārdzīvotāmo laiku un nākotni; vārdi, kas laužas uz āru, grib būt pasakāmi. Tie ir vārdi par Latvijas likteni. Tāpat kā Bēthovena 5. simfonija, kur cilvēks ķeroties liktenim pie rikles, rakstīta nevis dūrā, bet mollā, tā arī Skalbes Daugavas vilņu ciklā no grūtsirdīgajām pārdomām rodas Latvijas likteņsimfonija. Tā ir trīsdaļīga. Pirmajā daļā iekļaujas dzejolī, kas rakstīti no 1915. līdz 1917. gadam un lasāmi krājumā Daugavas vilņi. Šī ļoti brāžmainā daļa attiecas uz latviešu strēlnieku

cīnām un pauž prasību pēc Latvijas valsts. Otrā ir lēnā daļa ar tiem Daugavas viļņu cikla dzejoļiem, kas uzņemti krājumos Zāles dvaša un Klusuma meldijas. Šie dzejoļi veltīti dzimtenes dabai un tautas idilliskajai dzīvei. Vietumis tomēr uzvīlnījas arī griezīgāki vai tvirtāki motīvi ar rūgtumu par iesūnošanos, nacionālās dzīves ūdeņu saglumēšanu un nepieciešamību apzināties savaldīgas brīvības vajadzību. Zāles dvašā uzņemtais dzejolis Atbalsis būs rakstīts vairākus gadus pirms 15. maija apvērsuma, bet labi iederētos 30. gadu otras puses nacionālisma ideoloģijā:

Daugava, brīvo ūdeņu māte,
Rāda tev robežas klinšainie krasti,
Sudraba virvēs savijot straumes,
Krājot ūdeņa vareno spēku!
Kas mūsu brīvība būtu bez valda!
Skaidrais prāts tā lai valda pār tautu,
Vienojot centienos, vienojot darbā,
Sakrājot spēkus cildenai gaitai.⁸

Latvijas likteņsimfonijas trešā daļa Daugavas viļņu ciklā, diemžēl, pārkāp īsa (trīs dzejoļi). Tā radusies vācu okupācijas gados. Var te runāt par pirmās daļas rekapitulāciju. Dzejnieks atkal jūt aicinājumu paust pārliecību par nacionālo ideālu piepildīšanos, par Latvijas valsts atjaunošanu. Pirmās daļas varenības tomēr vairs nav. Dzejnieks pats kļuvis gurdāks, bez tam cenzūras dēļ jāuzmanās pat ar simbolu valodu.

*

Jātgriežas pie pirmās daļas, pie tiem Daugavas viļņu cikla dzejoļiem, kas rakstīti Pirmā pasaules kara laikā. Patriotiskās ekstazes kulminācija sasniegta ar 1916. gada novembrī rakstīto dzejoli Veļu laikā, kuŗa beigu posmā dzejnieks atteicies no visiem simboliskiem aizplivurojumiem, lai pavisam tiešā valodā ar fanfaru spalģumu prasītu „Latvijas tiesu un daļu”. Tādā veidā nekas tamlīdzīgs pirms šī dzejoļa latviešu dzejā vēl nebija skanējis. Pēc tam, jau citādos apstākļos, līdzīgas fanfaras skan vēl tikai Virzas Karogā.

Tai pašā 1916. gadā no Kastaņolas atskanēja Raiņa katēgoriskais sauciens: „Zeme, zeme, kas tā zeme, Ko tā mūsu dziesma prasa? Zeme — tā ir valsts”. Rainis to bija rakstījis 11. augustā, tāpat kādus trīs mēnešus pirms Skalles Veļu laikā, un Kastaņolas trimdnieks lepojas, ka „tā laikam ir pirmā noteiktā politiskā prasība pēc latviešu valsts patstāvības”.⁹ Pēc tam šo datējumu atkārtojusi Raiņa apcerētāji. Bet nezvai ir tik svarīgi skaitīt dienas, nedēļas un mēnešus, kuŗš ātrāk vai vēlāk devis atbildi uz Ausekļa vēlēģumos: „Ja kas vārdu

uzminētu...” Daudz svarīgāks liekas fakts, ka apmēram vienā laikā un vienāda mērķa apziņā notikusi divu tā laika lielāko latviešu dzejnieku sasaukšanās, vienam no otra atrodoties tūkstošiem jūdžu tālumā. Ja vispār vajadzīgs kāds salīdzinājums, tad varētu teikt: Raiņa ļoti skaidrajos, lakoniskajos teikumos dzirdams it kā jurista, it kā starptautisko tiesību zinātāja intelekts, turpretim Skalbes Veļu laikā pēkšņi izšaujas liesma no zemdegas, kas gruzdējusi kopš Piekta gada revolūcijas un no tām dienām, kad rakstītas rindas par mūžam zilaļiem Latvijas kalniem un Daugavas krāču velto varoņu lāstu.

Bet Daugavas vilņu ciklā Skalbem ir vēl citas paralēles ar Raini. Gluži vai telepatiska sazināšanās starp abiem dzejniekiem notikusi maksimā, ka Daugava nav Latvijas novadu šķirēja, bet vienotāja. To sludinādam, Rainis liek dziedāt par Daugavas abām malām, kas mūžam nesadalās. Un to pašu, laikam jau drusku pirms Raiņa, ir paudis Skalbes Krišs Dzelzgalvis:

Ak, ja nebūtu Daugavas krastu,
Vai tik tālu tad skanētu atbalss?
Un, ja nebūtu šķirējas straumes,
Vai mēs tā ilgotos sadoties rokas
Cieši vienos mērķos un darbā.¹⁰

Skalbes dzejoli Bezdēlīgas atkārtojas rinda „Cīņa par Latviju nava vēl galā”, un tā ir atbalss Raiņa Spīdolas beigu vārdiem Ugunī un naktī. Ar Melnā bruņinieka tēlu Rainis bija brīdinājis no krievu brutālā imperiālisma. Pauzdam opozīciju latviešu bēgļu aizplūšanai uz Krieviju Pirmā pasaules kara laikā, no netīrās krievu sādžas kultūras vēlas novērsties Skalbes Krišs Dzelzgalvis:

Diezgan liksmojis, ēdis un dzēris
Es no tīriem Kurzemes traukiem;
Vai lai bez lepnuma tagad es sēstos
Klāt pie svešām un netīrām blodām?

... ..
Gana labi ir Krievzemes kāposti,
Bet priekš manis tie vārīti nebūs.¹¹

*

Rodas jautājums, kālab Daugavas vilņu motīvs Skalbes dzejā pēkšņi apklust kaut kad 1917. gada sākumā un atjaunojas tikai 20. gadu otrā pusē, pie tam ar citādu raksturu. Kur palicis Daugavas vilņu svētības saucējs abu Krievijas 1917. gada revolūciju, Latvijas brīvības cīņu un valsts pamatu likšanas gados? Atbilde meklējama Skalbes Mazajās piezīmēs. Lai nezcik esenciāls un ekstatisks būtu nacionālisms Daugavas vilņu ciklā, tā tomēr bija dzeja, ko uzklausa tikai

tautas emocionālā izlase. Ar Krievijas 1917. gada revolūcijām bija pienācis laiks, kad meklējama cita izteiksme, tiešāka, lakoniskāka, lai to dzirdētu un saprastu masas. Nederēja vairs arī „malinconia delle cose passate”. Kaut joprojām apbrīnojami poētiskas, jaunaļiem apstākļiem par piemērotākām izrādījās Skalbes Mazās piezīmes, kas sāktas rakstīt drīz pēc Daugavas vilņu cikla pirmā posma pēdējā dzejoļa Bezdelīgas, 1917. gada jūnijā, un turpinājās līdz 1924. gadam.

Arī šais Mazajās piezīmēs, kam latviešu literatūras apjomā atkal rasta pavisam jauna izteiksmes forma, runā tas pats Daugavas vilņu nacionālisma ideologs, un nav nejaušība, ka tur dažkārt pazib tas pats, kas attēlots Daugavas vilņos. Piemēram, Strēlnieku piemiņas dienā 1924. gadā Skalbe cita starpā raksta: „Es redzēju vīrus, kuņi bija aizgājuši, kuņi bija aizgājuši ar lieliem kareiviskiem žestiem, rokas savilkusi dūrēs, it kā vēl veļu valstī gribētu sist ar dūri uz galda un prasīt tavai tautai nolaupīto zemi un brīvību”.¹² Līdzība ar beigu rindām Veļu laikā te pārāk tieša.

Daugavas vilņu cikls un Mazās piezīmes, tie ir Skalbes darbi ar vienādu likteni svešnieku jūgā. Rīgā padomju okupācijas laikā izdota slavējami plaša Skalbes dzejoļu izlase,¹³ bet ar ļoti rupju sietu tur vērtīti tieši Daugavas vilņu cikla dzejoļi, no 21 uzņemot tikai septiņus. Nav Kriša Dzelzgalvja, nav, protams, Veļu laikā, nav neviena cita, kur tiešāk saklausāmas Latvijas likteņu balsis un profēta ticība. Mazās piezīmes — par tām Skalbes apcerētāji Rīgā pilnīgi klusē, it kā tās nemaz nebūtu rakstītas.

Vismazākā no Skalbes Mazajām piezīmēm nav lasāma grāmatā, bet uz Brīvības pieminekļa Rīgā. Ne visi atcerēsies, ne visi zinās, ka Brīvības pieminekli iekaltie vārdi „Tēvzemei un brīvībai” radušies pēc Daugavas vilņu un Mazo piezīmju autora Kārļa Skalbes ieteikuma. Un šos vārdus tur neviens nav vēl iedrošinājis ne izdzēst, ne aizslēpt.

PIEZĪMES UN VĒRES

Visos citātos izmantots Kārļa Skalbes Rakstu izdevums sešos sējumos Daugavas apgādā Stokholmā, 1952—1953. Diemžēl, Rakstu sējumi nav numurēti, tālab vērēs jāizlīdzas ar iniciāļiem, kas attiecas uz kādu sējuma galveno saturu: DZ — Dzeja (1953), SL — Sarkanās lapas (1952), MP — Mazās piezīmes (1953).

1. Te un turpmāk pēc Pēterļa Ērmaņa bibliografijas Kārļa Skalbes Kopotos rakstos I—X, J. Rozes apgādā, Rīgā, 1938—1939.

2. Rūdolfs Egle. Kārļa Skalbes dzejas māksla. Kārlis Skalbe. Kopoti raksti X. Rīgā, 1939.

3. DZ, 458. 4. Sk. 2, 330. 5. SL, 216. 6. DZ, 470. 7. DZ, 480. 8. DZ, 407. 9. J. Rainis. Raksti VIII, 66. Vesterosā, 1953. 10. DŽ, 212. 11. Turpat. 12. MP, 154. 13. Kārlis Skalbe. Dzeja. Rīgā, 1957.

III

THE [illegible] OF [illegible]

BY [illegible]

LONDON: [illegible] 18[illegible]

THE [illegible] OF [illegible]

BY [illegible]

LONDON: [illegible] 18[illegible]

THE [illegible] OF [illegible]

BY [illegible]

LONDON: [illegible] 18[illegible]

THE [illegible] OF [illegible]

BY [illegible]

LONDON: [illegible] 18[illegible]

THE [illegible] OF [illegible]

BY [illegible]

LONDON: [illegible] 18[illegible]

THE [illegible] OF [illegible]

BY [illegible]

LONDON: [illegible] 18[illegible]

THE [illegible] OF [illegible]

BY [illegible]

LONDON: [illegible] 18[illegible]

Kopīgais un atšķirīgais Zviedrijas un Vācijas latviešu dzejā

Temats par kopīgo un atšķirīgo Zviedrijas un Vācijas latviešu dzejā var pārsteigt. Vai gan Zviedrijas un Vācijas latviešu dzejnieki būtu jau tā attālinājušies, ka mūsu emigrācijas laiku dzejas kopība sāksusi plaisāt? — Jāatbild, ka neesam domājuši meklēt literātūrvēsturiskas sensācijas. Tās arī nebūtu atrodamas, jo nekādu pārāk jūtamu atšķirību Zviedrijas un Vācijas dzejā vēl nav. Kā Zviedrijas, tā arī lielumlielā daļa Vācijas latviešu vienādu iemeslu dēļ dzimtenī atstājuši un vienādu iemeslu dēļ nevar atgriezties mājup. Lai dzīvotu kā dzīvotāmi, galu galā visus nomāc svešums, visiem vienādi zaudējumi, visi vēlamies vienu un to pašu. Tā rodas vadmotīvs par vienām sāpēm un vienām cerībām, kas vijas cauri visai mūsu dzejai. Zīmīgi, ka Kārlis Skalbe Zviedrijā un Zinaīda Lazda Vācijā drīz pēc Latvijas atstāšanas, gandrīz vienā laikā rakstīdami dzejoli par pirmajām izjūtām svešumā, operē ar puslīdz vienādiem priekšstatiem, tādējādi apliecinot pašu izjūtu vienādumu. Skalbes dzejolis saucas Sapnī, un tajā viņš stāsta, ka sapnī raudājis pie mirušās mātes zārka: „Bij mājā daudz svešu viesu, uz kapiem lai aizvestu to un apbērtu vēsām smiltīm manu visdārgāko”. Un arī Zinaīda Lazda savā dzejolī Svešumā jūtas kā bērns, kas ilgojas mātes: „Nāk sveši ļaudis un aiziet tālu, nevienam nav tava vaiga”. Protams, tā tikai sagādīšanās, bet toties — zīmīga sagādīšanās.

Tomēr būtu gan nedabiski, ja nevarētu konstatēt itin nekādu atšķirību, ja Zviedrijas un Vācijas latviešu dzejnieki nepakļautos tam, kas viņus šķir, neatkarīgi no kopīgām sāpēm un cerībām. Jau pati nokļūšana Zviedrijā un Vācijā saistījās ar pavisam atšķirīgiem pārdzīvojumiem. Zviedrijā ieradušos dzejnieku tas varēja pamudināt uz tādu motīvu skandināšanu, kādi Vācijas latviešu dzejniekiem neiespējami. Tas pats Kārlis Skalbe Zviedrijā rakstījis dzejoli par pārsliņu, kas lido prom no mīļās Kurzemes. — „Brīvā un laimīgā Zviedrijā viņa nonāca steidzot un uz karaļa purpura krita kā asara beidzot”. Tas mūsu lirikā ir gluži vienreizīgs reveranss zemei, kas gan tāpat sveša kā Vācija, bet kas gadsimtiem ilgi valdzinājusi latviešus ar romantizētas vēstures atmiņām, un dzimtenes posta stundā šķitusi bēgļu

īstais patvērums. Turpretim, nokļūdams Vācijā, mūsu dzejnieks sastopas ar tautu, kas viņa nacionālajā mentalitātē izveidojusies par vēsturisku ienaidnieku, tāpēc līdzīgu reveransu Vācijas latviešu dzejā nav ko meklēt. — Tālāk zinām radikāli atšķirīgos dzīves apstākļus, zinām atšķirības cilvēku tiesībās, svešajā dabā un vidē, pat iespējās un interesēs meklēt saskari ar cittautu gara kultūras parādībām. Mazāk vai vairāk šīm atšķirībām jāietekmē dzeja, dažādojot motīvus, dzejiskos priekšstatus, varbūt arī stilu.

Skaidrs, ka atšķirīgais meklējams tikai atkarā no ārējiem apstākļiem resp. no konsekvencēm, kas veidojušās, atrodoties Zviedrijā vai Vācijā. Tātad šai gadījumā nevar interesēt Zviedrijas un Vācijas latviešu dzejnieku atšķirīgie temperamenti un talantu savdabīgā ievirze, varbūt jau dzimtenē notikusī pievienošanās vienam vai otram virzienam, skolai, grupai, u.t.t. Ši iemesla dēļ nav vērts sīkāk iztirzāt faktu, ka mūsu episkās dzejas jaunradišana īsti turpinās tikai Vācijā, jo sagadījies tā, ka gandrīz visi emigrējušie epīki devušies nevis uz Zviedriju, bet uz Vāciju. Tāpat lieki apstāties pie otra fakta, ka mūsu drāmas tālākā attīstība vēl arvien ir Zviedrijā dzīvojošā Mārtiņa Ziverta rokās, jo tā tas bija jau Latvijā, bet jaunus spilgtus talantus emigrācijas laiks nevienā dzejas nozarē nav vēl devis. — No otras puses, citā sakarā būtu gan interesanti meklēt dziļākos cēloņus tam, ka latviešu emigranta pirmos soļus un pārdzīvojumus svešā zemē līdz šim vislabāk attēlojis nevis kāds no mūsu pazīstamiem stāstniekiem Vācijā, bet Jānis Grīns Stokholmā stāstā Ceļos starp divām. Tēlojums te tik raksturīgs un vispārināms, ka tajā sevi labprāt ierauga arī Vācijas latvietis. Tādus pašus dziļākus cēloņus varētu meklēt tam, ka mīlas trīsstūra traģēdija pēckara Vācijas latviešu nometņū dzīves fonā atkal vistiešāk un vissmeltīgāk parādās Ziverta drāmā Kāds, kuŗa nav. Bet tie ir atsevišķi gadījumi un iederas citā tematā. Mūsu temats tātad var aptvert latviešu emigrācijas laika lirisko un liroepisko dzeju. Mūsu metode: kur vien iespējams, vērot kopīgo, bet kopīgajā uzmanlēt atšķirīgās tendences.

Jāaizbildinās, ka iecerētos nodomus jūtami kavē vajadzīgo materiālu nepilnība. Secen pagājis daudz kas no Zviedrijas latviešu laikrakstos publicētā, jo šie laikraksti kaut cik regulāri uz Vāciju nokļūst tikai kopš neilga laika. Bez tam publicēšanas iespējas latviešu dzejniekiem Zviedrijā pašlaik mazākas nekā Vācijā. Varbūt daļa no viņu jaundarbiem kļūs pieejama lasītājiem tikai pēc gadiem. — Bet kaut ko varēsīm konstatēt jau tagad. Un tas, kas šobrīd liksies kā tikko manāmi ieplaisājumi, emigrācijai ietilgstot, var padziļināties un kļūt par literātūrvēsturiskas apceres objektu.

Visraksturīgākais, manuprāt, kā Zviedrijas, tā Vācijas latviešu dzejā ir izolēšanās no jaunajiem dabas un vides iespaidiem. Latviešu dzejnieku dvēsele kļuvusi brīnum nejutīga, redzot Zviedrijas vai Vācijas ainavu krāšņumu, pilsētas un cilvēku dzīvi. Prātā mums citi laiki, kad īslaicīgos izbraukumos uz ārzemēm latviešu dzejniekiem radušies daudzi ceļojumu dzejoļi, kuŗos svešais poētizēts pat ar kāpinātu interesi. Pieminēsim Austriņa Spānijas un Itālijas dzejoļus, Akurātera un Virzas Francijas dzejoļus vai Strauberga dzejoļus, kas radušies sakarā ar Balkāniem. Turpretim mūsu emigrācijas laika lirikā kā ar uguni meklējami dzejoļi, kas uzskatāmās gleznās tēlotu kādu Zviedrijas vai Vācijas ainavu, pilsētas kvartālu vai svešās tautas dzīvi. Tā pati Veronika Strēlerte, kas labo laiku ceļojumos apdzejējusi Dienvidfranciju, Vidusjūru, svelmaino Afrikas vēju široko, Romu, Stokholmu, vikingu kuģi, pa šiem gadiem nav devusi neviena tamlīdzīga dzejoļa. Arveds Švābe savā laikā interesējās parādīt dzejā, kāda ir Āzija, turpretim tagad viņam bijusi vienaldzīga ir Izāra pie Minchenes, ir Detmoldas gleznainā apkārtnē. Iemesls, šķiet, nav tālu jāmeklē: latviešu dzejnieks, lai atrastos kur atrazdamies, vēl arvien ir dzimtenes atmiņu varā. Zaudējumi tik lieli, nacionālie pārdzīvojumi tik spēcīgi, neziņa par nākotni tik mocīga, ka nav ne laika, ne patikas ļauties aistētiskām ierosmēm, kas rastos, ja normālos apstākļos staigātu pa tām pašām vietām, kur tagad. Ja kaut kas svešumā pievērsz uzmanību, tad jūtas ik brīdī tiecas atpakaļ uz bijušo, svešais asociējas ar dzimtenē redzēto, un atmiņu pārdzīvojums nomāc jaunos iespaidus. Raksturīgas liecības par nupat teikto rodam Pēterļa Ērmaņa dzejā. Piemēram, dzejoļi Te un tur dzejnieks diezgan raksturīgi tvēris Sudētijas vērojumus: lielus vēršus, kas velk vezumus un arkļus, augļu koku rindas gar ceļmalām, sauli, kas aust un riet pār kalniem, savādi brūno mēnesi un biezu miglu ar ogļu tvanu. Bet — „viss, it viss, ko svešumā šeit skatu, sirdī atbuļ Latviju tāljauku”, tā saka Ērmanis, un tāpēc viņa dzejiskā mīlestība izpaužas katra panta otrā pusē, runājot par latvju telitēm, ābeļdārziem, mūsu sauli, kas aust un riet pār dzimtenes prieku galotnēm, par dzimtenes mēnesnīcu un baltajiem miglas palagiem. Ēdot svešu maizi, viņam rodas vēlēšanās apcerēt visvisādus maizes veidus Latvijas zemnieku mājās. Virzburgā, redzēdams pa savas pagrābmītnes logu liepiņas, Ērmanis atkal domā, kā šie koki auga tēva mājas ceļmalās. Tikai vārdā saukdams slavenas vācu pilsētas, Ērmanis piemin un dzejiski apjūsma Jelgavu, Rēzekni, Valmieru, Liepāju, Rīgu. — Klāra Zāle dzejoļi ar virsrakstu Tirolē teic: „Veltīgi sniegainie kalni māj kā apburtas pasaku piliis. Veltīgi ielejas ziedus klāj, mākoņi dzidrajos augstumos stāj, ēnojas ezeri zili. Šim skaistumam dvēsele neaiztrīs — mana dzimtene palika ugunīs”. —

Zinaida Lazda, dzejodama par Tīringiju, tāpat atrodas asociatīvu atmiņu varā: „Tīringijas kalnājos pavasaris mostas. Varbūt mūsu tīrumos ar jau izlien skostas. Tīringijas ielejās staigā aitu bari. Ko gan mūsu atmatās noglauzī saules stari?” Tas pats rādās, kad lasām Veltas Tomas dzejoli Pavasaris svešumā, Švābes sonetu par sakšu gāršu, Artura Kaugara Bavārijas eļģijas vai Dzīllejas dzejoļus, kuŗos minētas Meklenburgas, Holšteinas un Līpes ainavas. — No Zviedrijas latviešu dzejniekiem Mirdza Čuibe teikusi, ka tikai saule svešumā tā pati bāŗa bērnu sildītāja kā dzimtā pusē. Uz svešajiem akmeņiem klūŗ kājas, bērzi aplīpuši neglītiem ķēŗpiem, un gulbji zemu smagi vēcina spāŗnus. Strēlerte, gan vēl Berlīnē būdama, teic: „Viss steig dzas gaŗām: nami, ļaudis, lietas. Mums nav še vietas! Zeme deg zem kājām, un vienas ilgas acīs raud: uz mājām!” Bet to pašu viņa varētu būt teikusi arī Zviedrijā. Latviešu dzejnieks tur tāpat kā Vācijā tagad līdzinās tam svešzemju putnam sprostā, par ko runā Lazda: viņa dziesmā „tālās dzimtenes ainavas un saules mirga, visas dienas bez vainas atdzīvojas”. Ja arī kādreiz iedvesma atbrīvojas no atmiņu gūsta, tā ka var rasties, piemēram, tīra dabas lirika, tad tomēr pārdzīvojums tik neitrālizēts, ka dzejiskie tēli gandrīz ne ar ko neliecina, ka dzejolis sacerēts svešumā. Kam interese, šai sakarā lai salīdzina, piemēram, Lazdas dzejoli Pļavas (Tālais dārzs, 18, kas rakstīts Veris-hofenā) un Strēlertes Zviedrijā rakstīto dzejoli Vāksholmas rudens (Mēness upe, 99).

Bet, ja vaicātum, kam ātrāk atvērsies acis un ausis pret svešo dabu un vidi, tad liekas gan, ka tie būs Zviedrijas latvieši. Iekļaujoties raksturotajā kopībā, viņi tomēr jau tagad kaut cik atšķiras no mūsu dzejniekiem Vācijā ar to, ka savus subjektīvos un nacionālos pārdzīvojumus projicē Zviedrijas dabas fonā. Protams, fons nav sīkāk izzi-mēts. Tas rādās gauzām vispārīgās kontūrās, taču tas vairs nav arī tikai asociatīvu atmiņu radītājs. Gandrīz katra Zviedrijas latviešu dzejnieka darbos uzejam pantus, kuŗos pārliecināties, ka viņš tiešām dzīvo klinšu, ūdeņu un kalnu zemē. Strēlerte piemin sēru purva dzēr-ves kliedzienu un kuŗa svilpi; sapni, dodoties ceļā uz mājām, šķiras kalni, veŗas jūŗas ceļi. Klīntij pieglaudusies, dzejniece jūt mūŗīgo piederību savai tautai. Andrejs Eglītis, domādams, ka ne jau mūŗus viņš būs šķirts no tēvzemes, pasaka, ka šķīrēja ir jūŗa, šī jūŗa šalc ap klīntīm, un klīntīs aug zila kapu mirte. Visapkāŗt viņam nicinot nīrdz svešas zemes akmens smaids, dvēseles vairs izlauŗas no klīnts. No klīntīm dzejnieks solās sist ugunsstraутu. Annai Dagdai, mosto-ties no sapņa, rādās ziema un sniegi, akmens kalni un ledi. Kad rodas vēlēšanās redzēt dzimteni, viņa kāpj kalnā, kas grūts un kails kā jūŗā klinšu sala. Vistālāk šai virzienā gājis Frīcis Dziesma. Dze-

joļu krājumā Dzīvei draugos lasām viņa trīs dabas tēlojumus — Rīts Smolandes birzī, Pie Tingsridas ezera un Visinga sala. Te redzam jau ne vien svešās dabas aprakstu, bet pat kāpinātu jūsmu: „Gaismā zvīļo man pāri spožais ezera prieks”. Īsi sakot, Zviedrijas latviešu dzejā šalko kaut kas no ziemeļzemju skaudrās elpas.

Kā Zviedrijas, tā Vācijas latviešiem liktenīgākais pārdzīvojums bija dzimtenes atstāšana. Bet tā noritēja atšķirīgos apstākļos, un šai sakarā atšķirība vērojama arī attiecīgajos dzejas motīvos. Zviedrijas latviešu dzejā dokumentējas drāmatiskā bēgšana pāri jūrai. Visvairāk tā līdz šim kāpināta Annas Dagdas dzejolī Pēdējā laiva: „Pāri pār kūpošo jūru likteņa laiva šaujas, cauri caur nakti un nāvi likteņa laiva skrien. Paliiek aiz tevis zeme, sīka tālumā raujas, nelaimes vēja nesta, likteņa laiva skrien. Vaimanu klātas un melnas viļņu galotnes plaisā, ēnas no debess un zemes skrien tavai laivai līdz. Šurpu no atstātā krasta dvēseļu pilnajā gaisā sauc tava brāļa balss — ņem mani līdz, mani līdz...!” Vācijas latviešiem šķiršanās nenoritēja tik drāmatiski. Toties daudziem vajadzēja bēgt vēl pa svešu zemi — dažam labam div- un pat trīskārt. Tā nu Vācijas latviešu dzejas tematikā ļoti nozīmīgs brūkošas valsts totālā kaŗa posts un bēgļu gaitas šāda kaŗa pārņemtā zemē. Tāds dzejolis kā Veltas Tomas Bēglis, protams, varēja rasties tikai Vācijā: „Aiz manis tumsā zūd ceļi, deg mājas un sagrūst tilts, un visi dzīvie kļūst veli. Kā vēju vajāta smilts es kļīstu pa svešām vietām bez darba, dusas un cilts”. Tāpat totālā kaŗa šausmu resp. Minchenes bombardēšanas ietekmē latviešu lirika kļuvusi bagātāka ar Svābes sonetu Bērna smaids, kur latviskās vitālītātes apziņa triumfē pār sātānisku iznīcību. Šādā pašā sakarā pieminēsim Ērika Raistera publicētos dzejoļus no kaŗa sonetu cikla. Apstākļu dotā viela te bijusi tik specifiska, ka dažos gadījumos būs nepieciešami īpaši komentāri, lai tos saprastu un pārdzīvotu visi latvieši. Ko gan Zviedrijas latvieši sapratīs, ja Raisters min, piemēram, dzeltenas flagas, kas bēgļiem nedod miera nevienā ciemā, ne pilsētā? To zinās tikai Vācijas latvieši, kas piedzīvojuši zemlidotāju ložu krusu.

Kā Zviedrijas, tā Vācijas latviešu dzejai pazīmīga Kurzemes cīņu glorifikācija un Kurzemes traģēdijas kāpināšana par visas Latvijas brīvības atgūšanas mēģinājuma simbolu. Laikam taču tas tādēļ, ka Kurzeme, šis dvēseļu cietoksnis, kā to zīmīgi nosaucis Andrejs Eglītis, bija pēdējais akords Latvijas likteņsimfonijai Otrā pasaules kaŗa laikā. Ir savādi, ka par mūsu metropoles Rīgas krišanu nav atrodams neviens dzejolis ne Zviedrijas, ne Vācijas latviešu dzejā, bet par Kurzemes cīņām un pēdējām dienām rakstījuši gandrīz visi. Ērgleniete Zinaida Lazda nepiemin cīņas savā pagastā un vispār Vidzemē, bet nakti trūkstas no miega, jo rādījusies Kurzemes krasta vīle. Augš-

zemgaliete Velta Toma pēc kapitulācijas izsaucas: „Kurzeme kritusi! Aizsedzies saule! Nava vairs gaismas pasaules ārēs”. Sakarā ar Kurzemes traģēdiju vēl zinām, piemēram, Švābes balādi Dundagas dievaines, Kārļa Džillejas un citu dzejnieku sacerējumus. — Bet visvairāk Kurzemes cīņas akcentētas Zviedrijas latviešu dzejā. Nav noliedzams, ka Vācijas latviešu dzejnieki par Kurzemi vārsmojuši vispārīgās līnijās, kamēr mūsu dzejnieku sacerējumos Zviedrijā izpaužas tiešāks, drāmatiskāks pārdzīvojums. Saprotams tas tā, ka gandrīz visi Zviedrijas latviešu dzejnieki īsāku vai garāku laiku paši bijuši ieslēgti šai dvēseļu cietoksnī. Tāpēc tie ir viņi, kas radījuši skaisto Kurzemes varoņiem un mocekļiem veltīto dzejas antoloģiju Cerību zeme. Andreja Eglīša Zviedrijas laika patriotiskā dzeja dīgļojas, protams, visā tautas posta laikā, bet visvairāk gan Kurzemes cīņās. Veronika Strēlerte, kas no Berlīnes bija devusies atpakaļ uz Kurzemi, bet kapitulācijas dienās bēga uz Zviedriju, rakstījusi dzejoli Kurzemes krasts, kur sublimējās viss, kas saistīts ar mūsu pēdējām cerībām: „Tur tā palika, cerību zeme, mūsu slavas un ticības riets... Visos ceļos un liktenos kļūmos jutīsim: asinīs, mokās un dūmos māj mums degošais Kurzemes krasts.”

Bēgļu dzīve pavisam īpatnējos apstākļos noritējusi Vācijā, tādēļ te tā arī visvairāk ietekmējusi dzeju, radot īpatu un dažādiem specifiskiem motīviem bagātu tematiku. Mums iemesls runāt par īstu DP laikmeta dzeju, kuŗas sākums ieraugāms jau priekškapitulācijas mēnešu Vācijas barakās. Tā Švābe jau 1945. gada pirmajās dienās kādā sonetā tēlo Vecgada vakaru bēgļu barakā pie ķeta krāsniņas. Vēl agrāk baraku dzīves tēlojumi radušies Pēterim Ērmanim, un vispār viņš kļuvis par visesenciālāko latviešu DP dzejnieku. Šādas dzejas motīvi vairākkārt skanējuši Kārļa Džillejas un Artura Kaugara mākslā, tāpat tos atrodam Jāņa Vesēļa, Rūtas Skujiņas, Pēterā Aigara, Klāras Zāles pantos. Grūti apgalvot, vai šī specifiskā DP dzeja, kas ienāk mūsu lirikā kā pirmreizīga parādība, spēs radīt interesi un mākslai nepieciešamo pārdzīvojumu arī tad, kad būsīm atguvuši brīva cilvēka tiesības. Pašlaik tas viss Vācijas latviešu dzejai piešķir kādu pazīmīgu nokrāsu: smeldzīgo atmiņu romantika un nākotnes domu dedzīgais patoss sajaucas ar reālistisku tagadnes dokumentāciju. Individuālo pārdzīvojumu dzejiskā izpausme it kā aizslēpjas aiz nemitīgi skanošiem sabiedriskiem motīviem. Ar to Vācijas latviešu dzeja visumā jūtami atšķiras no Zviedrijas latviešu dzejnieku darbiem, un būtu interesanti dzirdēt spriedumus no Zviedrijas tautiešiem, kā atšķirīgais elements skan viņu ausīs.

Zviedrijas latvieši nav DP, bet emigranti ar diezgan plašām brīva cilvēka tiesībām. Viņu dzejā nevar būt pelēcīgās baraku un kazarmju

dzīves motīvu. Svešs viņiem nacionālo jūtu apvainojums, par ko runā Velta Toma dzejolī Tauta bez vārda: „Cik jūsu ir? — Ne latvji, leiši, poļi — vien saskaitu, vai vīru, sievu pulks! — Klieudz asins pielijušām acīm tulks, un tuvu draso apbruņoti soļi...” Cik dzejniece bijusi patiesa, to zina tikai Vācijas latvieši. Tāpat svešs Zviedrijas latviešu dzejniekiem temats par maizi, kas diezgan zīmīgs Vācijas latviešu dzejā, īpaši minot Pēterā Ērmaņa un Zinaīdas Lazdas dzejoļus. Vienalga, kā kuņš nodrošina savu eksistenci, Zviedrijas latvieši un viņu dzejnieki dzīvo kārtas neskartas zemes apstākļiem parastu dzīvi, šķiet, ka tādēļ Zviedrijas latviešu dzejā arvien spilgtāki kļūst individuālo pārdzīvojumu motīvi. Protams, arī tur šie motīvi minorā, bet tie skan un liecina par dzejas atgriešanos dabiskā gultnē. Lai nezcik tuva mums būtu, piemēram, Andreja Eglīša un Strēlertes patriotiskā lirika, jāievēro arī viņu individuālo pārdzīvojumu dzejoli, kas radušies Zviedrijā un vienmēr būs paturami prātā kā augstvērtīgi latviešu dzejas paraugi.

Zviedrijas latviešu dzīves un darba apstākļi viņu dzejā līdz šim maz tēloti. Jāmin divi jauni dzejnieki: Dzintars Sodums un Ulafs Jansons. Pirmais devis dzejojumu Oda degunam, kur ar pasvītrotu tieksmi pēc oriģinālītes ekspressioniskās metaforās tēlots burtliča darbs zviedru spiestuvē un ceļš uz mājām vēlā naktī pa Stokholmas ielām, kas piesātinātas visu visādām smaržām. Ulafam Jansonam (istā vārdā Uldis Ģermanis) jau pseudonims liecina, cik ļoti viņš iekļāvies, vai — labāki sakot — cik ļoti viņš grib iekļauties Zviedrijas dzīvē. Daudzā lasāmi divi viņa liroepiskie dzejojumi Pēdējais pavasaris un Mārtiņš liksmo. Tajos ieraugām Zviedrijas latviešus meža darbos — gan saskarē ar zviedru mežiniekiem, gan vienus pašus par sevi. Ja Soduma Odā degunam visvairāk iegaumējam pieminēto oriģinālītes meklēšanu, tad Ulafa Jansona dzejojumos jūtam latviskā krustošanās ar zviedrisko. Vai šāda krustošanās nākotnē varētu paplašināties, par to šobrīd grūti zīlēt. Vairāk gan jādomā, ka ikdienas dzīves un personisko rūpju tēlojumam Zviedrijas apstākļu fonā turienes latviešu dzejnieki arī turpmāk pievērsīsies tikai no gadījuma uz gadījumu.

Jānis Grīns 1945. gada Daugavas II burtnīcā, izteikdams dažus vēlējumus par latviešu emigrantu dzeju, bija norādījis, ka tajā vajadzētu skanēt „politiskai notij”. Atgādinājis tādas sabiedrībā kādreiz klīdušas parodijas kā Iekš Dūna stāv Steuben un Pie Kremļa pils vārtiem, tāpat Annas Brigaderes Uguns milnu ar vārdiem: „To, brāļi, pieminiet, vācietim neticiet”, viņš raksta: „Līdzīgu vairāk vajadzēja pēdējos gados un vajag arī tagad. Vajadzētu vairāk karotājas nostājas pārdzīvojumos un domās... Komunisti un nacionālsociālisti spiež dzejniekus dzejot politiskāk, — mēs tikai lūgsim viņus to

darīt". — Nezinu, vai par to būs jāpateicas tieši Grīna aicinājumam, bet tā tas tiešām ir, ka Zviedrijas latviešu dzejas patriotiskajā daļā diezgan skaļi dzirdama politiskā stīga. Vispirms tās skaņā ietveras starptautisko notikumu skarba kritika un Latvijas ienaidnieku vārdā saukšana. Patiesībā politiskā pieskaņa Zviedrijas latviešu dzejā bija sākusies jau pirms Grīna aicinājuma, un īstais izskaidrojums tai laikam gan būs demokratiskās Zviedrijas vārda brīvība. No politizētās dzejas autoriem kā galvenais minams Andrejs Eglītis, un viņa dzejoļu krājums Uz vairoga ir politiskākā lirikas grāmata mūsu emigrācijas laika literatūrā. Pasāktais virziens turpinās arī tajos dzejoļos, ko Andrejs Eglītis publicējis periodikā pēc pieminētā dzejoļu krājuma izdošanas. Bet viņš nav vienīgais politiskais liriķis Zviedrijā. Grīna prasītā politiskā nots skan, piemēram, arī Strēlertes un Annas Dagdas dzejā.

Zinām, ka Zviedrijas latvieši vispār bijuši un varējuši būt politiski aktīvāki nekā Vācijas latvieši. Aktīvitate izpaudusies nevien uz ārieni, bet arī pašiem savā starpā. Tā nu varam runāt arī par „iekšpolitiskās” dzejas resp. nacionāli sabiedriskās satiras sakuplošanu Zviedrijas latviešu lirikā. Šai gadījumā atkal vispirms jāmin Andrejs Eglītis.

Glūži bez politiskas pieskaņas nav arī Vācijas latviešu dzeja. Atcerēsimies kaut vai Svābes sonetus un Aigara patriotiskos dzejoļus. Bet šejienes politiskajā dzejā tiešo izteiksmi palaikam aizstāj allegorija un simboli. Agresīvā gara vietā dzejnieki cenšas iedvest ticību taisnības uzvarai. Protams, ar starptautisko politiku saistītie motīvi Vācijā nevarēja atskanēt skaļāk cenzūras dēļ. Tiklīdz šai ziņā apstākļi kaut cik mainījušies, arī Vācijas latviešu politiskajā dzejā radušās spēcīgākas vārsmas. Īpaši jāizceļ Džillejas dzejojums Cilvēks jautā, kas ir Vācijas latviešu dzejas vispolitiskākais paraugs. — Nekā sevišķa nav ko teikt par Vācijas latviešu dzejas iekšpolitiskiem motīviem. Tādi vērojami tikai Džillejas dzejoļu krājumā Tālos ceļos, nodalā Pabiru vīri.

Tas, ka Zviedrijā nokļuvis Jānis Grīns, ir fakts, kas izšķirīgi ietekmē turienes dzejas attīstību. Kam zināma Grīna loma Latvijas valsts laika pēdējo 10 gadu literatūras dzīvē, tie sapratīs, ko nozīmē, ja viņš Stokholmā atjaunojis Daugavu un bez tam vēl ir redaktors vienam Zviedrijas latviešu laikrakstam. Tā ka arī otrā Zviedrijas latviešu laikraksta redakcijā darbojas ļoti intelligentais dzejnieks Andrejs Johansons, tad varam secināt, ka visa mūsu tautiešu periodika Zviedrijā atrodas respektējamu redaktoru kontrolē. Tas pats sakāms par galvenajiem grāmatu apgādiem. Sekas nu tās, ka mākslinieciskās kvalitātes ziņā Zviedrijas latviešu dzeja daudz viengabalaināka. Dile-

tantisma nezāles to līdz šim vēl nav apdraudējušas. Turpretim Vācijā mūsu dzejas attīstība ievirzījies pilnīgā pašplūsmā, tā ka taisnība kādam Zviedrijas latviešu rakstniekam, kas teicis, ka Vācijā mūsu dzejnieki var rakstīt ko un kā grib...

Šai sakarā pierādās vēl viena patiesība: jauni meklējumi, spīrgts svaigums rodas tikai tad, ja literatūra pakļauta autoritātīvai vadībai, kas reizē spēj būt ar vispusīgām simpatijām. Pašplūsmā nokļuvusi Vācijas latviešu dzeja gan pēc satura, gan stila pazīmēm ir konservatīva. Jauni meklējumi parādījušies tikai Zviedrijā. Tikām jau minējuši jauno dzejnieku Dzintaru Sodumu. Viņa trīs sacerējumi — Pašportrets, Oda degunam un Dzejolis, kas iespiesti Daugavā, ir latviešu emigrācijas dzejas ekstravagantākie paraugi. Varbūt būtu nepareizi apgalvot, ka tie valdzinātu ar neviltotu dzejas spēku, varbūt dzejnieks par katru cenu gribējis tikai atšķirties no citiem. Bet arī tā var veidoties savdabīgs talants. Zīmīgi vēl tas, ka jaunā dzejniece Velta Sņikere, kas bija Austrijā, bet tagad dzīvo Londonā, savus sirreālistiskākos dzejoļus publicējusi gandrīz tikai Grīna Daugavā.

Šķiet, visi Zviedrijā nokļuvušie latviešu dzejnieki kaut cik ielauzījušies zviedru valodā. Turienes periodikā regulāri parādās zviedru literatūras tulkojumi. Būtu interesanti pētīt, vai Zviedrijas latviešu dzeju nesāk ietekmēt šī jaunā iepazīšanās. Bet, lai salīdzinātu, ar tulkojumiem vien nedrīkst operēt. Mums, kas zviedru valodu neprotam, no skartās problēmas iztīrāšanas tādēļ jāatsakās. Cik var vērot, tad par jūtamu ietekmi gan vēl nav iemesla runāt. Pēc tulkojumiem spriežams, ka zviedru lirika neaizsniedz mūsu dzejas līmeni. Jau tas vien kaut kādu ietekmi padara grūti iespējamu. Varbūt būtu citādi, ja Zviedrijā būtu nokļuvuši mūsu labākie epīķi, kas tad gūtu tiešus vērojumus no slavenās zviedru skolas. — Šā vai tā, izolēšanās no cittaute literatūras ietekmēm raksturīga kā Zviedrijas, tā arī Vācijas latviešu dzejai. Savāds, bet zīmīgs fakts! Tas liecina, ka pagaidām savā dzejā arī svešumā esam vēl pilnīgi neatkarīgi.

1948. g.

Latviskais latviešu dzeja

Vai plašākajam jēgumam „latviešu dzeja” pakārtojams vēl kāds šaurāks — „latviska dzeja”, tas ir jautājums, uz ko pirmajā brīdī bez gaŗas šaubīšanās atbildēsim, sacīdami: jā. — Ir mums latviešu dzeja, bet tikai daļa no tās arī latviska. Jau ļaunāk, ja šāda droša atbilde nāk no kādas politiskas, sabiedriskas vai reliģiskas idejas apmāta sludinātāja mutes. Cenzdamies formulēt nacionālās dzīves ziņas likumus, tāds sludinātājs parasti apstājas pie paša iedomās nodibinātiem paraugiem, un, rīkodamies ar deduktīvu metodi, viņš viegli tiek galā ne vien ar latviskuma pazīmju uzrādīšanu, bet vēl jo vienkāršāk ar citu dzejnieku iedomātā nelatviskuma apsūdzību. Tā var ieviesties kaitīgi pārspilējumi un netaisni spriedumi.

Patiesībā jautājums gluži tik vienkāršs nav. Ir vērts pasekot arī skeptiķa domu gaitai, kuŗas secinājumā īpašas latviskas dzejas atdalīšana no latviešu dzejas var izrādīties tikai samākslota abstrakcija.

Ja apriori spriežam, ka tā saucamās latviskās dzejas substrāts ir latviešu tautas dvēsele resp. latviska dzeja ir latviešu tautas dvēseles atklāsmē, tad tūliņ seko sarežģītais jautājums par to, kāda tad ir šī mūsu tautas dvēsele. Tautu psiholoģija jau vispār ir vēl neizveidojusies zinātne, bet par latvisko dvēseli mūsu filozofi un psihologi devuši tikai uzmanīgus minējumus. Tas, kas šai sakarā teikts un kam nepretodamies varētu pievienoties, runājot par dzejas latviskumu, daudzkreiz izrādīsies nekam nederīgs pieturas punkts. Piemēram, ja psihologs apgalvo, ka latviskai dvēselei raksturīgs censonības gars, tad, attiecinot to uz dzeju, Plūdoņa Atraitnes dēls gan būs latviska poēma, turpretim, teiksim, Skalbes dzejoļu krājums Sirds un saule vai Jaunsudrabiņa Ūdeņi — nelatviskas dīkdienības pilnas grāmatas. Protams, — absurds spriedums! Ja arī latviešu tautas dvēsele būtu izpētīta un tās satversme fiksēta psihologu formulās, tad jāpatur prātā, ka runa var būt tikai par tā saucamo latvieša normāltipu. Bet dzeja nu reiz ir tādu garīgu norišu rezultāts, ka nedz tā pati, nedz tās radītājs pavisam nav obligāti saistāms kopā ar kaut ko nonivelētu, normālizētu. Tikpat daudzveidīga kā pati tauta, kur ap normāltipiem grupējas visdažādākie īpatņi, ir arī viņas dzeja. Konkrētā gadījumā, — no saviem sākumiem līdz mūsdienām visā dažādībā un daudzveidībā latviešu dzeja ir vienreizīga parādība pasaules dzejas vidū, kaut

kas tāds, kas pieder tikai latviešiem un ko neviena cita tauta par savu nevarētu saukt. Būs jau, protams, ekstrēmītātes, ko latviešu dzejā varētu dēvēt par svešķermeņiem, bet par neiespējamu jāatzīst uzdevums stingri norobežot latviešu dzejā kādu kodolu, kas sastādītu būtiski latvisko daļu, turpretim viss pārējais tad nu izrādītos kvalificējams par anacionālu. Atskaitot pieminētās ekstrēmītātes, kas var būt radušās aiz ļaundabīgas saindēšanās ar latviešu dzīvei un ideāliem pārāk svešām ietekmēm vai aiz tišas iekāres pēc oriģinālītātes, katrs latviešu dzejas darbs ietvers kaut jēl kādu sīku elementu no latvisko tradīciju kompleksa. Der atgādināt, ka pat svešas asinis, ritēdamas latviešu literatūras vēsturei piederīga dzejnieka dzīslās, pakļāvušās latviešu sirdspukstu ritmam. Atcerēsimies, piemēram, Firekeru, šo ģeniālo 17. gadsimta dzejnieku, kas, būdams vācietis, līdz pat Jurim Alunānam, tāpat 200 gadus, mūsu literatūras vēsturē ieņem latviskākā dzejas radītāja godu.

Ja pēdējos gados dzirdamas valodas par latviešu dzejas provincialismu, tad vēl vairāk runāts par svešām ietekmēm un svešu paraugu pārņemšanu. Ir pat tā teikts, ka uz 40. gadu sliekšņa latviešu dzeja neesot vairs piederējusi latviešu tautai un latviešu dzejnieki jaunākos laikos peldot pa visas pasaules dzejas duļķainajiem ūdeņiem. Lai nu būtu kā būdams, svešās skolās latviešu dzejnieki tiešām gājuši ļoti daudz. Taču pats par sevi tas nav vēl apdraudējums latviskai dzejai. Bieži vien noticis pavisam otrādi. Svešu paraugu izvēle, pat svešu elementu pārņemšana palīdzējusi dzejniekam iedziedāties tais tonkārtās, ko mūsu auss uztver kā latviešu sirdij tuvas. Piemēram, Pumpura Imantā īsteni viss ir svešs: Izmantodams vācīeša Merķeļa stāstu par lībiešu varoni, pārņemdams vācu teikas ideju un svešu paraugu panta struktūrā, Pumpurs devis balādi, kas tik stingri iecementējusies nacionālajās tradīcijās, ka no turienes to nav varējuši izkustināt ne politisko režīmu untumi, ne citi aizrādījumi, kas teikti it kā latviskuma tīrkultūras vārdā. Savā ziņā revolūcionārs mēģinājums latvisko formu virzienā bija Medeņa metri, bet ir taču zināms, ka tie radušies ne vien tautas dziesmu, bet tikpat daudz arī Horātija studiju rezultātā. Allaž par latviskiem dēvētie Virzas Straumēni radojas ar Vergīlija Georgikām un baltvācieša Grosberga Mežvaldi, Aspazijas nacionālā romantisma caurstrāvētās drāmas ar vācu garam neatņemamo šillieriānismu, un tā piemēru bez gala. Gluži tāpat kā būtu netaisni kāda par nelatvisku iedēvēta dzejnieka darbos neredzēt ne kripatas latviskuma, tā arī būs noslēpta patiesība, ja tā saucamie latviskie dzejnieki un viņu darbi tiktu uzlūkoti par pilnīgi izolētiem no plašās pasaules. Tiklīdz dzejnieka darbam par izteiksmes materiālu tiek izvēlēta latviešu valoda, tā arī sākas latviska radīšana, kaut darba rezul-

tāts ar savu tematu, idejām vai sižetu ietiektošs tādā pasaulē, līdz kuņai latviskā dzīves robežas nesniedzās.

Tātad, ja nevēlamies nokļūt dīvainās pretrunās, absolūtā nozīmē atšķirt latvisku dzeju no latviešu dzejas, tas var izrādīties neražens mēģinājums. Turpretim relatīvā nozīmē problēma nav atmetama. Jau tas ir interesanti, ka šo problēmu par latvisko latviešu dzejā risina un līdz pat mūsu dienām meklē tai atbildi ne vien nacionālās dzīves ziņas ideologi, ne vien kritiķi, kas dzejas darba analizē centušies uzrādīt būtiski latvisko, bet arī paši dzejnieki. Esam par to tik daudz lauzījuši galvu, ka lielajām tautām ar vecām dzejas tradīcijām tā var likties gluži savāda parādība, kaut kas līdzīgs nacionālam narcisismam. Kāpēc mums tas tā, iemesli var būt dažādi. Var kādā gadījumā runāt par kāpinātu nacionālu pašlepnumu, kas tuvās robežās ar šovinismu, var būt godīga, reizēm izmisīga vēlēšanās paturēt savu seju, un būtu varbūt šad tad jārunā par īpaša veida nacionālu mazvērtības kompleksu. Bet iemeslu meklēšana ir jau cita problēma, kas sāktajā tematā vairs neiederas.

Ja tad relatīvā nozīmē raugāties pēc latviskā latviešu dzejā, tad vispirms jāatzīstas, ka mūsu rīcībā nav itin nekādas neapstrīdamas definīcijas par latviskumu visos tā aspektos. Tikai intuīcija vai vairākkārt atkārtotās frazēs nodibinājušās tradīcijas veidojušas neprecīza iedalījuma skālu, pēc kuņas mēdz teikt, ka tāds un tāds dzejas darbs latviskāks par pārējiem un viens dzejnieks vairāk latvisks nekā otrs. Tā, daudz nedomādami, apgalvojam, ka, piemēram, Blaumaņa Skroderdienas latviskākas par Anšlava Egliša hipodroma komēdiju, Ausekļa dzeja latviskāka par Esenbergu Jāņa liriku u.t.t. Tāpat viegli iedomāties, ka Rainis latviskāks par Poruku, Jaunsudrabiņš par Kārli Zariņu, Medenis par Čaku, Brigadere par Elzu Stērsti. Pilnīgi nostabilizējies paradums Kārli Skalbi celt vislatviskākā dzejnieka godā. Pretējā virzienā, piemēram, Friča Bārdas dzeja parasti tiek uzskatīta kā vāciska romantisma produkts. Literatūras pētnieka uzdevums būtu šos intuitīvos un tradicionālos spriedumus pārbaudīt un pamatot motīvātiem pierādījumiem. Līdz šim tas nav darīts. Piemēram, mēdz teikt, ka Skalbe esot latvisks tāpēc, ka viņš pilnībā pārņēmis tautas dziesmās vērojamās radišanas metodes. Bet nu nav par Skalbi nevienas apceres, kuņā vispirms bez iebildumiem būtu uzrādītas seno tautas dziesminieku radišanas metodes un pēc tam ar salīdzinājumiem vai citādi pierādīts, ka Skalbem tās tiešām tādas pašas. Prof. Zicāns kādā vietā minējis, ka tā esot formas vienkāršība, kas, sakņodamās tautas dzejā, darot Skalbi latvisku. Tā tomēr pārāk vispārīga un arī pārāk nepilnīga motivācija.

Tā ka faktu materiālu mūsu problēmas risinājumam var dot tikai intuīcija un nodibinājušās tradīcijas, tad par nederīgām jākvalificē visas dedukcijas, kas šai sakarā bijušas parastas. Vispirms jau skaidrības, ka latviskais nekādā ziņā nevar būt kaut kas vienveidīgs, bet izpaužas ļoti dažādos aspektos. Ja iedomājamies Ausekļa, Pumpuru, Blaumani, Raini, Skalbi, Jaunsudrabiņu, Austrīņu, Virzu, Veseli, Strēlerti, Zinaīdu Lazdu, Andreju Eglīti, ja vienojamies, ka viņi devuši latviskus dzejas darbus, tad taču jāatzīst, ka šo rakstnieku personības ļoti dažādas un tikpat dažāds latviskums viņu darbos. Reizē ar to rodas secinājums, ka simtprocentīga, totāli „latviska” dzejnieka, tāda, kas savos dzejas darbos ietvertu latvisko visos tā aspektos, — tāda nemaz nav, tāds arī nemaz nevar būt. Tāpēc, piemēram, pareizi aizrāda Veselis, ka arī Skalbe, šis ļoti latviskais dzejnieks, aptver tikai vienu iejomu latviskajā būtībā.

Tālāk prātā paturama aksioma, ka latviskais nav kaut kas konstants, bet pastāvīgi paplašinās, gluži tāpat, kā koka serde apaug gadsimtu aplīem. Tas var pieņemt jaunas formas, izpausties agrāk nepazītā saturā.

Kā zināms, Andrejs Pumpurs un Auseklis daļu savas dzejas sacerēja tautas dziesmu pantmērā, arī izteiksmē pārņemot tautas dziesmu stilam raksturīgas formulas. Viņiem sekojošais Lautenbachs dzejošanu bez atskaņām un tautas dziesmu pantmērā tieši nosauca par tautisku. Kopš tiem laikiem tad līdz pat mūsu dienām sīkti turas paradums latvisko elementu ieraudzīt dzejas ārējā formā, kāda tā nodibinājusies tautas dziesmās. Pat Velta Sņikere savos sirreālistiskajos dzejoļos mīl pa reizei iemest kādu tautas dziesmām līdzīgu pantu, liekas, taču ar apzinīgu vēlēšanos tādā veidā radīt efektu par latvisku iekrāsojumu savā dzejā. — Viss, kas sakarā ar tautas dziesmām, ir daļa no latviskās gaumes un gara substances, bet tikai ar tādu norunu, ka tautas dziesmu latviskums pieder savam laikam un savā ārējā formā bijis atkarīgs no apstākļiem, kas jaunlaiku dzejas radīšanā kļuvuši lieki, tāpēc zuduši. Tautas dziesmu metriskā iekārta ir ērti dziedamu dziesmu iekārta. Kā šī metriskā struktūra, tā tautas dziesmas vispār ir nonivelētas, kolektīvizētas radīšanas rezultāts. Tiklīdz dzeja šķīrusies no kopdzīves ar tikpat kolektīvizētu mūziku, tiklīdz tās tapšanai atdota individuālās radīšanas brīvība, tā tautas dziesmu panta veids nav vairs izšķirīgais faktors latviskajam. Tautas dziesmu imitācija mūsdienās var gan liet derēt tautiskā dzejā, tādā, ko vācieši sauktu par „volkstümlich”. Latviskumu dziļākā nozīmē turpretim šāda imitācija spēs izcelt tikai sevišķos gadījumos, pie tam, ja autors spēcīga personība, kas zina, kādi līdzekļi kuņģa reizi istā vietā. Ja arī Ausekļa vai Pumpura tautiskā dzeja, saskaņodamās ar laikmeta rak-

sturu, patiesi toreiz bija latviska, tad pēc 100 gadiem tādā pašā veidā paturēts latviskums var izrādīties jau pliekanība, un vispār jāteic, ka tautas dziesmu formas imitācija latviešu dzejai devusi vairāk nelaimju nekā labuma. Tādā veidā cenzdamies būt latviski, dzejnieki daudzreiz maldījušies un pazeminājuši sava dzejas darba līmeni. Spriežot pēc Dziļlejas atmiņām (mēnešrakstā Laiks 1946, III), pretrunas un neskaidrības šai jautājumā bijušas arī Rainim. Viņš teicis, ka seniska forma, tautas dziesmu pantmērs vajadzīgs tad, kad ceļot augšā tautas senatni un pārvēršot to simbolos. Pretrunas redzamas, tiklīdz atceramies, ka, pārvērdzams simbolos, tas pats Rainis visvairāk cēlis augšā tautas senatni ne jau tikdaudz ar Pūt, vējiņi vai Krauklīti, bet ar Uguni un nakti, ar Induli un Āriju, kur taču tautas dziesmu pantmērs palīgā nav ņemts. Tāpat tādi dzejoļu cikli kā Ādamsona Dzeguze ābelē un Strēlertes Senā Latvija, varam minēt, piemēram, vēl Blauņa Tālavas taurētāju, — tie pierāda, ka senatnē izraudzītai vielai tautas dziesmu forma nekādā ziņā nav obligāta. Ja vispār vēlamies latviskumu formālajā aspektā un ja imitācijas vietā pasvītījām jaunradīšanas nepieciešamību, tad latviešu dzejā ir tikai divi gadījumi, kur tas noticis. Tie ir Medeņa metri un Skalbes Daugavas vilņu motīva metriskā iekārta. Par Skalbes Daugavas vilņiem šai sakarā nav vēl runāts, toties Medeņa metri kļuvuši par literāru strīdu priekšmetu, un pašreiz, liekas, vairāk tiem noliedzēju nekā atzinēju. Lai nu Medeņa metrus pieņemam vai atmetam, tie brīnišķīgā kārtā ļauj izpausties latviešu valodas ritmikai, kas ir svarīgs moments latviskumam formālajā aspektā. Ja būtu jārunā par Medeņa maldiem, tad drīzāk tajā ziņā, ka viņš pārāk aizrāvās, saražodams savus metrus nevajadzīgā daudzumā un tādējādi kļuva tiši manierīgs. Bet, protams, ne Medenis savos metros, ne Skalbe Daugavas vilņos nav devuši vienīgus iespējamus atrisinājumus latvisko dzejas formu problēmai. Arī no šī viedokļa latviskums var būt visai dažāds. Nav pie tam nekāda iemesla kādu dzejoli saukt par nelatvisku tikai tāpēc vien, ka tas sacerēts, piemēram, internacionālā soneta formā. Ir tikai viens obligāts moments, kam jābūt dzejas darba latviskajā formā. Tas ir viss tas, kas saistās ar latvisko latviešu valodu. Hermanis Hese ir teicis, ka viņa dzimtene esot vācu valoda. Gluži tāpat vajadzētu teikt latviešu dzejniekam, ka viņa dzimtene ir latviešu valoda. Ja viņš būs cieši ar šo dzimteni vienots un pazīst to, tad tā jau būs garantija, ka viņa dzejas darbs patiesi būs latvisks. Pārbaudot intuīciju par Skalbes vai Jaunsudrabiņa latviskumu, tieši valoda jāatzīst par vienu no galvenajiem faktoriem. Bet, ja latviešu valoda ir latviska dzejnieka dzimtene, tad nemaz ar to nav domāts ieteikt gramatikas un pareizrakstības vārdnīcas studēšanu, kaut par jaunu arī tas nebūtu. Domāta tomēr valoda kā „garu teka”, runā-

jot Luža Bērziņa vārdiem, domāta valoda savā nianšu bezgalīgajā bagātībā, savā frazeoloģijā, valoda savā īpatnējā ritmikā, savā latviskajā plūdmā. Un šādā nozīmē valoda kā latviešu dzejnieka dzimtene, diemžēl, daudziem vēl pavāji pazīta, dažam labam arī vienaldzīga. Maldīga iedomā, ja, cenšoties pēc latviskuma, izteiksme tiek piebārstīta ar novada vārdiem un archaismiem. Kļūmes ar valodu dzejas darbā ātri atriebjas. Vienīgi tad, ja kaut kas cits spēj ar sevišķu intensitāti pievērst uzmanību latviskajai pasaulei, valodas nelatviskums var arī būt pieciešams. Latviešu literatūrā ir kāds ļoti populārs darbs, kas nule teiktajam der par spilgtu piemēru. Tā ir Akurātera Kalpa zēna vasara. Valoda šim atmiņu stāstam, gribētos teikt, ir neciešami nelatviska. Bet Akurāteram laimējies romantizēto kalpa zēnu pacelt par tik iespaidīgu sapņotāja sirds varoņa simbolu, ka tas apžilbina pats par sevi, tā ka neredzam vairs nekā cita kā šo kalpa zēnu un Latvijas vasaru, valodas nelatviskais plūdums aizslīd ausīm garām.

Esam jau pieminējuši jēgumu, ko ietver vārdi „latviskā pasaule”. Mēdz to saukt arī par latvisko dzīves sfairu. Tā sastādās no visiem tiem priekšstatiem, ko Latvijā dzimušam un augušam cilvēkam nodibinājuši dzimtenes daba, dienas un darbu gaita, ļaužu dzīves veids, ierastie tikumi un tradīcijas. Tas viss ir neskaitāmu paaudžu veidojums, kas pie tam saskarojas ar tautas vēstures likteņiem. Ja dzejnieks savā stilā, savā pasaules skatījumā operē ar šādiem priekšstatiem, tad, protams, viņš raugās uz lietām ar latviskām acīm. Tādā gadījumā viņš paliks latvisks arī tais reizēs, kad ierosmei izvēlēta viela ņemta pavisam no svešas pasaules. Tas tad nu nozīmē, ka latviskai dzejai nevar būt obligātu saistību ar kādu noteiktu vielu un tematiku, bet nozīme ir tikai tam, kā izvēlēto vielu stilistiski traktē un ar kādu dzīves ziņu vispār uz to raugās. Vecās latviešu zemnieku sētas idille vai rustikālais hēroisms, kas tik bieži bijis iecienīts tad, kad vēlas kaut ko latvisku, salīdzinājumā ar urbanista tēlojumu tikai tādēļ iegūst priekšrocības, ka latviešu pilsētas kultūra gaužām jauna, bez noteiktām tradīcijām. Tie priekšstati, ko dod pilsēta, latviskās dzīves sfairā nav vēl nostiprinājušies, un vispār latviešu kultūra vēl arvien ir zemnieku tautas kultūra.

Runājot par vielas izvēli, varētu vēl pieminēt romantizēto vai eksakti apgūto Senlatvijū, latviešu mītoloģiju, ticējumus, bučamās formulas u.t.t., vārdu sakot, visu, kas iederas tautas pagātnē. Protams, te rodams bagātīgs materiālu krājums latviskai dzejai, bet tikai izredzētiem dota atslēga, lai atvērtu bagātību krātuves durvis un ar prasmī izvēlētos vajadzīgo. Dievību draudze savus dzejniekus aicināja to darīt, bet starp aicinātiem izredzēti izrādījās tikai divi: Veselis un Medenis, kamēr vairākiem citiem latviskuma meklēšana izvērtās par

talanta apdraudējumu. Par pārspīlētu manieri latviešu dzejā aiz tiek-smes pēc latviskām noskaņām kļuvusi veļu kulta izmantošana. Skalbe, atceros, ar īgnumu sodījās, ka latviešu dzejniekus esot pārņēmusi īsta nekromānija: Kamēr latviešu dabā esot turēt veļus par saviem ienaid-niekiem, kam viņi tikai reizi gadā mēģinot pielabināties ar dievaiņu laika mielastu un, tiklīdz veļi baudījuši no mielasta galda, tā tos ar rikstēm dzenot laukā, mūsu dzejnieki esot pa draugam ar veļiem visu cauru gadu. Skalbes aizrādījumā ir asprātība, par ko vērts padomāt.

Piemēri par vielas izvēli varētu būt vēl dažu dažādie, bet secinājums būtu tāds pats: Viela nav svarīga, vismaz tā diezgan mazsvarīga, bet svarīga autora spēja šo vielu redzēt latvieša acīm, stilistiski pakļaut lat-viskās dzīves sfairā mantotiem priekšstatiem un tādējādi radušos dzejas darbus ieguldīt latvisko tradīciju arodos.

Bet tikko pabeigtajā teikumā un arī jau agrāk vārdi par vielas ska-tīšanu latvieša acīm, — tie skeptiķa ausīs skanēs tikpat tumši kā frazes par neizpētīto tautas dvēseli. Uz skeptiķa jautājumu pēc pa-skaidrojuma varam atbildēt ar apgalvojumu, ka tomēr iespējams runāt par latviskumu arī paaugstinātā nozīmē. Proti, atstājot pie malas, kā latviskais izpaužas dzejas darba atsevišķos elementos un kā tas tve-rams eksaktās definīcijās, iedomāsimies latviskumu kā kaut ko tādu, kas pieder irracionālai pasaulei. Tad latviskais latviešu dvēselē, šīs dvēseles atklāsmē dzejā vai citos mākslas veidos kļūst par ticības objektu. Kā zināms, ticība ir paļaušanās uz neredzamām lietām, bet vēl zināms, ka ticīgais arī redz un dzird to, kas citam apslēpts. Tas ta-lantīgais dzejnieks, kas svaidīts ar irracionālā latviskuma svēto garu, visu pasauli ieraudzīs caur īpašu prizmu, un visām kontūrām būs kāda latviska krāsa. Šādā dziļākā nozīmē saprasts latviskums ap-vieno resp. pakārto visus tos aspektus, kādos tas var parādīties dzejā.

Ja tas tā, tad tālāk teiksim, ka latviskais dzejnieks līdzīgs mūžīgam mīklu minētājam. Der te padomāt par Ausekļa vārsēm: „Ja kas vārdu uzminētu, augšā celtos Gaismas pils...” Ausekļa motīvu plašāk izvērtis Rainis: „Latvju tauta liek tev minēt mīklu... Miniet mīklu, visu mūžu vadot; mīklu minot vien tik tauta dzīvos”. Pēc Raiņa idejas šī irracionālā latviešu tautas mīkla tiek uzdota katrā solī, katrā darbā, un, kā tas Rainim parasts, tās minēšana vēršas uz tautas nākamību, uz brīvo Latviju. Pašlaik teiktum, ka šāda mīklu minēšana dzejas darbā vēršas uz brīvības atgūšanu un, galvenais, uz tautas dzī-vības nodrošināšanu. Ar to latviskā latviešu dzeja iegūst savu lomu nacionālajā politikā, nemaz nespiežot dzejniekam kļūt par kādas ten-dences kalpu. Jo kas notiek, šādas mīklas minot un uzminot? — Tādā gadījumā dzejnieks vienmēr kaut kādā veidā nokļuvis saskarē ar to, ko varētu saukt par mūsu tautas likteņa mītu. Šo mītu, tāpat kā lat-

viskā dzīves sfairas priekšstatus, pa visu latviešu tautas mūžu veidojusi Latvijas daba, latviešu rasiskās īpašības visplašākajā amplitūdā, latviešu sadzīve ar dažādo raksturu un tipu galeriju, ar visiem saviem labiešiem un neliēšiem, beidzot — latviešu tautas vēsture ar cīņu atbalsīm no senajiem kaujas laukiem līdz Kurzemes cietoksnim un vēl tālākiem gadiem. Kodolā tam visam taču ir latviešu tautai viņas Dieva lemtais liktenis, un visu to drikstam saukt par savu, par tādu nastu, kas nesama, kamēr paliekam latvieši. Tāpēc latviskais dzejnieks ir mūsu likteņa tulsks un likteņa uzdoto mīklu minētājs. Tautas dzīvībai svarīgi, lai mūsu likteņa mīts turpinātos, jo mītos jau vispār konservejas tautas nacionālais gars un centieni. Tieši kā dzejnieks nokļuvis saskarē ar savas tautas mītu, kādos dzejas tēlos un izteiksmes formulās viņš ietvēris daļu no tā, vai tā bijusi ārējā forma, valoda savā leksikālajā sastāvā, frazeoloģijā, nianšu krāsainībā un īpatnējā plūdomā, izvēlēta viela, kas skatīta caur latvisku prizmu, latviskā dzīves sfairas priekšstatu tuvums, nacionāla ideoloģija dzejas saturā vai cits kas, tas patiešām ir tikai metodes jautājums. Tāpat nav nozīmes talanta ievirzei pēc parastajām rubrikām. Piemēri pārliecina, ka savas tautas likteņa tulsks un uzdoto mīklu minētājs var būt tikpat labi romantiķis kā reālists, viņš var būt patētisks atzinējs un satirisks noliedzējs. Vajadzīgi tikai speciāli dotumi, kuŗu visiem nav, nav dažkārt pat tādiem, kas savā dzīvē ir karstī nacionāli cīnītāji. Brāli Kaudzītes un Māteru Juris vienā un tai pašā 1879. gadā publicēja Mērnieku laikus un Sadzīves viņus. Kā sabiedrīks darbinieks Māteru Juris katrā ziņā bija dedzīgāks nacionāls cīnītājs nekā Kaudzītes, bet savā romānā viņš nekļuva latviešu likteņa tulsks, kamēr Kaudzītes ar Mērnieku laikiem lika stūrakmeni latviešu literatūras latviskajā daļā. Tādu piemēru būs bez gala.

Šādā risinājumā jautājums par latvisko latviešu dzejā lielās līnijās pastāv no Juŗa Alunāna līdz Andrejam Eglītīm. Pēc Andreja Eglīša nākuši mūsu literatūrā klāt vairāki jauni rakstnieki, kuŗu talanta spēku, svaigumu varam sumināt. Viņi vairojuši latviešu dzejas vērtības, bet par nozīmīgāku saskari ar latviešu tautas likteņa mītu runājams tikai atsevišķos fragmentos. Tāpēc daudzas mīklas, ko uzdod šis laiks, paliek pagaidām neminētas. Tas ir konstatējums, ne apsūdzība, un varam šai parādībai atrast dabisku izskaidrojumu: Latviešu dzeja turpina pastāvēt tikai emigrācijā, bet emigrācijas apstākļi latvisko elementu latviešu dzejā nevar veicināt. Latviešu dzejnieki dzīvo no dzimtenē iekrātā kapitāla, bet tas, protams, pamazām dīlst. Un, jo kāds dzejnieks jaunāks, jo arī viņa kapitāls mazāks. Nevajag tikai, Dieva dēļ, apgrozīt viltotas monētas. Vislielākā nelaime būtu tā, ja latviskumu uzskatītu par latviešu dzejas vērtības kritēriju.

Skats nākotnē

Latviešu literatūras izredzes emigrācijā

I

Mums ir kādas mazliet romantiskas, mazliet patētiskas iedomas un kāda it kā pašsaprotama teze, kas vismaz populārā uztverē ietekmē saturu tādām jēdzienam kā „latviešu literatūra emigrācijā”. Pēc romantiski patētiskajām iedomām rakstniekam jābūt cietējam, jābūt notiesātam, piemēram, ar trimdinieka vientulību, lai viņam rastos ievērojami darbi. Iedomas atbalsta fakti, ka visā Eiropas literatūrā, sākot vismaz ar Ovidiju un beidzot kaut vai ar Tomasu Mannu un Hermani Hesi, vienmēr bijuši politisku iemeslu dēļ izdzīti vai emigrējuši rakstnieki, kuŗu radošais darbs ar to nav apstājies, bet nereti kļuvis vēl ražīgāks nekā dzimtenē. Latviešu literatūras vēsturē attiecīgi fakti zināmi sakarā ar 1905. gada revolūcijas apspiešanu, kad trimdā devās Rainis, Aspazija, Akurāters, Skalbe un citi. Sekojot romantiskajām iedomām par ciešanu svētību un pavisā meklējot salīdzinājumu starp to, ko mūsu rakstnieki devuši šajā emigrācijā, un to, kas palicis pāri no 1905. gada emigrantiem, šad tad radušies pārmetumi, ka šīs emigrācijas rakstnieki neapzinoties savu misiju un necenšoties radīt tādas vērtības, kas līdzinātos pirmās emigrācijas ieguvumiem.

Man liekas, ka pārmetumi ir neapdomīgi un netaisni. Tagad, kad iegūta diezgan liela laika atstarpe, varam atzīt, ka no visa, ko latviešu literatūrai devuši 1905. gada emigranti, dzīvodami ārpus dzimtenes, mūžības priekšā pastāv un pastāvēs tikai Raiņa Gals un sākums un Jāzepe un viņa brāļi, divi darbi, kas reizē ir arī visaugstākās galotnes šī rakstnieka talanta atklāsmē. Ja turpretim domājam par Aspaziju, Akurāteru, Skalbi, tad viņu vislabākie darbi nav radušies trimdas laikā, bet tad, kad viņi dzīvoja kopā ar savu tautu savā zemē. Un tas, ko Akurāters, Aspazija, Skalbe sacerējuši trimdas laikā, lai arī domātum, piemēram, par Akurātera Kalpa zēna vasaru, Aspazijas Saulaino stūrīti un Ziedu klēpi, par vienu otru Skalbes pasaku, nebūt nav kaut kas tāds, kuŗa vērtības līmeni mūsu emigrācijas rakstnieki ar saviem trimdā publicētiem darbiem nebūtu aizsnieguši. Vispār 1905. gada un mūsu emigrācijas rakstnieku un viņu darbu salīdzināšana nozīmē ignorēt nesalīdzināmus apstākļus. Pats svarīgākais te tas, ka toreiz, lai nekāda būtu bijusi dzīve svešumā, rakstnieks joprojām ar saviem

darbiem bija visas tautas literāro interešu kalps. Pašlaik mūsu trimdas rakstnieks ir tikainiecīgas tautas daļas gan patieso interešu, gan vienkāršu izklaidēšanās iegribu apmierinātājs, viņa vientulība nav svētītāja, bet važas, kas sasaista domas un rokas.

Nav mūsu trimdas rakstnieki salīdzināmi arī ar lielo tautu emigrantiem, no kuņiem dažs labs, piemēram, Tomass Manns un Hermanis Hese, pat pēc politisko apstākļu maiņas dzimtenē nemaz nevēlas atgriezties, jo dzimteni viņiem aizstāj viņu lielās tautas valoda, ar ko svešumā rodas stabils pamats radošajam darbam. Latviešu trimdas rakstnieks turpretim ir klaidonis, kas nav aprimis gaidīt iespēju atgriezties mājās, un viņš nekādā ziņā nav drošs, uz cik ilgu laiku radošajam darbam par drošu pamatu var saukt viņa mazās tautas valodu, kuņas runātāju brīvā pasaulē taču ar katru dienu kļūst mazāk. — Par visu to turpmāk būs jārunā plašāk, bet jau šobrīd gribētos secināt, ka jābūt apdomīgiem ar patētiskām frazēm par trimdas ciešanu svētību. Vai nebūtu vērts apsvērt, ka emigrācija mūsu rakstniekiem un visai mūsu ārpus dzimtenes esošai literātūrai var būt ļoti liktenīga ļaunā nozīmē?

Un te atgriezīsimies pie otra momenta, par ko bija runa sākumā, proti, ka mums ir arī kāda pašsaprotama teze. Tā ir tāda, ka pašlaik, resp. jau sākot ar 1945. gadu, latviešu literātūra istā nozīmē pastāv tikai emigrācijā, tātad vienīgi tie rakstnieki, kas no dzimtenes izbēguši, var nodrošināt mūsu literatūras turpināšanos un tālāko attīstību saskaņā ar Rietumu pasaules gara dzīves parādībām. Teze atbilst trimdnieku nacionālās misijas apziņai, un aktuālajā momentā nemaz nav iespējams apšaubīt apgalvojuma patiesumu. Teorētiski gan varētu iedomāties, ka okupētajā Latvijā veidojas komunistiska latviešu literātūra, ideoloģiski mums nepieņemama, nīstama, tomēr literātūra. Teorētiskās iedomas varētu stiprināt fakti bolševizētajā krievu literātūrā, kur, piemēram, Majakovskis taču bija dzejnieks — pat ar ietekmi Latvijas valsts laika dzejā, kur Aleksejs Tolstojs, Šolohovs, pat Fadejevs un vairāki citi gan sekojuši t.s. sociālistiskā reālisma mākslīgajai mācībai un politbiroja mainīgajām pavēlēm, tomēr savos romānos varējuši sevi parādīt arī kā atzīstamus rakstniekus. Bet okupētās Latvijas apstākļos, cik vispār tie mums par literārām lietām zināmi, pieminētie fakti mūsu teorētiskās iedomas var atbalstīt tikpat maz kā tas, ka rietumu pasaulē zināmi vairāki ievērojami rakstnieki, kas pēc politiskās pārliecības ir vismaz salonkomunisti. Ja jau padomju apstākļos vispār var pastāvēt tikai priekšrakstu literātūra, tad okupētā un mazā tautā zināmos priekšrakstus diktē daudz bargākā balsī. Bez tam latviešu literāro talantu okupanti izmanto par ieroci mūsu tautas vitālo interešu iznīcināšanai. Tāpēc latviešu rakstnieks dzimtenē, ja viņam vispār vēl palikusi apziņa, ko nozīmē būt brīvam savā radošā

larbā nācijas ģenijam par godu — un aizdomas, ka šāda apziņa tur nav zudusi — var tagad teikt gluži to pašu, ko kādreiz kokaļēja dziesminieks Dāvids: „Savas kokles pakārām vītolos, jo mūsu aizvedēji cietumā no mums prasīja dziesmas un mūsu apspiedēji līksmību”. — Tādos apstākļos iespējams publicēt tikai šablona un diletantu karjēras literāturu.

To zinot, tiešām ir tā, ka tikai emigrācijā var runāt par dzīvo latviešu literāturu, un nu jau devītais gads, kamēr mūsu trimdas rakstnieki uzņēmusies atbildību, lai tas tā arī būtu. Visus šos gadus liecis tā, ka vilies katrs, kas šad tad izmetis pa pesimistiskai piezīmei sakarā ar latviešu literatūras tālākajām izredzēm. Radušies necerēti kupls skaits jaunu darbu, un ne pārāk retu reizi būs bijis vienprātīgi jāatzīst, ka tie tiešām labi darbi, ka tie turpina latviešu literāturu, ievēl tur pat kādu jaunu līniju un, ja ne katreiz ceļ, tad savā nozarē bijušo vai pastāvošo vidusmēra līmeni uztur vismaz agrākā augstumā. Rakstnieku saimē trimdas laikā nākuši klāt arī jauni vārdi ar spirtiņiem talantiem, un vairāki rakstītāji, kas Latvijas laikā nekāda sevišķa ievēribas avansa nebija izpelnījušies, svešumā piedzīvojuši spēju briedumu, liekot mums patīkami vilties.

Viss tas tā ir, tomēr, liekas, maz domāts par citiem faktoriem, kuŗu dēļ trūkst drošas pārliecības par latviešu literatūras izredžu stabilitāti emigrācijā. Tāpat kā visam, kam sakars ar mūsu nacionālās kultūras vitālajām interesēm, arī literatūrai emigrācija nekādu saules mūžu nevar nodrošināt. Šis mūžs ir laicīgs nule minētā vārda tiešajā nozīmē. Šis mūžs atkarīgs no tā, cik ilga būs emigrācija. Ja tā ilgst vēl kaut 10 gadu, mūsu literatūra dažā ziņā būs gan varbūt kļuvusi senila, pavārga, bet tāpat tur allaž vēl parādīsies arī pa zaļam asnam un nobriedis dažs tvirts grauds, tā ka visumā tā svešuma laiku būs izturējusi un ātri stimulēs visas latviešu tautas literāro renesansi. Ja emigrācijas laika robeža būtu pārceļama vēl tālāk uz priekšu, baidos, ka tad varam piedzīvot lielo klusumu. Var tad būt tā, ka tā saucamā latviešu literatūra lielāko tiesu pastāvēs no tik mazasiniņiem darbiem, kādi vēl tagad šad tad lasāmi veco emigrantu izdevumos, un tādā gadījumā tie nespēs saistīt pat visdedzīgāko patriotu pārpalikušo sauju. Tādas domas nevajadzētu dēvēt tikai par pesimistiska garastāvokļa ietekmētu nākotnes zilēšanu, jo pamatā ir fakti, kas krājušies, vērojot aizvadītos emigrācijas gadus. Mūsu kultūras dzīve nebūt nav vairs tāda pati kā 1945., 1946. vai 1947. gadā. Šis tas mainījies, vairāki procesi, kas nevēstī nekā laba, nu jau sākušies un puslīdz skaidri jūtami.

Vispirms jādoma par lasītāju kontingentu, to svarīgo faktoru, bez kuŗa rakstnieka darbs praktiski grūti iespējams, jo Ničses spožā fraze

par rakstīšanu visiem un nevienam ir tikai patētiska fraze, nekas vairāk. — Trimdas pirmajos gados bija tā, it kā visa latviešu tauta būtu Latviju atstājusi. Gandrīz radās tāds stāvoklis, ka rakstnieki nespēja tik daudz dot, cik varēja un gribēja iespiest apgādi, žurnāli un laikraksti. Tik liels bija lasītāju pieprasījums! Pašreiz gluži tā vairs nav. Tomēr, salīdzinot ar trimdinieku skaitu, relatīvi lasītāju kontingents arvien vēl augsts. Bet tā lielumlielo daļu sastāda vecā un vidējā paaudze, kas joprojām, atceroties notikušo un ticot nākotnei, atrodas ļoti emocionālā jutoņā, garīgi paaugstinātā temperatūrā. Tiem, kas domā par literāro kultūru, tā ir ļoti tikama parādība. No parasto apstākļu viedokļa tā, diemžēl, nav gluži normāla parādība, jo nekad neviena tauta nevar būt tik literārizēta, ka uz kādiem 120 tūkstošiem lielu tautas daļu ilgstoši varētu rasties tik daudz grāmatu un tik daudz jaunu darbu, kā tas bijis līdz šim mūsu emigrācijas laikā. Bet, salīdzinot ar pirmajiem gadiem, pašreiz arī vecās un vidējās paaudzes emocionālitate mazinājusies, garīgā temperatūra kritusies, un nevar būt šaubu, ka regresīvais process ar katru tālāko gadu kļūs straujāks.

Ja tas tā ar veco un vidējo paaudzi, tad atvērsim acis un ieraudzīsim, ka nu starp mums ir jau daudz jaunekļu un jaunavu, kas dzimteni atstāja kā mazi bērni. Tās ir jaunavas un jaunekļi, kas parastos apstākļos būtu tajos gados, kad visvairāk lasa grāmatas. Mūsu apstākļos no jaunās paaudzes pavisam niecīga daļa piedalās latviešu grāmatu un periodisko izdevumu iegādē. Tā ir paaudze, kam nacionālā emocionālitate vairs nav tik kāpināta, viņu garīgā temperatūra šai ziņā normāla, dažreiz pat pazemināta. Lūk, iemesls, kuŗa dēļ latviešu rakstnieku darbu lasītāju kontingents jau dažu gadu laikā var gluži katastrofāli samazināties. Un vispār, nemaz nešķirojot lasītājus vecajos, pusmūža gados esošos un jaunajos, mūsu emigrācijas dzīvē esam nonākuši līdz kādai parādībai, kas pēc nopietnu cilvēku domām ietekmē pat visas Eiropas, ja ne visas pasaules literātūru. Vācu literatūrvēsturnieks Ervīns Lātss (Laaths), kas sagatavojis pazīstamās Knaura pasaules literatūras vēstures 1953. gada izdevumu, pašās beigās runādams par literatūras nākotnes izredzēm, atzīst, ka visa pāri palikusi Eiropa nonākusi krīzes priekšā. Par vienu no krīzes iemesliem viņš min visjaunāko dievu, kas pacelts pāri citiem dieviem. Šis jaunais dievs saucas „Dzīvesstandarts”.

Dzīvesstandarts, šis maģiskais jēdziens, kas kļuvis līdzīgs Dievam, atradis fanātiskus sekotājus arī latviešu emigrantu masās, samazinot lasītāju kontingentu un pārpalikušo lasītāju ausīs nemītīgi čukstoti prasības, kādas vajadzētu diktēt rakstniekam viņa radošajā darbā. Ļoti bieži tās ir prasības pēc mazāk vai vairāk vieglas lektīras, ne literatūras, pēc tehniskas ekvilibristikas, ne saturīga garīguma. Pie-

minētais vācu literātūrvēsturnieks tic, ka Eiropa krīzi pārvarēs. Bet vai mēs spēsim to?

Taču pametīsim lasītājus un pievērsīsimies mūsu emigrācijas rakstniekiem pašiem. — Starp tiem, kas pašreiz veido latviešu literātūru, maz vairs palicis tādu, kas būtu zem 40 gadiem. Mums vairojas jubilāri, kas, liekas, tikai nesen vēl atradās starp jauniešiem, bet nu svin jau 50. un 60. dzimunddienu. Būtu pienācis laiks, kad drošiem soļiem latviešu literātūrā ienāktu jauna maiņa. Te jūs aizrādīsiet, ka taču bija jau runa par jaunu un spīgtu talantu rašanos. Jā, tādi ir. Liriskā zinām „trīs autorus” — Dzintaru Sodumu, Veltu Sņikeri, Ojāru Jēģenu, bez tam Annu Dagdu un vairākus citus. Novelistikā gluži labas cerības devis Hugo Puriņš, romānu rakstniecībā Valdemārs Kārklīņš, Modris Zeberiņš, drāmā par sekmīgu Zīverta skolnieku rādās Jānis Viesiens. Bet pat visjaunākais no šiem jauniešiem nav vairs tik jauns, ka viņa ienākšana būtu notikusi bez novēlošanās. Bez tam viņi ienāk, viņi ir ienākuši, bet kaut kādu iemeslu dēļ vairākiem viņu jaunās balsis ātri kļūst klusas. Kur palikusi Anna Dagda, kāpēc jau ilgāku laiku nekā neredz no Dzintara Soduma, tikai retu reizi ko no Jēģena, Sņikeres? Kur palicis Hugo Puriņš pēc savas noveļu grāmatas, kādās emigranta dzīves likstās iestidzis Ed. Salna, kuŗa stāsts Bada biedi nebija bez talanta rakstīts? Beidzot — visi šie jaunie, lai viņi būtu kādi būdami, kaut vai gados vēl pajauni, — viņi, varbūt dažkārt paši to nemaz neapzinādamies, savu pirmo mūzas skūpstu saņēmuši jau dzimtenē. Dažam pirmie darbi tur jau publicēti, citam vismaz garīgās satversmes pamatus nostiprinājuši Latvijas tautskola, ģimnazija, pirmie studiju gadi Rīgā, dabiskā vide savā tautā. Latvijā notikusi mūsu „jauno” talantu aizmešanās, kaut asni būtu parādījušies tikai emigrācijas laikā. Kur ir tā jauno dzejnieku un rakstnieku paaudze, kas Latviju atstājuši kā bērnus un zaļus pusaudžus, tie, kas tikko beiguši ģimnaziju un varbūt studē kādā svešu zemju universitātē? Tādos jaunos grūti saskatīt. Ja kaut kur parādās kāds dzejolis vai stāsts no šiem jauniešiem trimdas latviešiem, tad pagaidām panākumi problēmatiski. Ja pēc viņu darbiem būtu jāspriež par jaunās maiņas rašanos un turpmākām literātūras ievirzēm, baidos, vai tad neatklātos, ka ir tikai latviešu vai cittautu autoru atdarinājumi, šad tad pozējot ar formālu modernismu. Un citreiz šāds jaunais piemirst, ka, cienījot, teiksim, Aspaziju vai Bārdus, nav labi latviešu dzeju turpināt ar atgriešanos pie stāvokļa, kādā tā atradās priekš dažiem gadu desmitiem. Jaunie gaidāmi ar jaunām skaņām.

Tur nav nekā ko pārņemt, jo tie, kas, būdami bērni, atstāja Latviju, nedzīvo tādos nosacījumos, lai viņu eventuālais talants varētu attīstīties. Nacionāla dzejnieka un rakstnieka talants uzplaukst tikai tad, ja

tas var notikt tautas vispārīgās kultūras atmosfērā, kurā bez literātūras sava daļa arī pārējām mākslas nozarēm un civilizācijas faktoriem, tātad mūzikai, glezniecībai, teātra mākslai, baletam, arhitektūrai, humanitārām un eksaktām zinātnes nozarēm un, manis pēc, saimnieciskajiem un sociālajiem apstākļiem. Viss tas tagad saraustīts pa sīkiem fragmentiem, izkaisīts pa milzu atstatumiem, un vairākas nozares mūsu nacionālajā kultūrā nemaz vairs neeksistē vai arī parādās tikai diletantiskos surrogātos. Kā lai šādos apstākļos dzimtu rakstnieki no visjaunākās paaudzes, nodrošinot jaunas maiņas rašanos?

II

Tagad īsumā kādus vārdus par rakstniecības atsevišķo nozaļu pašreizējo stāvokli.

Līrikā kopā ar mums ir spožā trijotne: Veronika Strēlerte, Zinaīda Lazda, Andrejs Eglītis. Trimdas laikā, nav šaubu, viņiem visiem radušās pašas labākās vārsmas. Ap šiem trim bijis vesels pulks gan vecākās, gan vidējās paaudzes dzejnieku, bez tam vēl daži, kas nākuši ar jaunu raugu. Bijuši vēl tādi jauni dzejnieki, kas sekmīgi turpina klasisko līniju, piemēram, Teodors Tomsons. Diemžēl, labu dzejoļu grāmatu parādās arvien retāk. Autori vai nu klusē vai arī glabā savus dzejoļus manuskriptā, resp. tiek tikai līdz publikācijai periodikā, jo publikas interese par līrisko dzeju samazinās.

Protams, lirika pieder tikai izlasei, tāpēc dzejnieks vienmēr bijis sava veida pabērna lomā. Bet varbūt tas nemaz nav tik ļauni, ja dzejoļu grāmatu daudzums kļūst mazāks. Kamēr kaut jēl cik darbojas Strēlerte, Lazda, Eglītis, kamēr pastāv cerības, ka arī Sodums, Sņikere, Dagda atgriezīsies intensīvākā radošā darbā, mūsu lirikas pastāvēšana liekas droša, un laikam nebūs iemesla teikt, ka Latvijas pēdējo gadu lirikas līmenis pazemināts vai ka mūsu trimdas laika lirika kļuvusi vienmuļa. Skaidrs, Medeņa, Čaka, Ādamsona, Cedriņa vairs nav, bet toties tas, ko devis Sodums, Sņikere, varbūt arī pagaidām vēl problematisks Andrejs Pablo Mierkalns, latviešu liriskajai dvēselei ļāvis atklāties jaunās formās, jaunās koncepcijās.

No daļās prozas apakšnozarēm novelistika un stāstniecība trimdas pirmajos gados ar dažiem Anšlava Eglīša, Knuta Lesiņa un vēl viena otra rakstnieka sacerējumiem pacēlās augstā līmenī. Ja domājam par miniātūrām, resp. tēlojumiem, kas latviešu literātūrā savā laikā bijuši tik parasti, tad gribētos apgalvot, ka Jānis Jaunsudrabiņš ar Zaļās grāmatas otru daļu ir pārspējis savu Balto grāmatu, tikai lasītāju masas pieradums un atmiņas vēl pretojas šim apgalvojumam. Pašreiz turpretim ar prozas šaurākajām formām stāvoklis ļoti mainī-

jies. Grūti pareģot, kā būs šogad, nākamā un aiznākamā gadā, bet vēl pagājušā gadā stāstniecība un novelistika likās stipri panīkusi. Nav taču bijis neviena sacerējuma, kas vismaz aptuveni varētu līdzināties tam, ko kādreiz deva Ēriks Ādamsons, Anšlavs Eglītis, Kārlis Zariņš, Mirdza Bendrupe un citi. Rodas pat tāda sajūta, ka mūsu stāstniecība un novelistika draud ieslīdēt vieglā feletonismā un atkrist pastāstu formas nelaimē.

Kvantitatīvi ļoti plaša emigrācijas literātūrā izvērtusies romānu rakstniecība. Grūti atcerēties citus laikus, kad būtu parādījušies tik daudz jaunu romānu kā šajos 9 trimdas gados. Romāni, protams, rakstīti jo sevišķi tāpēc, ka lasītāji tos prasa, bet arī tāpēc, ka pārdzīvojamais laiks bijis tik liels, ka rakstnieki jutuši vajadzību izvēlēties visplašāko literāro formu, lai interešu lokā iekļuvusi viela iegultos ērtos apmēros. Nemaz nepretojos atzinumam, ka emigrācijas laikā radušies daži pavisam labi romāni. Citos lasāmas teicamas nodaļas un lappuses, ir tur interesantas ieceres, temati, idejiskais pavediens. Bet to gan negribētos atzīt, ka romānu rakstniecības kvalitāte atbilst kvantitātei. Jāšaubās, vai drīkstam emigrācijas laika romānu caurmēra līmeni saukt par tikpat augstu, kāds tas likās līdz Latvijas atstāšanai. Un neveiksmju cēlonis varbūt sakņojas tradīciju kontinuitātē, tātad agrākajās romānu rakstīšanas manierēs.

Latvieši jau vispār ir tauta, kam ar romānu rakstniecību neveicas. Būtu interesants uzdevums pētīt, kāpēc mēs ar Mērneiku laikiem, Līduma dūmiem un Deglava Zeltēnīti trīs dažādās nozarēs savu romānu rakstniecību sākām pat pārlietu spoži, bet pēc tam nāca apstākums, tā ka pēdējo 50 gadu laikā zināmi tikai daži autori, kas kaut mūsu apstākļos ir teicami romānu rakstnieki. Rādās, viens no iemesliem varētu būt paradums gūstīt aktuālitātes un pacietības trūkums šīs aktuālitātes pārkausēt tā, ka tās iegūtu pārlaicīgu un vispārcilvēcisku nozīmi. Mums tā ir ilgstoša parādība, bet pēc lieliem satricinājumiem ar to jāstāpās pat lielām tautām. 1952. g. Hamburgas nopietnajā nedēļas laikrakstā *Die Zeit* bija lasāms Frīdriha Zīburga raksts „Rāpulīgā literātūra” (*Kriechende Literatur*). Raksta autors atzīst, ka Vācijas pēckaŗa literātūrā radies apjukums, tā neveidojas, neattīstās. Rakstnieki paši aizbildinājušies ar visvisādiem iemesliem, gan kafijas trūkumu pirmajos gados pēc kapitulācijas, gan ar ko citu. Bet Zīburgam cēloņi rādās rakstnieku tendencē iztapt aktuālitātēm un aktuālām lasītāju prasībām. „Kas pašreiz vācu literātūru novedis strupceļā,” viņš saka, „tā ir māņticība pakļauties tagadnei, iztirzājot aktuālus jautājumus”. Citiem vārdiem, rakstnieks rāpo virspusīgu aktuālitāšu priekšā un necenšas suverēni pacelties tām pāri, lai tās pakļautu dziļuma dimensijas varai; viņš rāpo arī lasītāju masas

priekšā, iztāpams tās vieglajām prasībām un nepavēlēdams masai noliekties rakstnieka lieluma priekšā.

Uz Ziburga rakstu atsaucās, piemēram, Šveices Weltwoche, aizrādot, ka gandrīz vienā laikā tādas pašas domas izteicis angļu dzejnieks Stefens Spenders, konkrēti runādam par amerikāņu literātūru un dažādājos modernisma novirzienos nesaskatīdams nekā cita kā tuvošanas galam. „Modernisma kustība ir nāve”, skan Spendera sauciens, jo mūsdienu modernismā viņš par būtiskāko redz rakstnieka centienus iztapt lasītāju prasībām pēc kaut kā tāda, kas apžilbinātu, neinteresējoties, cik ilgi spožums turēsies.

Spendera domu risinājums uz latviešu literātūru īsti nav attiecināms, bet Ziburga atzinumi dažreiz vārds vārdā der tad, kad runā par latviešu emigrācijas laika romāniem. Rāpošana aktualitāšu priekšā, pie kam šīs aktualitātes parasti aptver pieredzēto un pārdzīvoto, sākot ar 1940. gada 17. jūniju, tālāk okupācijas gados, Vācijas nometņu laikā, beidzot — pēc izceļošanas uz jaunajām mājvietām, — tā draud izvērsties par nelaimi, kam seko strupceļš. Vietas izvēlē valda šablons, šablons manāms vielas koncepcijā un romānu uzbūvē. Tikai retais no tā ticis vaļā. Par valdītāju kļuvis tas, ko Jānis Grīns iesaucis par reportāžas romānu — plakans notikumu virknējums bez dziļāka skatījuma laikmeta problēmatikā, bez varoņiem, kas varētu un kam vajadzētu kļūt par vietas ieguvējiem latviešu literatūras lielo tēlu galerijā.

Diemžēl, pat reportāžas romānā latviešu rakstnieki vāji var sacensties ar cittautu autoriem šai nozarē, nemaz nerunājot par tādiem cit-tautu rakstniekiem, kas neapmierinās ar virspusīgu reportāžu. Tāpēc tā pati publika, kuŗas priekšā rakstnieks zemojies, drīz sāk gaŗlaikoties un vēlas ko citu. Sekas — tulkoto romānu skaita vairošanās.

III

Vēl lielākā skepsē jābūt par atsevišķu rakstnieku cenšanos iekļūt starptautiskā forumā ar iztāpšanu ne jau cittautu izlases, bet lektīras cienītāju priekšā. Notiek tas divējādi. Vispirms dažs radis iespējas publicēt savus sacerējumus kādā citā valodā, apzinīgi piemērojoties zināmu aprindu gaumei. Lai nezcik skaļa reklāma pavadītu šos centienus, mūsu literātūrai ar to pakalpots maz, varbūt apmierinātas tikai personiskās ambīcijas. Un otrs veids: rakstnieki publicē savus darbus latviski, bet ar skaistām cerībām, ka raibā, pusinternacionālā sižeta dēļ tos tulkos citā valodā. Nav tomēr ticams, ka ar „bestselleriem” latviešu rakstnieki cienīgi varētu iekļūt citu tautu lasītāju aprindās, ja viņu darbi līdz šim nav bijuši nekas cits, kā novēlojies angļu vai amerikāņu autoru epigonisms. Jāatgādina vecā patiesība, ka nav patie-

šām svarīgi, kāds ir romāna sižets — nacionāls vai internacionāls, bet svarīgi gan, lai darbs savā izveidē būtiski piederētu nacionālai literatūrai.

Protams, mūsu pašsaprotamās ambīcijas iekļūt „pasaulē” visvieglāk būtu apmierināmas ar piemērotiem romāniem, ja vien tādi būtu. Bet tad vajadzīga drosme samīt uzmācīgo aktualitāšu dražas, vajadzīgs nopietns darbs, lai varētu urbties vielas vertikālajā virzienā. Emigrācijas apstākļi to kavē. Ko varam prasīt no rakstnieka, kas vienaldzīgā darba vietā spiests sviedriem vaigā cīnīties par maizes kumosu un pie tam mocīties ar bezjēdzības spoku un neziņu par nākotni? Viņš būtu sasniedzis daudz, ja internacionālo ambīciju vietā spētu piepildīt šaurākās nacionālās ambīcijas. Arī tas nebūs viegli.

Un beidzot drāma. Tā sāka panīkt pati pirmā, lielu tiesu ne rakstnieku, bet trimdas teātra un publikas dēļ. Neviens nespēs atņemt, piemēram, Mērbekas teātra slavu, bet nav aizmirstams arī fakts, ka šis teātris savos ziedu laikos bija nepiedodami vienaldzīgs pret latviešu drāmu. Pašlaik latviešu drāmatīķis atrodas visnožēlojamākā stāvokļa priekšā. Nav nopietnā nozīmē vairs latviešu teātra, notiek tikai teātra izrādes, un laimīgas tās latviešu kolonijas, kas teātra izrādēs redz arī pārpalikušos profesionālos aktieņus. Viens vienīgs Mārtiņš Zīverts stimulē latviešu drāmatisko literatūru — gan pats saviem darbiem, gan morāli atbalstīdams dažus citus autorus.

Bet arī Zīverts pa visiem trimdas gadiem tikai dažos gadījumos bijis liela stila drāmas autors. Parasti par vitāli svarīgāko viņš atzinis kalpot spiedīgajām vajadzībām un nenovēršamām izrāžu sagatavošanas un inscenējuma iespēju prasībām. Toties var viņu apbrīnot tāpēc, ka pat tad viņš nerāpo. Viņš izmanto spiedīgās vajadzības un nenovēršamos apstākļus jauniem drāmas tehnikas eksperimentiem. Var būt dažādās domās par Zīverta lugām, kas rakstītas, piemērojoties trimdas izrāžu prasībām. To absolūtā nozīmē katrā ziņā mazāka nekā to vajadzība trimdas repertuārā. Bet neviens cits rakstnieks nevienā citā literatūras nozarē nav vēlējies vai spējis līdzīgi Mārtiņam Zīvertam apstākļu pavēli izmantot mākslas uzdevumu risināšanai.

Nav šim rakstam gaidāmas draudzīgas atbalsis, un visvairāk nemierā varbūt būs tieši paši rakstnieki, jo nebūtu jābrīnās, ja rastos iespaids, ka te rakstīta aukla kapa zvanam. Gluži tā tas nav domāts. Vēlreiz jāatkārto, ka emigrācijas laikā radušies arī labi darbi. Tāpat nav noliegts, ka tikai emigrācijā iespējams vēl ko darīt, lai latviešu literatūras pastāvēšana neklūtu par šķitumu. Bet, domājot par tālākajām izredzēm, pārliecīgam optimismam nav droša seguma. Tāds segums pavisam nerodas ar aizvainotu rakstnieku atmaksu recenzentiem un kritiķiem. Man liekas, uz priekšdienām vairāk jātic atsevišķu

rakstnieku spītīgam sīkstumam, ne visās nozarēs izveidotai, spīrgtai latviešu literātūrai. Galu galā nākotnes izredzes ietveramas formulā, ko iegūstam, mazliet pārveidojot Mārtiņa Zīverta vārdus sakarā ar teātri: Latviešu literātūrai dzimtenē nav gaisa, bet svešumā tai nav zemes.

Bez gaisa neviena dzīvības forma nevar eksistēt, bet Zviedrijā mēs bieži redzam kokus, kas aug uz akmens. Tāpat arī mūsu trimdas literātūrai, ja tā gribēs savu eksistenci turpināt, vajadzēs augt uz akmens. Piemetināsim: Akmens ar katru gadu kļūst tvirtāks, vēji ap literātūras lapotni skarbāki. Ir labi cerēt, ka spītēt varēs ilgāk, nekā loģiski būtu iedomājams. Bet vēl labāk būtu domāt, ka vajadzētu ko darīt, lai galvenie latviešu rakstnieki saņemtu morālu un materiālu atbalstu, lai augtu jauna maiņa. Palīdzības veidi varētu noskaidroties, ja mums rastos apzinīga emigrācijas laika kultūras politika ar enerģiskiem un lietpratīgiem vadītājiem. Pagaidām tādas nav.

Ja tomēr būtu tā, ka laiks un apstākļi ir varenāki nekā emigrācijā padzītās latviešu literātūras vitālītāte un pat mākslīgi pagarinātais mūžs, tad savu laiku tā mūsu nacionālajā sardzē būs stāvējusi, un kādreiz atbrīvotās latviešu tautas literātūrvēsturnieks nevarēs ignorēt to, ko ap 20. gadsimta vidu devis svešumā dzīvojošais latviešu rakstnieks.

Bet pēc tam? — Latviešu literātūras mūžs emigrācijā pēc manas pārliecības ir laicīgs, bet ar to vēl nav noteiktas mūža robežas latviešu literātūras ģenijam vispār. Dzimtenē vēl ir un būs latvieši. Iemesls ticēt, ka tur joprojām darbojas arī radošā gara partizāni. Viņi kaut ko rada, bet, protams, savus darbus npublicē, jo tad viņus nožņaugtu. Reiz šie radošā gara partizāni var sagaidīt brīdi, kad bez bailēm atstājama slēptuve. Un vai tad arī literātūrā dzimtenē palikušie latvieši nav tie, kas visdrošāk saucami par nākotnes garantiem?

1954 .g.

Latviešu literātūra emigrācijā

1. VAI „EMIGRANTU LITERĀTŪRA”?

Ap 1930. g. Latviešu konversācijas vārdnīcas 4. sējumā pie šķirkļa „Emigrantu literātūra” iesprukuši arī šādi teikumi: „Polītiskā ziņā emigrantu literātūra ir reakcionāra, tā izpauž aristokrātu naidu pret vecās kārtības gāzējiem un visu, kas notiek pamestajā tēvijā. Literātūrvēsturiski tur redzama novēršanās romantismā, reālās dzīves noliegšanā, svešzemes dabas jūsmojumos un eksotiskās mīlas cildinājumos”. — Šos teikumus priekš trim gadiem bija citējis Ādolfs Talcis Rīgā, lai plašākā pamfletā vērstos pret mūsu rakstniekiem un nacionālo literātūru emigrācijā. Ar aplombu Talcis meta mums acīs, ka tas, ko svešumā dzīvojošais LKV redaktors A. Švābe formulējis jau buržuāziskās Latvijas laikā, pilnīgi atbilstot pašreizējās latviešu emigrantu literātūras raksturam. Vajagot tikai „aristokrātu” vietā ielikt „lielsaimniekus un bagātniekus”, bet „eksotiskās mīlas” vietā „pornografiju un perverso mīlu”. Talča aplombs saplaktu, ja viņš gribētu un drīkstētu atklāt, kas šos teikumus rakstījis — LKV redaktors Švābe vai kāds no viņa līdzstrādniekiem. Uzšķīruši LKV 4. sējuma autoru sarakstu, sastopam labu paziņu: Tas ir Andrejs Upītis, latviešu emigrantu un nacionālās literātūras nīdējs, kas devis šos teikumus, plaģiēdams Brandesa domas un piejaukdams tām klāt savu žulti, varbūt kādā aizredzē jau toreiz zinādamas teikumu noderību nākotnei. Tālāk atklājas, ka Švābe gan iespiedis Upīša teikumus, bet tūlīņ arī tos pārvērtis rikošetā, no savas puses pierakstīdams papildinājumu, ka viss teiktais attiecoties arī uz Padomju Krievijā palikušiem latviešu rakstniekiem. Šo rikošetu Talcis, protams, noklusējis.

Veltīgas ir pūles attiecināt uz mums priekš vairāk nekā 30 gadiem rakstītus un LKV lasāmus teikumus. Starp latviešu rakstniekiem emigrācijā nav neviena politiska vai literāra reakcionāra, neviena aristokrata, lielsaimnieka vai bagātnieka. Mūsu literātūrā te, svešumā, nebūt nav pieņēmis romantisms, bet drīzāk gan skaudra īstenības atzišana, kas izpaužas dažādos izteiksmes veidos un pasaules skatījumos. Nekādas spilgtākas jūsmošanas par svešo zemju dabu latviešu emigrācijas laikā literātūrā neatradisim, un mūs te uz to nespiež. Atteikties no „lokālisma”, pievērsties „Lielās Dzimtenes” dabai, tāda

pavēle gan radusies tagadējā Rīgā. Un, ja emigrācijas laikā latviešu rakstnieku darbos radusies lielāka vaļība „eksotiskās mīlas” jeb seksuālo attieksmju tēlojumos, tad, salīdzinot ar brīvību citu rietumtautu literātūrā, mēs joprojām esam kautrīgi mazuļi, tomēr arī atzīstam, ka sociālistiskā realisma liekulīgā morāle ir smieklīga un sagādā traucējumus radošam garam.

Jēdzienu „emigrantu literātūra” priekš 90 gadiem ieviesa Georgs Brandess. Viņam tas bija vajadzīgs, lai raksturotu kādu zīmīgu zaru, kas noliecies nost no Francijā palikušās franču nacionālās literātūras. Mūsu gadījumā šo jēdzienu tādā pašā nozīmē nevar lietāt. Latviešu literātūra emigrācijā taču nav nekāds sāņus aizaudzis zars no nacionālās literātūras dzimtenē, jo — tāda tur nemaz vairs nepastāv. Atskaitot vārgus mēģinājumus vai atsevišķus uzzībsnījumus, kas vienmēr tiek ātri nomākti un apdzēsti, tāpat dažus pielāvumus vienam otram režīma favorā esošam autoram, tur drīkst pastāvēt tikai sovjetizētās krievu literātūras piedēklis latviešu valodā. Ja tas tā, tad mūsu literātūra, kas rodas Rietumos, nav atliecies zars, bet patstāvīgi augošs koks ar savu lapotni. Tā nav tikai emigrantu literātūra, bet visa latviešu nacionālā literātūra, kas tagad var pastāvēt vienīgi emigrācijā. Tādā kārtā uz mūsu pleciem gulstas ļoti smaga atbildības nasta un rodas vajadzība nemitīgi pārbaudīt, vai esam nastu spējuši nest. Ja esam, vai ilgi to vēl spēsim? Andrejs Upītis 1960. gada sākumā par latviešu literātūru emigrācijā rakstīja, ka tās esot tikai „žūstošas paliekas”, kas vēl kādu laiku veģetēšot līdz ar aizbēgušās buržuāzijas trūdošajām pabīrām. Talcis mūsu emigrācijas laika literātūrā savu kārt pamanījis tikai „veļus, dženitorus un sorrijus”, kam „neglābjami” jāiet bojā. Atbildi uz šiem lāstiem vispirms dod skaitļi: No 1945. gada otras puses līdz 1962. gada sākumam mums te iznākuši kādi 90 jauni dzejoļu krājumi un kādas 300 grāmatas ar jauniem romāniem, novelēm, stāstiem, tēlojumiem; bez tam radušās vismaz kādas 50 jaunas lugas, no kužām iespiesta gan tikai daļa. Īsti daudz literātūras glabā periodikas slejas. Kur tad vēl esejas, izdevumi, kas attiecas uz literātūras vēsturi, kritiku un teoriju, virkne ievērojamu tulkojumu. Tas viss 17 gados — un kādos gados, kādā sūrā cīņā par cilvēka tiesībām un eksistences minimu!

Bet vai 17 gadu laikā būtu iegūti 90 vērtīgi dzejoļu krājumi, 300 labas prozas grāmatas un 50 ievērojamas lugas? Ja sacītu, ka no visas ražas tikai trešā daļa ir zelta graudi, arī tad iespējams pārspilējums. Vieglo graudu un gaisīgo pelavu, diemžēl, sakrāties daudz, un, laižot skatu pāri emigrācijas laika izdevumu bibliografijai, rodas arī dziļa nožēla. Bet pelavas un tukši nieki bijuši vienmēr, visās literātūrās. Tagad tie tikai vairāk lien acīs. Arī tad, ja atsijājam nost visus vieglos

graudus, kokaļus un pelavas, paliks pāri solidu vērtību krājums, kāds patētiskā varonībā radies lielums, kas liks atzīt, ka laba jau patiesi nemaz daudz nevajag. Būsim lepni, būsim apmierināti! Ja pārdomās iezogas nemiers, par ko nāksies runāt vēlāk, tad tas attiecas tikai uz atsevišķām nozarēm un dažiem simptomiem.

Kad 1957. g. iznāca jaunā dzejnieka Gunāra Saliņa pirmais dzejoļu krājums Miglas krogs, Gunārs Irbe Stokholmā to salīdzināja ar sudraba lodi, kas, iešauta dzimtenē, viena pati spētu satriekt visu turienes dzeju. Tādu piemēru būtu daudz, bet literātūra, ko producē dzimtenē, un literātūra, kas brīvi rodas emigrācijā, ir nesalīdzināmi lielumi. Ja stāvokļa raksturošanai vajadzīgs kāds salīdzinājums, tad labāk atcerēties, līdz kādam literārās kultūras līmenim bijām tikuši pirms dzimtenes atstāšanas. Liekot lietā salīdzinājumu ar šo agrāko līmeni, varētu sacīt, ka dzejā esam gājuši vēl tālāk, prozas nozarēs kaut cik noturējušies, bet drāmā vērojams panikums.

2. DZEJA ATTISTĀS TĀLĀK

Dzejā uz priekšu gājuši vispirms ja ne vecās, tad vidējās paaudzes pārstāvji. Domāsīm kaut vai par Strēlerti, nelaiki Lazdu, Andreju Eglīti. Viņi visi cēlušies vēl augstāk, tiekušies vēl tālāk, viņu dzeja ieguvusi jaunu tvirtumu, noteiktāk tembrētu skaņu. Atsācīdamies no tišas koķetēšanas ar modernismu, viņi tomēr visnotaļ kļuvuši moderni dzejnieki, kas latviešu dzejas klasiskajām tradīcijām devuši jaunu spodrumu un tādā veidā garantējuši dzejas stabilo vērtību pieaugumu.

Bet vissvarīgākais tas, ka emigrācijā jau izaugusi vai pat nobriedusi arī pavisam jauna dzejnieku paaudze ar izciliem talantiem un jaunas izteiksmes meklētājiem. Dažs no viņiem, piemēram, Velta Sņikere, rakstījis un publicējis jau dzimtenē, tomēr savu vārdu ieguvis tikai emigrācijā. Cits atkal, piemēram, Olafs Stumbrs, ne vien ģimnazijas vai universitātes, bet pat tautskolas izglītību varējis pabeigt tikai kādā bēgļu nometnes skolā. Jaunie dzejnieki radušies un rodas malu malās, gandrīz vai visās galvenajās zemēs, kur dzīvo latvieši: Zviedrijā Dzintars Sodums un Andrejs Irbe, Dānijā — Ojārs Jēgens, Anglijā — Velta Sņikere, Vācijā Zeltīte Avotiņa un Sulamīte Tepfere, Amerikā — Olafs Stumbrs, Gunars Saliņš, Linards Tauns, Jānis Krēsliņš, Valdis Krāslavietis, Dz. Freimanis un virkne citu, tālajā Austrālijā — piecīši, kas pagājušā gadā izdeva krājumu Kvintets. Jauni dzejnieki radušies arī Latgales novadniekiem, piemēram Alberts Spōģis.

Bet arī mūsu jaunie dzejnieki kādreiz kļūs veci. Uzmācas smags jautājums, kas būs pēc tam? Līdz šim es nezinu neviena jaunā dzej-

nieka, kas vismaz pamatizglītību nebūtu ieguvis latviešu skolā. Mūžam pieminami nopelni te Vācijas bēgļu nometņu laika nacionālajām tautskolām un ģimnazijām. Vai un kad sagaidīsim kādu jaunu, talantīgu dzejnieku, kas jau no ābece sācis mācīties vācu, zviedru, angļu, amerikāņu, austrāliešu u.t.t. skolās? Man bail uz šo jautājumu atbildēt. Bet jautājums paturams prātā, apspriežot latviskās izglītības problēmas emigrācijā. Cita starpā — kad parādīsies pirmais tiešām talantīgais latviešu dzejnieks, kas teiks, ka viņš beidzis Minsteres latviešu ģimnaziju?

Kaut dažkārt lauždamies sen atvērtās durvīs, liela daļa no izcilākajiem jaunajiem dzejniekiem ir tradīciju noliedzēji un meklē vai domā meklējam jaunus ceļus, tālākus apvāršņus. To darīdami, viņi — pieminēsim ar gandarījumu — gan vēl ieskatās latviešu dainās, bet citādi mēdz iet garām latviešu dzejas skolai, lai tās vietā izraudzītos paraugus citu tautu, sevišķi anglosakšu dzejā, reizēm modernajā, reizēm arī jau krietni vecā. Vai nu meklējumi svešās sētās īsti vai tikai iedomāti, nav noliedzams, ka aina mūsu jauno dzejnieku poēzijā pamazām sākusi atšķirties no tās, ko radījusi vecā un vidējā paaudze. Lietājot kaut cik gudrākus vārdus, sakāms, ka emigrācijas laika jaunajā dzejā sākušies tālāk pārvērsta iemaizinisma un sirreālisma uzplūdi, kur stilā dzirdami arī neizvēlīgi uzņemti žargona vārdi un slenga frazes, kā arī visādi izaicinājumi, tā sakot, godīgu pilsoņu kautrībai, bet ritmā — tieksme uz visu zināmo versifikācijas veidu atmešanu, tuvojoties atonālismam, dažkārt chaotiskai aritmijai. Gluži vienveidīga šī jaunā dzeja tomēr nav. Ir tur arī pavisam mierīgi tradicionālisti, ir, piemēram, A. P. Mierkalns, kuŗa dzejoļos blakus mīklām un sagudrojumiem gadās tik bērnišķīga naivitāte, kāda reti bijusi sastopama pat viņa vectēva laikā. Kā pati spilgtākā parādība šīs tālāk pārvērtais iemaizinisms un sirreālisms ar radikālismu stilā un panta veidojumā tomēr izceļams. Tikai lūdzu ievērot, ka esmu atkārtoti lietājis vārdus par tālāk pārvērzišanu, nevis par kaut ko tādu, kas mūsu dzejā būtu bijis pilnīgs jaunums.

Atmetot gudrus vārdus, iejūtoties vienkārša lasītāja stāvoklī, sakāms tā: Ja vēl priekš gadiem 15 varēja dažs dzejnieks patikt un dažs nepatikt, tad pašreiz vietā valsirdīga atzišanās: Šo dzeju es saprotu, un tā mani savīļo, bet, lūk, to dzeju vairs nesaprotu, tāpēc nespēju aistētiski pārdzīvot. Tas nozīmē, ka jaunā dzeja savā radikālākajā daļā laužas ārā no skaidrās loģikas, satriec to drumslās, cenšas stimulēt pārdzīvojumu citiem līdzekļiem.

„Nesaprotamās dzejas” novērtējumā vajadzētu izvairīties kā no nīcīgas noliegšanas, tā arī no valšķīgas cildināšanas un snobiskas izlikšanās, ka saprotam pat to, kur nekā nav ko saprast. Ja kas nav

saprotams, tad jāmēģina, vai tomēr nevar saprast. Vajag iejusties jaunajā dzejā, padomāt, kādi tās cēloņi un nolūki. Daudzreiz tad nāksies atzīt, ka mūsu jaunie dzejnieki vēlas vienīgi vispiemērotāko veidu, kā dzejā reaģēt uz viņiem lemto laiku un kā atdot poētiskajai atklāsmei tās ārkārtīgi sarežģītās izjūtas un pārdzīvojumus, kas piemīt mūsdienu cilvēkam, kuŗš atrauts no dzimtenes, dzīvo un elpo brīvās, bet neapšaubāmi apjukušās Rietumu pasaules gaisu, pie tam lielāko tiesu lielpilsētas bābeliskajā vidē. „Mēs esam dzimuši šim laikam, šis laiks mums grūti jāiznes”, tā ir teicis radikālists Dzintars Sodums. Ja būsīm centušies iejusties, saprast pirmajā brīdī nesaprotamo, tad, domāju, pēkšņi atklāsies, ka jaunā dzeja tomēr ir spēcīga aistētiskā un pat ētiskā pārdzīvojuma ierosinātāja, ka jaunie dzejnieki ne vien meklējuši, bet bieži vien atraduši, kā padarīt bagātākas mūsu dzejas izteiksmes metodes un kā sekot jaunajiem meklējumiem Rietumu aistētikā. Tad vispār vienosimies, ka arī latviešu dzejā, kā Velta Sniķere teic, „nemītas minamais”, un mēs esam laimīgi, ka varam būt liecinieki sekmīgai minēšanai.

No otras puses, tāpat kā tas ir visā Rietumu mākslā, arī mūsu jaunie dzejnieki vienu otru reizi gājuši tik tālu, ka pat ar vislabāko, viscītīgāko vēlēšanos iejusties un saprast — nevaram vairs viņiem sekot, un mums atliek vienīgi rūgtas neziņas pilnais jautājums, kas īsti ir dzeja un kas nav. Bieži šie „meklētāji” aizmirsuši nesatricināmo patiesību, ko pagājušā pavasarī atgādināja angļu modernais komponists Bendžemins Britens, viesodamies Stokholmā. Pieskaņoties mūsdienu mūzikas problēmām, Britens radio intervijā toreiz teica, ka tehnika, lai tā būtu kāda būdama, ir tikai līdzeklis labas mūzikas komponēšanai, nevis pašmērķis; viņš neizmantojot nevienu līdzekli, kas ir tikai līdzeklis, bet nepalīdz rasties labai mūzikai. Diemžēl, mūsu jaunajā dzejā akrobatiska tehnika, dažkārt tirā niekošanās, lai tikai rakstītu citādi nekā agrāk, šad tad kļuvusi par pašmērķi, nevis mērķtiecīgu līdzekli. Citreiz tā nemaz nav kāda jauna akrobatiska tehnika, bet koķetēšana ar izlaidīgu amerikāņu bītnicismu, vairāk nekas.

Bet paliksim pie visa vērtīgā un svaigā, ko devusi emigrācijas laika dzeja, un jautāsim, kā varēja rasties šis spīrgtais zēlums, kuŗā daļās kā agrāk pazīstamie, tā gluži jauni dzejnieki. Mana atbilde būs paradokss: Tas noticis tādēļ, ka dzeju maz lasa, pēc tās maza vajadzība. Dzejnieki ir vientuļi, viņi pat gluži vai smok nost no atbalss trūkuma. Un nebūt jau tikai „nesaprotamie” vien. Tas pats vai vēl ļaunāk ar augstākās klases vidējās un vecās paaudzes dzejniekiem, kas labi saprotami. Tieši starp dzejniekiem nu jau vairāki, kas paši samaksājuši par savu krājumu iespīšanu. Vairāk nekā jebkad agrāk šobrīd liekas vietā Veidenbauma sauciens: „Sen beidzies mūzas laikmets svētš!” Tas

tā ir, un tieši tādēļ mūsu dzejniekiem nav nekā ko zaudēt. Viņi ir pilnīgi neatkarīgi viņiem nav jādomā par iztapšanu izdevējiem un publikai, jo — pat iztapšana nekā nelīdzētu. Pēc dzejas maza vajadība, lai tā būtu kāda būdama.

3. MAINĪGS LĪMENIS PROZĀ

Aina mainās, kļūst raibāka, vēšot skatu uz emigrācijas prozu. Vispirms te maz jaunu pienācēju, un starp tiem, kas nākuši klāt, nav neviena, kas būtu izvīrījies pirmajās rindās. Varbūt izņēmums ir Jānis Sarma, kas savu pirmo romānu Rūsa publicēja 70 gadu vecumā. Kuriozs, tomēr patīkams gadījums.

Spilgtākā parādība ir romānu rakstniecības sakuplošanās. Nezvai jel kad latviešiem bijis tik daudz romānu rakstītāju kā tagad, un produkcija tik milzīga. Ja saskaita tikai tos romānus, pie kuņģiem vērts jel brīdi pakavēties, arī tad dabūjam 110 grāmatas, kas radušās 17 gados. Bet būs vēl daži desmiti romānu, kur izniekots tikai laiks, papīrs un drukas krāsa. Lielā romānu produkcija, kas nomākusi citas prozas formas, bijusi par iemeslu dažu kritiķu uztraukumam un nicīgām piezīmēm. Piemēram, J. Bičolis teicis, ka šī forma esot salīdzināma ar desu, kur visu ko var sabāzt iekšā. Prozas īsāko formu glābšanai ir rīkotas stāstu un noveļu sacensības, kā arī piesprieda dažāda nepelnīta balva. Nekas nav līdzējis. Nelīdzēs arī. Romānu rakstniecības sakuplošanās ir dabiska parādība gandrīz visā pasaulē. Jau priekš kādiem 35 gadiem Rietumu literatūras teorētiķi atzina, ka romāns izvīrās kā mūsdienu literārās atklāsmes galvenā forma, ka tieši romānus visvairāk lasa. Piebilstams, arī okupētajā Latvijā notiek tas pats, bet zīmīgi, ka vairākos gados mums emigrācijā iespiests lielāks skaits jaunu romānu nekā Rīgā.

Romānu savairošanās pati par sevi nav nekas ļauns. Pārāk ilgi esam bijuši tikai smalki liriski un teicami novelisti, daudz mazākā mērā vērienīgi romānistī. Tāpat jau mūzikā pārāk ilgi bijām ar milzumu vērtīgām koŗa un solo dziesmām, bet nebijām iekustināmi uz simfonijām un plašiem instrumentāliem koncertiem, arī uz mesām, orātoriām nē. Tātad lai rodas romāni, lai aug skaits, bet — kādi romāni? Zināms skaits no tiem, kas publicēti trimdas 17 gados, turas apmēram tādā pašā līmenī, kādu mūsu romānu literatūra rādīja neatkarības pēdējos gados. Taču absolūtā vērtējumā tas jau toreiz nebija nekāds augstais. Ar saviem romāniem bijām diezgan tālu pat aiz kaimiņiem igauņiem, nerunājot nemaz par skandināviešiem un lielajām Rietumu tautām. Ar noturēšanos uz agrākā līmeņa tātad nevarām lepoties. Un, ja vispār kādā veidā neatkarības laiks pārspēts, tad ar romānu apmēriem, jo

— izdevēji prasa biezus manuskriptus. Izdevēju prasība saskaņota ar lasītāju vēlēšanos pirkt biezas grāmatas. Ne literārā kvalitāte, bet romāna biezums daudzkārt izšķir noietu, un šim apstāklim ir liktenīgas sekas.

Vairāk nekā visās citās literatūras nozarēs mūsu emigrācijas laika romānos vērojama autoru noslīdēšana līdz konjunktūras izmantošanai. Un ne jau ar lappušu skaitu vien. Romānu rakstīšana lielā mērā izvērtusies par labi ejošu preču ražošanu, ko veicina arī dažs apgāds, liekot lietā vairāk nekā apšaubāmus mistifikācijas paņēmienus. Ja romānu rakstīšana kļūst preču ražošana, tad der arī tīri vai „stachanovišķs” akorda darbs. Pat slaveniem cittautu romānu rakstniekiem šais laiks reti gadās, kad gadā top divi trīs romāni. Nezinu neviena latviešu autora, kas savās potencēs un tehniskajā veiksmē līdzinātos cittautu lielajiem, bet nu jau nosaucami vairāki no mūsējiem, kas gadā uzraksta divi trīs romānus. Par rūpīgāku izstrādājumu, par iedziļināšanos vielā, protams, tad nav laika domāt. Jāsteidzas, izdevējs gaida, autoram vajag honorāra. Ir gan kāds izdevējs, kas pat par romāniem nemaksā honorāru. Bet tad jo ļaunāk. Kas tādā gadījumā spiestu autoru steigties? Slava? Ar pavisam darbu iegūta slava, ja vispār iegūstama, pievil.

Gan dažādos paveidos variējama, bet allaž ļoti virspusīgais realisms joprojām ir valdošais emigrācijas laika romānos. Kur paliek citi pasaulē skatījuma un izteiksmes veidi? Kur jauni paņēmieni vielas pārmičīšanā un uzbūvē? Ja kāds lielās, viņš tādus lietā un esot mācījies no cittautu paraugiem, tad izrādās, ka tā ir tikai lielība. Gan priekš dažiem gadiem pamanījām kādu pavisam pirmreizīgi iecerētu romānu, bet mēs paši to pazudinājām. Tas bija Jaunajā Gaitā fragmentāri iespiestais Valža Zepa jeb Turbada romāns Kēves dēls Kurbads. Ja par to sodās svētulīgi morālisti vai vecromantisku fražu patrioti, tad tas mani nemaz neinteresē, jo par literatūru vispirms spriežams no literārā viedokļa. Ja iebilst, ka šai romānā jūtams feļetonisms, tad tam var pievienoties, bet tūlīt arī sakāms sekojošais: Tik savdabīgā veidā mūsu folkloras motīvi moderna romāna sacerēšanai latviešu literatūrā vēl nekad nav izmantoti. Šis Valža Zepa-Turbada romāns tiešām svaigi iecerēts, ja arī ne viscaur vēl līdzsvarotā izteiksmē uzrakstīts, jauna, spilgta parādība, ko Kurbada soģi nespēja saskatīt.

Arī ar romāniem mums būtu laiks tikt laukā no sastāvējušā līmeņa. Jāizbeidz preču ražošana sasteigtā tempā, jākļūst rūpīgākiem. Jāatsakās no pieķeršanās tikai realismam, visnotaļ atmetams virspusīgais, reportīvais realisms. Vairāk stilizācijas, vairāk citu plākšņu, kuņģis pacelt īstenību, vairāk fantazijas un fantastikas! Arī latviešu romānos berzot jāiekļauj dziļākas, nopietnākas domas, jāatbrīvojas no mums dažkārt mīliem, tomēr provinciāliem sižetiem, no visādām konjunktū-

ras fābulām un spekulatīvas tematikas uzplūdiem. Lai nezko kuŗš latvieŗu romānu rakstnieks sapņotu par iekļūšanu starp cittautu lektīras papildinātājiem, mūsu paŗu cilvķeks un mūsu paŗu tauta ar savām dienām un nedienām arvien vķl bķs galvenais vielas avots. Bet tad vajag to izmantot vķrienīgāk, tā, lai ne vien mums paŗiem, bet arī citiem liktos vķrts mūsu romānus lasīt. Tas bķtu visdabiskākais ceļš uz kāroto plaŗo pasauli, nevis daŗādas blaku taciņas un uzbāzīga iesprauķšanās.

Seviŗķi pķdķjos gados noveles un stāstus raksta maz, bet, ja metīsim skatu pāri visām novelēm un stāstiem, ko devis emigrācijas laiks, tad varēs atzīt, ka iespējama izlase ar izciliem darbiem. Tādas izlases galvenajā daļā bķtu jāmin, piemēram, Anŗlava Eglīŗa reālistiskā novele Uguns pilsēta un vēsturiskās fikcijas stāsts Čingishana gals, Švābes vēsturiskā novele Ceļā uz purgatoriju, Knuta Lesiņa fantastiskā novele Mūŗības vīns, Alfrēda Dziļuma gaŗais stāsts Vakars uz ezera, Ģirta Salnā Atvars. Jānoŗēlo, ka emigrācijas novelistikā panikuŗas tās tradīcijas, ko kādreiz tik spoŗā veidā izkopa Jānis Ezeriņŗ un Ēriks Ādamsons. Toties ar jauniem paņēmieniem nesen nācis Andrejs Irbe debijas grāmatā Mums nav svētvakaru, un katrs jaunums apsveicams.

Jo nabadzīgāks tēlojumu un miniatķru klāsts, bet ir te arī vairāķi ievērojami ieguvumi, kur — interesanti — galvenie nopelni vecās paaudzes rakstniekiem. Vai esam, piemēram, apjautuŗi, ka Jānis Jaunsudrabiņŗ ar Zaļo grāmatu pārspķjis Balto? Vai esam ievērojuŗi, kāda interesanta forma radusies Pēterŗa Ērmaņa „sapņos”? Vai Anŗlava Eglīŗa īsajos tēlojumos neparādās vķl smalkāks mākslinieķs nekā viņa gaŗajos romānos?

4. DRĀMAS PANIKUMS

Ja pa visu emigrācijas laiku mums raduŗas kādas 50 jaunas lugas, no kuŗām Mārtiņŗ Zīverts viens pats devis ap 20, tad ļai nozarē skaitļiem pavisam maza nozīme, jo pāri palīķs secinājums, ka drāmā esam kļuvuŗi nabagī, te vķrojams panikums. Iedomāsimies, ka mums te bķtu savs Nacionālais un savs Dailes teātris kaut vai 1939. gada līmenī. Cik tad no šīm 50 lugām tie uzņemtu savā repertuārā? Aplicinot vislielāķo apbrīnu Mārtiņam Zīvertam par viņa neatlaidību un izdomā bagātājiem drāmatiskās formas eksperimentiem, par viņa sekmīgo cenŗanos risināt aktuālas problēmas un radīt reljefi zīmētus raksturus, nevarēs neatzīt, ka ievērojama daļa šī rakstnieķa produkcijā ir tāda, kas adresējama kameransamblim kādā kamerteātrī, ne lielajām skatuvēm.

Panīkums drāmā nebūt nav radies tikai tāpēc, ka mums te maz lugu rakstnieku, no neatkarības laika galvenajiem tikai Mārtiņš Zīverts un Anšlavs Eglītis, un ka no jaunās paaudzes literātiem drāmai īsteni pievērsies viens vienīgs Jānis Viesiens. Panīkums nav aizbildināms arī ar to, ka nu jau vairākus gadus kaut cik stabili teātra ansamblī ar nopietnākiem skatuves mākslas mērķiem pastāv vairs tikai Savienoto Valstu, Kanadas un Austrālijas latviešu kolonijās. Gribētos pasvītrot, īstais iemesls ir tas, ka mums jāmaksā savu grēku parādi un mēs joprojām kritām jaunos parādos, jaunos grēkos.

Vispirms tieši lugās, pareizāk sakot — lugu izrādēs, mēs esam bijuši gluži slimīgi jutīgi. Cik nav dzejoļu, romānu, stāstu, eseju, autobiografisku sacerējumu, kur, kā mēdz teikt, šaustīta vai nu trimdas sabiedrība vai latvieši vispār! Atgādināšu tikai Krāslavieša dzejoļu krājumu *Ar laika degli*, V. Kārklīņa romānu *Vakara zvaigzne*, Mauriņas autobiografisko romānu *Uzdrikslēties ir skaisti*. Bet nedod Dievs, ja to pašu atļaujas drāmas autors! Nemaz jau nevajag rīkoties ar tik asu šautru kā Krāslavietim, Kārklīņam vai Mauriņai, lai notiktu tāpat, kā notika ar Anšlava Eglīša komēdiju *Labāki cilvēki*, ko emigrācijas sākuma gados Dienvidvācijas latviešu apgabala komiteja aizliedza izrādīt. Ja zināmām aprindām Stokholmā būtu tāda pati eksekutīva vara, kāda kādreiz bija latviešu komitejām Vācijā, tad droši ticams, ka aizliegta izrādīt Zīverta lugu *Kā zaglis naktī*. Un kālab? Tālab, ka Anšlavs Eglītis un Mārtiņš Zīverts vēlēties, lai mēs visi būtu labāki latvieši, turpretim viņu jutīgie soģi aizstāv viedokli, ka esam taču tik labi, cik vien cilvēkam iespējams labam būt. Konflikts starp lugu autoriem un publiku savā ziņā dabisks. Visās zemēs un visos laikos tieši lugu autori visbiežāk piedzīvojuši boikotu vai pat izsvilpšanu. Dzeju, romānu, noveli, stāstu lasa vienatnē, lugu skatās pulkā, kur iedarbojas kaprisā masu psiholoģija. Varētu varbūt ieteikt, lai lugu rakstnieki to patur prātā un izvairās no pārāk tiešas vētras sakulšanas. Bet jo vairāk derēs ieteikums publikai un „kritiķiem” pieņemties demokrātijas tikumus un atzīt, ka arī latvieši var būt cilvēki ar nesimpatiskām īpašībām.

Mūsu galvenie grēku parādi krājušies neprātīgās repertuāra politikas dēļ, ko pielaiduši un arvien vēl pielaiž teātra ansamblī. Kādreiz Vācijā bija latviešu teātri Mērbekā (vēlāk Blombergā) un Eslingenā — slaveni teātri ar spožu nodaļu visā mūsu teātra vēsturē, jo spēja sniegt profesionālu sagatavotus inscenējumus, kas pacēlās pat augstākā līmenī nekā spožākie iestudējumi neatkarības laika Rīgas teātros. Bet ko tad darīja šie teātri, lai veicinātu mūsu drāmatiskās literatūras jaunradi? Savos slavas augstumos — gandrīz nekā! Sevišķi jau Mērbekas teātris, pārākais no abiem. Cita starpā to derētu atcerēties,

piemēram, Mērbekas teātra bijušajam režisoram Jānim Zariņam, kas izvēlējās repatriāciju arī aiz sarūgtinājuma par kultūras politikas aplamībām trimdā. Vai viņš nebija viens no aplamību autoriem? Atcerēsimies, kā tad toreiz īsti bija? Ja nometņu un apgabalu komitejas UNRRA's ierēdņus, augstus un zemus, bagātīgi apkāva ar tautisku šķīvju veltēm, tad mūsu galvenie teātri Vācijā tāpat vēlējās saskaņoties ar latviešu muguras likumu. Par godu UNRRA's ierēdņu armijai un angļu vai amerikāņu militāristiem tika rādīts Šekspirs, Sillers, Moljērs, Prīstlijs, Molnārs. Tikai vēlāk Mērbeka un Eslingena izšķīrās arī par Anšlava Eglīša jauno lugu iestudēšanu. Ka trimdā atrodas Mārtiņš Zīverts un ka viņš joprojām raksta jaunas lugas, tas iesāvēs prātā tikai tad, kad latviešu bēgļu masas Vācijā līdz ar saviem teātriem atradās ja ne pašās ceļa jūtīs, tad to priekšvakarā. Atceros, Zīverts bija aizsūtījies Mērbekas teātrim drāmu *Kāds, kuŗa nav*. Tā tur tika novērtēta par nederīgu, manuskriptu pārdresēja uz Lībekas latviešu teātri. Pēc lielās izklišanas mūsu teātri sāka atjaunoties Austrālijā, Amerikā, Kanadā, Anglijā. Šekspiru vai Silleru nu vienkārši vairs nebija iespējams spēlēt, toties globālā apjomā, šoreiz pat okupēto Rīgu ieskaitot, sākās jocīga bungu ribināšana. Bija tāda sagadīšanās, ka no Rīgas līdz Sidnejai mūsu teātra publikas priekšā maršēja vecā Ādolfa Alunāna Seši mazi bundzinieki. Protams, nekad un nekur nav aizmirsts Blaumanis, bet visvairāk jau nevis ar Uguni, Indrāniem vai Pazudušo dēlu, bet ar Trīnes grēkiem, Saldeno pudeli, Zelta kupri. Protams, labi vēl, ka tā. Kādas gan citas vecas grabažas nav vilktas laukā no mūsu drāmatiskās literatūras archīva! Un kas gan nenotiek vēl joprojām! Vai tad Ņujorkas latviešu teātrim tiešām bija tāda vajadzība pēc zviedru dziesmu spēles Vermlandieši? Vai kādam Kanadas teātrim tiešām nebija nekā asprātīgāka, kā izšķirties par Silvijas Ābeles „romāna” Daugavā iet ledus drāmatizējumu? Vai ar šādu repertuāra politiku veicināma latviešu drāma? Taču nē un nē. Gaišākas zīmes, visvairāk Osvalda Ūršteina nopelnu labad, manāmas Amerikas latviešu ceļojošā teātra pēdējo gadu darbībā, jo tur jau nevien uzņem, bet pat pasūtina jaunas lugas gan Mārtiņam Zīvertam, gan Anšlavam Eglītīm, gan dažiem citiem. Tāpat atzinīgi minami Austrālijas latviešu teātrāļi, kam gandrīz vai par tradīciju kļuvusi Zīverta jauno lugu iestudēšana. Un mūsējie Austrālijā mīļuprāt vēlējušies redzēt viesos autoru pašu. Liekas, Amerikas un Kanadas latviešiem tas varētu būt ieteicams piemērs.

Ar drāmas panikumu nav cietusi tikai latviešu literatūra vien. Vienmēr paturama prātā teātra izrāžu sabiedriskā un nacionālā nozīme. Jānis Jaunsudrabiņš mērbekiešu viesu grāmatā priekš gadiem piecpadsmit ierakstīja, ka „teātri mēs arvien labāk sapratīsimies nekā baz-

nīcā". Tā nav baznīcas noniecināšana, bet sabiedriskā fakta konstatēšana. Katrs mūsu trimdas teātris nopietnākā nozīmē, tāpat katrs teātra mīlotāju pulciņš, kas sagatavo izrādes un izrādītes, tagad aicināts apzināties, ka vispirms tai jābūt latviešu lūgai, kas uzņemama repertuārā, jo tikai tādā kārtā būs ne vien veicināta mūsu drāmatiskās literatūras atzēšana, bet arī veikta trimdas teātra izrāžu nacionālsabiedriskā misija, kas patiešām ir liela un neaizstājama.

5. KRITIKA, VĒSTURE, TEORIJA

Paliek vēl kāda palīg- vai pavadnozare, par ko arī gribētos te ko teikt. Tā ir plaša nozare, kas aptver literatūras kritiku, literatūras vēsturi un teoriju.

Mūsu literatūras kritika pašreiz faktiski pastāv vēl tikai recenziju formā, jo, diemžēl, nav izdevuma (žurnāla), kur iespīest nopietnākus pārspriedumus par grāmatām un autoriem. Trimdas pirmajā pusē recenzijas manuprāt turējās ciešamā līmenī un ciešami veica savus uzdevumus. Pēdējos gados stāvoklis kļuvis daudz ļaunāks, jo recenzenti zaudējuši domu brīvību. Tam daži zīmīgi iemesli. Vispirms, mūsu autori kļuvuši daudz jutīgāki, nekā bija dzimtenē, un labs skaits tādu, par ko mēdz teikt, ka tiem „sakāpis galvā”. Ja recenzents ar savām skeptiskākām domām aizkaļ tik ļoti jutīgus raksturus un sagādā traucējumus lielajai pašapziņai, var rasties un bieži rodas konflikti ar asām polemikām. Un nemaz jau nevajag nekādu skeptisku domu. Pietiek ar to, ka uzslava nav teikta tādos superlatīvos, kādus gaidījis jaunās grāmatas autors. Lai nodrošinātu kārotos glaimus, autori nereti mēdz kārtot lietas savā starpā — raksta viens par otru, protams, ļoti atzinīgi. Citreiz tiek jau laikus gādāts, lai recenziju rakstītu draudzīgs cilvēks, kas uzslavas nežēlos. Tas nu tā, bet tīrais noziegums, ja personisku attieksmju nosacītu glaimošanu pārnes pat uz cittautu leksikoniem, kas uzņem šķirkļus par latviešu literatūru. Bez jebkādas atbildības sajūtas tad var, piemēram, par Porukam un Rainim blakus liekamu ģeniju izsludināt rakstītāju, ko mēs paši nemaz nopietni neņemam.

Apjukumu sagādājusi mūsu reklāmas amerikānizēšanās. Savos sludinājumos apgādi mēdz ne vien informēt par jaunās grāmatas saturu, bet dot arī izdevuma novērtējumu, kas, protams, saskaņots ar komerciālām interesēm. Ja apgāda rīcībā savs laikraksts vai žurnāls, tad jo ļaunāk. Dabiski, šai laikrakstā vai žurnālā drīkstēs parādīties tikai tādas recenzijas, kas apmēram atbilst sludinājumos paustajam novērtējumam. Kā par brīnumu netrūkst recenzentu, itin prātīgu literatūras sapratēju, kas spēj iztapt apgādu prasībām. Tā rodas chaoss vērtību

mērauklās, rodas smagi pārkāpumi pret latviešu literātūru, bez tam tiek samaitāta lasītāju literārā gaume.

Nevar noklusēt, starp pašiem kritiķiem un recenzentiem ir tādi, kas izmanto kritikas vai recenzijas formu, lai nodotos ne jau jaunā darba iztirzājumam un objektīvam vērtējumam, bet gan vairāk savas oriģinālītātes, savu īpato uzskatu demonstrēšanai un vienkārši tam, lai rastos no visiem citiem atšķirīgs spriedums un veids, kādā tas pateikts. Šie sevi iemīļējušies oriģinālītātes gūstekņi var nodarīt smagas pārestības rakstniekiem un rakstniecībai.

Mūsu periodisko izdevumu redakcijas recenziju rakstīšanu maz organizē. Ir arī tādi izdevumi, kur šai virzienā itin nekas netiek darīts. Pie tam radies te tāds kā burvju loks: Redakcijas aizbildinās, ka nevar rūpēties par recenzijām, jo apgādi nepiesūtot recenzijas eksemplārus; savukārt apgādi želojas, ka neesot vērts recenzijas eksemplārus sūtīt, jo tie netiekot izmantoti. Manuprāt vaina abās pusēs, bet vairāk gan apgādu rīcībā. Nekad nav bijis iespējams recenzēt itin visus izdevumus, bet tas nav iemesls atnest tikumu, ka periodiskiem izdevumiem, kas vispār iespējž recenzijas, tie piesūtāmi. Vienalga kādā veidā, bet brīveksemplāru nāktos saņemt visiem mūsu galvenajiem kritiķiem un bibliografiem. Tagad taču bieži gadās, ka recenzents pats pircis recenzējamo grāmatu. Bet mūsu recenzenti pavisam nav starp bagātākajiem trimdiniekiem.

Ko teikt par literātūras vēsturi un literātūras teoriju? Teoriju varētu atstāt malā, jo tas jau ir luks, ko nav kur likt. Pie tam ne mums, latviešu trimdiniekiem, vien. Anšlavs Eglītis, pazīdams Amerikas apstākļus, saņēmis manus Raiņa ritmus, bija izbrīnījies ne jau pa jokam — kā tas varot būt, ka mēs vēl interesējoties par dzejas teoriju? Un atkal: Kur tad lai iespējž kādu nopietnāku, kaut cik garāku teorētisku pētījumu? Taču ne laikrakstos. Kur ir mūsu žurnāls, kas ir ar tām pašām Ceļa zīmēm? Vai klusums, kas tās apņēmis, nav jau skandalozs? Kur palikušas Mīnsteres rezolūcijas?

Literātūras vēsturē mums būtu pienākums ko darīt neatkarīgi nō pašreizējām izredzēm un kalkulācijām par iedomājamā izdevuma noietu. Trimdai kā nacionālās kultūras turpināšanas posmam ir savas robežas. Trimda nav lemta mūžīgai dzīvošanai, un mēs paši esam mirstīgi, bet nedrīkst atstāt bez literātūrvēsturiskas dokumentācijas mūsu nacionālās rakstniecības nu jau gandrīz 20 gadus garo posmu, kas iestiepies emigrācijā. Un ne jau šis posms vien. Varam ņemt kufu literātūrvēstures izdevumu ņemdami, visur atdušamies uz nožēlājamo faktu, ka tikai reģistrāciju un dažos teikumos, lielākais, vienā divi rindkopās ietvertu skopu raksturojumu tur iemantojuši visi mūsu rakstnieki, kas ienākuši literātūrā kopš 20. un 30. gadu mijas.

Kur ir plašāks literātūrvēsturisks iztirzājums, piemēram, par Čaku, Ādamsonu, Anšlavu Eglīti, Mārtiņu Zivertu, Zinaīdu Lazdu, Veroniku Strēlerti, Vili Cedriņu, par daudziem jo daudziem citiem? Tas tiešām ir ārkārtīgi svarīgs uzdevums, neatliekams pienākums rūpēties par latviešu jaunākās un visjaunākās literatūras vēstures sējuma sarakstīšanu un izdošanu. Kas to rakstīs? Atbilde vienkārša — tas vai tie, kas pēc savām spējām uz to aicināti. Manuprāt pašreiz vēl aicināto pietiek. Var radīt autoru kolektīvu, kas darbu pātrinātu. Bet kur šie aicinātie lai ņem laiku un enerģiju, ja tā viņiem tik plašos apmēros patērējama cīņā par ikdienas vajadzībām! Te nonākam pie atziņuma, ka jā rūpējas par darba stipendiju vai stipendijām latviešu jaunākās un visjaunākās literatūras vēstures sarakstīšanai. Sākot ar mūsu sūtniecībām, beidzot ar itin visām latviešu vēlētajām pārstāvībām un dažādiem fondiem, visiem pienākas sazināties, apspriesties, nolemt tādu darba stipendiju kolektēšanu. Kad darbs veikts, tāpat jā rūpējas par tā iespiešanu, kaut pircēju būtu tikai daži simti. Tas ir jā dara, tas ir nopietns uzdevums. Mēs aiziesim, trimdas laiks reiz vienādi vai otrādi beigsies, bet nedrīkst pazust bez dokumentācijas un izvērtējuma mūsu darbs.

*

Beigu vārdā: Par spīti visam, mēs esam bijuši raženi! Bet mūsu pienākums apjaust simptōmus, raudzīties nākotnē, veņot acis līdz galam vaļā. Mūžīga dzīvošana nevienam nav iemantojama, arī ne nacionālajai kultūrai, nacionālajai literatūrai emigrācijā. Bet ar labu gribu, ar saprātīgu rīcību var censties mūžu pagarināt. Šādos censtienos nepieciešama vislielākā saprašanās starp kultūras vērtību radītājiem, radīto vērtību izplatītājiem (apgādiem) un ņēmējiem.

1962. g.

Sākumā bija sapņu kamanas

Meditācija par trimdas literatūras 25 gadiem

Kad Vācijā sabēgušie latvieši 1944. gada decembrī saņēma Berlīnē izdotās Latvju Balss Ziemsvētku numuru, tur bija lasāms Jāņa Jaunsudrabiņa tēlojums Sapņu kamanas. Atstājis Latvijas ūdeņus jau dzīves pievakarē, balts kā paša Baltā grāmata, rakstnieks mudināja sēsties sapņu kamanās, vienīgajā satiksmes līdzekli, ar ko pa svētku dienām varētu nokļūt atpakaļ pie visa, kas zaudēts reizē ar dzimteni. Savādi, arī Kārlis Skalbe Zviedrijā tais pašās dienās ir rakstījis Ziemsvētku tēlojumu, kur vairāki teikumi sasauca ar Jaunsudrabiņa mudinājumu, piemēram: „Svētku vakars šoreiz mums būs vairāk jāpārdzīvo sevī. Sapnis aizvedīs vieglās kamanās zem ziemas zvaigznēm uz dzimtenes baznīcu...”

Izsavaidīti pa trauksmes sirēnu piegaidotajām Vācijas pilsētām vai ciemiem, citi vēl joprojām mitinādamies dažādās caurlaides nometnēs (ar apbruņotiem krievu gūstekņiem sargtorņos!) vai „ostarbeiteru” barakās, mēs toreiz nekautrējāmies kļūt sentimentāli. Jaunsudrabiņa tēlojums mums bija kā svētku evaņģēlijs, kas ar smeldzīgu prieku uzmeta acīm miglu. Laikam arī Zviedrijas latvieši toreiz bija krietni vieglāk aizkustināmi nekā tagad. Bet tas ir īpašs temats. Atgādinot Jaunsudrabiņa un Skalbes tēlotās sapņu kamanas, man prātā kas cits: ne jau tieši ar šiem tēlojumiem, tomēr ap to laiku, tuvojoties 1944. gada Ziemsvētkiem, aizmetās mūsu trimdas literatūra, kam tātad pienākusi 25 gadu atcere.

Laiks ir joņojis aulekšiem vien. Šis tas, ko piedzīvojām priekš 20 vai 25 gadiem, var likties kā nupat vakar vai aizvakar noticis. Bet padomāsim, ko vecos laikos dzimtenē mūsu literatūras vēsturē nozīmējuši 25 gadi. Tas ir tikpat ilgi kā no Raiņa Tālajām noskaņām līdz Čaka pirmajiem dzejoļu krājumiem, tikpat ilgi kā no Mērnieku laikiem līdz Skalbes Ziemeļmeitai, gandrīz tikpat ilgi kā no diletantu „lustes spēles” par Žūpu Bērtuli līdz Aspazijas Vaidelotes krāšņajai pirmizrādei Rīgas latviešu biedrības teātrī.

25 gadu laikā visa literārā dzīve var pārvērsties līdz nepazīšanai, un te, svešumā, nemaz nav bijis citādi. Dzīmusi Vācijā un Zviedrijā, latviešu nacionālā trimdas literatūra tagad kuplo četru kontinentu deviņās valstīs. Jā, četru kontinentu, jo Eiropai, Ziemeļamerikai un Austrālijai pieskaitāma arī Āzija, kur Pakistanā dzīvo talantīgas

stāstnieks Valdemārs Kroders. Sākumā bija tikai kāds laikrakstā iespīests tēlojums vai dzejolis. Vēlāk esam lasījuši romāna sējumu ar vairāk nekā 700 lappusēm, pat romānu ciklu ar tūkstošos skaitāmām lappusēm, plašāko epopeju, kāda vispār radusies mūsu literātūrā. Pirmajos gados par lirikas tālāko attīstību visvairāk rūpējās Zviedrijā nokļuvušie dzejnieki, kamēr Vācijas nometnēs sazēla jaunā proza. Pēc tālākās emigrācijas liku loču ceļiem šis dalījums izzuda — tagad visur rodas viss.

Jaunsudrabiņš savā tēlojumā bija rakstījis, ka ar sapņu kamanām varēšot nokļūt arī pie dzimtenē atstātām grāmatām, „kas mācījušas dzīvot cilvēcīgu dzīvi”, bet nu nav vajadzīgi vairs ne sapņi, ne sapņu kamanas, jo mūsu plaukti atkal pilni grāmatām, kas tāpat kā agrāk māca un palīdz dzīvot latviešu cilvēka cilvēcīgo dzīvi. No tiem rakstniekiem, kas 1944./45. gadā kļuva trimdinieki, pa šo laiku jau vairāk nekā trešdaļa mirusi, bet daba arī šai gadījumā nav cietusi tukšumu. Tas ir tīrais brīnums, bet tāda ir patiesība, ka 1969. gada Ziemsvētkos mūsu brīvo rakstnieku saime kļuvusi vēl daudzgalvaināka nekā priekš 25 gadiem.

Lielākais un skaistākais brīnums šai brīnumā, protams, ir jaunā audze, kas pakāpeniski nākusi klāt, līdz beidzot tajā nu jau ieraugāmi arī daži trimdā dzimušie. Cik plaša un dažāda ir vecuma skāla starp 85-gadīgo Jāni Sarmu Austrālijā un 23-gadīgo Pāvilu Johansonu Zviedrijā, tikpat dažāda kļuvusi mūsu trimdas literātūra, kur jaunie un visjaunākie autori allaž iet tālāk par iepriekšējiem, ar savu tematisko drosmi, rosīgo fantaziju un svaigas izteiksmes meklējumiem sagādādami vienu pārsteigumu pēc otra. Iztēles labad mēģināsīm iedomāties, kā tas varētu būt bijis ar divi slaveniem netaikumiem, ar izcilo dzejnieci Zinaīdu Lazdu un prozas meistarū Jāni Jaunsudrabiņu viņu mūža beigās, jo Zinaīdas Lazdas piemiņai viņas vārdā nosaukta balva par jauniem sasniegumiem dzejas mākslā, bet Jāņa Jaunsudrabiņa vārdā saucas balva par tādiem pašiem sasniegumiem prozā.

Tikai ar iejutīgai dzejniecei doto maņu Zinaīda Lazda paguva raksturot Veltas Sņķeres „smalkos gara lokus, kur it kā uz dzelmēm gul sidraba šaltis”. Viņa ievēroja pat Dzintara Soduma „ālēšanās” poētisko jēgu. Iespējams, Lazda bija pievērsusi uzmanību arī Olafa Stumbra pirmajiem dzejoļiem, ko sāka iespiest Laiks. Tas toreiz likās pats jaunākais un svaigākais mūsu dzejā. Tik jauns un svaigs, ka kāda cieniņjama vecās paaudzes literāte Vācijā noprasīja Zviedrijas viesim Mārtiņam Zivertam: „Sakait, vai Dzintara Soduma dzejoļi ir dzeja?” — Bet cik tad ilgi vajadzēja paiet, lai trīs no Zinaīdas Lazdas balvas laureātiem sauktos Aina Kraujiete, Baiba Bičole un Astrīde Ivaska,

kam visām atkal pavisam citāda valoda nekā Sņikerei, Sodumam un Stumbram un kas bez tam skaidri atšķiras viena no otras. Kur tad vēl pārgrais netaisnības Linards Tauns, Gunars Saliņš, Rita Gāle un citi, kas tik spoži papildinājuši un atsvaidzinājuši mūsu dzeju. Nemitas minamais, ir teikusi Velta Sņikere, un šie vārdi attiecināmi arī uz radošā gara poētisko miklu minēšanu. Pie tam kaut kas īpaši apbrīnojams: Ņujorka, Stokholma, Parīze, Melburna un citas svešās lielpilsētas par vari centušās uzspiest savu zīmogu mūsu jaunajai trimdas dzejai, taču tā joprojām ir tīra latviešu manta. Tiesa gan, starp visjaunākajiem dzejniekiem svešā ietekmē parādījušies arī dīvaini jokdari un virves dejojāji, bet viņu pretenciozā ākstīšanās ir tikai sezonas parādība, ko novāks laika slota.

Jānis Jaunsudrabiņš. Liekas, viņš nekā vēl nezināja par Gunaru Janovski, bet, ja zinātu, nebūtu pārsteigts. Iepriecināts gan, jo Ham-suna draudzē šis pēkšņi iznirušais pusmūžnieks ir ne pārāk tāls Jaunsudrabiņa brālēns. Varbūt Jaunsudrabiņš, lasīdams trimdas periodiku, bija jau ievērojis Ilzes Šķipsnas pirmos stāstus. Bet ko viņš teiktu par tās pašas Šķipsnas romānu Aiz septītā tilta, ko par Andreja Irbes noveļu krājumu Marisandra kaza, par Tāļvalža Ķīķaukas Leonardu, par Aivara Ruņģa grāmatām un Benitas Veisbergas Maigo jēru? Cik taču ārkārtīgi pārvērtusies mūsu prozas māksla, lauždamās ārā no tā saucamās „dzimtenes literatūras” (vācu Heimatliteratur) un „tautas stāstniecības” šaurajiem aplokiem! Kādi jauni apvārsņi, kādas dziļas dziļes! Un tas viss noticis tieši trimdā. Ar lielu novēlošanos nupat man gadījās izlasīt Alberta Bela Izmeklētāju, okupētajā Latvijā sarakstīto romānu, kas arī mūsu pusē pārlietu daudz zināts kā ļoti moderns un vispār ievērojams darbs. Sociālistiskā reālisma tvanā un cenzūras žņaugos tas tiešām ir vērā liekams sasniegums, bet nevajadzētu gan to salīdzināt ar mūsu prozas modernākajiem paraugiem.

Ir nozare, par ko visu laiku te klusēts. Varbūt labāk būtu klusēšanu turpināt, jo nekā jau daudz nav ko teikt. Tā ir latviešu drāma, kas pa trimdas gadiem piedzīvojusi panikumu. Protams, tiek rakstīti arī drāmatiski darbi. Raksta Mārtiņš Zīverts, Anšlavs Eglītis un vēl kādi. Bet kā tas būtu ar mūsu līriku, ja dzejoļus rakstītu, piemēram, tikai Veronika Strēlerte, Gunars Saliņš un vēl kādi? Kā ar prozu, ja tajā jaunus darbus dotu tikai Jānis Sarma, Knuts Lesiņš un vēl viens otrs? Nevienā literatūras nozarē zēlumu nevar nodrošināt tikai daži autori, lai tie būtu nezcik ievērojami būdami. Un drāmas panikums mūsu apstākļos taču dabisks, tas pats galvenais. Ar Mērbekas un Eslingenas latviešu teātru pēdējām izrādēm Vācijā jau priekš nepilniem 20 gadiem beidzās mūsu brīvā profesionālā skatuves māksla, un tādā kārtā zuda visi priekšnoteikumi drāmatiskās literatūras tālākajai attīstībai.

Mārtiņa Zīverta Rūda 1954. gadā pielika punktu mūsu lielā stila drāmai. Pēc tam kā Zīverts pats, tā citi ir rakstījuši tikai mazāk vai vairāk interesantas lugas, ko varētu saukt par „lietājamo literātūru”, jo tie ir sacerējumi, kas piemērojas apstākļiem, respektē visus dažādos ierobežojumus, ar kuriem jāsastopas teātra mīļotājiem, kas nodomājuši sagatavot kādu izrādi. Ja starp šādām lugām radies arī Anšlava Eglīša Ferdinands un Sibilla, ar ko mūsu drāmatiskā literātūra pēkšņi izrāvusies līdz sirreālistiskai stilizācijai, tad tas ir tikai slavējams izņēmums, kam nekas līdzīgs pēc tam nav vairs sekojis. Mārtiņa Zīverta aizstāvētais uzskats, ka drāmatiski darbi nemaz neesot literātūra, bet tikai materiāls citai — skatuves mākslai, man liekas apšaubāms, pat kaitīgs.

Ja notiktu tā, ka mums atkal rodas arī „lasāmas drāmas”, varbūt ar to sāktos visas drāmatiskās literātūras atdzimšana. Kad Rainis rakstīja Uguni un nakti, viņam nebija nekādu drošu izredžu, ka šī drāma tuvākajā nākotnē varētu parādīties kāda teātra inscenējumā. Un, ja Jāzeps un viņa brāļi nodarbināja Raini 10 vai vairāk gadus, vai viņš domāja par izrādēm? Bet runa tašu ir par mūsu drāmatiskās literātūras lieldarbiem, kas dzīvo un dzīvos neatkarīgi no tā, vai tos kāds izrādīs vai nē. Jo — tos lasa un lasīs. Tāpat kā Blaumaņa Indrānus, kā Šekspira Hamletu un Ibsena Pēru Gintu.

Lai paliek mūsu panīkusī drāma. Citādi uz savas trimdas literātūras 25 gadiem varam raudzīties ar lepnumu. Bet kā tālāk? Rudens pusē prof. Dunsdorfs man rakstīja, ka gatavojot referātu par latviešu literātūras nākotnes izredzēm, bet nezinot, kā to nobeigt optimistiski. Vēstule palika neatbildēta, jo nekāds prātīgs padoms man neradās. Mūžīga nevar būt pati trimda, kur nu vēl trimdas literātūra. Tomēr šobrīd tā vēl dzīvo, un nekādas vecuma kaites nav manāmas. Liekas, tā tas būs vēl labu laiku. Ja iespiesto darbu skaits samazināsies, tā nebūs nekāda lielā nelaime. Ka kvantitātes vietā ar katru gadu vairāk jādoma par kritikā un paškritikā sijātu kvalitāti, tam vajadzētu kļūt par likumu.

1969. g.

IV

Kārlis Skalbe vācu gadā

*Atmiņas, pieminot dzejnieka nāvi priekš 10 gadiem, naktī no
15. uz 16. aprīli*

Esmu dzirdējis runājam, ka Kārlis Skalbe, vācu gados uzņemdamies Latvju Mēnešraksta galvenā redaktora pienākumus, esot sagādājis vienam otram patriotam ne mazo samulsumu: kā gan šis lielais Latvijas dzejnieks, — tā toreiz teikuši, — varot saistīt savu vārdu ar izdevumu, kas atkarīgs no okupācijas varas žēlastības! — Man prātā arī citādas aizdomas. Taču vēl vācu gados bija latviešu patrioti, kas atcerējās, ka Ulmaņa laikā Skalbe nebija starp favorizētajiem, un, ja tā, tad tas nozīmēja, ka šis dzejnieks pakreiss, ar ko saieties nav patikas. Droši vien to atcerējās arī tie trimdinieku „patrioti”, kas Stokholmā, 1945. gada 18. februārī, Skalbi — izsvilpa... Nu jau desmit gadi apkārt, kamēr dzejnieks aizgājis, aiz gadu kalniem arī visi neglītie notikumi un aizdomas, bet gribas vēlreiz atcerēties to laiku, kad kā darba kollēga varēju atrasties diezgan tuvu latviešu sirds un saules dzejniekam.

Jau drīz pēc 1941. gada 1. jūlija Rīgā sāka runāt par jauna literatūras žurnāla izdošanu. Uz rudens pusi bija saņemta arī vācu ģenerālkomisāriāta principiāla piekrišana. Kādu dienu man zvanīja no Mākslas un sabiedrisko lietu departamenta un teica, ka tūlī runāšot projektējamā žurnāla galvenais redaktors Kārlis Skalbe. Dzejnieks mani aicināja darboties redakcijas kollēģijā. Būšot tur vēl Jānis Veseļis un prof. Ludolfs Liberts, esot aicināta arī Zenta Mauriņa. Piedāvājums reizē vilināja un baidīja, — baidīja tāpēc, ka iecerētajā kollēģijā bija paredzēti cilvēki ar dažādu raksturu un dažādu pārliecību mākslas jautājumos. Kā būs ar satiecību? Bet bija gaidāms, ka Skalbes personība uzskatu un raksturu sadursmes izlīdzinās. Pats galvenais: nebija noslēpums, ka gadījumā, ja redakcijas kollēģija šādā sastāvā nevarētu nodibināties, tad žurnāls tiešām nonāktu rokās, kas pārāk draudzīgi stiepjās pretim vāciešiem. Tā nu izšķīros Skalbes aicinājumam paklausīt. Nebūdama mierā ar kollēģijas sastāvu, no tās atteicās vienīgi Zenta Mauriņa, kaut gan viņu atkārtoti aicināja ir Skalbe, ir departamenta direktors Edmunds Puksis.

Jaunajam žurnālam tika dots nosaukums Latvju Mēnešraksts. Pirms tas sāka iznākt, bija kārtojamas vēl visādas formālītātes. Piemēram, redakcijai vajadzēja ierasties akreditēšanās vizītē Austrumzemes

reichskomisāriātā. Atzišos, ka no šī pienākuma izvairījos, aizbildinādamies ar neatliekamiem darbiem radiofonā. Bet par Skalbi vēlāk kollēgas stāstīja anekdotisku sagādīšanos: ierodoties reichskomisāriātā, Latvju Mēnešraksta redaktorus sagaidījis kāds Baltijas vācietis, lai ievestu pie preses šefa. Šis vācietis runājis latviski, tāpēc Skalbe domājis, ka tas latvietis.

— Re, cik jauki, — smaidījis Skalbe un noglāstījis viņam plecu, — tad jau jūs varēsīt aizstāvēt mūsu latviešu intereses. — Vācietis piesarcis, bet nav uz to ne vārda atbildējis.

Pavisam nopietnas cīņas ar vācu iestādēm radās par Latvju Mēnešraksta apmēriem un metienu. Sākumā mums gribēja atļaut tikai divas iespiedloksnes nelielā metienā. Skalbe draudēja ar atteikšanos, ja neatļaus vismaz 4—5 iespiedloksnes pietiekami lielā metienā. Galu galā mēs uzvarējām.

Bet arī pašu mājās redakcijas kollēģijai jau sākumā bija jāsaduŗas ar dažiem svarīgiem jautājumiem. Zinātājiem bija skaidrs, ka žurnāla izdevējs — Mākslas un sabiedrisko lietu departaments, aicinot Skalbi par galveno redaktoru, vispirms bija domājis par izkārtņi, tiešo rediģēšanas darbu paredzot citiem redaktoriem. Protams, ka tas radītu ļoti neērtu stāvokli. Lai rastu izeju, mēs ar Jāni Veseli centāmies panākt pienākumu sadalīšanu, paredzot, piemēram, katram savu nozari. Bet apspriede Pukša dzīvoklī, kā arī vēlākie mēģinājumi šai virzienā, beidzās nesekmīgi, jo Skalbe tam noteikti pretojās. Viņa doma bija, ka nevar būt autonomu nozaŗu, bet viss žurnāla saturs veidojams kopīgās pārrunās. Un pats viņš nebūt nedomāja būt tikai Latvju Mēnešraksta redakcijas izkārtne. Jau sākot ar pirmo burtnīcu, viņš interesējās par visu, ietveŗot savos pienākumos ir manuskriptu sagādi un novērtēšanu, ir korrektūras sleju lasīšanu un aplauzuma maketa apspriešanu.

Bija runa arī par redakcijas mītni. Mākslas un sabiedrisko lietu departaments mūsu rīcībā nodeva nelielu istabiņu savās telpās, kas atradās bijušās Iekšlietu ministrijas nama 6. stāvā. Taču bija pavisam briesmīga nepatika ierasties šai namā, jo bolševiku gadā tur bija čēkas mītne un gaiss vēl likās pilns vaidu un asiņu smakas. Bez tam celtnis šai namā bieži bojājās, un tā ka Skalbe jau ilgāku laiku sirga ar nīrēm un sirdi, tad tāpēc vien viņam bija grūti ierasties kaut cik regulāri departamenta telpās. Kādu brīdi bija doma par redakcijas istabas iekārtošanu Gulbja grāmatu apgāda telpās Elizabetes un Tērbatas ielas stūrī, jo šis apgāds sākumā uzņēmās žurnāla ekspedēšanu. Galvenais tomēr tas, ka Skalbe vispār nemaz nevēlējās kādas noteiktas redakcijas telpas ar redaktoru runas stundām. Departamentu viņš apciemoja labi ja reizi mēnesī. Ludolfa Liberta kabinets, protams, bija

Vērtspapīru spiestuvē. Jānis Veselis gan skaitījās departamenta referents, bet arī viņš nekāds sēdētājs redakcijas istabā nebija. Savukārt man, kaut gan biju redakcijas sekretārs, vajadzēja atrasties galvenajā darba vietā — radiofona literatūras nodaļā. Tātad bijām pavisam savāda redakcija. Bet, ja kāds vēlējās runāt ar galveno redaktoru, tam laipni vērās Skalbes dzīvokļa durvis Antonijas ielā.

Vairādamies redakcijas darbā no jebkādām birokratisma metodēm, kaut arī visnevainīgākā formā, Skalbe, tikpat laipni smaidīdams, mēdza uzmeklēt rakstniekus un citus kultūras darbiniekus viņu mājās vai arī centās tos sastapt, staigādams pa ielām un iegriezdamies kafejnīcā, lai sarunātu un iegūtu kādu manuskriptu. Varēja piezvanīt arī pa telefonu no prof. Liberta kabineta Vērtspapīru spiestuvē, kur parasti notika redakcijas kopsēdes. Vārdu sakot, — visu ko, tikai ne runas stundas redakcijas mītnē! Žurnāla vadīšana viņam saistījās ar draudzīgu sazināšanos starp sevi un līdzstrādniekiem, kā arī redakcijas kollēgām.

Kaut gan bijām četri redaktori, Skalbe tiešām nebija galvenais redaktors tikai vārda pēc. Atceros, daži mēlodami teica, ka Latvju Mēnešraksts atgādinot bijušo Jaunāko Ziņu literāro pielikumu (Skalbe savā laikā bija Jaunāko Ziņu literārais redaktors). Ir tiesa, ka latviešu literātu jauno paaudzi, tos, kas valsts laika otrā pusē izauga ap Daugavu, Skalbe pazina mazāk ir kā cilvēkus, ir kā rakstniekus. Dabiski, ka viņš atcerējās tos, kas bija ap viņu, strādājot Jaunākajās Ziņās. Bet nekāda slepena, apzinīga nolūka šai ziņā Skalbem nebija. Viņš tikai rosināja nākt talkā savas paaudzes cilvēkus, savus jaunības cīņu biedrus un mūža līdzgaitniekus. Patiesībā labi vien tas bija. Latvijas pēdējos gados mūsu interese bija pievērsta gandrīz tikai jaunajiem, nepelnīti piemirstot vecāko paaudzi. Skalbes nopelns ir tas, ka ar Latvju Mēnešrakstu tika atgādināti, piemēram, dzejnieki Kārlis Krūza un Kārlis Strāls, stāstnieki Augusts Bračs un Roberts Kļausiņš, literatūras apcerētājs Arturs Bērziņš. Skalbe rūpējās, lai prof. P. Kundziņš sagatavotu pamatīgo etnografisko apceri par latvju sētu, viņš par Latvju Mēnešraksta ciešu līdzstrādnieku sarunāja Jāni Zālīti.

Un nevar aizmirst to, ka žurnāls stimulēja paša Skalbes talantu. Droši sakāms, ka vairāki Skalbes dzejoļi nebūtu uzrakstīti, ja viņš neatrastos Latvju Mēnešraksta galvenā redaktora postenī. Bet kauna lieta: Kādā redakcijas sēdē, kas notika Vērtspapīru spiestuvē, radās ieminēšanās it kā par literātu nemieru, ka žurnāla burtņīcas parāk bieži parādoties ar Skalbes dzejoļiem pirmajā vai otrā lappusē. Toreiz — vienu vienīgu reizi — Skalbe piesarka, strauji izslējās, uzsita dūri uz galda un iesaucās: „Vai es to neesmu pelnījis?”

Lai nu kā, bet arī vidējās un jaunākās paaudzes rakstniekiem Latvju Mēnešraksts tāpat bija pieejams. Iespiedām taču Strēlerti, Lazdu, Medeni, Adamsonu, Anslavu Eglīti, Andreju Eglīti, vēl vairākus citus, pat no visjaunākajiem. Tīkai pret tiem, kas kā dzejnieki vēlējās Latvju Mēnešrakstā debitēt, Skalbe sajuta lielu neuzticību, jo vairāk tad, ja debitante izrādījās jauna glīta sieviete. Runādams par dzejošanas sērgu, kas pārņēmusi latviešu sievietes, Skalbe varēja lietāt pat visai frivolus vārdus.

Vēl gribas pieminēt gadījumu, kad abi ar Jāni Veseli izpelnījāmies Skalbes pārmetumus tādēļ, ka kādā no vasaras mēnešiem, kad Skalbe atpūtās savos Saulrietos, bez viņa bijām ielaiduši Mēnešrakstā Osvalda Akmentiņa rakstu par „aizmirsto Blaumaņa draugu” Skabargu. Visvairāk mūs interesēja Blaumaņa vēstules, kas rakstītas šim Ērgļu kalējam un ko faksimilā iespiedām žurnālā. Bet Skalbi kaitināja tas, ka Akmentiņš savos komentāros iztēlojis Skabargu par izcilu cilvēku, kam bijusi nozīme Blaumaņa talanta attīstībā. Viņš esot Blaumanim mācījis pareizu latviešu valodu. Būdam viens no vismīļākajiem Blaumaņa „krustdēliem”, Skalbe zināja arī Ērgļu kalēju Skabargu. Bet Blaumanis to tak nekad neesot par pilnu ņēmis. Un kā varot publicēt tik aplamu apgalvojumu, ka šis Skabarga mācījis Blaumanim pareizu latviešu valodu!

Viegli bija vērojams, ka Skalbe savā domāšanā viscaur ir aistēts. Piemēram, viņš nevarēja saprast, ka dzejnieki varot dot savus darbus mājturības žurnālam Mana Māja: tur taču visur rēgojoties visādu dārzāju un rokdarbu zīmējumi, un kā tas iederoties, ja starp gurķiem iespiežot dzejoli! — Kad iesūtītajos manuskriptos gadījās kāda vieta, kas nesaskanēja ar Skalbes aistētisko izjūtu, viņš mēdza laist darbā sarkano zīmuli. Piemēram, Vilkaču mantinieces blusīšanās tēlojumā tika likvidētas vairākas rindas. Aistētiskā izjūta dažkārt noteica par līdzstrādnieku izvēli: bija labi, vērtīgi cilvēki, — tam Skalbe pievienojās, — bet, lūk, vārds vai uzvārds skan neglīti, tāpēc Latvju Mēnešrakstam neder. Ne retu reizi Skalbe steidzās uz spiestuvi, lai labotu kādu rindu savā dzejolī vai pasakā, jo viņš par to bija dienām domājis un atzinis, ka agrākā versija neskan tik labi. Un arī otrādi: reiz biju labojis Skalbes pasakas virsrakstu, lai to saskaņotu ar gramatikas likumu. Protī, Skalbem bija „Rudeņa pasaciņa”, bet pēc mana labojuma — „Rudens pasaciņa”. Izrunājušies gan vienojāmies par manu labojumu, bet Skalbe aizrādīja, ka nu esot mainījies viņa pasakas virsraksta ritms, — jā, jā, arī pasakas virsraksta ritms viņam esot svarīgs.

Protams, ka vācu iestādes, atļaudamas Latvju Mēnešrakstu, bija cerējušas ko citu nekā tie, kas šo žurnālu gaidīja. Un nu nekad nav

par augstu novērtējams Skalbes nopelns, ka viņš ar visu savas personības svaru stāvēja par to, lai Latvju Mēnešraksts netiktu kalpināts okupantu interesēs. Ģenerālkomisāriāta cenzors Nāters man reiz teica gluži atklāti apmēram tāds vārds: Mēs zinām, ka Skalbe nav mums nekāds draugs, bet mēs arī zinām, kas viņš ir jums, tāpēc mēs nevēlamies būt ar viņu konfliktā.

— Tātad Skalbes stāvoklis latviešu kultūras dzīvē pats par sevi garantēja zināmu drošību, ka netiksīm pakļauti rupjām pavēlēm. Protams, kaut ko jau vajadzēja dot arī ķeizaram, vismaz vajadzēja izlikties, ka kaut ko dodam, bet tie bija niecīgi un lielāko tiesu nevainīgā veidā pasniegti mesli. Kad žurnāla pirmā burtnīca bija gandrīz gatava, no departamenta saņēmām rīkojumu, ka tās sākumā jābūt Hitlera ģimenei. Skalbe par to uztraucās līdz asarām, bet rīkojumu neievērot likās riskanti. Vajadzēja sakost zobus un paklausīt. To tomēr izdarījām ar īpašu niansi: zem ģimenes nelikām vis tolaik modē esošo titulējumu „Hitlers — atbrīvotājs”, bet „Lielvācijas vadonis Adolfs Hitlers”. Tādu parakstu ieteica Skalbe, lai demonstrētu, ka Hitlers ir tikai pašu vāciešu lieta, gar ko latviešiem nav daļas.

Kādā no turpmākiem numuriem vācu iestādes pieprasīja ievietot apceri par tikko mirušo Hitlera Vācijas politisko inženieri un auto ceļu būvētāju Frici Totu. Skalbes uztraukums atkal bija liels. Taču stud. arch. Pauls Teikmanis uzspiesto tematu prata izstrādāt tā, ka tur no politikas nebija nekā. Cenzors Nāters, to lasīdams, ilgi vērs manī urbīgām acīm (biju sakarnieks starp redakciju un cenzūras iestādēm), bet neatrada vārdu, ar ko izteikt kādu pārmētumu.

— Ja Latvju Mēnešrakstā parādījās apcerējumi par vācu klasiķiem vai visā pasaulē pazīstamu vācu rakstnieku darbu tulkojumi, tad tas redakcijas nacionālo sirdsapziņu neapgrūtināja. Bez tam ar šādiem rakstiem un tulkojumiem varējām aizbildināties, ka vācu kultūru Latvju Mēnešraksts propagandē tiku tikām. Bet šādā sakarā prātā kāds gadījums, kas līdzinās anekdotam. Iespiedām Jāņa Zālīša rakstu par Mocartu. Oskaram Norītim bija pasūtīnāta Mocarta ģimetne. Kad Norīša zīmējuma novilkumu aiznesa pie Nātera, tam radās katēgoriski iebildumi, ka ģimetnē Mocartu nevarot pazīt un tāpēc šis zīmējums nederot. Pēc garākas tielšanās Nāters zīmējumu tomēr atļāva, bet ar norunu, ka parakstā liksim „Mocarts jaunībā”. Ka šis ģeniālais vācu komponists, diemžēl, miris, vecuma nemaz nepiedzīvodams, to nabaga cenzoram neatgādinājām...

Skalbe nemaz neslēpa, ka Latvju Mēnešrakstam viņa vadībā jābūt par tautas ilgu paudžu pārdzīvojamā laikā. Daudzi varbūt atcerēsies viņa dzejoli par jaunavu, kas sēd jūras malā, raugās uz rietumiem un gaida, ka tur kādā salā atradīs un pārvedīs viņai nolaupīto vainagu.

Ar šo dzejoli (Pie jūras loga) sākās Latvju Mēnešraksta pirmā burtnīca. Sagatavojot šo burtnīcu, teicu Skalbem, ka viņam kā galvenajam redaktoram vajadzētu dot kādu deklarātīvu ievadrakstu. Skalbe atbildēja, ka nekādās deklarācijas nebūs un nevajag. „Mūsu deklarācija būs, lūk, šis dzejolis!”

— Tātad tas bija simboliskā izteiksmē ietverts sākums Latvju Mēnešrakstam, un sabiedrība to saprata: Rīgā sākās par šo dzejoli čukstēšana, tajā saskatīja anglofilas politikas apliecinājumu. Lai šīs čukstēšanas dēļ nerastos kas ļauns, Skalbe mēdza apgalvot, ka dzejoli itin nekas neesot paslēpts, viņš tā sacerēšanai esot izmantojis kādu pasaku. Un tomēr čukstēšana nebija palikusi tikai latviešu vidū vien. Kad kādā aukstā februāra dienā soļojām pa Dzirnau ielu, Skalbe pieliecās man pie auss un pastāstīja, ka vakar viņam bijis jāierodas Reimersa ielā, kur vācu drošības policija to pamatīgi pratinājusi — tā pašā dzejolā dēļ. Viņš atkārtojis savu apgalvojumu par pasakas izmantošanu, un tālāku seku šai pratināšanai, paldies Dievam, nebija. Bet, ja arī Reimersa ielā nezinātu to pašu, ko man teica Nāters, ja Skalbe nebūtu bijis Skalbe, kas zina, kā viss tas beigtos. Jāpiezīmē, ka Nāters, cenzēdams pirmās burtnīcas saturu, dzejoli nekā nebija saskatījis. Un lai te ļauts pateikt, ka Reimersa ielā lieta bija nonākusi pašu latviešu denunciācijas dēļ, — lai atriebtos, ka Latvju Mēnešrakstam ir tieši tāda redakcijas kollēģija.

— Tai pašā pirmajā burtnīcā bija vēl viens Skalbes dzejolis — Laiks, kas jau tiešāk runāja par mūsu nākotnes cerībām: „Laika upe, varenā upe, Aiznes valstis un karaļu troņus; Bet pēc ziemas tad vasaru atved: Pavasars māj mums ar pūpola zaru”. — Pirms dzejolā nešanas uz cenzūru vaicāju Skalbem, ko teikt, ja sākas izprašāšana par šo rindu nozīmi. Skalbe pasmaidīja savu mīļo un dziļdomīgo smaidu, tad atbildēja, lai sakot tā: vācieši sasitīs bolševikus, un pēc tam latvieši iegūs savu brīvību. Katrā ziņā Skalbe saviem simboliem allaž mēdza nodrošināt nevainīgu aizmuguri.

1943. gada 11. burtnīcai, atceroties Latvijas proklamēšanas 25. gada dienu, Skalbe deva dzejoli Daugavas zvejnieks. Bija tur par zvejnieku, kas, „laika likumam varenam klausot”, pametis zeltkaļa darbnīcu, lai darbotos ar laivu un tīkliem. Bet viņš smēl zeltu no Daugavas straumes, viņš ņem arī zeltu no Zemgales druvām, viņš „kals kausu Latvijas dienai: Svētkos tas liksmi staigās pa rokām, Vienojot tautu brālīgā saimē”. — Cenzūra tolaik jau bija kļuvusi iecirtīgāka: Nāters dzejoli svitroja un nekādās pārrunās neielaidās. Pierunāju, lai pie Nātera aiziet Skalbe pats, varbūt izdosies dzejoli glābt. Ieradies cenzūrā, Skalbe tad bija teicis: ja Nātera kungs vēloties, viņš varot aizvest pie zvejnieka, kam agrāk bijusi zeltkaļa darbnīca. Nekā tak

viņš cita neesot vēlējies, kā apdzejot šo jauko zvejnieku. Pēc tam Nāters savu aizliegumu tiešām atsauc.

Der te varbūt vispār ko teikt par cenzūras iestādēm un cenzoriem, ar ko bija jāstāpās, rediģējot Latvju Mēnešrakstu. — Bijām pakļauti divi cenzūrām: sleju salikumu vai manuskriptus cenzēja ģenerālkomisāriātā, kur darbojās jau minētais Nāters, bet reizēm arī kāds kungs Hanzens, abi bijušie Rīgas vācieši, abi nacionālsociālistu partijas biedri. Par Nāteru runāja, ka tas agrāk bijis koku šķīrotājs, bet Niklāvs Strunke kādās viesībās viņam kā splautin iesplāva: „Kas tu par Nāteru, tu esi riktīgs latviešu Nātre!” Šā vai tā, bet viņš bija pietiekami dumjš visādā ziņā, tā ka varēja to diezgan viegli „apvest ap stūri”. Tikai vēlāk, kad jau daudz kas bija sakrājies, Nāters kļuva aizdomīgāks, neiecietīgāks. Laikam par viņu pašu bija radušās sūdzības un denunciācijas pie augstākas priekšniecības. Katrā ziņā 1943. gadā Nāters bija jau daudz īgnāks un biežāk izlietoja savu varu.

— Žurnāla aplauzumu cenzēja militārā cenzūra, ko vadīja fon Menzenkampfs, liberālas Baltijas muižnieku dzimtas atvase, ļoti intelligentis kungs. Ilgu laiku viņš nemaz nepulējās ar aplauzuma lasīšanu, bet ticēja, ko viņam referēja viņa darbiniece Veidemanes jaunkundze, pēc tam uzrakstīja uz loksnēm savu akceptu. Lai nodrošinātu šīs jaunkundzes labvēlību, — tā izskaidrojams tas, ka kādā Latvju Mēnešraksta burtnīcā parādījās viņas tulkotie Dautendeja stāstiņi. Un tiešām, visu 1942. gadu Latvju Mēnešraksta cenzēšana Menzenkampfa iestādē bija tikai formas lieta. Bet tad arī tur sākās aizķeršanās. Riskēju lūgt fon Menzenkampfu uz sarunu un jautāju, vai vācieši tā domā iemantot latviešu simpatijas, ja dažam autoram sāk liegt publicēšanos, ja citam autoram iespējams publicēties tikai ar svešu vārdu, ja dažkārt cenzūra svitrā darbus, kur taču nav nekādu ideoloģisku elementu. Kas lai zina, vai Menzenkampfs runāja taisnību, bet viņš atbildēja, ka ļoti labi saprotot mūsu stāvokli un bažas. Bet arī viņš esot pakļauts augstākai varai. Diemžēl, tie esot bijuši paši latvieši, kas iesnieguši ziņojumus par viņa pavisam cenzūru. Viņam esot zināms Skalbe, viņš daudz ko atļautu vēl vairāk, nekā bijis ļauts 1942. gadā, bet... viņam esot jādomā arī par paša galvu. — Bijām, man liekas, tiešām runājuši vaļsirdīgi, bet stāvoklis, ja arī nekļuva ļaunāks, tomēr neuzlabojās.

Latvju Mēnešraksta lietas kļuva ļaunākas līdz ar direktoru maiņu Mākslas un sabiedrisko lietu departamentā, tāpat 1943. gada 1. janvārī. Vēl šobrīd neesmu skaidrībā, kāpēc Edmundam Puksim bija jāiet, man nav arī zināms, kāpēc tieši Žanis Unams tika izraudzīts par Pukša pēcteci. Gribētos tikai pateikt, kā katrs direktors izturējās pret Latvju Mēnešraksta redakciju un saturu. Edmunds Puksis bija

cilvēks, kas mīlēja plašus žestus. Viņa vēlēšanās bija, lai rastos efektīgs latviešu nacionālās kultūras uzplaukums okupācijas apstākļos. Nedomāju, ka Puksim būtu bijušas izcilas zināšanas literatūras un vispār mākslas jautājumos, bet viņam bija ļoti cildināma īpašība — nejaukties Latvju Mēnešraksta redakcijas darbā. Puksis mums piešķīra pilnīgu autonomiju. Nekā viņš mums nediktēja arī autoru izvēlē. Viņa domas bija tādas, ka, piemēram, pat Aleksandram Čakam jādod iespēja no jauna iekļauties nacionālo rakstnieku saimē. Ja Puksis nebūtu atcelts, ja Čakam bez kādiem noteikumiem šo iespēju sagādātu, varbūt šī dzejnieka biografijas pēdējā nodaļa tagad būtu rakstāma citādi.

Kad 1942. gada beigās kļuva zināms, ka Edmundam Puksim jāiet, radās saprotams satraukums. Ilona Leimane ierosināja sastādīt delegāciju, kas dotos pie ģen. Dankera ar lūgumu Puksi atstāt amatā. Delegācijas vadību uzņēmās Skalbe, tās sastāvā bija arī visa Latvju Mēnešraksta redakcija. Dankers mūs pieņēma laipni, noklausījās Skalbes teikto lūgumu, bet atbildēja, ka ne Pukša atlaišana, nedz atstāšana amatā neesot viņa varā. Viņš pats nesaprotot, kas tagad notiekot, nesaprotot arī to, kāpēc Puksi vajadzējis atcelt. Protams, par mūsu lūgumu viņš ziņošot vāciešiem, bet nevarot garantēt par panākumiem.

— Panākumu arī nebija. Par direktoru nāca Unams. Jau pašā sākumā viņš izteicās, ka ir tas, kas nosaka pašreizējo kultūras politiku, tāpēc viņam arī tiesības dot norādījumus Latvju Mēnešraksta redakcijai. Un pavisam Unamam nebija vienaldzīgi, kādi ir Latvju Mēnešraksta līdzstrādnieki. Tika meklēti veci grēki, viegli bija iegūt aizdomas. Piemēram, tie, kas 1943. gada 2. februārī paslepeni sapulcējās t.s. Dzelzceļnieku klubā, lai svinētu Pēterļa Ērmaņa 50. dzimundienу (Skalbe bija starp viņiem), tika izdaudzīnāti par „kreisiem”. Jaunajos apstākļos pēc kāda laika arī Ērikam Adamsonam vajadzēja pārvērsties par Ēriku Rīgu, lai viņa darbus varētu iespiest Mēnešrakstā.

Pirmais smagākais trieciens nāca, ja nemaldos, 1943. g. aprīlī, kad jaunais direktors bija atlaids no redakcijas kollēģijas Jāni Veseli. Redakcijas sēdē, kas, kā parasts, notika Vērtspapīru spiestuvē, sapulcējamies nospiestā gara stāvoklī. Veselis domāja, ka mums, pārējiem vajadzētu solidarizēties, tātad visai redakcijai vajadzētu atkāpties. Bet, lai nezik tas likās nesolidāri un mums pašiem sāpīgi, Vesēļa domām nevarējām pievienoties. Noteikti pret to bija Skalbe. Mūsu nostājas motīvi vienkārši: varam jau visi aiziet, bet — kas būs pēc tam? Vai varam pamest Latvju Mēnešrakstu nezināmām nejausībām, riskēt ar tā satura ieslīdēšanu pavisam citās slīdēs? Bija zināms, ka Vesēļa vietā domāts iecelt Jāni Andrupu, un nebija runas par to, ka no viņa gaidāms kas ļauns. Mēs baidījāmies par ko citu. Dzirdēdams, ka ne-

domājām demisionēt, ļoti sarūgtinātais Veselis pateica: „Šodien es, rītdien jūs!” — Viņam bija sava taisnība, kas vēlāk piepildījās arī pie manis, bet tajā situācijā prātīgākais likās nebūt solidarāriem.

Mana darba vieta radiofonā tolaik atradās Raiņa bulvāra un Arhitektu ielas stūrī. Mazajā istabiņā ja ne katru dienu, tad vismaz divi trīs reizes nedēļā, dodamies savās pastaigās pa Rīgas ielām, sāka iegriezties Skalbe. Dažreiz tikai uz kādām 15 minūtēm, citreiz uz veselu stundu un ilgāk. Viņam vajadzēja atvieglot sirdi par „diktēto kultūras politiku”, viņš nāca un gāja satumsušu vaigu. Kādā 1943. gada maija sestdienas pievakarē Skalbe man piezvanīja uz māju un teica, ka vajadzētu steidzīgi parunāties. Satikušies apsēdāmies uz soliņa pretim Universitātei. Skalbe nelaimīgs stāstīja, ka departamenta direktors izsaucis viņu pie sevis un teicis, ka Latvju Mēnešrakstā būtu iespējama ģenerālkomisāriāta propagandas šefa Dreslera un viņa paša, departamenta direktora, runa, kas teikta 1. maija sanāksmē Operā. Ko varēja darīt? — Vienojāmies, ja direktors to uzskata par obligātu, Skalbe no Latvju Mēnešraksta redakcijas aizies, un tad nu gan laikam solidarizēsies visa redakcija.

Daži ļoti interesanti piedzīvojumi cenzūrā, dažas „vaļširdīgas” sarunas departamentā man lika secināt, ka Latvju Mēnešrakstā esmu nevēlama persona. Varbūt vajadzēja gaidīt, lai mani atlaiž tāpat kā Jāni Veseli, bet tolaik likās interesantāk aizsteigties nodomam priekšā. Tāpēc 1944. gada februārī iesniedzu atlūgumos, norakstu piesūtīdams Skalbem. Direktors par manu rīcību bija aplaimots, bet satraukts ieradās Skalbe: vajadzējis taču iepriekš aprunāties. Varbūt laiks esot pazust arī viņam. Atgādināju Vesēļa gadījumu: Ja vienam jāiet, tad jo svarīgāk, ka pārējie paliktu. Lai te ļauts apliecināt, ka visu laiku, kamēr Latvju Mēnešrakstam bija iespējams iznākt (līdz 1944. gada jūnijam), arī tad, kad redakcijas kollēģijā bija tikai Skalbe, Andrups un Liberts, žurnāls neatkāpās no satura, kas netieši deklarēts tā nosaukumā. Latviskā saulīte, kas rotāja Latvju Mēnešraksta vāku, palika neaizēnota. Neesmu gan vienis prātis, piemēram, ar Arturu Bērziņu, kas savās atmiņās par Skalbi ir teicis, ka, atskaitot šo žurnālu, visi citi periodiskie izdevumi tolaik esot bijuši tikai vācu prese latviešu valodā. Tas ir pārspilējums, kam nav seguma. Bet, ka bija starpība starp Latvju Mēnešrakstu un citiem izdevumiem, par to varēja pārliecināties kaut vai no tā, kādu nekrologu par Andrievu Niedru iespieda Skalbes vadītais žurnāls un kā tai gadījumā uzrakstīja citur.

Domājot par Kārli Skalbi kā Latvju Mēnešraksta galveno redaktoru, man prātā, ka viesībās pie viņa, dzimumdienā vai Kārļos, parasti bija redzams arī Konstantīns Čakste (Skalbe patiesībā bija Čak-

stes dzīvokļa apakšīrnieks). Konstantīns Čakste kļuva Latvijas Centrālās padomes vadītājs. Baidos apgalvot, vai Skalbem bija kāds tiešāks sakars ar šīs politiskās pretestības kustību, vairāk domāju, ka nē, vismaz viņa uzskati par latviešu leģionu nebija tādi, kas saskanētu ar LCP. Bet Skalbe kā Latvju Mēnešraksta redaktors un vispār kā cilvēks un dzejnieks, kas darbojies vācu gados, manā apziņā rādās kā latviešu gara pretestības kustības vadonis, kas ar savu tiešo un simbolos tērpto valodu, ar savu stingro nostāju vēlējās atgādināt, ka nepaklausīties ne komunistu, ne vācu varai, bet domājam par nacionālo centienu augšāmcelšanos neatkarīgā Latvijā. Tā bija Skalbes misija vācu gados, ko viņš veica spoži.

Laikā, kad Skalbe bija Latvju Mēnešraksta redaktors, notika lielākā godināšana, kādu dzejnieks savā dzīvē saņēmis: par dzejoļu krājumu Klusuma meldijas 1943. gada 10. janvārī viņš svinīgā aktā Nacionālajā teātrī saņēma Annas Brigaderes prēmiju. Kopā ar viņu arī Zinaīda Lazda par dzejoļu krājumu Staru viesulis. Dzejoļu krājums Klusuma meldijas Skalbem bija radies ilgākā laikā. Ja turētos pie godalgošanas noteikumu burtā, varbūt prēmija netiktu dalīta, varbūt to piespriestu tikai Lazdai. Bet, sijājot iznākušās grāmatas, žurijas komisija atzina, ka šoreiz no burtā jāatkāpjas. Radās vienprātīgs atzinums, ka Latvijas valsts ir palikusi Skalbem parādā, nepiespiežot Tēvzemes balvu. Ar Annas Brigaderes prēmiju bija domāts nolīdzināt kaut daļu no lielā parāda. Šim faktam bija vēl kāda nozīme: skaidri varēja just, ka Skalbe, atrazdamies blakus Zinaīdai Lazdai, ciešāk savienojās ne vien ar Zinaīdu Lazdu, bet vispār ar to dzejnieku paaudzi, ko bija izauklējusi Latvijas valsts. Divi paaudzes sadevās rokām.

Kad nu bijām sapulcējušies uz svinīgo aktu Nacionālā teātra zālē, Skalbi bija grūti pierunāt kāpt katedrā un pašam lasīt savus dzejoļus no godalgotā krājuma. Viņš to darīja lielā dvēseles saviļņojumā, lasīdams tikko valdīja acis. Pēc akta jautāju, kāpēc viņš šādā nacionāli nozīmīgā sanāksmē lasīšanai izvēlējās tikai intīmi liriskos un dabas dzejoļus, bet patriotiskajiem šķīra lapas garām. Skalbe paskaidroja, ka viņam jau vispār esot grūti stāties publikas priekšā, bet pavisam viņš nevarot pats lasīt savus patriotiskos dzejoļus. Asaras smacējot balsi, viņš uztraucoties, un esot kauns. Netika Skalbe uzstājies arī citos rakstnieku vakaros un rītos, ko vācu okupācijas laikā rīkoja arodu savienība un departaments. Viņa dzejoļus, kad tie bija paredzēti programmā, lasīja aktieři.

Pēdējo reizi Skalbi satiku 1944. gada 11. septembrī, kad paslepeni notika sanāksme Nacionālajā teātrī, lai paziņotu Raiņa un Aspazijas fonda prēmijas. Pāri Rīgai spalgi sprāga zenīrtalerijas šāviņi. Nostā-

jies pie rūpīgi aptumšota loga pirmā balkona pastaigas telpās, Skalbe nogurušu balsi stāstīja par pamestajiem Saulrietiem. Nu viņš bija savu bēgļu gaitu sākumā. Pie mielasta galda, kas, runājot dzejnieka vārdiem, bija „līdz asarām vienkāršs un bēdīgs”, Skalbe improvizēja savu pēdējo runu Latvijas galvas pilsētā, atgādinādams augstus ideālus un kalpošanu tautai. Bet visiem bija skaidrs, ka esam kādas drausmīgas katastrofas priekšā, un sekas nav pārredzamas.

1955. g.

Vecais trimdinieks

Atmiņas par Jāni Jaunsudrabiņu

1.

Šogad 25. augustā Jānis Jaunsudrabiņš, pastiepis mūžu garāku, varētu gaidīt 90. dzimundienas ciemiņus, taču trīs dienas vēlāk — 28. augustā pieminama jau viņa piektā nāves diena. Vidū starp abām atcerēm, 26. augustā, Kērbekas ciema kapsētā, Rietumvācijā, notiks Latviešu preses biedrības ierosinātā Jaunsudrabiņa kapa pieminekļa atklāšana.

Tādā sakarā radies šis atmiņu stāsts, kam tomēr sākumā nepieciešama pienācīga atruna: Nebiju vēl dzimis, kad latvieši jau pazina Jāni Jaunsudrabiņu kā jaunu rakstnieku un gleznotāju, un, kad iznāca Baltās grāmatas pirmā daļa, ābece gudrības man vēl bija tikai priekšā. Vienkārši sakot, mūsu mūža sākumus šķīra veseli 32 gadi. Tālab vien iemesls pasvītāt, ka šīs atmiņas nav un nevar būt dižošanās ar intīmu tuvību. No Jaunsudrabiņa puses tā bija tikai tēvišķīga laipnība, no manas puses — cieņas pilna pazišanās, kas gan aizmetās jau dzimtenē, bet visvairāk mūs satuvināja trimdas laikā.

Pie tam tuvība izveidojās ne tik daudz tādās reizēs, kad tikāmies vaigu vaigā — cik nu tādu reizu bija! — kā sarakstoties. Kādās 50 vēstulēs un pastkartēs, kas visas saņemtas trimdas gados, gadījās, ka Jaunsudrabiņa tēvišķīgā laipnība tika papildināta arī ar draudzīgu vaļsirdību, tādā kārtā atstājot svarīgas liecības par viņa dzīves apstākļiem, piedzīvojumiem, nodomiem un uzskatiem.

Ja tagad daļu no tā, kas lasāms šais vēstulēs, nododu sabiedrības zināšanai, tad domāju, ka cita starpā būšu līdzējis izklaidēt vienu otru pārpratumu, kuŗā Jaunsudrabiņš tika iejaukts mūža vakarā, sagādājot vielu demagogiem dzimtenē un arī trimdā.

Vācijās bēgļu nometnes burzmu Jaunsudrabiņš pameta ātrāk nekā daudzi citi. Jau 1948. gada pavasarī viņš no Grēvenes nometnes pārcēlās uz kādu Kērbekas ciema apkaimes vasarnīcu Zauerlandē, Rūras apgabala tuvumā. Vasarnīca bija iegūta mūža rentē un vēlāk kļuva pazīstama kā Mēnesnīca, latvisko nosaukumu atvasinot no Mēnes ezera (Moenesee), kuŗa piekrastē tā bija celta.

Apkārtne tur tāda, ka labākas Jaunsudrabiņam neatrast. Vasarnīcu apņēma liels mežs ar bagātu sēņu un ogu ražu vasaras otrā pusē. No-

kāpjot pa straujo piekrasti lejā, varēja makšķerēt Mēnes ezerā. Un tomēr dzīve Mēnesnīcā, sevišķi sākumā, nebija nemaz tik viegla. 1949. gada 16. janvāra vēstulē viņš man rakstīja:

„Neiet jau mums te tik viegli, kaut gan vieta, kur dzīvojam, atgādina mazliet Siguldu. Mazajā vasarnīcā mūsu lietošanā ir trīs istabiņas un virtuve, bet apkurināma ir tikai viena telpa, kur arī esam saspiedušies pa ziemu ne ērtāk kā nometnē. Gaišojam gaŗās naktis ar petrolejas lampiņu un skaliem. Ūdeni nesam no kaimiņiem aiz trīs sētām vai arī no ezera. Abas vietas vienlīdz tālu, ap 200 metru. No ezera jākāpj stāvā kalnā, no avota jāiet pa viļņveidīgu piekalni klupdamam krizdamam. . .

Zināms, dzīve citādi gan ir klusa un vasarā brīnum jauka. Jo visa mūsu mala ir kalnaina mežotne . . . Tur var justies gan kā baznīcā, gan koncertā, gan tirgū, pie debesu vārtiem un pašā ellē . . . Var viegli elpot, kaut sirds bieži smaga! . . .”

Kā redzams, sākumā Mēnesnīcā nav bijis ne ūdensvada, ne elektrības. Visvairāk visādu neērtību dēļ cieta Jaunsudrabiņa kundze Nate, kam bez visa cita vajadzēja kājām mērot patālo ceļu uz Kērbekas ciemu, lai iepirktos.

Kērbekas ciems un jo vairāk Mēnesnīca atrodas diezgan nomaļā vietā, patālu no lielajiem satiksmes ceļiem. Tālab ciemiņi, kam nav savas auto mašīnas, tur ieradās reti. Kaut arī Jaunsudrabiņš nekad nav bijis sevišķi sabiedrīks, viņu sāka mocīt vientulība. Vairākkārt saņēmu aicinājumu ciemoties Mēnesnīcā, un kādā vēstulē 1957. gadā viņš rakstīja: „Ai, kā es priecājos uz Tavu atbraukšanu! Tad atkal izrunāsim visas peļu oliņas, kā veci ļaudis teica, — gan prātīgas lietas, gan blēņas”.

Bet tās pašas neērtās satiksmes dēļ Mēnesnīcā esmu bijis tikai divi reizes. Pirmo reizi ieradās tur 1953. gada maija sākumā un nodzīvoju nepilnu nedēļu. Tad jau vasarnīcā bija ūdens un elektrība. Jaunsudrabiņa rīcībā vismaz gada lielākajā daļā nu bija arī visa vasarnīca ar divi stāviem. Bez tam Nates kundze varēja iepirkties turpat netālu pārtikas preču veikalā, kuŗa īpašnieks saucās Maks. Tas Jaunsudrabiņam arvien atgādināja tirgotāju Maku dievinātā Hamsuna darbos.

Bet toreiz es varēju pārliecināties vēl par kādu nelaimi, ko Mēnesnīcā nekādi nevarēja novērst: Jau nākamā dienā uznāca pavasara aukstuma vilnis ar nepatīkami vēsu mitrumu. Mēs salām kā nabagi, jo Mēnesnīca, tiešām celta viegli kā vasaras mītne, nebija piesildāma. Dzīvojām, sarāvušies čokurā, un dienas kaut kā tika noburzītas. Bet man bija jādomā, kā te var izturēt pa ziemu, un, ka tas grūti, to Jaunsudrabiņš man rakstīja vairākkārt.

Mēnesnīcā Jaunsudrabiņš pabeidza Zaļo grāmatu, uzrakstīja gan drīz visu atmiņu grāmatu Es stāstu savai sievai un pierakstīja turpinājumu autobiografijas Mana dzīve pēdējam izdevumam. Var drusku apstāties pie grāmatas Es stāstu savai sievai, kuŗas brīnišķīgais sākums bija lasāms Berlīnes latviešu laikrakstā Latvju Balss 1945. gada janvārī. Kad 1951. gadā grāmata iznāca Ziemeļblāzmas apgādā Zviedrijā, lasītāju domas varēja dalīties, varēja jautāt, vai vienu otru nodaļu vajadzēja tā rakstīt. Likās, dažu rūgtumu, kas krāties pa nometņu laiku, varēja arī vairāk savaldīt.

Bet es varu liecināt, ka Jaunsudrabiņš pats atzina darba sasteigšanu un ka par dažu mazāk apvaldītu norēķināšanos ar rūgtuma sagādātajiem viņam bija aizrādījusi kā meita Lilija, tā znots Šteplers. Gadījās tā, ka man nācās lasīt Ziemeļblāzmas apgāda salikumu, un 1951. gada 24. oktobra vēstulē Jaunsudrabiņš rakstīja: „Jā, man priekš šīs grāmatas jālūdž no Jums sevišķa labvēlība — lasot korrektūru, apsvērt, ko drīkst par personām un notikumiem klaji runāt un kas varētu autoram un izdevējam kļūt par krišanu. Šteplers domā, ka pat patiesību, ja tā var kompromitēt, nedrīkstot publicēt. . .

Mana meita, kuŗa pagājušo svētdien, abi ar vīru, bija ciemā atbraukuši, man patlaban raksta: Tā būs varbūt interesanta un daudz lasīta, bet nebūs laba grāmata. . . Viens ir skaidrs, ka rakstīts maniem uzskatiem pretēji. Esmu vienmēr devis izdevējam gatavu manuskriptu, un šoreiz iznāk steigties. Tas ir tikpat kā viņam pusraugā, kad uzlej spirtu un neļauj izrūgt līdz galam. Man vajadzēja šo manuskriptu, kas tiek jau salikts un iespīests, dabūt gatavu līdz galam, izlasīt un tad pārrakstīt no jauna. . .”

Pēc pāris nedēļām gan Jaunsudrabiņš bija jau nomierinājies un 8. novembra vēstulē paskaidroja par stāstījuma metodi. Kuŗa piedzīvojumu stāsti, viņš rakstīja, esot apnīkstoši. „Tāpēc esmu izvēlējies Invalida un Rallas veidu, ar priecīgiem diskantiem un tīri vai brēcošiem basiem. Kas orķestri nespēj izsekot atsevišķu balsu gājieniem, lai pietiek ar kailu melodiju. Tā es vismaz lasītāju nemocu. Arī pašam neklūst pārāk smagi ap sirdi”

2.

Ar autobiografijas Mana dzīve pēdējo izdevumu, kas iznāca uz rakstnieka 80 gadu jubileju, Jaunsudrabiņš it kā atvadījās no saviem lasītājiem. Pēdējās lappuses pēdējie teikumi tur skan:

„Galvenais, ko esmu gribējis vēl teikt, ir pateikts. Pēdējo, vispēdējo punktu kādreiz pieliks Dieva pirksts. Kad un kur tas notiks, zīnu es vismazāk”. Bet Jaunsudrabiņam bija un, diemžēl, palika neīstenotas

vēl vairākas citas ieceres. Vispirms tas bija jauns romāns ar nosaukumu Citi ciemi, citas meitas, no kuŗa kāds fragments iespiests Laika Mēnešrakstā. Par šo romānu, kad biju apvaicājies, kā veicas, Jaunsudrabiņš rakstīja 1949. gada 16. janvāra vēstulē:

„Arī šis darbs vēl tikai sākumā. Ar to es klusībā mocos. Bail, ka neiznāk tikai čalošana. No virsraksta varētu likties, ka tur vīteros vīrietis — tauriņš, bet tā ir sieviete, kas vīrieti mudina uz īslaicīgu milu. Viss var būt, ka iznāk pieklājīgs romāns, bet šķiet, ka vaja dzētu labāku apstākļu tā veidošanai”.

Neveicās arī ar interesanti iecerēto atmiņu ciklu par saviem laika-biedriem, kas sauktos Lēģendas par izciliem cilvēkiem. Tai pašā 1949. gada 16. janvāra vēstulē Jaunsudrabiņš stāstīja: „No jauna rakstās gausi. Ganu grāmata (Zaļā grāmata, Rdz.) pavisam apstājusies... Apņik primitīvais, gribas kaut kā lielāka, plašāka. Tāpēc uzsāku Lēģendas. Bet par grāmatu vēl nav ko runāt. Aprakstāmo personu sarakstā pagaidām esmu atzīmējis ap 50, bet katrā ziņā tas vēl nav viss”.

Dažas lēģendas Jaunsudrabiņš paguva ne vien uzrakstīt, bet arī publicēt, taču visumā interesantais atmiņu cikls palika tikai iecerē. Radošā darba spējas arvien vairāk sāka ietekmēt rakstnieka lielais vecums.

Kad 1953. gada maijā ciemojos Mēnesnīcā, Jaunsudrabiņš stāstīja, ka esot nodomājis rakstīt pasakainu stāstu ar gaužām neparastu tematu — par lācēnu mātes miesās, vēlāk par tā dzimšanu un tālākajiem piedzīvojumiem. Būšot izmantoti folkloras motīvi, un Jaunsudrabiņš minēja dažus asprātīgus teikumus, kas liekami lācēna mutē. Liekas, šis pasakainais stāsts tomēr nav pat sāks rakstīt.

Tūlīņ pēc 80 gadu jubilejas Jaunsudrabiņš vienu pēc otra pēkšņi bija iecerējis pat kādas divi vai trīs grāmatas, un liekas, ka ieceres jaucās viena ar otru. 1958. gada 16. martā viņš rakstīja: „Jaunu ko uzrakstīt nākas grūti. Un tomēr — laikam gan rakstīšu vēl vienu grāmatu: Vecais trimdenieks. Un varbūt vēl vienu ar virsrakstu Mani 80 un kas ar tiem sakarā. Tur tad būtu mani kopsavilkumi par un pret”.

Kas tie „par” un „pret”, par to vēlāk. Pēc dažām nedēļām, 1958. gada Zaļajā ceturtdienā datētā vēstulē, Jaunsudrabiņš vēlreiz rakstīja: „Ja esmu pabeidzis Manu dzīvi ar domu, ka tā būs mana beidzamā grāmata, tad patlaban esmu gandrīz pārliecināts, ka vismaz vēl viena būs. Tā varbūt sauksies: Mani 80 un kas ar tiem sakarā. Ja manas dzīves vadmotīvs bija pacelšanās aizvien augstākā cilvēcībā, tad šeit būs pazemīga tuvošanās Dievam. Kaut nu tikai bijusi veselība, spēka pietiktu”. Savukārt 1958. gada 3. novembra vēstulē Jaunsudrabiņš

ziņoja, ka „tagad gribu rakstīt savu vispēdējo grāmatu, kas sauksies Raibā”.

Jau teicu, ka ieceres varbūt jaucās. Varbūt Jaunsudrabiņš nevarēja izšķirties par virsrakstu un satura apjomu. Bet vismaz no divi iecerēm kāds sākums tika pat publicēts. Laika Mēnešraksts Ņujorkā iespieda Raibās grāmatas ievada nodaļu, un, kad 1960. gada martā manā redakcijā tapa Daugavas speciālnumurs, veltīts Jāņa Grīna 70 gadu jubilejai, Jaunsudrabiņš atsūtīja Vecā trimdinieka četrus ļoti izjustus tēlojumus, kas tur iespiesti.

Saturs grāmatai par veco trimdinieku viegli uzminams: Tur būtu Jaunsudrabiņa izjūtas un piedzīvojumi dziļā vecumā, svešā zemē, svešā vidē. Grāmata par 80 gadiem un kas ar tiem sakarā, liekas, lielāko tiesu reaģētu uz kādu smilšu un pat dubļu viesuli, kas sagriezās ap Jaunsudrabiņa 80 gadu jubileju. Iecere par Raibo grāmatu, kas pēc Baltās un Zaļās grāmatas būtu it kā kādas triloģijas beidzamā daļa, laikam saistījās ar to pašu, bez tam šo ieceri stimulēja vēl kādi īpaši notikumi rakstnieka personiskās dzīves apjomā, kas tik ļoti viņu bija satraukuši. Pirmajā iekarumā Jaunsudrabiņš atkal bija vēlējis „norēķināties” — tāpat kā romānā Neskaties saulē, kā atmiņu grāmatā Es stāstu savai sievai, kā dažviet autobiografijā Mana dzīve. Varbūt labi vien bija, ka Raibā grāmata palika neuzrakstīta...

3.

Jo cilvēks kļūst vecāks, jo biežāk un ar īsākiem starplaikiem viņam jābūt jubilāra lomā. Arī Jaunsudrabiņš trimdas laikā bija jubilārs veselās četras reizes, svinot 70., 75., 80. un 85. dzimundienus. 85 gadu jubileja gan bija jau slimnīcā, kur mūžs aprāvās.

Tuvāk jāpakavējas pie Jaunsudrabiņa 75 un sevišķi 80 gadu jubilejas. Sakarā ar 75 gadu jubileju draugi un Latvijas PEN klubs bija organizējuši Jaunsudrabiņa ciemošanos Zviedrijā. Tas notika 1952. gada augusta pirmajā pusē, kad viņš varēja būt starp tautiešiem Stokholmā, Upsalā, Vesterosā, Burosā, Gēteborgā un Lundā, bez tam latviešu bērnu vasaras kolonijā Sigtunā.

Man gadījās būt Jaunsudrabiņa pavadonim no Sigtunas līdz Upsalai un no Upsalas līdz Vesterosai. Varētu sacīt, viņa viesošanās Zviedrijas latviešu kolonijās izvērtās par tādu kā triumfa braucienu, ko rakstnieks ilgi atcerējās, gan nožēlodams, ka nav varējis iegriezties Norvēģijā, lai redzētu Hamsuna zemi. Bet ne viss viņam Zviedrijā patika, un ciemošanās nebija brīva no kurioziem starpgadījumiem. Visvairāk Jaunsudrabiņš cieta no nedistancētās familiāritātes, ko vietā un nevietā parādīja daži veci paziņas, pārāk bieži un pārāk publiski,

tā sakot, uzsizdami uz pleca un šo žestu pavadīdami apmēram ar tādiem vārdiem: „Nu, vecīt, turies, turies!”

Jaunsudrabiņa 80. gadu jubilejas akts notika Vācijas latviešu „galvaspilsētā” Minsterē. Bet tieši ap šo jubileju sagriezās virpulis, kas rakstniekam lika ļoti ciest kā cilvēkam un trimdiniekam.

1957. gadā, tā saucamā atkušņa laikā, Latvijas valsts izdevniecība Rīgā sāka izdot Jaunsudrabiņa darbus. Masu metienā iznāca Baltā grāmata un Aija. Kaut gan, zinot padomju liegšanas atzīt Bernes konvenciju, nebija nekādas vajadzības lūgt Jaunsudrabiņa atļauju, Latvijas valsts izdevniecības direktors Baugis to bija darījis. Un Jaunsudrabiņš atļauju bija devis.

Šo faktu izmantoja Austrumberlīnes Dzimentenes Balss, ziņojot par sirmā rakstnieka tuvību ar laimīgo padomju dzimteni. Un tas deva iemeslu, lai pret Jaunsudrabiņu sāktos uzbrukumi trimdinieku vidū. Sevišķi nikni un bez mazākās smalkjūtības pret tepat 80 gadus veco latviešu literatūras klasiķi bija divi kungi Zviedrijā un otri divi Amerikā. Bez visa cita šie uzbrukumi kaitēja Trimdas tautas balvas vākšanai un vispār aptumšoja 80. gadu jubileju. Jaunsudrabiņu tas viss ļoti sarūgtināja. 1957. gada 11. novembrā vēstulē viņš rakstīja: „Cilvēcību vārdā saukt mēs nekad nevarēsim par daudz, jo viņas vispār maz. Tu redzi, cik maz tās kungam X, varbūt pat kungam Y (šifri mani, Rdz.). Un kas no tā tika? Tikai deva iemeslu Michailova lapai pateikt par pašu kungu X dažas neglītas lietas, vai nu īstas, vai sado-mātas — es jau to kungu maz pazīstu... Reti kāds skata notikumus mūžības perspektīvā. Mums labi runāt platu muti svešas valsts policijas uzraudzībā (aizsardzībā, Rdz.)). Turīgi cilvēki sūta uz Latviju sainīšus, es jutos laimīgs, ka man radusies izdevība iepriecēt tautiešus ar vairāk ne kā 100.000 sainīšiem grāmatu veidā”.

Laiks gāja uz priekšu, bet Jaunsudrabiņš cīnījās ar rūgtumu. 1958. gada 16. marta vēstulē lasāms: „Toreiz ar to kunga X rakstu un otra tāda brāļa ķengām Amerikā mans sašutums bija liels. Mani atturēja no jebkādas atbildes tikai brīža svinīgums, jo ne jau kāds man var ko pielikt vai atņemt. Un, ja mani viņu ķengas kaut kā skāra, tad ne par to, ka tās bija vērstas pret mani taisni manos svētkos, bet par to, ka esmu dzīvojis ar tādiem sivēniem vienā trimdas saimē. Vai man nebija tīri dabiski jāsāk domāt par atgriešanos dzimtenē, dzīvas tautas vidū? Visu pusgadu un arī vēl tagad esmu kā uz svariem. Te ceļos, te grimstu — mani šūpo par un pret...”

Bet starplaikā bija noticis vēl kaut kas. 1958. gada pavasarī Dzimentenes Balss sniedza foto attēlu un aprakstu par Jaunsudrabiņa viesošanās Austrumberlīnē un ierašanos čekas ģenerāļa Michailova repatriācijas komitejā. Nu arī man bija jākļūst domīgam. Jau kādus četrus

gadus pirms tam Jaunsudrabiņš kādā vēstulē bija uzaicinājis mani pāriet uz Tu. Toreiz atbildēju, ka jutos tā, it kā būtu atguvis savu tēvu. Un nu, ieraudzījis Jaunsudrabiņa attēlu Dzimtenes Balsī, kur aprakstīta viņa ciemošanās Austrumberlīnē, es viņam rakstīju kā tēvam un lūdzu paskaidrojumus, kas nomierinātu.

Saņēmu 1958. gada Zālajā ceturtdienā rakstītu atbildi ar šādiem teikumiem: „Steidzu atbildēt, jo zinu, ka tādi sastrēgumi dažkārt moca. Teikšu, ka Tava vēstule mani ne ar teikumu neaizvainoja, tikai iepriecēja gan. Tu nerunā par sīkumiem un aplinkus, neturi, tā sakot, pie pogas, bet ķeries krūtīs, un tas ir labi. — Visu jau es Tev uz vietas nevarēšu izstāstīt, bet varu droši sacīt: Nepabaidies! Lai cik lieli dažkārt bijuši rūgtumi arī šeitā, tomēr tie ir sīkumi pret miesas un sevišķi gara verdzību tur „mājās”. Ja atbrauksi ciemos, tad varēsim daudz ko pārrunāt...

Tagad teikšu tikai, ka svaru kausi nesveķas ne uz vienu pusi. Tas nozīmē, ka mierīgi dzīvoju savā ežermalā tālāk... Berlīnē bijām abi ar sievu. Tur bija ērtāk izdarīt mana honorāra vienas daļas pārakstīšanu Nates brāļa meitai Rīgā... Cerībā, ka varbūt repatriēšos, man izdevās dabūt pilnvaru Izoldei Valdmanei saņemt no Valsts apgāda Rīgā pusi no „Aijas” honorāra... Vai Tev neklūst vieglāk, mīļais draugs?”

Man kļuva vieglāk, un turpmākajās vēstulēs pie šī notikuma vairs neatgriezies. To darīja Jaunsudrabiņš pats. Piemēram, sūtīdams apsveikuma kartīti uz 1958. gada Jāņiem, viņš cita starpā rakstīja: „Tie tur Rīgā un sevišķi Berlīnē aiz nepacietības tirpst, — kad beidzot teikšu „jā-” vārdu repatriācijai. Bet gan jau būs jāpietiek ar Leonu Reiteru. Jo vairāk savas atziņas kopēju, jo tālāk atstumjos no dzimtenes krasta”.

Tā paša gada vasaras otrā pusē nosūtīju Jaunsudrabiņam izgriezumu no Rīgas laikraksta Literātūra un Māksla ar aprakstu, kā tiek filmēta Aija. Pēc tam saņēmu 1958. gada 3. novembrī datētu atbildi, kur lasāms: „Ja dēļ (Aijas) iespēšanas valsts apgāda direktors Bauģis man it kā lūdz atļauju, tad par filmēšanu nevienš ne vārda nav tādā nolūkā bildis... Bet zini, kad ieraudzīju „rokpeļņa” paša reportāžu (Fr. Rokpelnis — viens no Aijas scenāristiem, otrs bija kāds krievs, Rdz.) par filmēšanu kaut kur starp Kandavu un Sabili, tad palika slāba dūša. Tagad tas ir pāri, un es šo akciju uzskatu kā mākonī austrumu pamalē, kas izlīs, vai es viņu lādu vai svētīju. Tai visā burzmā taču nekas vairāk nav no manis kā kristāmvārdi: Aija, Jānis, Ieviņa...

Visu vasaru kaut kur karājas šūpoles. Ieviņai jālec no šūpolēm zirgam mugurā. Manā pusē, ja sievišķis jāja, to sauca par jāšķi vis-

sliktākā nozīmē. To varēja varbūt piedēvēt pašai Aijai, bet ne Ievai, kuŗu esmu tēlojis cēlu un skaidru. Un tad tā pati vieta — Kurzemes Šveice! Taču varēja Neretā atrast patiešām vēl Jāņa un Aijas pēdas. . . Ak Kungs, kādas tūr varēja gleznas uzburt labs režisors. Bet viņiem jau vajadzīga šablona. Un varbūt kolchoznieku ciemā tas notiks. Nē, — cik gan es esmu priedīgs, ka neesmu vieglu roku pasviedis solījumu patiešām pārcelties uz dzīvi Latvijā. Tur taču es būtu cietumnieks, bez kādām tiesībām”.

Vēl tikai piebilstams, ka Jaunsudrabiņa kārdināšanā repatriēties lielākie nopelni bija vēlākajam „nopelniem bagātajam” padomju atašejam Stokholmā Žanim Zakenfeldam, kas tolaik darbojās Michailova komitejā Austrumberlīnē un bija apciemojis arī Mēnesnīcu.

4.

Palīdzot znotam Štepleram, Jaunsudrabiņš Mēnesnīcas laikā diezgan daudz domāja, kā ar saviem darbiem ieiet vācu lasītājos. Bija nodoms tulkot gan Aiju, gan Jaunsaimnieku un velnu. Ne sevišķi laimīgā kārtā tomēr visvairāk tika strādāts gar Naudu, kas nav no Jaunsudrabiņa izcilākajiem romāniem. Ar laiku to atskārta arī autors pats. 1955. gada 20. decembrā vēstulē viņš rakstīja: „Kā zini, es liku pārcelt Naudu. . . . Bet Šteplers domā, ka tā neesot mana nauda. Arī man liekas, ka romāns tāds „atšālējies” . . . Vai nebūtu svētīgāk šo to nobeigt latviski? Es sāku atzīt, ka manu darbu vērtība nav labumā, bet latviskumā. Cik dažs labs mans teikums saspriaisļojas svešā valodā, ka netik dzirdēt. Nav taču arī rakstīts svešiem, bet pašu ļaudīm”.

Neviens no Jaunsudrabiņa romāniem vāciski tomēr neparādījās, kaut gan, piemēram, par Aiju savā laikā kādam apgādam interese bija.

Kādu brīdi likās, ka uz vācu skatuvēm būs izredzes interesantajai traģikomēdijai Invalids un Ralla. Tā tika pārtulkota, un par lugu sevišķi interesējās Krēfeldas, vēlāk Bīlefeldas teātra direktors. Bet tad kaut kas sašķiebās, un nodomi izjuka.

Toties itin labi Jaunsudrabiņam veicās ar īso tēlojumu un stāstu tulkojumu, kas tika iespiesti Vestfāles presē. Tos sāka ievērot ne vien parastie lasītāji, bet arī vācu amata brāļi. Protams, ne jau nezkādi modernisti, tomēr itin cienījami rakstnieki, kas nu centās noskaidrot, kas tas Jaunsudrabiņš tāds ir, kur viņš dzīvo, kā viņam klājas. 1955. gada 26. janvāra vēstulē rakstīts: „Ja Tu vaicātu, kā tas paveikts, man būtu jāatbild: ar klusēšanu. Nedaudzie īsie tēlojumi, kas šad tad Šteplera tulkojumā parādījās „Freie Presse” svētdienas pielikumos, varēja mani maz izcelt. Piecus gadus es nodzīvoju te pie ezera, ne-

viena nepamanīts, līdz tad pamazām sāka redzes aplokā parādīties pa kādam, kas interesējas par rakstiem un uzmeklēja mani. Nu jau tādā kārtā esmu pazīstams ar kādiem pieciem krietni pazīstamiem Vestfāles rakstniekiem. Un jāsaka, ka tie nāk pie manis ar lielu valširdību un ir tik kollēģiāli, ka man brīžam, klusībā pārdomājot, tīri kauns. Mēs taču Latvijā pret vāciešiem bijām tierie rezgaļi”.

Nākamā gada 3. janvāra vēstulē Jaunsudrabiņš ziņoja, ka Gelzenkirchenas Tautas izglītības nodaļa 7. martā rīkošot viņa vakaru, kur viņš lasīšot savu darbu tulkojumus vācu valodā. Sekoja teikumi: „Ja es priekš divi gadiem žēlojos, ka nav bijusi izdevība redzēt nevienu dzīvu vācu rakstnieku, tad tagad, pēc pag. gadā notikušām Marlas rakstnieku dienām, esmu tuvu sapazinies ar vairāk nekā 15 Vestfāles rakstniekiem, kam vārds. Varu liecināt, ka viņiem nav nekādu aizspriedumu pret svešnieku, un es esmu starp viņiem savs cilvēks”.

Bet Jaunsudrabiņš bija un līdz mūža beigām palika latviešu cilvēks. Dzīvojot Mēnesnīcas vientulībā, viņu ļoti satrauca laikrakstos un paziņu vēstulēs lasītās ziņas par jaunās paaudzes asimilēšanos un pārtautošanos. Viņš mocījās ar domām, ka latviešu tauta iet bojā kā „plašajā dzimtenē”, tā trimdā. Kādā 1956. gada vēstulē rakstīts:

„Tā liekas, ka jāizput vien būs mums visiem. Brastiņa kundze no USA raksta: Kad sanākam kopā, vecie runā latviski, bet jaunie ir amerikāņi un runā angļiski. — Tātad arī tie, kas Vācijā vēl bija latvieši. Taču laikam tā angļu ir bezkaunīgi viegla valoda. Tik negribas ķēzīties, ņemt un iemācītos!”

Pats būdams taisnīgs un pazemīgs, Jaunsudrabiņš kļuva īgns, vērodams trimdas apstākļos diezgan raksturīgo lielišanos. 1954. gada sākumā viņš tādā sakarā iespieda Vācijas laikrakstā Latvija īsti asu rakstu, lielbniekus nosaukdams necenzētā tautiskā vārdā — par „lie-lības diršām”. Raksts daudzus sakaitināja, un 23. aprīļa vēstulē lasāms: „Man nav nekur glābiņa. Mani bombardē ar anonīmām vēstulēm gan NN meitas, gan „cienījamā mākslinieka” MM cienītāji. Ja pirmās draud tikai ar iesūdzēšanu tiesā, tad otrie ar zobu izdauzīšanu un publisku apkaunošanu, ja es neatsaukšot apvainojumu... Bet gan jau nu norims vieni kā otri”.

Citas sekas bija Jaunsudrabiņa rakstam par latviskuma saglabāšanu, kas tika iespiests Latvijā 1955. gada augustā. Rakstu bija ierosinājusi ziņa par kādu latviešu dziedātāju, kas it kā pārvērtusies par anglieti, it kā par italieti un savu vārdu raksta: „Rasma Ducat”. 1956. gada 3. janvāra vēstulē viņš stāstīja: „Pa šīm svētku dienām tad nu šis tas ir noticis, ko vērts Tev ziņot. Jāsaka: sak' nu, ka Dieva nav. Pērn augustā es uzrakstīju bargus vārdus par italisko anglieti dziedātāju Rasmu Ducat. Vakar man pienāca no Rasma glīta karte aploksnē

ar šādu tekstu: „Ein frohes Weihnachtsfest und viel Glueck im Neuen Jahr wuenscht Rasma Ducat. Un ar roku rakstīts: Sirsnīgs latviešu sveiciens. Rasma Ducat.

Man bija tāds prieks, it kā es būtu vienu dvēseli izpestījis no velna nagiem. Cik jauki būtu, ja tie, kas jutušies šokēti par vārdu „lielības diršas”, atskārstu, ka es nerakstu aiz naida, bet aiz sašutuma”.

Tas bija 1962. gada pašās maija beigās, kad ciemojos Mēnesnīcā otrū reizi, ierazdamies tur no pirmā Eiropas latviešu kultūras darbinieku kongresa Minsterē. Līdz ar mani bija arī Jānis Andrupis. Diemžēl, Mēnesnīcā varējām uzkavēties tikai pāris stundas, jo ezermalā gaidīja mašīna, lai vestu atpakaļ uz Minsteri. Nepilnus 85 gadus veco rakstnieku atradām gultā. Viņš bija ļoti vārgs, slimojis jau ilgāku laiku.

Pa visu ciemošanās laiku palikdams gultā, tikai reizēm pieceldamies sēdus, Jaunsudrabiņš pats sāka stāstīt, kā slimošana aizmetusies: Bijis pie ezera maksķerēt un, kā parasts, turpat zivis arī tīrījis. Nejauši asais nazis ķēris delnu un pārgriezis dzīslu. Viņš neesot varējis tikt mājās un aiz asiņu noplūduma zaudējis samaņu. — Man kļuva baigi? Ko taču tas viss atgādināja? Vai tāpat sev rokai dzīslu nebija pārgriezis, gan ar nolūku, Jānis Balodis Aijas triloģijas beigās? Kāda savāda sagadišanās rakstniekam ar sava labākā darba varoni...

Braucot uz Mēnesnīcu, man cita starpā bija Imantas apgāda pilnvara runāt ar Jaunsudrabiņu par viņa kopoto rakstu izdošanu. Principā Jaunsudrabiņš par to bija runājams, un tas tika apstiprināts arī viņa pēdējā vēstulē, ko saņēmu pēc pāris nedēļām, bet tad atkal kaut kas samezglojās, un tā šī iecere palika neīstenota. Piebilstams, ka no visiem mūsu klasiķiem Jaunsudrabiņš ir vienīgais, kam nav pilnīga kopotu rakstu izdevuma. Tie 8 sējumi, kas kādreiz iznāca Rīgā, ir ļoti nepilnīgi.

Kad šķīros, skaidri zināju, ka redzu Jaunsudrabiņu pēdējo reizi. Pārradies Upsalā, pēc kādām divi nedēļām saņēmu iepriekšējā rindkopā minēto pēdējo vēstuli, bezgala skumju. Jaunsudrabiņš rakstīja: „Slimība neatkāpjās. Gluži otrādi: Pēdējās 5 dienās, sevišķi naktīs esmu varējis tikai sēdēt un klusām vaidēt. Šonakt gulus atlaisties nemaz nevarēju, un bij Nate izsaukusi ārstu. Kad nu modos un cēlos, pulkstenis bija pāri pusdienas laikam... Mums šodien ir pirmā diena, kad jūtam pavasaru. Kaut tā nebūtu vēl pēdējā!”

Bet pat šai ļoti skumjajā vēstulē Jaunsudrabiņš tomēr bija atļāvis kaut ko no sava raksturīgā humora: Teksta vidū bija iezīmēts vārgs, gulošs kaķis ar uzrakstu: Pusbeigtais runcis. Tam vajadzēja attēlot Jaunsudrabiņa veselības stāvokli.

Kaut gan tātad Jaunsudrabiņš pēdējā vēstulē, ko no viņa saņēmu, bija lūdzies, kaut šis nebūtu viņa pēdējais pavasaris, tas tomēr tāds bija. Nates kundze drīz pēc tam ziņoja, ka rakstnieks pārvests uz Kērbekas slimnīcu.

No turienes viņš vairs neatgriezās. Slimnīcas apstākļos, tuvinieku un dažu gādīgu paziņu vidū sagaidījis 85. dzimunddienu, viņš mira trīs dienas vēlāk. Latviešu trimdas saime bija zaudējusi vienu no saviem vecākajiem un slavenākajiem likteņbiedriem, visa latviešu tauta — vienu no saviem vislielākajiem un latviskākajiem rakstniekiem.

1967. g.

Mēnesnīcā

Latvijā zinājām, ka Blaumanis dzīvojis Brakos, Brigadere Sprīdīšos, Virza Billītēs, ka Skalbes mājas saucas Saulrieti. Nu, jādomā, visi zinām, ka Jaunsudrabiņš dzīvo Mēnesnīcā. Tā ir nomaļa vieta Vestfālē pie Mēnes ezera, patālu no dzelzceļa un autobusa līnijām. Vismaz ceļa pajautāšanas dēļ jāiegriežas Bilefeldā, kur Jaunsudrabiņa ciemiņu saņem smaidošie Štepleri. Kaut kas jocīgs, ko tur panākusi Jaunsudrabiņa meita Līlija! Vilis Šteplers runā latviski gluži tāpat kā Rīgā. Tas vēl nav nekas, — pie pusdienu galda piesēžas vācu jaunava, kas skaita: Visa laba Jāņu zāle, ko plūc Jāņu vakarā . . ., padarīdama skaitāmo valganu ar vāciešiem raksturīgo mīksto l skaņu. — Tā ir kāda Austrumvācijas bēgle, kas domā par aktieres karjēru, darbojas Līlijas Štepleres vadītā trupā un atradusi Štepleru ģimenē draudzīgas sirdis. Viņa mācās latviski, jo — kopā ar Štepleriem būs jābrauc līgot pie latviešu invalidiem Augustdorfā.

Bet nu steidzamies Šteplera mašīnā uz Kērbeku, uz Mēnesnīcu.

Ak Dievs, kur tad esam nokļuvuši pēc pusotras stundas brauciena? — Vai tā nav Gaujas leja pie Siguldas? Kāda no gleznainākajām vietām Vidzemes augstienē ap Ērgļiem un Vestienu? Tas tomēr ir Vācijas stūris, bet pats augstais Dievs nekā cita skaistāka un piemērotāka nebūtu varējis izdomāt mūsu ūdensvīram un dabiskākajam dabas draugam Jaunsudrabiņam! Tas nav tikai Mēnes ezers ar skaistiem krastiem un līčiem, tas ir vesels novads, pilns gleznām lejām un stāvām kraujām, foreļu upītēm, avenājiem, sēņu vietām. Jaunsudrabiņa kundzei Natei gan no sākuma te nav bijis viegli, par to jau aprakstīts grāmatā Es stāstu savai sievai: vajadzējis iet mīlzu līkumu, kamēr tiek aiz ezera uz veikalu Kērbekas ciemā, ūdens bijis stiepjams augšā pa ļoti stāvu, sakņainu piekrasti, kas ziemu piesnigusi vai apledojsi. Bet nu jau ievilkts ūdenssvads, uz rudeni gaidāma elektrība. Un turpat blakus pārtikas veikalu atvēris tirgotājs Maks! — Kāda sagadišanās Jaunsudrabiņam, kam mūža draudzība ar Ham-suna romānu varoņiem . . .

Nu jā, bet te tak vajag būt ļoti vientulīgi, sevišķi pa ziemu, kad vasarnieki pazuduši, kad tikai retu reizi ierodas kāds latviešu ciemiņš. — Nē, smejas Jaunsudrabiņš, smejas arī viņa kundze. — Vientulības viņi nepazīstot. Avīzes vien nevarot ne atlasīties. Tad latviešu

grāmatas, tad vācu grāmatas, kas bagātīgi ierodas no Šteplera veikala Bīlefeldā. Mājas darbi, darbi dārziņos, kas ierīkoti augšup un lejup mājiņai. Un rakstīts ar paša roku arī kas tiek — vēl arvienu. Diena patiesībā par īsu.

Pagājušā ziemā Jaunsudrabiņš pārcieta grūtu un garu slimību. Beidzot ticis no gultas laukā, viņš paskatījies spogulī un redzējis, ka uzaugusi gandrīz tāda pati bārda kā jaunības gados. Ko darīt? — Ņēmis rokā otu un paleti un — uzgleznojis Jaunsudrabiņu ar bārdu. „Vai pazīstat?” — viņš rāda.

Bet nu meistars atkal vesels, arī bārda likvidēta. Un kustas viņš cauru dienu kā ūdens zāle. Plkst. 7 no rīta dzirdu atskanam Jaunsudrabiņa draudzīgo saucienu: „Hallo Johan, vai tad miegs vēl nav izgulēts?” — Ierejas Zuze, ieņaudas Ķezberes atstātais runcis. Tiešām jāceļas augšā, jo Jaunsudrabiņš pārnācis no ezera, kā parasts, būdams tur jau kopš plkst. pieciem. Iepriekšējā vakarā liktais pasjanss gan drusku samelojies — lomā tikai divi mazi asariši, bet gadu gadiem noliktā dienas gaita sākusies kā vajag.

Pēc brokastīm zāgējama malka, cērtami žagari, apskatāma katra ābelīte, jāņogu un ērkšķogu cers, papētījams, kā aug dārzeni. Vēlāk ar rateliem pa šoseju, pa meža tekām: vācams mēslošanas materiāls, vācams katrs žagariņš un sprungulis, kas noderēs krāsnij un virtuves pavardam. Tā katru rītu, katru dienu. Pievakarēs var gaidīt, kad atnāks ciemos Neuhauses jaunkundze, Jaunsudrabiņu kaimiņiene, simpatiska vāciete, kam visādas klapatas māj prātu un kas nejauši atradusi šos latviešus, pie kuņģiem atvieglināt sirdi. Neuhauses jaunkundze ir dedzīga Veinhēbera dzejas cienītāja, arī pati šo to raksta, viņai viegli atrast ar Jaunsudrabiņiem kopīgus tematus.

Gadās gan citādi „nāburgi” arī. Piemēram, turpat netālu ir vasarnīca kādam augsti mācītam vācietim. Reiz Jaunsudrabiņš iegājis viņa pagalmā un sācis meklēt valodas. Nav tomēr nekas veicies. Vācu mācītais vīrs sācis apjautāties, vai tad latviešu valodā esot visi vārdi, ar ko varētu apzīmēt vajadzīgos jēgumus. „Es viņam teicu,” stāsta mūsu rakstnieks, ka, ja jau bībele pārtulkota latviski, ja pat Fausts lasāms latviski, tad tak tas vien pierāda, ka arī latviešu valoda ir kā visas valodas... Bet pēc tam gan neesmu tur vairs savu soli spēris!”

Kā noskauzdams, laiks tieši manās Mēnesnīcas dienās sagriezies nejauki vēss, vējains, mitrs. Mūsu plāni par došanos šur un tur, — tie jāmet pie malas. Bet nu mums atliek garās pievakares un vakari sarunām par rakstu lietām. — Radušies vairāki jauni tēlojumi, ko meistars labprāt nolasa priekšā. Tikai ar ilgi iecerēto romānu Citi ciemi, citas meitas netiekot un netiekot uz priekšu. Cik daudz laika nepaņem vēstules vien! — Pagājušā gadā uzrakstītas ap 390, kas aizgā-

jušas uz visām pasaules malām. Jādomā par visu ko. Piemēram, pienāk vēstule no Amerikas vai Austrālijas: lai taču Jaunsudrabiņš uzņemoties būt par krusttēvu kādai latviešu meitīnai vai puisītim. — Jāuzņemas.

Pamazām noskaidrojas, ka Jaunsudrabiņš nemaz vairs nav tikai kāds anonīms bēglis kaut kur dziļā Vācijas provincē. Viņam sakrājies pabiezs žūksnis ar izgriezumiem no Bīlefeldas un Zostes vācu laikrakstiem. Tie Jaunsudrabiņa tēlojumu tulkojumi vācu valodā. Turpat blakus apceres par Jaunsudrabiņu, informējot vācu publiku par mūsu rakstnieka dzīvi un darbiem. Baltās un Zaļās grāmatas izlase tomēr agri vai vēlū iznāks vācu valodā, tā top jau. Kādā vācu publikai domātā Jaunsudrabiņa jubilejas aktā pagājušā gadā Šteplers nolasījis vācu tulkojumā ievada nodaļu no Jaunsaimnieka un velna. Pēc tam klausītāji apstājuši rakstnieku, kad šis romāns būšot lasāms viss, — tik ļoti viņiem patīcis! Bet visa romāna tulkošanai nav laika Štepleram, nav laika arī pašam Jaunsudrabiņam.

Kurš katrs cits savu iekļūšanu vācu lasītāju publikā būtu izskandinājis kā nezinko. Jaunsudrabiņš turpretim ir pazemīgs un pieticīgs. Viņš zina, ka pagājušā gadā vien Vācijā iznākušas kādas 5000 jaunas daīlliteratūras grāmatas. Noturēties šai grāmatu jeb literatūras jūrā ar ilgstošāku ievēribu latviešu bēgļu rakstniekam nav tik vienkārša lieta, — tā domā Jaunsudrabiņš. Viņš smīn par populāritātes meklēšanu svešos ļaudīs, viņam ir latvieši.

Tieši atvadu stundā Jaunsudrabiņam pienāk vēstule no Ludvigsburgas. Raksta „melnie”, aicinādami viņus apciemot un kaut ko nolasīt. — „Mēs ticam, ka Jūs brauksit!” — Jābrauc, ilgi neprātodams nosaka meistars — tur tak ir latvieši!

1953 .g.

Pēteris Ērmanis

Atmiņas un pārdomas

Ar 8. oktobrī mirušo Pēteri Ērmani 35 pazišanās gados esam ne vien labi sapratušies, bet bieži arī ķīlidojušies, pat sanīdušies, lai pēc tam atkal salabtu. Sapratāties tiekoties, ķīlidojāties un nīdāties sarakstoties, tātad visvairāk trimdas laikā. Pēdējā saraušanās notika priekš dažiem gadiem, kad biju pārmetis Ērmanim par kādu dzejoļi, kurā gaužām nesaudzīgi un tā kā atriebīgi likās skarta pazīstama miruša kultūras darbinieka privātā dzīve. Saņēmu asu atbildi, ka es gribot viņu cenzēt, un bez tam viņš neatzīstot, ka par mirušiem runājs tikai labais vien. „Ar Dievu!”, tā beidzās Ērmaņa vēstule, un tam vajadzēja nozīmēt, ka viņš mani vairs nepazīs. Pagāja laiciņš, un pazišanās atjaunojās...

Daudziem likās, ka Pēteris Ērmanis ir tipisks „pazemīgās dvēseles” īpašnieks, gandrīz tāds pats kā Poruka Zalkšņu tēvs vai Blaumaņa Bungatiņš, un tomēr tas bija tikai vienpusīgs šķitums. Patiesībā jārunā par daudz sarežģītāku raksturu, katrā ziņā par tādu, ko dēvē par kompleksu vai smalko kaišu cilvēku. Kaut vienmēr savaldīdamies, viņš savā sirdī varēja ilgstoši uz kādu „ieēsties”, un viņam bija grūti, pat neiespējami aizmirst arī vissīkākos gadījumus, kad kāds ko pāri darījis.

Gadu desmitiem Ērmanim sāpēja dažs ironisks teikums Virzas recenzijās par viņa dzejoļu krājumiem. Līdz mūža beigām viņš neturēja labu prātu uz Latvijas Kareivja pirmo redaktoru, kas Latvijas sākumā savu apakšnieku bija saņēmis aiz nolaidīgi sapogāto svārku pogas un drusku pazobojis. Es gandrīz iekritu tāpat, kādreiz sakārtodams Ērmaņa šķībo kakla saiti.

Savos stāstos un dzejoļos bieži būdams neievēroto ikdienas cilvēku tēlotājs, pats juzdamies nepietiekami ievērots un novērtēts — cik ļoti tas laužās uz āru autobiografiskajā tēlojumā Četrdesmit gadu (krājumā Sejas un sapņi)! — Ērmanis nevarēja ciest, ja kādu sāka vienprātīgi slavēt. Kaut pašam bija atzinīgs spriedums, viņš to slēpa un palika opozīcijā.

Augumā masīvs, bet lēns, klusu valodu, kas reizēm drusku aizmetās, viņš necieta bravūru un skaļumu. Tieši tālab, piemēram, Jānis Medenis nekad neieguva Ērmaņa simpatijas. Citādi gan savās recenzijās un garākās apcerēs viņš bija pārlietu saudzīgs pret visiem, tik

saudzīgs, ka Dzintars Sodums reiz Ērmani nosauca par „diletantu patronu”. Tas nu tā, bet jāslavē Ērmaņa iejušanās arī visjaunākajās parādībās latviešu dzejā. Tā tas bija dzimtenē, tā trimdā. Dažreiz gan viņš drusku dusmojās, ka mūsu jaunā dzeja kļūstot arvien neskaidrāka, un uzrakstīja par to pamfletisku dzejoli, bet simpatijas pret jaunajiem guva virsroku.

Pēdējā vēstulē, ko rakstīju Ērmanim, pats ieminējos par dažām ākstībām, kas pretendē it kā uz kaut ko nebijušu, bet patiesībā ir jau ar bārdū. Atbilde skanēja: „Kaut modernisms mūsu dzejā nav nekas jauns, pie dažiem tas tomēr interesants”.

Jau jaunībā Ērmaņa rokraksts ir bijis neparasti šķībs un greizs. Mūža beigās tas kļuva pat nesalasāms. Arī šis apstāķis dzejniekam sagādājis mazu kompleksu. Vairāk nekā citi viņš mēdza jūsmot par skaistiem un interesantiem rokrakstiem, smagi nopūzdamies par saviem „ķekšiem”.

Ērmanim bija savs skaits pat sirsnīgi tuvu cilvēku, visvairāk jau rakstnieku saimē, piemēram, Kārlis Egle, Jānis Grīns un citi. Kā platonisks mīlētājs viņš jūsmoja par izskatīgām un interesantām sievietēm, īpaši, ja tās bija cītīgas grāmatu lasītājas. Kārlis Egle un Jānis Grīns smējās: leraudzījīs sievieti ar grāmatu, Pēteris izkūstot! Starp Rīgas aktrīsēm vispievīlcīgākā Ērmanim bija Irma Laiva. Lai kam retais zinās, ka intīma draudzene Ērmanim ir bijusi rakstniece Elīna Zālīte. No otras puses, tā jau nu tas bija, kā rakstīts viņa dzejoli: „Es eju viens. Nav līdzgaitnieku ceļā... Būt savrupam pats liktenis tev lika”.

Rīgas laikos viņš gan bija parasts viesis gandrīz visās literārajās viesībās, bet neatceros, ka, sākoties debatēm un balsu skaļumam pieņemoties, vidū mestos arī Ērmanis. Viņš bija tikai vērotājs, kas sēd nomaļus, klusē, reizēm it kā iesmejas vai kaut ko nočukst savā mūžam piesmakušajā balsī.

Jau citādi varēja būt šaurākā sabiedrībā ar bohēmiskām izpriecām. Liktos, ka Ērmanis un bohēma ir kaut kas nesavienojams, bet tā vis gluži nebija. Mazās Ģildes Jāņa pagrabs Iekšrīgā ir redzējis Ērmani šad tad, kopā ar viņu visbiežāk Kārlī Egli, kas reiba no tējas glāzes, un Aleksandru Čaku. Vēl trimdā, Vircburgas drupu nometnē, Ērmanis labprāt turējās kopā ar turienes bohēmiskajiem literātiem. Taču nekāds uzdziņotājs jau nu viņš tiešām nekad nav bijis. Atceroties Rīgas laikus, iespiedies atmiņā, kā šis savrupnieks, sevī nogrimis, vientulīgi „slāji” pa ielām.

No bērnības būdams grāmatnieks, kāda otra neatrast, Ērmanis līdz ar lasīšanu bija trenējis un attīstījis atmiņu līdz tiešām fainomenālai pakāpei. Dzīva literāra enciklopēdija, kur katrs fakts, katrs gada-

skaitlis savā vietā! Apbrīna jautā ar jautrību, kad viņš demonstrēja, ka var nosaukt visas teātra izrādes, kādās bijis kopš agras jaunības, minot precīzus datumus, tēlotājus utt. — „Bet saki, kad un kur notika Bernarda Šova Lielās Katrīnas pirmizrāde?” — tā, piemēra labad, varēja iejautāties kāds no klausītājiem. Ērmanim vajadzēja apdomāties tikai dažas sekundes, lai pēc tam nobērtu kā no grāmatas. Visam tomēr bija savas robežas, un laikam Ērmanis savu atmiņu bija pārpūlējis, jo tā sāka niķoties. Jau priekš gadiem piecpadsmit nācās pārliecināties, ka uz izslavēto Ērmaņa atmiņu vairs nevar pilnīgi palauties. Mūža beigās sekoja pat atmiņas sabrukums.

Pēterā Ērmaņa literārajai karjērai bija slavens sākums ar vēsturē fiksētiem nopelniem. Jaukdams pacifismu ar individuālistu, humānismu un revolūcionāru romantiku, visu to pauzot daudzvārdīgā izteiksmē un ļoti vaļīgās vārmās, ar pirmo dzejoļu krājumu *Es sludinu* (1920), viņš kļuva par latviešu ekspresionisma tēvu. Pēc autora atmiņām spriežams, ka spontāni šī dzeja nav radusies. Autors gudrojis, ka vajadzētu ko jaunu, apmēram kā *Poruka Nebijušajā* un divi vientuļos. Tā sākusies „sludināšana”. Kad es sāku Ērmani pazīt, viņš no tās sen jau bija atteicies, nododamies mazāk sagudrotai dzejai. Tā bija radies, piemēram, krājums *Es visur dzīvību redzu* (1925), laikam gan no visiem Ērmaņa krājumiem pats labākais. Tas izpelnījās arī Kultūras fonda godalgu.

Ap trīsdesmito gadu vidū Ērmanis atkal sāka „gudrot”, varbūt tāpēc, ka Medenis bija izgudrojis savus metrus, ko vismaz daži (Grīns un es) slavēja. Tā nu Ērmanim radās tā saucamā „kāpņu forma” — dzejoļu kompozīcijas veids, kur rindu skaits pantos pieaug no vienas līdz desmit un tādā pašā kārtā pakāpeniski samazinās. Uz savu atradumu Ērmanis bija ļoti lepns un vēlējās, lai recenzenti to izceļ un analizē. Tas tika gaidīts arī no manis. Diemžēl, es šais „kāpnēs” vismaz toreiz nekā cita nevarēju atrast kā gluži mākslīgu konstrukciju, tālab ierobežojos ar fakta konstatēšanu. Nevēriba dzejniekam likās nepelnīta un sāpēja vēl ilgi...

Kārlis Egle par savu draugu mēdza sodīt: „Tas Ērmanis tak neviena godīga stāsta nespēj uzrakstīt!” Arī daudziem citiem viņš palicis prātā visvairāk kā dzejnieks un atmiņu autors. Manuprāt tas nav pareizi. Ērmaņa pirmajās stāstu grāmatās sastopamies ar interesantu izdomu, kas ietiecas arī fantastikā. Reālajā virzienā tādi krājumi kā *Gaidītāji* (1935) un *Satikšanās* (1936) būs gan liekami starp labākajiem, ko mūsu stāstniecība var uzrādīt. Spējīga stāstnieka talants vērojams Ērmaņa atmiņu tēlojumos, kam visiem literāra vērtība. Trimdas laikā atmiņu rakstīšanai viņš bija „izgudrojis” jaunu formu, saukdam to par „sapni”. Gudrošana šoreiz tiešām liekama

pēdīnās, jo rezultāts ārkārtīgi interesants. Ar Ērmaņa „sapņiem” ir sākusies latviešu sirreālistiskā proza.

Viens otru neaiztikdami, Ērmanis koeksistēja ar Ulmaņa autoritāro režīmu, bet skaidrs gan, ka dzejniekam, kas ienācis mūsu literārtūrā ar ekspresionistisko krājumu *Es sludinū*, nekāds autoritārisms nebija pieņemams. Krietni vēlāk Ērmanis man atzinās, ka Ulmaņa laikā bijis vairākās kreiso intelektuāļu slepenajās sanāksmēs, kas notikušas Jūlija Lāča vasarnīcā Meža parkā. Kad 1940. gada vasarā iebruka padomju kaŗaspēks un uzspieda nesamērojami smagāku autoritārismu, Pēteris Ērmanis, it kā nō tā nekā nemanīdams, it kā sekodams atziņai — kaut vai ļaunāk, kad tikai citādi — savu nepatiku pret Ulmaņa režīmu spontāni un brīvprātīgi — jā, brīvprātīgi! — noreāģēja pāris dzejoļos, ko viņam nevajadzēja rakstīt. Bet tas arī bija viss. Līdz pat vācu ienākšanai viņš ar padomju režīmu uzmanīgi koeksistēja, ne vairāk. 13./14. jūnija nakts deva īpašu triecienu: Bija deportēta kāda žēlsirdīgā māsa, kas Ērmani savā laikā kopusi un ko viņš apjūsmoja ar dziļākām jūtām. Kad ienāca vācieši, Ērmanis aizvestās piemiņai uzrakstīja dzejoli, kas, ja pareizi atceros, iespiests Latvju Mēnešrakstā. Vispār Baigais 1940./41. gads bija Ērmaņa dvēselē kaut ko aizlauzis. Lai kas un kā, viņš neparko nevēlējās piedzīvot padomju varas atgriešanos, tālab bez ilgākas gudrošanas 1944. gada rudenī izvēlējās trimdu.

Zinot Ērmaņa fizisko nevarību un absolūto nespēju tikt galā ar dzīves praktiskajām vajadzībām, viņam trimda bija grūtāka nekā daudziem citiem. Un tomēr viņš nekad nežēlojās un nedomāja par atgriešanos dzimtenē. „Atpakaļ? Nē un nē. Nekad!” — Tā lasāms Ērmaņa vēstulēs, tā dzirdēju viņu sakām, kad ciemojos dzejnieka trimdas mītnēs — kādas Vircburgas blokmājas pagrabā un vēlāk Ingolšates dzīvokļu bloka šaurajās istabīnās.

Kaŗa beigu posmā un trimdas gados Ērmanis zaudēja visu. Dēlu bija iesaukuši vācieši, un tas pazuda bez vēsts (dzirdēta varbūtība, ka tagad viņš būtu Latvijā). Trimdas sākumā mitinoties Sudetijas bēgļu nometnē, mira meitiņa, Ingolšates gados Dieva priekšā tika aizsaukta Ērmaņa brīnum gādīgā un pašuzpurīgā dzīvesbiedre. Nu viņš bija gluži viens, atkarīgs no laipniem tautiešiem, kas, dažkārt būdami vecāki par Ērmani pašu, gribēja un varēja palīdzēt. Bet mācās virsū visādas kaites. Viņš kļuva arvien nevarīgāks, jau Ingolšatē reti atstādams dzīvokli, lielāko tiesu, lai nokļūtu līdz pilsētas bibliotēkai. Vācijas apstākļos — vai Vācijas vien? — pārcelšanās uz veco ļaužu mītni Delmenhorstā bija vienīgā izeja. Un nekāda „nabagmāja” tā nemaz nebija.

Visvairāk gan laikam veco rakstnieku mūža pēdējos gados nomāca tas, ka krājās periodikā iespiesti raksti un manuskripti, kam nav izredžu parādīties grāmatās. Kad par 1955. gadā Daugavas apgādā izdoto literāro portretu un atmiņu krājumu Sejas un sapņi Amerikas latviešu Kultūras fonds piesprieda godalgu, autors to nosūtīja apgādam, lai varētu izdot nākamo grāmatu Smeldzīgais smaids (1958). Tā bija pēdējā. „Bet man vēl ir raksti vismaz divi trim tādām grāmatām. Kas tās izdos?” — žēlojās Ermanis, kam trūka spēja ieinteresēt kādu no daudzajiem trimdas apgādiem. Vai viņš nebūtu pelnījis jaunu grāmatu kaut pēc nāves?

1969. g.

Cietumnieks pats savā zemē

Atmiņas par Jāni Medeni

PUTNU CEĻŠ

(Dzejolis sacerēts Sibīrijas izsūtījumā, 1955. gadā.)

Pie tevis vakars liek pa Putnu ceļu iet,
Jo citu taku nav pār upēm, tundrām, taigām,
Kur, lapas dzenājot, vien vēji brīvi staigā,
Un viņu niknumam te saule nenoriet.
Ak, visām cerībām ir durvis vērtas ciet,
Un vairās dzīvais krist tai klusēšanā baigā,
Pa kuņu tēli kļīst ar nāves ēnām vaigā,
Ka liekas — mājo tie ar veliem vienuviet.
Bet zaigo Putnu ceļš! Un zīļu jostai pāri —
Rau — meža zosis slīd, un trauksmes pilna balss
Kā smaržu — brīvību liek krūtīs ievilkt kāri.
Un tomēr, — rītu jau te valdīs sniegs un sals,
Un tikai spārni tie vēl zibēs pasauls telpā,
Par tevi sapņojot sils dvēsele tavā elpā.

Kad 1935. gada rudenī pirmo reizi apciemoju Jāni Medeni viņa Pārdaugavas dzīvoklī, durvis man atvēra Tecilas autors, par kuņu A. Švābe rakstīja, ka viņš esot stiprākā personība tai dzejnieku paaudzē, kas literātūrā ieguvuši de jure stāvokli līdz ar mūsu valsti. Es turpretim biju anonims students, kas uzdrošinājās traucēt lielo dzejnieku, lai dzirdētu viņa domas par fakultātes seminārā lasāmo referātu, kuņu tiku veltījis tā saucamiem „Medeņa metriem”. Apciemojums beidzās ar mājastēva uzslavu un kļuva liktenīgs manām tālākajām gaitām: Medenis teica, ka rakstu katrā ziņā vajagot aiznest Daugavas redaktoram Jānim Grīnam, un nākamās dienās bija viņam aizlicis par mani labu vārdu. Tā es kļuvu kritiķis.

Meklējumi pēc atjaunotas latviskas dzejas, kas parādījās pirmajos Medeņa metros, plašāko noapaļojumu guva Medeņa trešajā dzejoļu krājumā Varenība (1936), kam piesprieda pirmo Annas Brigaderes prēmiju un tūlīņ pēc tam arī Kultūras fonda balvu. Būdamis pēc dabas bajāriski brammanīgs, Medenis nu dižojās, ka esot divkāršs laureāts. Iztirzāt Varenību plašākā rakstā, kas iespējams Daugavā

šai pusē chronikas, Grīns atkal aicināja mani, un tā tiku vēl ciešāk sabiedrots ar Medeni. Viņš tai laikā kļuva vai pats populārākais dzejnieks, ko aicināja uzstāties dažādos literāros sarīkojumos gan Rīgā, gan provincē, un vairākkārt man tad bija jābūt referentam, tā ka dzirdēju arī pazobojamies par „lāča dīdīšanu”. Pats būdams varens „lielskungs”, kas nevienam ceļā negriež, Medenis jau agrāk par savu „muižkungu” bija izraudzījis jauno, tolaik bīklo dzejnieku Vili Cedriņu, kas ar savu latviskumu kaut cik tiecās tādā pašā virzienā. Es tad nu Medeņa galmā saņēmu „mācītāja” amatu, un neatceros, ka kopš 1937. g. viņš mani būtu uzrunājis citādi. Saprotais tas tā, ka biju centies dzejniekam ieskaidrot vajadzību novērst dažas kļūdas viņa latviskajos ritmos. Vēl 1958. g. kāds paziņa man rakstīja no Rīgas: „Satiku Medeni, apjautājos, vai Rudzīti vēl atceras. Medenis atteica: Kā tad es šā neatcerēšos, viņš tak mani mācīja, kā vajag rakstīt...”

Par spīti slavaī, ko sagādāja Varenība, domas par Medeņa dzeju Rīgas literārajā sabiedrībā sāka dalīties. Daži, kā Veselis, varēja cildināt vai katru rindu, kas nākusi no Medeņa spalvas. Citi atkal, kā Ērmanis, domāja, ka Medenis pārslavēts, ka viņš ir pārāk skaļš, ārišķīgs, ka viņa latviskie panti jeb „metri” mākslīgs sagudrojums, ko pareizi varot izlasīt tikai Medenis pats un Rudzītis. Ka Medeņa metri būtu „neizlasāmi”, par to esmu brīnījies līdz šai baltai dienai, taču patiesībā var jau šādu apgalvojumu arī saprast, jo pārāk bieži gadījies dzirdēt, cik nepareizi tiek skandētas pat vienkāršās tautasdziesmas. No otras puses, atmiņas par Medeni allaž saistās ar akustiskām gleznām: Blakus Virzam viņš bija otrs labākais savas dzejas skandētājs, spēdams pilnīgi nevainojami pasniegt klausītājiem katras rindas, katra panta ritmisko rakstu. Dzeja viņa skandējumā varēja valdzināt tikai ar ritmu vien, liekot aizmirst, ka saturs dažkārt patumšs. Tas bija svarīgi viņa latviskajos „metros”, kā arī antikajās strofās, bet tāpat nevar aizmirst, kā Medeņa mutē skanēja slavenā Rožu smaržas balāde vai dievaiņu dzejolis Miķelnīcas. Lai raudzītos no kuņas puses raudzīdamies, esmu pārliecināts, ka 10. maijā Aizsaules draudzes pulkam pievienojies viens no vislielākajiem, visīpatnējākajiem, vislatviskākajiem dzejniekiem. Tomēr nekad arī īsti neesmu varējis atzīt Medeni bez jebkādiem ierobežojumiem. Vienmēr man licies, ka ļoti pareizi par šo dzejnieku ir izteicies Ed. Virza: „Latviešu rases gari ir drāzušies no viņa dvēseles dziļumiem ārā ar dūmiem un ugunīm, un tāpēc daudzas Medeņa poēmas ir neskaidras, un, tikai vairākas reizes pārlasot, var izprast, ko viņš grib sacīt. Viņa dzeja ir grūta un nedodas tik ātri rokā, veldama vārdus bez sevišķas izvēles, kā no augstumiem krītošs strauts vēļ zemes un

akmeņus". Pamazām arī man vajadzēja ieminēties par neskaidrībām Medeņa dzejā, par to, ka dažs Medeņa dzejotājs jau drīz pēc rašanās prasa īpašus komentārus, ka Medenis sāk pakļauties tādām kā pārāk saprātotām programmas latviskumam. Šo programmas latviskumu veicināja Medeņa atrašanās dievtuņu draudzē, kur Brastiņš viņam bija piešķīris arī kādu augstāku amatu. Lai nezkā jūsmotu par visu latvisko, man turpretim dievturība bija un palika vienaldzīga. Varbūt arī Medenis pats šād tad atskārta tās māksloto raksturu. Laikam tas bija 1937. vai 1938. g. Lieldienās, kad viņš uzticēja radiofona raidījumam savu manuskriptā palikušo drāmatisko poēmu par Kristus dzīvi. Pēc tam saņēmis honorāru, viņš diktī viebās, ka ar šo pakalpojumu kristiešiem esot nogrēkojies pret dievtuņiem, bet varbūt tā bija tikai izlikšanās. Tas nu tā, bet mani iebildumi pret dažām diskutējamām lietām Medeņa dzejā sagādāja zināmu atvēršanos. Viņš atcirta, ka nerakstot dzejoļus, lai kurš katrs varētu tos saprast.

Kad galva bija kļuvusi krietni siltāka, dzejniekam izspruka pavisam nīkni vārdi. Šokēts jutās Sudrabkalns, (tā laika Sudrabkalns!): Kā gan Medenis varot būt pret mani tik nepateicīgs! Bet vēl asākas sadursmes viņam radās ar Virzu, citu iemeslu dēļ ar Švābi. Uz sanīšanos Medeni urdīja ārkārtīgi impulsīvā daba un krietni vien teātrāla lielmanība, ne ļaunums un nepateicība. Pēc zibeņiem un pārkoniem jau dzejnieka brūnajās acīs atkal spīdēja saulīte, balss dūca kā kamene.

Varenība joprojām vērtējama kā visādā ziņā bagāta grāmata. Bet kā toreiz, tā tagad domāju, ka Medeņa talants ir kulminējies Tecilā, sevišķi jau tajā daļā, kas veltīta strēlniekiem. Viņu stichiskais jonojums pāri visai Krievijai tur atklājies tik varens tēlos un gluži vai apokaliptiskās gleznās, ka kaut ko tamlīdzīgu nav devis neviens cits strēlnieku dzejnieks. Arī Čaks nē. Bet, tā ka te runa par sarkanajiem strēlniekiem, tad tas ir bijis diezgan svarīgs iemesls, lai Medeni pēc Kolimas šausmām Rīgas sarkanā Rakstnieku savienība ātri rehabilitētu. Manā atmiņā pietiekami daudz sarunu ar dzejnieku, lai liecinātu, ka Medeni pavisam nav interesējusi strēlnieku krāsa un jo mazāk viņu nopelni Ļeņina valstības labā. Medenis vēlējās celt pieminekli strēlniekiem tiktāl, cik tie devuši belzienus krievu imperijas kolosam. Šādā sakarā vai pati mīlākā tautasdziena Medenim bija: „Zila zaļa gaisma ausa, Iesarkana saule lēca; Vai tie mani bāleliņi Krievu zemi dedzināja?” To viņš dziedāja pašizdomātā meldijā, pacēlies pirkstgalos, galvu atgāzis atpakaļ.

Brigaderes prēmija, tolaik lielākā Latvijā, un paaugstinātie honorāri, kādi nu tika maksāti Medenim, atbrīvoja no materiālām rūpēm. Bija vēl citi iemesli, kas lika Rīgu atstāt un doties atpakaļ uz mīlo Malienu, kur Aiviekstes krastā dzejnieks nu cēla „Medeņu pili” ar

bažāriskiem izrotājumiem, lai tur iekārtotu savu rezidenci. Pils cēlās, bet miera tomēr nedeķa, jo gluži vienkārši lauku apstākļos Medenis jutās vientuļš. Laiku pa laikam „lielskungs” iedrāzās Rīgā, un tad tā uzreiz kļuva skaļāka. Kā Medenis pie Aiviekstes cinījies pats ar sevi, kāds rūgtums to mocījis, tas atklāts Sonetos ar kodu, kuņi lasāmi Teiksmu rakstos (1942). Bet man liekas, ka atrašanās ārpus Rīgas Medeni paglāba no Baigā gada terrora. Kad vācieši izdzina sarkanos okupantus, viņš, iebraucis Rīgā, stāstīja atņemdamies, kā muļķoti padomju funkcionāri Praulienā, kā vajāti bēgošie sarkanarmieši.

Atmiņas ar šermulīgi fatālu iekrāsojumu ne man vien palikušas no 1944. gada Annām. Kritiķe Anna Dārziņa ar savu vīru prof. Egonu Dārziņu bija ielūguši viesus pie sevis Bierīnos. Nezkur kavējās Medenis. Pēc laika viņš zvanīja un apgalvoja, ka nevarot laikā tikt, bet katrā ziņā būšot. Sēdējām jau pie galda un tuvojās krēsla, kad Dārziņu vasarnīcas vārtu priekšā ieraudzījām apstājamies liķratus. Un no tiem kūņojās laukā — Medenis! Ienācis iekšā, viņš, dārdinādams vareno balsi, stāstīja, ka nebijis ar ko braukt — tramvaji tolaik jau sāka pārtraukt rēgulāro satiksmi — tālab, ieraudzīdams kaut kur Brīvības ielā no kapiem atgriezāmajies liķratus, tos apstādinājis un par pusstopu pierunājis vedēju braukt līdz Bierīniem. Tas nu likās tīri medenisks numurs. Mēs sākām smieties, bet smieklī ātri aprāvās, jo uzmacās drūmas nojautas, kur dzejnieka brauciens liķratos likās simbolisks.

Liekas, tas bija 1944. gada septembra sākumā, kad Medeni satiku pēdējo reizi. Viņš ienāca radiofonā un satraukts stāstīja, ka pats savām acīm redzējis kaujas ugunis sagraustam Medeņu pili. Pēc tam viņš ar vairākiem zirgiem devies ceļā, pagaidām esot apmeties Piebalgā pie Skalbēm, bet pašreiz iebrāucis Rīgā. Dzejnieks bija tādā garastāvoklī, ka saprašanās grūta. Mana mazrunība viņu satrauca vēl vairāk, viņš kļuva neganti ķildīgs, atklāti sakot, gluži vai nepatīkams. Tā šī pēdējā tikšanās beidzās ar tiešām vēsu šķiršanos. Pēc tam viņš vēl zvanīja, aicināja dalīties bēdās, bet nekas tur neiznāca.

Tālākais stāstāms tikai pēc citu liecībām. — Kopā ar Skalbi nokļuvis Kurzemes cietoksnī, Medenis bija nošķīries nost un it kā apmeties kādās dzirnavās. Tur nebijis gaismas, un no Tēvijas redakcijas Liepājā dzejniekam sūtītas sveces. To gaismā viņš rakstījis savus Kurzemes sonetus, kur vērojama līdz galam atbrīvota ģeniālitate — tāpat kā Tecilā. Nav gluži skaidrs, vai Medenis nopietni domājis par tālāku bēgšanu uz Zviedriju. Kurzemes dzejoļos pausta visciešākā sakļaušanās ar tautu tās smagākajā likteņa stundā.

1961. g.

Jāņa Medeņa pēdējais cēliens

1961. gada 10. maijā nepilnu 58 gadu vecumā beidzies Jāņa Medeņa mūžs. 13. maijā viņš apglabāts Rīgas Meža kapos. Tas nozīmē, ka par spīti režīma lielajam avansam, ko dzejnieks saņēmis pēdējos 5 gados, sarkanajā panteonā, par kādu pārvērsti Raiņa kapi, viņam nav bijis vietas. Nāve izbeigusi liekulīgu izlikšanos padomju varas attieksmēs ar Medeni.

Tā, protams, ir augsta balva, šī iespēja nomirt pašam savā zemē, — balva, ko latviešu patriotiem un nacionālās kultūras darbiniekiem liktenis mūsdienās piešķir ar izvēli. Bet visai bieži tā ir arī pārāk dārgi pērkama un rūgta laime. Medenim dzimtenes smilšu sega bija samaksājama ar 16 gadus garu „dienu krāšņumu” — tik pretdabisks nosaukums dots viņa dzejoļu izlasei Rīgā 1958. gadā — kur krājušās vajāta cilvēka bailes, spaidu darbu fiziskā slodze un trimdnieka rezignācija, nevainīgi sodīta patriota rehabilitācijas tukšums, ciniski vilinājumi, aplēsti glaimi, profanu kritika, īstenības viltojumi, aculiecinieka izmisums par nacionālo svētumu zaimošanu, kā arī izārdītās personiskās dzīves traģika ar pēdējās elpas vilcienu pilnīgā vientulībā, bez tuvinieku klātienēs. Pie tam šie 16 gadi paņēmuši divi piektdaļas no tā laika, ko Jānis Medenis veltījis latviešu dzejai, no apdāvināta iesācēja Torņos pamalē ar Tecilu un Varenību, arī ar Teiksmu rakstiem un Kurzemes cietokšņa sonetiem strauji un valdonīgi paceldamies tās virsotnēs.

1945. gada 5. maijā datēts erotiski patriotiskais sonets *Vita nova* (izlasē Miķelnīcas, 251), kur ar kaislē skurbušas sievietes čukstiem Latvijas vēstures visdziļākās posta stundas tuvumā un apziņā, ka „cilts mana paliek bāra”, pateikts tautas dzīvībai svarīgais aicinājums: „Kā pirmā dienā viest tev jaunu spēka cilti!” Tas ir pēdējais dzejolis, ko Medenis Kurzemes cietoksnī paguva iespiest kā brīvs cilvēks. Drīz pēc tam viņš atradās aiz filtrācijas nometnes dzeloņstieplēm, kur sastapa arī Vili Cedriņu. Cedriņam jau 1945. gada Ziemsvētkos sākās ceļš uz Sibīriju, viņš mira izsūtāmo vilcienā nākamā gada 5. janvārī. Medenis, lai nezkādos apstākļos, kādu laiku vēl ir varējis būt Latvijā.

Liekas, Medenis bijis viens no kādiem 60.000 latviešiem, ko padomju vara izsūtīja 40-to gadu beigās. Viņš noņemtiņš aiz polārā loka Sibīrijas ziemeļaustrumos, Kolimas vergu nometņu rajonā, kur

vajadzēja palikt līdz 1955. gada rudenim, kad izpelnījās amnestiju ar atļauju atgriezties dzimtenē. Dzīvība pa šiem gadiem bija izvilktā, bet veselība līdz pamatiem sabrukusi. Kad rīdzinieki, sapulcējušies stacijā demonstratīvi lielā skaitā, sagaidīja pārnākam savu nacionālās Latvijas dzejnieku, viņš ieradās kā invalids. Par gaužām slimā dzejnieka ārstēšanu sāka rūpēties arī Rakstnieku savienība, un tādā sakarā viņš 1955./56. gada ziemā uzturējās Cīrulīšu atpūtas namā pie Cēsīm un varēja kļūt par Gaujas dziesminieku. Visvairāk gan līdzēja brāļu sūtītie medikamenti no Rietumiem. Pamazām Medenis tiešām atkopās, likās, atguva pat agrāko stāva staltumu, toties nav nekādu šaubu, ka pārāgrā nāve, kas viņu pārsteigusi tikai 58. dzimundienas tuvumā, ir sekas izsūtījumā gūtajām kaitēm.

Medeni amnestēja un par viņa atveseļošanas rūpējās ne jau tikai tālab, lai izlabotu kādu no Staļina laika noziedzībām. Tā saucamajai latviešu padomju dzejai bija vajadzīgs Medeņa lielais talants. Sevišķi šis talants bija vajadzīgs, atceroties Tecilu, kur Medenis pieskāries arī tādiem tematiem, kas tik ļoti svarīgi padomju dzejai, bet kas nebija un nebija pa spēkam Rakstnieku savienības kadriem. Kaut ar marksisma „likumsakarības” iekrāsojumu, tomēr gana vaļsirdīgi to vēlāk pateica Voldemārs Melnis: „... mēs sastopamies ar divainu, tikai tālākajā attīstības gaitā atrisināmu paradoksu, ka visspožāko, nevīstoshas varonības apdvestu dzeju par sarkanajiem strēlniekiem uzrakstījis dzejnieks, kuŗam tajā laikā bija ļoti neskaidra noģieda par mērķiem, no kuŗiem vadījās strēlnieki, savām asinīm slācīdami Krievzemes neapptveramos plašumus”.) Literātūra un Māksla, 1959:4).

Tātad bija pietiekami skaidri spekulatīvi nolūki, kālab Jānim Medenim tūlīn pēc atgriešanās piedāvāja iespējas iekļauties režīma atzīto dzejnieku saimē. Protams, to atbalstīja arī „atkušņa laika” tendences. Vienādi vai otrādi, bet Medenis piedāvājumu pieņēma. Liekas, viņš bija gluži vienkārši noilgojies beidzot izkļūt laukā no absolūtās izolācijas, no stāvokļa, ko tas pats Medenis tai pašā vietā bija raksturojis ar vārdiem, ka, lūk, latvieši esot redzējuši šo dzejnieku ne vien bargā vēstures okeana viļņu šķautnēs paceltu, bet pēc tam arī „ieplakā iegrimušu un uz laiku pat klusēšanas vientulīgajā smiltājā izmestu”. Patiesībā dzejošanu Medenis nebija pārtraucis pat izsūtījuma smagajos apstākļos, tagad radās tikai neapvaldāmas ilgas redzēt savu vārdu atkal iespīestu. Bet saņemtas ticamas ziņas, jā — gluži autentiskas ziņas, ka Medenis vilinātāju priekšā nolicis savas prasības: paturēt tiesības dzejot par to un tādā veidā, kā pats katrreiz vēlas. Tas apsolīts, un šis fakts jāvērtē kā vienreizīgs gadījums okupētās Latvijas kultūras politikā. Jāiedomājas, ka Rakstnieku savienībai likās skaidrs — agri vai vēl Medenis tomēr pamazām vien būs spiests

pakļauties režīma norādījumiem un pavēlēm; pagaidām vērts paciesties un pieciest. Tā jau Karoga 1956. gada februāra numurā parādījās pirmie divi rehabilitētā Medeņa dzejoļi, un sevišķi klasiskos distichos sacerētais Saulei atlecot toreiz iemirdzējās kā brīnum zaigājošs meteors sociālistiskā reālisma aizmiglotajos dzimtenes dzejas apvāršņos. Dzejoļis ir viens no tiem, ko dzejnieks bija pārvedis no Sibīrijas. Tajā vērojama tāda pati spoža varēšana, kas raksturīga Medeņa dzejojumiem par strēlniekiem Krievijas plašumos un kas atbilst Šillera prasībai vielu iznīcināt ar formu, citiem vārdiem — vielu pilnīgi izkausēt, lai tad to izmantotu vienīgi mākslinieciskās formas nolūkiem kā suverēnas dzejas augstākajam mērķim. Šai gadījumā viss tas, ar ko jāsastopas padomju vergam Sibīrijas ziemeļaustrumu bargajā ziemā, atraisīts no aktuālās subjektivitātes un pacelts objektīvā skaistuma plāksnē. Izmantojot trimdā saklausītos ņencu folkloras elementus un sakausējot tos ar latviešu tuviem priekšstatiem un asociācijām, Medenis savā dzejoļī uzbūris krāsām un dzīvīgiem tēliem bagātu gleznu, kur it kā ņirbēt ņirb kādas dvēseliskas trīsas un alkas, manot saules atgriešanās mirkli ziemeļu tumsas pilnajā sniega un ledus tuksnešī:

Krāšņumā pieņemam ausma — nu redzēsim pārbraucam Padi!

Skaista kā Saulcere tā cēlusies dzīvību dot.

Brāžas pār tundrām tās brieži, no rāgiem met atspulgu taigā,

Satraukts kā milzenis sirms sakustas okeans plašs!

Medeņa dzejoļu iespiešana ar īsākiem vai garākiem starplaikiem turpinājās, un varēja secināt, ka dzejnieks raženi strādā. Bet drīz vien bija arī nojaužams, kā viņš atrisinājis jautājumu par režīma labvēlības izmantošanu, lai justos, cik vien iespējams, neatkarīgs un izvairītos no savas pagātnes apkaunošanas. Tiešas nodevas padomju režīms un partija netika sagaidījusi. Varbūt tikai kādu propagandai derīgu tulkojumu, kā arī dažas vispārīgas un visādi tulkojamas frazes, piemēram, 1956. gadā rakstītajā dzejoļī Pirmā vaga (Dienu krāšņums, 269), kur saukts: „Lai šodien nāk, kas gaidīts daudz, Kas pavēl naidam rimt un viltum, Pār tālēm draudzībai met tiltus Un važas rauj, kas vājos žņaudz”. Patiesībā ne gluži medeniskas rindas! Raksturīgi, ka Medenis pēc rehabilitācijas nekad nav savu dzejas mākslu vērsis pret neatkarības laiku un nacionālo kultūru. Jo raksturīgāk, ka viņš nav pat atgriezies pie sarkano strēlnieku tematikas. Vērigāk ielūkojoties dažos dzejoļos, kas radušies 50. gadu otrā pusē, var atrast pat gaužām pārdrošas nākotnes vizijas. Lai tās nepamanītu nelūgtas acis, aizplivurošanai un lieti derēja šim dzejniekam raksturīgā iezīme — ne gluži skaidrā izteiksme, ne tik viegli izsekojamais domas risinājums. Tā tas noticis, piemēram, Gaujas dzejnieka elegijā (Dienu

krāšņums, 200). Kad pārņēmušas skumjas pēc kādas anonimas „viņas”, parādās arī citkārt piesauktais Atmodas dzejnieks Auseklis:

Sagrauzts es kritu pie zemes un paslēpu bālušo seju;
Zālē, kur elsoju viens, — avots tur atvērās skaidrs.
Tvēra tad plecus man vīrs — un Ausekli pazinu viņā.
— Neprāti! — sacīja viņš. — Rītdienas gaismā tu steig! —
Stiepa viņš pravieša roku — kā plīvi man krita no acīm,
Jauns biju tapis es pats, ziedošā zeme un gaiss.
Sakustot dziedoņiem jūsmā, tad pašķīrās skaistules lepnās:
Viņa tur nāca — kā rīts ziedoņa gaviļēs nāk,
Cēla kā valdniece jauna un skaista kā pavēries pumpurs,
Tālinu apvāršņu zaigs pieri tai skūpstīja rimts.

Viņa? Tiešām kāda sieviete? Mums, kas esam pie simbolu valodas vairāk pieraduši, liksies mulķīgi atzīt, ka tādā gadījumā būtu bijis nepieciešams meklēt pēc Ausekļa ar pravieša roku, kas aicinātu steigties rītdienas gaismā. Aiz šīs „viņas” paslēpts kas cits.

Medeņa atgriešanās dzimtenē notika tajā gadā, kas bija veltīts Piektā gada revolūcijas 50 gadu atcerei, kuŗas izskaņa turpinājās vēl labu laiku pēc tam. Kā zināms, jau Tecilā Medenis piektā gada notikumus bija ievirzījis leģendas varavīkšņainā gaismā. Tas bija noticis aiz vistīrākā brīvības ideālisma, sajūsminoties par izkapšu vīru sacelšanos pret cara imperijas sargātā feodālisma un antinacionālā klerikālisma atliekām Latvijā. Nu viņš varēja izmantot situāciju un atsākt pievērsšanos Rakstnieku savienības labprāt gaidītajai Piektā gada tematikai. Viena pēc otras sāka rasties Medeņa poēmas un balādes par Piektā gada cīnītājiem, pamazām veidojot krājumu Ugunis naktī, kuŗa publicēšana solīta uz šogadu. Cik esam lasījuši, nevienā no šīm Piektā gada poēmām un balādēm nav kaut cik skaidrāk formulētas kontinuitātes starp Piektā gada revolūciju un padomju režīmu Latvijā. Šīs poēmas un balādes grūti uzskatīt kā ilustrācijas proletāriāta cīņām marksistiskās ideoloģijas koncepcijā. Tās, tāpat kā dzejojumi Tecilā, visnotaļ ilustrē latviešu tautas vēsturiskās cīņas nacionālo centienu virzienā, tālab tās ir nevis kaut kādas padomju dzejas, bet gan latviešu nacionālās literatūras piederums. Ja kādureiz tur izpaudivies, piemēram, īgnums pret baznīcu, tad tam atkal tikai sagādīšanās ar padomju režīmā aktuālo reliģijas vajāšanu, varbūt arī atkal tikai situācijas izmantošana, jo Medeņa nostāja šai virzienā — atzīstama vai kritizējama, tas cits jautājums — zināma kopš Tecilas un Vareņības laikiem. Ar izteiksmi un poētiskajiem tēliem šīs poēmas un balādes tāpat rautin raujas laukā no padomju sociālistiskā reālisma un marksistiskā racionālisma tradīcijām. Proti, Medenis, kā agrāk

paradis, rīkojas ar simbolisku tēlojumu un nevairās no tā, ko padomju literātūrvēsturnieks E. Sokols, pēc dzejnieka rehabilitācijas viņa galvenais patrons, nodēvējis par „kritušo augšāmcelšanās prieku”. Varoņi var mirt, var krist, var tapt noziedzīgi nogalināti, tie tomēr atgriežas; ja ne citādi, tie spokojas. Bet ar to Medenis ignorējis misticisma aizliegumu. Vispār, 1960. gadā Rīgas kritikā jau sāka ieskanēties nemiers par dažām nevēlamām parādībām Medeņa Piektā gada dzejojumos. Liekas gan, ka turpmākos gados režīma pacietība samazinātos vēl vairāk.

Kaut pa starpām ar ciniskiem apkaunojumiem, Medeņa rehabilitācija gadu no gada paplašinājās. 1958. gada beigās varēja iznākt dzejoļu izlase Dienu krāšņums, kas, iespiesta 8000 eksemplāros, tika tik strauji izpirkta, ka dzejniekam pietrūka autoreksemplāru. Šis „kandidāta darbs” atradās vēl tikai saliktuvē, kad 1958. gada 27. martā Jāni Medeni Rakstnieku savienība atklātā valdes sēdē uzņēma par tās biedru. Tai pašā reizē par Rakstnieku savienības biedriem uzņēma arī Valdi Grenkovu, Jāni Plotnieku, Vilmu Belševicu, Dzidru Rinkuli, Vladimīru Kaņivecu, Hariju Heisleru, Borisu Kuņajevu, Juri Pabērzu un Mārtiņu Kalnadruvu. Minējām visus, lai raksturotu, kādā sabiedrībā vajadzēja atrasties Jānim Medenim, lai iegūtu pilntiesīga rakstnieka stāvokli. Literātūra un Māksla toreiz (1958, 13) valšķīgi rakstīja: „Jaunuzņemto vidū ir pazīstamais dzejnieks Jānis Medenis, kas pēc ilgāka pārtraukuma literārajā darbībā pirms diviem gadiem atsācis daiļrades gaitas...” Fotografijā, kas reproducēta pie ziņojuma, Medenis redzms, nosēdies pašā malā. Ironiskā smīnā sakniebtām lūpām un tādām kā šķelmīgām acīm viņš veļas kaut kur telpā, liekas, viņam nav nekādas daļas gar citiem grupas dalībniekiem.

E. Sokols, būdams Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta direktors un šī institūta darbinieku kolektīvi sagatavotās Latviešu literatūras vēstures atbildīgais redaktors, piektajā sējumā ar savu rakstu Jānim Medenim veltījis veselas 19 lappuses! Tas ir vairāk nekā Austrai Skujiņai (11), Krūzam (14), Ādamsonam (16), Austrīnam (18). Sokols patiešām centies. Viņš atzinis cita starpā, ka „ne jau viss, ko Medenis kādreiz pats devis vai arī kas visbiežāk no viņa darbiem piesavināts buržuāziskās Latvijas aplicinājumam, tagad būtu pilnīgi atmetams”. Viņš domājas atradis izskaidrojumu Melņa formulētajam „paradoksam”, ka Medenis, neizprazdamis Oktobra revolūcijas mērķus, varējis uzrakstīt tik varenas balādes par sarkanajiem strēlniekiem: „Te dzejniekam palīdzējusi tauta — pateikusi viņam priekšā to, kas pašam bijis vēl tikai trūcīgi apzināts”. Kas par to, ja šis izskaidrojums izklausās nevis pēc akadēmiska literātūrvēsturnieka eksaktas atbildes, bet vairāk gan pēc pavi-

sam neveikla sadzejojuma ar tuvošanos marksistu neatzītajam tautas garam! Kaut šo to aizgūdam no agrākiem apcerētājiem un šur tur parādīdams kuriozu nezināšanu, Sokols četrās lappusēs analizējis arī visus deviņus Medeņa metrus. Ar vietas ierādīšanu Valodas un literatūras institūta sagatavotās literatūras vēstures piektajā sējumā tomēr radies kāds gaužām zīmīgs moments, ko novērst nav varējusi arī Sokola cenšanās: Ja, piemēram, Čaks un Plaudis, kaut miruši jau priekš vairākiem gadiem, šai sējumā nav uzņemti, bet atstāti uz nākamo, ko domāts veltīt padomju ērai pēc 1940. gada 17. jūnija, tad Medenis — Ādamsons piemēra labad, tāpat — ir tikai viens no „citiem 20.—30. gadu rakstniekiem”, kas apskatāmi sakarā ar „latviešu literatūru buržuāziskajā Latvijā”. Tātad par savējo pilnos apmēros padomju režīms Medeni tomēr nav turējis, nav arī cerējis, ka tāds stāvoklis varētu reiz rasties. Protams, mums tur nav ko iebilst.

Bet nu atgriezīsimies pie Medeņa dzejoļu izlases Dienu krāšņums, kas izdota Rīgā 1958. gadā, blakus minot, pēc kādiem 15 mēnešiem kopš nodošanas salikšanai. Izlasē ir laba tiesa jauno poēmu un balāžu, kā arī dabas un mīlestības dzejoļu, kas radušies gan Sibīrijā, gan pēc atgriešanās dzimtenē. Starp tiem nav neviena, ko nevarētu iespiest arī gluži citos apstākļos, arī nacionālo latviešu izdevumos. Nevarētu būt mums nekādu iebildumu pārņemt arī Vēstuli no Čirulīšiem, kas rakstīta, veseļojoties atpūtas namā un kur visvairāk kas jūtams no tā saucamās „padomju īstenības”. Piebilstams, ka te dzejnieks mēģinājis pat apskatīties, vai nav pa rokai viņa vecu vecā satīras šautra. Bet izlases lielāko daļu veido dzejoļi, kas ņemti no Torņiem pamalē, Tecilas, Varenības un Teiksmu rakstiem, tātad no visām priekšpadomju laika grāmatām. Likto, ir noticis pavisam neparasts un augstirdīgs „kultūras mantojuma apgūvums”. Nebūtu aiz dzejoļiem piesprausts Ēvalda Sokola raksts Par Jāni Medeni un viņa dzeju, varētu arī minēt, vai tiešām izlase izdota padomju Latvijas galvaspilsētā. Taču tas viss ir tikai mānēklīgs šķitums, aiz kuŗa atklājas vislielākās varmācības, kādām pakļauta nacionālā dzeja padomju režīma apstākļos.

Varbūt sīkums, bet par respektu pret dzejnieku nevar runāt, ja izlases redaktora pienākumus Latvijas valsts izdevniecība uzticējusi Bruno Saulītim, kas, kaut vārdā nesaukdams, vēl pēc smagi slimā Medeņa atgriešanās ir pamfletiski zobojies par viņa latvisko dzeju un latviskajām strofām (Par dažiem formas jautājumiem latviešu padomju dzejā, Karogs, 1956, 5. num.; tas pats rakstu krājumā Meistarības problēmas latviešu padomju literatūrā, 1957). Nav zināms, vai tas Bruno Saulīša vai patrona Sokola darbs, vai varbūt Medenis

pats liecies pavēlu priekšā, bet izlasē uzņemtajos agrāko krājumu dzejoļos atklājas skandalozi pārveidojumi, kam nav nekāda sakara ar dzejas aistētiku. Tie izskaidrojami vienīgi ar režīma prasībām un nebrīvu cilvēku bailēm. Izcilajā dzejolī Komēta (Tecila) ir rinda: „Ai zvaigzne sarkanā, tu baiļu starus kaisi”, kas Dienu krāšņumā iespiesta: „Ai astes zvaigzne tu, kas baiļu starus kaisi”. Secināms, ka darīts vajadzīgais, lai izvairītos no iespējamā iztulkojuma par „apvainojumu” padomju sarkanajai zvaigznei, kaut gan konteksts taču katru pārpratumu spētu novērst. Dzejolī Kaņaceļš (Tecila) ir vārsmas: „Te sākums jaunai pasaulei, Un zelta laikmetiem, reiz Dieva apsolītiem”. Bet Dienu krāšņumā lasāms: „Un zelta laikmetiem, tev apsolītiem”. Protams, padzenams bijis Dievs, kaut gan jaunā versija devusi rindai citu ritmisku struktūru, kas sagādā pārmaiņas arī panta iekārtā. Vairākos citos dzejoļos Dieva vārds gan atstāts (protams, ar mazo burtu!). Liekas, bijusi vēlēšanās vismaz šur tur to izmest laukā. Visnoziedzīgākais pārveidojums, kas vērsas ne tik vien pret Medeņa dzeju, bet arī pret vēstures patiesību, noticis varenajā dzejolī Aizbraucēji (Tecila). Ceturtais strēlnieks tur sauc: „Šīnī zemē nav vairs vietas Mūsu kapiem, mūsu kaunam, un te mūsu rokas sietas krievu glēvulības važām, — šautne, ko tad velti dusi, — Tevi pretī nodevējam pagriežam uz otru pusi!” Šais rindās ietverta vēsturiskā patiesība par tīri psiholoģiskiem iemesliem, kas latviešu strēlniekus pēc Ziemeļvētku kauju traģēdijas, kur panākumus izjauca krievu nodevīgā glēvulība, mudināja doties uz Krieviju un satriekt to drupās. Taču okupētās Latvijas vēstures koncepcijā krievi nekad nedrīkst būt bijuši glēvi. Tamdēļ Dienu krāšņumā glēvulība pārdresēta — uz latviešu strēlniekiem pašiem: „... un te mūsu rokas sietas Pašu glēvulības važām”. Dzejolī Svijaga (Tecila) Jāņa Briesmīgā vietā nu ir runa par Jāni Bargo, tādā sakarā pantmēra un atskaņu labad divi vietās pārveidojot kontekstu. Ja šai gadījumā varētu saprast vajadzību saskaņoties ar padomju vēsturnieku tradīcijām „Groznijs” tulkojumā, tad ir šai dzejolī pārveidota arī beigu posma rinda: „Tur Slavēns savus pulkus kaujā triec”, izmetot Slavēna vārdu: „Tur milža griba pulkus kaujā triec”. Tātad vajadzēja atteikties no strēlnieku virsnieka, vēsturiskas personas, vārda. Manuprāt, vajag zaudēt pēdējās respekta atliekas, lai kaut ko pārveidotu Rožu smaržā, vienā no Medeņa pašam slavenākajām franču balādēm, kur tik smalki noskaņota katra rinda. Taču, ja Tecilā lasāms: „Līdz sliekšnim veļu migla sniedz”, tad Dienu krāšņumā: „Līdz sliekšnim miglas vāli sniedz”. Pārveidojumu būs noteikušas bērnišķīgās bailes no padomju aistētiskā aizliegtā misticisma, ko varētu piedēvēt veļu pieminēšanai. Tāpat tas Miķelnīcās, otrā slavenā Medeņa dzejolī, kur sākuma

rinda: „Debess veļu riju dūmos tinas” Dienu krāšņumā ieguvusi jaunu redakciju: „Debess sūru riju dūmos tinas”. Dzejolī Divi bērņības (Varenība) ir stāstīts arī par „zvēru” — vācu baronu, kas, sākoties nemieriem, Medeņa bērņībā „Bij mukdams sniedzis krievu miera ostu”. Laikam vēlreiz radušās bailes, vai tikai kaut kā ar to nebūs apvainota valdošā tauta, tādēļ Dienu krāšņumā šis zvērs „Bij mukdams sniedzis tālu miera ostu”. Dziļi latviskajā dzejolī Rudens vakars (Varenība) ir strofa: „Ar skatu laimīgu ņem rudens devumu, ceļ manā priekšā — Ir Laimas vēlibu, ir Māras veltes”. Mitoloģiskie tēli te atkal likušies neiederīgi padomju dzejā, un Dienu krāšņumā strofas otra puse skan: „Maizi un pavalgu, dzērienu saldu”. — Tie nav vienīgie gadījumi par pārveidojumiem Medeņa agrākajos dzejoļos, bet piemēru pietiks. Der tikai atgādināt zīmīgo faktu, ka arī šādā veidā rediģētā Medeņa dzejoļu izlase bija grāmata, ko centās — noklusēt. Literātūra un Māksla gan iespieda Voldemāra Meļņa recenziju, bet Karogs, Rakstnieku savienības oficiozs, atstāja Dienu krāšņumu nerecenzētu.

Medeņa pantu višanas māksla padomju gados palikusi tikpat virtuozu un dažādīga kā agrāk. No saviem latviskajiem metriem viņš gan, cik spriežams pēc Rīgā iespiestajiem dzejoļiem, šai laikā atteicies. Liekas, kaut Sokola un arī Meļņa nostāja bija labvēlīga, šīs strofas tomēr varēja uzlūkot kā „buržuāziskā nacionālisma” piederumu, ko labāk necilāt. Toties starp Medeņa iecienītajiem formas kanoniem ieradies Raiņa sonetīns, kam viņš mēdz pievienot kodas rindu. Pantos ietvertā dzeja izpaudusies ar mainīgām sekmēm: Radušies gan spoži, tiešām spēcīgi, arī izteiksmē virtuozī sacerējumi, gan arī bālāki dzejoļi. Visvairāk cietusi dabas un mīlestības lirika, kur Medenis atkāpies atpakaļ apmēram līdz tai kvalitātei, kāda bija viņa pirmajā krājumā Torņi pamalē. Piekta gada poēmās un balādēs, blakus minot, dažkārt tikpat pagrūti izsekojamās kā agrāk, tāpat ir spēcīgi veidojumi, bet ir arī sacerējumi, kas atgādina neveiksmes ar atbrīvošanas cīņu „dziesmu stāstiem” Varenībā.

Būtu jārunā par gluži pārdabiskām spējām, ja izrādītos, ka Medeņa talants smagajos 16 gados nekā nav zaudējis no sava asuma. Ir kādas liecības par paškontroles notrulināšanos un tādā sakarā par nespēju izvairīties no citu dzejnieku asociācijām; varbūt Sibīrija sagādājusi arī atmiņas traucējumus. Piemēram, izsūtījuma laikā sacerēts dzejoļis Griba, kas sākas ar rindām: „Par katru saules dienu pateicīgs, Par katru krāšņo rudenīgo rietu”. Viegli te atcerēties Skalbes rindas: „Par katru stundu Dievam pateicos, Par katru nodzīvotu dienu”. Karoga 1960. gada 4. numurā iespiesta Piekta gada poēma Spredīķis

Madlienas baznīcā. Jau titulējums atgādina Aleksandra Čaka poēmu
Sprediķis Piņķu baznīcā. Der vēl citēt Medeņa poēmas pirmo pantu:

Piektais jūnijs. Vasarsvētku rīts
Gaiši smaržo rīta saules kaismā.
Visā draudzē ļaužu prāti raismā:
Jāiet ceļš, kas tēvu iemīdīts, —
Baznīcā sauc Vasarsvētku rīts!

Tātad tie paši piecpēdu trochaji, kādos veidotas rindas Čaka poēmā.
Arī izteiksme, teikumi Medenim kaut cik atgādina Čaku. Dialogs
starp māti un dēlu dzejolī Saucējs un atbalss (Dienu krāšņums, 65)
gan pats ar sevi, gan ar pantmēru kaut cik atgādina Atraitnes dēla
šķiršanos Plūdoņa poēmā. Arī spēcīgajā balādē Tavs spēks (Karogs,
1958, 12) varētu runāt par Plūdoņa ietekmi.

Pilnīgu pārskatu par Medeņa ieguldījumu latviešu dzejā pēdējos
16 gados nav iespējams vēl dot. To nevarēs vēl arī tad, ja sagaidīsim
Rīgā solīto Piektā gada poēmu un balāžu krājumu Ugunis naktī.
Tas, ko dzejnieks vēlējies un drikstējis publicēt okupētajā dzimtenē,
ir tikai daļa no sūro gadu ražas. Liekas, brīvo latviešu apgādā varētu
parādīties citi dzejoli, kas atklājuši līdz trimdai, un runa var būt
par veselu krājumu. Kad saņemsim to, tad pārskats noapaļosies un
pierādīsies, cik tukši bijuši E. Sokola draudi pie Medeņa kapa: „Jūs
tur, ārzemēs, nespekulējiet ar Medeņa vārdu!” Nekas nespēj satricināt
patiesību, ka ar Medeni Aizsaules raženo pulkā iegājis viens no vis-
lielākajiem un īpatnējākajiem, viens no vislatviskākajiem nacionālās
Latvijas dzejniekiem, arī viens no tiem retajiem, kas spējuši izciest
padomju jūgu bez apkaunojuma savai un savas tautas pagātnei. Uz
Medeni pašu attiecināmas rindas, ko tas 1945. gada 20. aprīlī Kur-
zemes cietoksnī veltījis Miervaldim Ādamsonam dzejolī Pulka dzīres:

No miesas grausta brīvs, es — tevis paceltais —
Tev celšu piemiņu, kas nedeg namu liesmā,
Ko lode napanāk, nedz naidnieks viltīgais, —
Dzīvs jūsu vidū es, jūs — dzīvi manā dziesmā!

1961. g.

Atmiņas par Ēriku Ādamsonu

Ēriku Ādamsonu pavadīja Virzas labvēlība. Viņa dzejoļus labprāt iespieda arī Jānis Lapiņš Sējējā, autoritārā režīma oficiālajā žurnālā. Bet, kad 1940. gada sākumā Daugavā parādījās Ādamsona Fābula par lielību, žurnāla burtnīcai vajadzēja ilgāk nekā parasts kavēties Sabiedrisko lietu ministrijas pēccenzūrā, un no redaktora prasīja garus paskaidrojumus. Kāds šai fābulā bija saskatījis zobošanos par režīmu, tā ka apdraudēta bija pat Daugavas tālāka iznākšana. Virza tobrīd pārcieta jau savu pēdējo slimību, un arī Jānis Lapiņš, pēkšņi kritis nežēlastībā, nebija vairs Sējēja redaktors. Tātad oficiālajās aprindās Ādamsonam labvēļu nu trūka, un ar šo gadījumu viņš bija iekļuvis to dzejnieku katēgorijā, uz kuņiem raugās ar aizdomām un par kuņiem neklājas daudz runāt. Tāpēc, piemēram, pēdējās latviešu rakstnieku dienās Rīgā, 1940. gada vasaras sākumā, oficiālajos referātos, vērtējot mūsu literatūras stāvokli un sasniegumus, Ādamsona vārds neatšķanēja. Ar savu raksturīgo smaidu viņš stāvēja Rīgas Latviešu Biedrības Baltās zāles priekštelpās un rezignēts klausījās cildinājumos dažam viduvējam garam...

*

Sarkanā armija okupējusi Latviju. Beidz pastāvēt neatkarības laika preses izdevumi. Padomju sūtniecībā, komunistu partijas centrālkomitejā, jaunajās redakcijās, radiofonā nežēlīgi tiek sijāti latviešu rakstnieki. Lielākajai daļai lemta klusēšana, bet ne mazumam ar laiku sagaidāma apcietināšana. Vārds dodams boļševiku pagrīdes diletantiem, arī tiem, kas parlamentārās iekārtas laikā bija grupējušies ap sociāldemokrātu Domām, beidzot — tieši iepriekšējā režīmā cietušajiem. Vismaz starp pēdējiem nu varētu būt arī Ēriks Ādamsons. Draugi, viņu satikdami, pajoko par spožajām izredzēm, atgādina sarežģījumus ar Fābulu par lielību, uz ko nu viņš visur var atsaukties, lai pierādītu, ka viņam bijusi drosme un asprātība zoboties par Ulmani un viņa režīmu. Bet dzejnieks pretojas. Ne mirkli viņš nav domājis izmantot gadījumu.

„Kā es to varu? Es taču tiešām nekā nebiju tur domājis par politiku!” — ar izmisumu balsī apgalvo Ādamsons. Un viņam ir taisnība, ko viņš nevēlējās viltot, lai iegūtu sev labumus. Vēl tagad, pārlasot

Sapņu pīpē uzņemto Fābulu par lielību, grūti saprast centību, kādas vajadzēja, lai tur ieraudzītu kaut vai allegorijā nomaskētu politisku momentu. Tāda nebija arī Adamsona komēdijā Mālu Ansis, kuŗas izrādes Nacionālajā teātrī tāpat bija radījušas nelabas aizdomas. Vispār politiskie motīvi Adamsona dzejā ieskanējās un izbeidzās jau pirmajā dzejoļu grāmatiņā Sudrabs ugunī. Pēc tam viņš bija un palika tikai dzejnieks, kas, ja pat gribētu, nemaz nespēja savu talantu kalpināt kāda politiska virziena vai režīma labā, pavisam jau nu ne svešu tirannu labā.

Boļševikiem tas nevarēja būt noslēpums. Kaut gan Mirdza Ķempe, Adamsona dzīves biedre, jau Latvijas laikā kopā ar savu māti būdama tuvos sakaros ar boļševiku pagrīdniekiem un „Sarkano palīdzību”, nu bija iemantojusi jaunās varas uzticību un pēc Edgara Šillera apcietināšanas kā radiofona literatūras nodaļas vadītāja ieņēma nozīmīgu posteni, pats Adamsons tika tikai pieciests, ne vairāk. Pret viņu nebija uzticības, pēc viņa kā tīra dzejnieka nebija arī vajadzības. Tai pašā radiofonā viņš bija paredzēts programmā tikai kā krievu rakstnieku darbu tulkotājs.

Un tomēr kaut kas. — Arī Latvijas padomju varai vajadzēja savas mākslas. Vajadzēja, piemēram, padomju operas, ko rādīt 1941. gadā paredzētajā latviešu mākslas dekadā Maskavā. Atcerējās latviešu sarkanos strēlniekus. To gaitas varēja noderēt par vielu operas libretam. Šo libretu tad nu p a v ē l ē j a sarakstīt Čakam ar Adamsonu, un šī pavēle nebija bez gudras ziņas: Čaks bija tas, kas zināja v i s u strēlnieku visas gaitas. Kaut gan viņa Mūžības skartie bija jau starp aizliegtām grāmatām, viņa zināšanas un talants derēja, ja vispār vēlējās Maskavā reprezentēt arī mākslu, ne tikai muguras locīšanu varas priekšā. Tāpat nepieciešams bija Adamsons, jo starp pieciestajiem dzejniekiem viņš bija vienīgais, kas kaut ko zināja par mūzikas formām un operas libreta uzbūves specifiskajām prasībām. Protams, ne Čaks, ne Adamsons nebija trenēti ekvilibristikai pa partijas ģenerāl-līniju, bet tāpēc, jau katrs skats, katrs cēliens noteiktā termiņā bija nododāms „atskaitei” īstajiem biedriem un no Maskavas atkomandētajam virspārraudam gruzīnam Mescheteli.

Visu ko var domāt, tikai ne to, ka Čaks un Adamsons par saņemto uzdevumu būtu bijuši laimīgi. Šur tur parādījās pa fragmentam no viņu darba, un viegli bija samanāms, ka rindām un pantiem nāk līdz spaidu darba derdzīgā vienaldzība. Adamsons centās glābties ar pilnīgi apolītiskiem āriju tekstiem. Viens no tiem — Papīra fabrikas meiteņu dziesma — vēlāk uzņemts dzejoļu krājumā Saules pulkstenis. Kaut ko varēja līdzēt arī bohēmiskais dzīves veids, ar to pastāvīgi uzdevuma veikšanu vilcinot, kaut, protams, tas bija bīstams līdzeklis,

ko katru brīdi varēja saukt par sabotāžu. Čaks bija aktīvākais, šādu vai tādu iemeslu dēļ arī vairāk saviem kungiem paklausīgais. Viņam pastāvīgi vajadzēja Ādamsonu uzmanīt, pierunāt, piespiest strādāt, lai nākamais atskaites termiņš netiktu nokavēts. Atceros, no kādām dzimumdienas svinībām „bijušo cilvēku” sabiedrībā, kur bīstami skaļi atskanēja zināmā „Plašās dzimtenes” parodija un „Pie Staļina durvīm stāv Kirchenšteins bāls,” Čakam tiešā nozīmē ar varu vajadzēja aizraut prom labi iejutušos Ādamsonu, jo nākamā vai aiznākamā dienā atkal bija jārādās uz atskaiti. Bet vilcināšanās taktikai sava nozīme bija bijusi: pienāca 1941. gada pavasaris, bija jauzams jaunu notikumu tuvums, bet operas librets palika nepabeigts.

*

Pār Rīgas jumtiem, torņiem, vecpilsētas drupām plīvo kāšu krusta karogs. Ļaudis vēl nevar attapties no 1. jūlija saulaino pusdienas stundu mulsuma. Un visus pārņēmis satikšanās prieks: Kas vēl dzīvs, ko vēl atstājusi tepat 13. jūnija nakts un boļševiku varas pēdējo dienu agonijas ārprieks? — Otrā vai trešā dienā pēc 1. jūlija stacijas tuvumā satieku Ēriku Ādamsonu. Sasveicināmies bez vārdiem. Viņš ir tik kluss, ar tādām sāpēm sejā, kāds nekad citreiz nav redzēts. Ādamsons tātad atstāts Rīgā. Viņš arī labprātīgi palicis Rīgā, jo viņa sirdsapziņa tīra, viņš ir tikai dzejnieks, kam nekur nav vajadzējis bēgt. Bet boļševikiem līdzī aizbēgusi Mirdza Ķempe. Pat lāga neatvadījusies, ar mākslotu smaidu pateikusi dzejniekam: „Nu, tu jau, Ērik, paliksi, ko nu par tevi!” — Ādamsonam netīkas iet uz savu dzīvokli Indrānu ielā. Jo tur nevien vientulīgi, bet tur dzīvo vēl arī sievas māte, kuņas piederība „mopram” varbūt visvairāk vainojama dzejnieka personīgās dzīves klizmās. Skaidrs, ka arī tagad viņa palikusi pie savas pārliecības, tāpēc kuŗu katru brīdi var sagādāt Ādamsonam nepatīkšanas, sastapšanos ar vācu un latviešu policiju. Bet viņam netīkas arī iet un uzmeklēt draugus un paziņas. Vienu otru viņš sastapis un jutis, ka no viņa novērsas kā no līdzvainīga, vismaz kā no vieglprātīga līdzskrējēja, kam par to gaidāms sods. Lēnā gaitā vientulīgais dzejnieks aizsoļo pa Marijas ielu.

Sastapšanās atkārtojās. Blakus visām citām nelaimēm Ādamsons bija palicis pilnīgi bez līdzekļiem. Kā līdzēt? — Radiofons maksāja honorārus, bet atkal tika sijāti rakstnieki, cenšoties atsijāt ne jau tikai boļševiku laikā darbīgos, bet arī tādus, uz kuŗiem būtu attiecināms bīstamais epitets „deutschfeindlich”. Jau jūlija pirmajās dienās radiofona literatūras nodaļā ar īstām vai iedomātām pilnvarām ieradās divi jaunekļi no tā saucamā „Latvijas atjaunošanas stāba”, un viņu nolūks bija programmā paredzamo rakstnieku sarakstu izravēt tik pamatīgi,

ka pat Jānim Veselim tur nebūtu vietas, par Ādamsonu nemaz nerunājot. Viņa vārds tātad nedrīkstēja parādīties. Sarunā starp četrām acīm tad nu ar dzejnieku notika vienīgi iespējamā vienošanās, ka viņš dos jaunu raidāmlugu, bet šī luga būs programmā ar citu, pazīstamas dzejnieces vārdu. Pēc neilga laika radiofona mazie klausītāji dzirdēja asprātīgu, īsti ādamsonisku pasaku lugu „Labais mēness”, kas līdz pat 1944. gadam tika daudzkreiz atkārtota, bet vienmēr ar neista autora vārdu, jo mistifikāciju nevarēja atklāt arī tad, kad Ādamsona vārdu jau drīkstēja minēt.

Ādamsona rehabilitācija nāca ātri. Par to, liekas, visvairāk jāpateicas vācu okupācijas laika Sabiedrisko un kultūras lietu departamenta pirmajam direktoram Edmundam Puksim. Jau 1941. gada beigās Miķeļa Goppera Zelta Ābele varēja izdot Ādamsona dzejoļu krājumu Saules pulkstenis. Kad 1942. gadā sāka iznākt Latvju Mēnešraksts, tā pirmie numuri lepojās ar Ādamsona meistarnovelēm Lielais spītnieks un Kaina skaudība. Tai pašā laikā pieņēmas Ādamsona populāritāte arī ārpus intelligences aprindām. Viņš bija gaidīts viesis rakstnieku vakaros provincē. Viņa dzejolis Sappu pīpe kļuva par tautā dziedātu romanci ar vācu melodiju, kuŗai citkārt bija piemēroti arī karātavu humora panti „Kad es būšu miris, kaps man stāvēs plīks”.

Vārdu sakot, likās, nu viss būtu kārtībā. Un tomēr nē. — Puksis savā postenī nenoturējās. Līdz ar direktoru maiņu departamentā jūtami mainījās apstākļi visā latviešu kultūras dzīvē. Bija zināms, ka Sabiedrisko un kultūras lietu departamentā un laikam arī vācu ģenerālkomisāriātā cītīgi studē kādu biezu manuskriptu, kuŗā latviešu rakstnieki bija „nostrādāti pa tiro”. Blakus minot, šis noziedzīgās insinūācijas autors, vēlāk dzīvodams Vācijas nometnēs, kļuva pazīstams kā vairāku lubu romānu ražotājs. Lai nu kā, arī Ādamsons atkal bija kļuvis vajājams. Šai laikā radās viņa skaistā epigrama Tā Kunga rotaļlieta: „... Tad paciešos, jo zinu es — Tas Kungs ar mani rotaļājas”. Laikrakstā Tēvija viņam bija vēl ļauts publicēties ar pseudonimu, un tā romāns Sava ceļa gājējs tur parādījās ar Ērika Rīgas vārdu. Nu ārēji apstākļi Ādamsonam bija uzspieduši to pseudonimu, par ko viņš bija domājis savas karjēras sākumā. Runāja, ka spaidu pamatā esot kaut kur uzraktais dzejolis, ko 1933. vai 1934. gadā Ādamsons bija rakstījis un publicējis par hitleriešu orgānijām ar grāmatu dedzināšanu Berlīnē. Var jau būt. Bet tikpat „nopelnu” būs bijis pašu latviešu pakalpībai un aizdomām. Strādājot Latvju Mēnešraksta redakcijā, manos pienākumos bija arī cenzūras lietu kārtošana. Kad nu žurnālā, ko izdeva departaments, cenzūra Ādamsona darbus vairs neļāva iespiest pat ar Ērika Rīgas vārdu, ziņoju par to departamenta direktoram. Tas teica, ka pret Ādamsonu esot vācieši. Griezoz

vēlreiz pie ģenerālkomisāriāta cenzora Nātera, vai viņš nevarētu motivēt, kāpēc Ādamsona darbus nedrīkst iespiest. Saņēmu šādu atbildi: „Kā? — Man taču jūsu pašu direktors norādījis, lai Ādamsonu nelaižu cauri. Man pašam Ādamsons patīk, man nav nekādu iebildumu”. Teicu, ka nupat biju pie direktora un no viņa dzirdēju pavisam otru vārdu. Manā klātienē Nāters zvanīja departamenta direktoram, lai, kā viņš teica, noskaidrotu pārpratumu. Bet bija jau pēc pāris teikumiem nojauzams, ka šī telefoniskā konfrontācija sarunu partneriem izvērtās tik neērta, ka, man vismaz viena vārdu dzirdot, to vairs nevarēja turpināt. Pēc tam tad arī man vairs atlika tikai atlūgumos iesniegšana un atvadišanās no dziļi nomāktā Latvju Mēnešraksta galvenā redaktora Kārļa Skalbes.

*

Ādamsona veselība nekad nebija bijusi nekāda stiprā, bet uz vācu laika beigām varēja manīt, ka ar viņu iet strauji uz leju. Varbūt savās neveiksmēs pārāk bieži juzdamies „Tā Kunga rotallīeta”, viņš ar savu dzīves veidu nu tiešā nozīmē skrēja pats savai nāvei pretī. Meklēdams tuvu cilvēku, viņš bija atradis sievieti ar atklātu tuberkulozi, kuŗas baciļi ieperinājās dzejnieka kaklā, tā ka pēdējos mēnešos viņš jau staigāja pilnīgi aizsmacis. Vēlēdamies aizmirsties bohēmiskā dzīvē, Ādamsons nebija savos dzīru biedros izvēlīgs. Tā ilgāku laiku viņš bija nokļuvis kāda pusleiša—puslatvieša varā, kuŗam vienmēr atradās līdzekļi, lai Ādamsonu pastāvīgi piedzirdītu pāri mēram. Domājot par to laiku Ādamsona īsajā dzīvē, acu priekšā rādās Blaumaņa Edgars, kas, liktenīgas varas urdīts, brien arvien tālāk purvā.

Bet pazuda tikai cilvēks ar savu dzīvi. Ādamsona dzeja palikusi, tā burbuļo mocartiskā vieglumā. Un Ādamsona laika biedriem palikušas atmiņas par viņa lielās spodrības alkām pilno dvēseli. Varbūt kādreiz spēsim Ādamsonam celt pieminēkli, lai tur iekaltu viņa paša Epitafiju priecīgam cilvēkam — „Pasmaidi, ai garāmgaļēj!”

1951. g.

Lieluma ābolā kodējs

Aleksandrs Čaks laikmetu maiņās

Es alkstu lieluma ābolā kost!

Man smagu, briesmīgu grūtumu vajag.

A. Čaks. Mana paradīze

Ja vispār būtu iemesls runāt par klimata maiņu okupētās Latvijas kultūras dzīvē, tad starp galvenajām pazīmēm varētu minēt Aleksandra Čaka „augšāmcelšanos”. Liekas pie tam, ka šoreiz atkusnīm vairs viņa dzejas jauns uzsalums nav gaidāms, kaut arī labu tiesu no tā, ko devis Čaks, joprojām centīsies vai nu pavisam piemirst vai arī pieminēt tikai garām ejot un ar nicīgām piezīmēm par dzejnieka „mal-diem”.

Sakarā ar 65. dzimunddienu Literātūras un Mākslas 1966. g. 29. oktobra numurā Čakam veltītu ļoti zīmīgu dzejoli bija iespiedis Ojārs Vācietis. Tepat pastāstāms, ka latviešu padomju literātūras kritiķe Ingrīda Kiršentāle ir atklājusi kādu kļūdu, kas ieviesusies visās līdz šim rakstītās Čaka biogrāfijās un ko savādā kārtā nav zinājis arī dzejnieks pats: Izrādās, viņš dzimis nevis 1902., bet jau 1901. g. 27. oktobrī. Par to varot pārliecināties, saka Kiršentāle, Rīgas Debesbraukšanas draudzes reģistru grāmatā, kas glabājoties Rīgas pilsētas Dzimtsarakstu biroja archīvā (sk. Literātūras un Mākslas 1967. g. 21. janv. num.). Ojārs Vācietis savā dzejolī runā par Čaka sirdi, kas esot uz visiem Rīgas trotuāriem, un tad piemin tos, kas tai kāpuši virsū un pa to „slampājuši”: „Daudzi pa to jau ir slampājuši — Tie, kam vienalga, kur slampāt: Pa grīdas tepiķi, Pa cilvēku jūtām, Un atvērtām brūcēm”. Seko salīdzinājums starp Čaku un tiem, kas viņu kādreiz-nievājuši: „Tālāk par Čaku tie netiks, Un mazāk par Čaku tie atstās...”

Tiesa, galīgi aizmirsts 1950. g. 8. februārī mirušais dzejnieks savā dzimtenē nekad nav bijis, bet viņu drīkstēja atcerēties tikai ar stingriem ierobežojumiem, un Čaka atstāto literāro mantojumu Rīgā sijāja ar ļoti retu sietu. To pašu, kas tur aizķērās, padomju kritiķi grozīja uz vienu un otru pusi, lai būtu iemesls ar nožēlu runāt par „emocionāli traucējošām disonancēm”, un pat „dzerkstošiem plīsumiem”, kas sagandējot Čaka dzejas zvana skaņu. Tāpat vajadzēja daudz pūļu, lai padomju cilvēkiem pieļaujamo Čaka dzejas daļu kaut kā saska-

notu ar sociālistiskā reālisma untumaino teoriju. To Čaku, kas ir bijis dzejnieks neatkarīgi no politisko apstākļu prasībām, Rīgā tā īstāk sāka ieraudzīt tikai pagājušā gadā, un, ja nu tur ir atvērušās acis, labāk sakot — ja tās tagad drīkst atvērt kaut cik plātāk, tad var runāt par divi faktoriem, kas uzdrīkstēšanos veicināja. Pirmkārt, Čaka savdabīgo lielumu bez bailēm bija ieraudzījuši krievi. Maskavas presē par viņu sāka parādīties atzinīgi raksti, un pag. gadā tur izdota arī Čaka dzejoļu izlase krievu tulkojumā ar nosaukumu *Serdce na tro-tuare* (Sirds uz trotuāra). Un Rīgā vienmēr ir bijis tā, ka vispirms jānogaida, ko saka krievi. Ja tie ko atzīst, tad to pašu var uzdrošināties latvieši. Otrs ne mazāk svarīgs faktors bija tas, ka no Rīgas uz Maskavu atpakaļ pārcēlās Arvids Pelše, pats nīknākais Čaka apkaņotājs.

Kopš pagājušā gada Rīgas periodikā iespējz vienu otru no Čaka atstātajiem dzejoļiem, kas lasītājiem Latvijā agrāk nebija pieejami. Tie visi tiek pasniegti kā „nepublicēti”, noklusējot, ka mūsu pusē, trimdas izdevumos, dažkārt bijuši iespiesti jau 50. gadu sākumā un arī vēlāk — laikrakstā *Latvju Ziņas*, žurnālā *Ceļa Zīmes*, pēc tam dzejoļu un poēmu krājumā *Mana Rīga*. Vispār jau ir tā, ka tieši mēs te pa trimdas gadiem esam izdevuši lielum lielu daļu no Čaka darbiem, katrā ziņā visu vērtīgāko, paliekošo, kamēr Rīgā iespiesti tikai padomju režīmam dotie mesli, bet no pārējā — kaut kā pieciesta izlase, kam pievienoti mulķīgi, lielajam dzejniekam necienīgi komentāri, kā tas noticis Ojāra Vācieša sakārtotās Izlases divi sējumos (Latv. valsts izdevniecība Rīgā, 1961).

Pieaugot interesei par Čaka dzeju un rodoties drosmei vērtēt tās poētisko svaru, okupētās Latvijas dzejnieku saimē saradušies arī viņa skolnieki, no kuriem gan dažs nav ticis tālāk par pliekanu eklektismu. Kā kuriozu piemēru šādā sakarā var citēt pirmo pantu no 1931. g. dzimušā Harija Gāliņa dzejoļa, kas bija lasāms Literatūras un Mākslas šī gada 21. janvāra numurā: „Sen jau mocos ar mēnessērdzību, Trešo nakti vairs nevaru gulēt, Tavu darbu un nedarbu ērcība Liek man bruģi kā parketu pulēt”.

Aleksandra Čaka personā mums jāpiemin viens no vislielākajiem, savdabīgākajiem, spilgtākajiem dzejniekiem, kas izauga un nobrieda Latvijas valsts laikā. Viņa ēna diezgan jūtami klājas pāri arī mūsu trimdas laika dzejai, kas galu galā par Čaku tālāk nav tikusi. Diemžēl, Čaka diezgan īsā mūža pēdējais posms ir saistījies ar traģisku likteņa ironiju, un to, kas šai laikā noticis, padomju propaganda „atkušņu” un „atkusnišu” periodos cenšas izmantot savos nolūkos. Bet ne retais trimdinieks būs kādreiz vēlējis padomāt, vai padomju propagandai nav nekāda pamata, vai Čaks pats bez vainas. Grūti to apgalvot. Bet tāpat jāuzmanās ar vēlēšanos steigties kā prokurātūras lie-

ciniekam kādā iedomājamā tiesas prāvā, lai censtos Čaku iznīcināt. Tieši tālab radušās šīs atmiņas par viņu, kādu to pazinu dažādos viens otram sekojošos režīmos.

Pirmo reizi ar Aleksandru Čaku satikos un iepazinos Daugavas līdzstrādnieku vakarā Rapas dzīvoklī, 1937. gada sākumā. Toreiz jau sen aiz muguras bija viņa trokšņainā un diezgan teātrālā ielaušanās latviešu dzejā. Sāka aizmirsties Čaka 1929. g. polemika ar Rich. Rudzīti par huligānismu un pesimismu latviešu dzejā. Viņš bija atradis savu ceļu, kas skaidri iezīmējās izlasē Mana paradīze un pirmajās poēmās par ormani un umurkumuru. Starp Daugavas līdzstrādniekiem Čaks jau ar savu ārieni bija vai pats solidākais. Kā dzejniekam viņam viens pēc otra radās tie dzejoļi, no kuņiem tapa krājums Iedomu spoguļi (1938), manuprāt viena no smailākajām galotnēm mūsu 30. gadu dzejā. Radās arī poēmas Mūžības skartie — šis varenais piemiņklis latviešu strēlniekiem. Aleksandrs Čaks strauji tuvojās savas slavas zenītam.

Atlikušajā laikā līdz padomju iebrukumam un Baigajā gadā nekad netiku bijis Čaka dzīvoklī, un viņš arī nenāca pie manis, tomēr tikāmies diezgan bieži literātu sanāksmēs, kādā kafejnīcā vai restorānu bohēmā. Radās zināma sirsnīga tuvība. Sava nozīme bija tam, ka Čaka tēvs izrādījās ieradies Rīgā no mana pagasta, no Bērzaunes. Vēl vecumā viņa valodā varēja saklausīt bērzauniešu valodas intonācijas. Arī dzejnieks pazina Bērzauni un Gaiziņkalna apkārtni, tā ka jutāmies gandrīz kā vienas puses cilvēki. Visvairāk iespiedušās atmiņā ne tikdaudz tās reizes, kad kaut kur kopā sēdējām, bet gan tie vakari, kad „slājām” pa Rīgas ielām. Parasti gadījās tā, ka Čaks pavadīja mani līdz manam dzīvoklim Krišjāņa Barona ielā, bet, tikuši līdz tūrienei, vēlreiz griežāmies atpakaļ, un pastaiga dažkārt ievilkās līdz pavēlai naktij.

Sākuma laika trakulības savaldījis, savas dzejas formā Čaks joprojām bija dumpīgi oriģināls. Lieki piebilst, ka ar 15. maija režīma oficiālajām tendencēm viņam sakara nebija, kaut gan esmu pārliecināts, ka dažā dzejoļi, kas uzņemts Iedomu spoguļos, un Mūžības skarto ievadā jūtami laikmeta refleksi. Lai kā, bet man nav prātā, ka kāds būtu iedomājies Čaku kā režīma opozicionāru. Arī daugaviešu aprindās nereti varēja dzirdēt vismaz kādu politisku anekdotu, bet ne no Čaka mutes. Padomju laikā rakstītās biografijās lasāms, ka aiz šoka, ko sagādājis Ulmaņa apvērsums, dzejnieks „ilgāku laiku” nodzīvojis uz laukiem. Kad tas būtu bijis? Kopš iepazīšanās 1937. g. es Čaku zināju tikai kā rīdzinieku. Strādādams pilsētas krājkasē un vēlāk Atpūtas redakcijā, viņš puslīdz labi pelnīja, bez tam kaut ko saņēma par „virsstundām” Rūdolfa Egles literatūras studijā un Veco

strēlnieku biedrības birojā. Visu laiku viņš bija samērā pārticis dzejnieks.

Itin labi Čaks bija ierēdzēts arī Ulmaņa protežētājā un bijušā zaļvārnieša Jāņa Lapiņa rediģētajā Sējējā. Padomju kritiku apgalvojums, ka dzejoļu krājumā Iedomu spoguļi izpaužoties dziļš pesimisms un bezcerība, kas radusies autoritārā režīma dēļ, ir izdomāti nieki. Vispirms, iepazīstoties ar Čaka dzeju, secināms, ka skumjas viņam vienmēr bijušas raksturīgas, gandrīz vai iedzimtas, neatkarīgas no ārējiem apstākļiem. Kādā vācu laikā rakstītā dzejoli teikts: „Miers, kur tu esi? Sāpes uz mani mūžam medības riko”. Jo vairāk atzinums par Čaka grūtsirdīgo raksturu varēja nostiprināties, iepazīstoties ar viņu pašu. Čaka izaicinošā izteiksme dzejā un pēkšņi uzviļņojies skaļums sabiedrībā, kas nemaz negadījās bieži, zināmā mērā bija tikai šo iedzimto skumju noreagēšana. Iedomu spoguļi bija krājums, ko kāri pirka arī oficiālās Rīgas pārstāvji. Atceros, reiz Rapas veikālā viens pēc otra ienāca ārlietu ministrs Munteris un izglītības ministrs Auškāps un abi vēlējās Čaka Iedomu spoguļus. Ja padomju kritiķi šai krājumā redz skumjas, kas radušās autoritārās iekārtas dēļ, kālab tie nevēlas pamanīt pesimismu dzejoli Mierinājums, kas taču rakstīts tad, kad pār Rīgu mirdzēja sarkanā zvaigzne: „Tukšiem ziediem nobirst mana slava, Tikai sapņos varu galdu klāt, Tikai sapņos vēl es drīkstu brīvi Savas trakās ilgas piepildīt...”

1940. g. 10. janvārī pienāca Aleksandra Čaka lielā diena. Rīgas Latviešu biedrības Baltajā zālē viņš par Mūžības skartajiem saņēma Annas Brigaderes prēmiju, blakus Tēvzemes balvai otru lielāko atzīnību, ka varēja piešķirt kādam rakstniekam. Prēmija tika dota par labāko ideālistiskā virziena daiļdarbu, kas publicēts pēdējo triju gadu laikā. Brigaderes fonda lietpratēju komisija savā darbā bija neatkarīga. To nevarēja un nevēlējās ietekmēt autoritārā režīma iestādes vai atsevišķi funkcionāri. Bet liekas gan, ka komisija nebija arī gluži vienaldzīga, ko par tās lēmumu teiks, piemēram, Ulmanim tuvais Preses biedrības priekšnieks Jūlijs Druva, kam ar savu uzrunu nācās ievadīt godalgošanas aktu. Atceros, Druva savā runā ne ar zilbi nelika nojaust, ka Čaka godalgošana oficiālajām aprindām būtu bijusi nepatīkama. Viņš runāja solidi un ar pienācīgu cieņu pret laureātu. Jo vairāk atceros savaldīgi nopietno, tomēr ļoti aizkustināto dzejnieku. Liekas, vēl tagad skan ausīs Čaka skaidrā, izteismīgā balss, lasot Mūžības skarto Izskaņu: „Tie ir strēlnieki, kuņu vairs nava Un kuņu nebūs otrreiz vairs. Tikai viņu mūžīgā slava Tautu sarga kā karogs kairs...” Vēlāk Paula Jēger-Freimane, pavisam nebūdamā tuva šim dzejniekam, man stāstīja, ka pie vakariņu galda viņai ar Čaku bijusi

visjaukākā saprašanās un sarunas visnotaļ risinājušās nacionālā ideālisma garā.

Anšlavs Eglītis savās atmiņās ir atzinis, ka Čaks bijis diplomāts, kas vēlējies un pratis sadzīvot ar visiem — kā pa labi, tā pa kreisi. Andrejs Johansons, atgādinādams Čaka dzejas sociālās tendences stīgu priekš 15. maija notikumiem, teic, ka arī autoritārās iekārtas laikā viņš varbūt intimāk simpatizējis kreisajam virzienam. Var jau tā būt, bet toreiz to nevarēja manīt. Tiesa, Čakam bija tuvs draugs visai kreisais dzejnieks Jānis Plaudis, bet liekas, ka draudzību veicināja ne tik daudz kāda politiska platforma, kā teorētiskās intereses par dzejas jautājumiem un apmēram vienāda ievirze radošā darbā. Abiem arī bija kopējs „idols” — Majakovskis. Te gan vietā piebilst, ka vismaz sarunās ar mani Čaks nebija apmierināts ar populāro atzinumu, ka lielāko tiesu būtu mācījies no Majakovska un citiem krievu revolucionārajiem modernistiem. Biežāk, nekā var domāt, viņš atsaucās uz franču moderno dzeju, kuŗā teicās saskatījis latviešu dzejā ieviešamas metodes. Lai nu kā, bet Plaudis bija teicams dzejnieks, un tikai tālab ar to varēja nodibināties draudzība. Nav man turpretim zināms, ka Latvijas neatkarības beidzamos gados Čaks būtu draudzējies ar kreiso diletantu plejādu, kas iznāca no pagrīdes pēc padomju iebrukuma. Pazišanās ar vienu otru jau laikam bija, kaut vai no Trauksmes laikiem, bet ne vairāk. Vēl interesanti atcerēties, ka sarunās ar Čaku nebija labi pieminēt kreisās frontes korifeju Andreju Upīti. Īgnums, pat naidis pret to Čakam bija sācies jau priekš 15. maija, jo Upītis neatzina Čaku. Tāpat jau Upītis ļoti rezervēti ir vērtējis Majakovski. Bet, ja Čaku kāds neatzina, tad viņš pret to varēja būt diezgan agresīvs. Galu galā, domājot par šī dzejnieka nostāju Latvijas neatkarības pēdējos gados, var apstāties, piemēram, pie Valdemāra Meļņa atzinuma padomju laikā: „...Aleksandrs Čaks deklarē savas dzejas neatkarību no politiskām partijām un politikas vispār, tādējādi pats apliecinādams, uz cik ļodzīgiem pamatiem stāvēdams, viņš cilā savas dzejas protesta šķēpu”.

Paldies Dievam, ka bija un notika tā. Ticis valā no jaunības ārdeklībām, nobriedis un ieguvis savu vārdu, Čaks pameta pasaules lāpīšanu, lai būtu tikai neatkarīgs dzejnieks. Kā tāds viņš bija neapšaubīts latviešu literatūras lepnums arī autoritārā režīma apstākļos. Ir dabiski, ja sabiedrība vēlāk gaidīja, ka savu nacionālā rakstnieka stāju Čaks varēs paturēt arī padomju laikā un ka to jo virāk atbalstīs morālā pienākuma apziņa, kas saistīta ar Annas Brigaderes prēmiju. Diemžēl, drīz nācās rūgti vilties.

Tiešām nezinu, par cik spiests, par cik pēc brīvas gribas Čaks publicēja savus svešajai varai pakalpigos dzejoļus Baigajā gadā. Daudz

jau to nebija, dažkārt tie bija mazāk nodevīgi kā vienam otram citam dzejniekam, bet tie mums ļoti sāpēja. Viegli un varbūt pareizi teikt, ka šie dzejoļi radās pēc brīvas gribas. Bet tikpat labi paturams prātā, ka Čaks, tāpat kā visi, bija norūpējies par kailo dzīvību un tālab sekoja mājieniem. Vienalga kā, bet visi atcerējāmies 10. janvāra vakaru, kad Čaks saņēma Brigaderes prēmiju. Lielais ideālistiskā virziena dzejnieks nu savu talantu bija nodevis okupantu rīcībā.

No Baigā gada manā atmiņā iespiedušās trīs tikašnās un viena telefona saruna ar Čaku. Pirmo reizi biju ar viņu kopā kādā saulainā pēcpusdienā drīz pēc 17. jūnija. Sēdējām Vērmanes dārza restorānā zem kokiem un sūcām alu. Vēl jau nebija isti skaidrs, kas un kā notiks, bet visas domas māca kapsētas jutoņa. Čaks nebija kā Kārlis Jēkabsons, kas mums pienāca klāt un priecājās par Ulmaņa režīma krišanu: Ja viņam neesot dota Tēvzemes balva un ja Kārlis Skalbe tomēr vairāk cienīts nekā viņš, Jēkabsons, tad režimam bijis jākrīt. Čaks itin nekā neteica ne par Ulmani, ne viņa režīmu. Viņš tikai mani mierināja: Lai nebēdājat par patriotisma izredzēm. Padomju Savienībā un padomju literatūrā dikti uzsvērot tieši patriotismu, un Latvijā nebūšot citādi. Dažkārt esmu par šo mierinājumu domājis: Es to varēju nezināt, bet Čakam vajadzēja zināt, ar ko atšķiras padomju patriotisms no Latvijas valsts pilsoņa patriotisma. Toreiz klausijos un neteicu nekā. Pēc tam redzējām, kā pie dārza vārtiem sastopas bijušais Nacionālās operas režisors un krievu emigrants Melņikovs ar nenosakāmas tautības dirigentu Oto Karlu. Viņi apkampās, sabučojās, sita viens otram uz pleca un skaļā balsī krievu mēlē priecājās par atgriešanos „roģinā”.

Gāja un pagāja vairāki baigi mēneši, kas skāra tieši mani. Jau dažas reizes biju „ciemojies” čekā, un, lai tādas reizes neatkārtotos, vienu mēnesi patvēros Pārūpa klīnikā, bet otru nodzīvoju kādā Ziemeļvidzemes pagastā. Pēc atgriešanās Rīgā vairījos ar kādu satikties. Bet tad pienāca 1941. gada 23. marts, Jāņa Grīna 51. dzimundiena. Viņa dzīvoklī Aspazijas bulvārī bijām kopā diezgan daudzi, arī viens otrs bijušais daugavietis, starp tiem Čaks un Ādamsons. Pamazām vien notika tā, kā teikts kādā Cedriņa dzejoļi: „Reiz dzīres izvērtās par trakām...” Runāšana kļuva arvien vaļīgāka. Ja mūsu vidū būtu bijis kāds čekas ziņotājs, par Čaku viņš nekā daudz nevarētu pastāstīt, bet kaut vai par Ādamsonu gan. Kad beidzot vajadzēja domāt par mājās iešanu, Ādamsons, kā dažkārt tādās reizēs, bija gatavs visai pasaulei atnest ar roku, lai paliktu kur ir. To nu nekādā ziņā negribēja pieļaut Čaks. Viņš stiepšot Ādamsonu prom, kaut vai pār plecu pārlīcis. Rīt esot darba diena, abiem jābūt kādā tur iestādē uz „atskaiti”. Ja pareizi atceros, tā bija Mākslas

lietu pārvalde. Jā, Čaks un Ādamsons nu bija iesaistīti svarīgā pasūtīnājumā. Gatavojoties uz latviešu literātūras un mākslas dekadu Maskavā, vajadzēja jaunas operas. Mūzika jākomponē Jānim Mediņam, bet librets par sarkanajiem strēlniekiem jāraksta Čakam ar Ādamsonu. Darbs veicams pēc plāna un grafikas — tādā un tādā laikā jābūt gatavam tik un tik.

Grīna dzimumdienas svinībās varēja manīt, un vēlāk par to atzinās kā Čaks, tā Ādamsons, ka aktīvākais šai spaidu darbā bijis tieši Čaks, kas tad pastāvīgi uzmanījies, lai arī Ādamsons ko padarītu. Kopējiem spēkiem un labā sadarbībā viņi jau 1932. g. bija sarakstījuši diezgan asprātīgu pacifistiskas tendences bērnu lugu Nagla, Tomāts un Plūmīte, ko izrādīja Dailes teātris. Bet teātra luga un operas librets tomēr ir divi dažādas lietas. Ādamsons bija tulkojis kādu libretu Nacionālās Operas vajadzībām, viņš varēja lepoties ar kādu pieredzi. Čakam tādas nebija nemaz. Blakus literātūrai viņš itin labi orientējās glezniecībā, bet ne mūzikā. Ja jaunā vara Čaku bija izraudzījusi par vienu no iecerētās operas libretistiem, tad tā varēja būt arī rafinēta atriebība par Mūžības skartajiem: Lai nu tas, kas tur čekistu nosaucis par jefiņu, raksta pavisam citādi! Vienādi vai otrādi, bet Čaks centās, kamēr Ādamsons bija stumjams un velkams. Opera palika neuzrakstīta. Radās tikai daži fragmenti, kas vēlāk abiem dzejniekiem sagādāja nepatīkšanas.

Trešā tikšanās, kas no Baigā gada iespiedusies atmiņā, bija 30. aprīļa vakarā pie Sudrabkalna. Pavisam vairs nebūdams drošs par savu likteni, pa pievakarēm mēdzu doties pie paziņām un dažreiz biju pārnakšņojis arī Sudrabkalna dzīvoklī. Toreiz vēl nezināju, ka esmu meklējis patvērumu pie čekas ziņotāja! Bet 30. aprīļa vakarā mēs bijām pie Sudrabkalna, lai gaidītu maiju. Toreiz Rīgā jau klīda vistrakākās baumas, un kaut ko varēja just gaisā. Pilsēta gaidīja kaŗu, lai tiktu valā no sarkanā jūga. Man ar Čaku radās skaļš strīdiņš, par ko Sudrabkalns svida un bālēja. Es teicu, ka kaŗš būs, un neslēpu, ka gaidīšu vācu ienākšanu. Čaks domāja vai izlikās domājam, ka nekāda kaŗa nebūšot, bet, ja tomēr, tad viņš esot pārliecināts, ka arī es iešot vāciešiem pretim nevis ar rozēm, bet šauteni rokās. Jā, jā, viņš kaut vai kukuragās nonesīšot mani uz ierakumiem. Tur mēs abi stāvēšot blakus, lādēšot un šaušot. Tā nebija jokošanās. Redzēju Čaku iedegušos. Ja nepilna gada laikā, peŗoties sarkanajā pirtī, latviešu lielākajai daļai bija izsvīdis viss „vēsturiskais naids” pret vāciešiem, tad Čaks joprojām tos nīda tāpat kā viņa strēlnieki Mūžības skartajos. Šad tad ir iešāvies prātā, vai tas nav bijis kā dažkārt ar jaukteniņiem, kas mokās ar pārmērīgas nepatīkas kompleksu pret svešu asiņu pie-

jaukumu. Proti, Aleksandra Čaka māte bija Rīgas vāciete vai vismaz pusvāciete.

Beidzot tā telefona saruna. Rīga tikko bija pārļaidusi baigāko šausmu nakti savā vēsturē, un 14. jūnija vakarā kāds pulciņš bijām sanākuši kopā pie paziņas viņa Elizabetes ielas dzīvoklī. Nikām ne dzīvi, ne miruši. Izmisums jaucās ar visasāko naidu pret varmākām un viņu pašmājas kalpiem. Kā tas gadījās kā ne, bet tika piezvanīts Čakam. Gribējās viņam iekost. Ko citi teica, neatceros, bet mani vārdi bija skopi: „Apsveicu tevi ar latviešu tautas iznīcināšanas sākumu!” Nenogaidījis atbildi, noliku klausuli.

*

Kaš tomēr pienāca un ātri pārskrēja pāri Rīgai. Čaks nebija mani aizstiepis uz ierakumiem un nebija arī pats turp devies. Vismaz par to nekā nedzirdēja. Bet arī Rīgā viņa pēc 1. jūlija vairs neredzēja, un radās pārliecība, ka Čaks aizbēdzis uz „plašo dzimteni”. Tikai jau itin pavēlā rudenī pēkšņi paklīda baumas, ka viņš tomēr esot redzēts staigājam pa Rīgu. Kādā oktobra vakarā man radās vēlēšanās par to pārliecināties un, ja būtu taisnība, satikt dzejnieku, lai izrunātos. Uzgriezu Čaka telefona numuru, un atbildēja viņš pats. Teicu, ka netērēšu liekus vārdus. Man ir kafija un arī kas cits. Vai viņš nebūtu ar mieru atnākt, pasēdēt un parunāties. Būsim divi vien. Bez vilcināšanās Čaks bija ar mieru un pēc kādas labas pusstundas jau zvanīja pie durvīm. Nopietnāks, skumjāks nekā agrāk, bet citādi tāds pats kā vienmēr. Viņš apgalvoja, ka no vecās sabiedrības es esot pirmais, kas tam piezvanījis un ko tagad satiekot. Ilgi dzīvojis kā vientulis.

„Bet nu runāsim valdsirdīgi”, es teicu un sāku iztaujāt, vai taisnība, ka viņš gribējis bēgt komunistiem līdz uz Krieviju.

Nē, viņš to nekad neesot gribējis. Bijusi tikai vēlēšanās pa juku laiku pamest Rīgu. Tālab kājām devies pie tēva radiem uz laukiem. Jautāju pēc tam, kā tas bija toreiz, kad zvanījām 14. jūnija vakarā. Vai viņš zināja, kas notiek Rīgā, un saprata, kālab mūsu sašutums vērsās arī pret viņu?

Esmu pārliecināts, ka Čaka atbilde nebija mānīšanās. Uzlicis roku uz sirds, viņš zvērēja, ka tajās dienās bijis saslīmī un 13. jūnijā gulējis ar augstu temperatūru. 14. jūnija priekšpusdienā tēvs, atgriezies no iepirkšanās, stāstījis, ka pilsētā pagājušā naktī notikušas cilvēku medības un daudzi kaut kur aizvesti prom. Cīnīdamies ar karstumiem, viņš no tēva stāstījuma neesot pie skaidrības ticis. Mūsu zvanīšana likusi nojaust ko vairāk. Bet šī telefona saruna, īpaši mans „apsveikums”, esot arī viņu ļoti sāpinājis, jo pie 13./14. jūnija notikumiem viņam taču neesot bijis itin nekādas daļas, ne zināšanas.

Sikāk par dzejnieka izturēšanos Baigajā gadā tai vakarā negribējās runāt. Bija neērti, un vienā reizē būtu par daudz. Cita reize tomēr nekad nepienāca un likās arī lieka. Pamazām Čaks sāka atkal atgriezties sabiedrībā. Viņš ciemojās te pie viena, te otra, un ciemiņi sāka nākt arī pie viņa paša. 1942. g. 27. oktobrī diezgan plašā pulkā dzejnieka dzīvoklī nosvinējām viņa 40. dzimundienu, toreiz, protams, visi domādami, ka Čaks dzimis nevis 1901., bet 1902. gadā.

Rīgas pēckaŗa rakstos par Aleksandru Čaku ir kāda patiesība, ko nevar apstrīdēt: Pa visiem vācu okupācijas gadiem viņš netika iespiedis ne rindas, kaut rakstīja ļoti daudz. Ja sākumā pret Čaka laišanu pie vārda būtu bijuši iebildumi ne vien vācu cenzūrai, bet, atceroties padomju gadā publicētos dzejoļus, arī latviešiem pašiem, tad vēlāk bija citādi. Radās un nostiprinājās vēlēšanās piemirst bijušo un pievērst Čaku aktīvo dzejnieku saimei. Viņš tomēr nebija pierunājams dot savus dzejoļus iespiešanai kādā periodiskā izdevumā, un atturība nav izskaidrojama tikai ar naidu pret vācu okupācijas varu vai ar to, ka Čaks būtu bijis pārliecināts par padomju varas atgriešanos un tādēļ vēlējās palikt „tīrs”. Joprojām atteikdamies no publicēšanās periodikā, ap 1944. g. vidu viņš bija ar mieru, ka Zelta Ābeles apgāds izdod jauno dzejoļu krājumu, kas it kā sauktos Lakstīgala dzied basu. Ja pareizi atceros, pilnīgi sakārtotā krājuma manuskripts jau bija nonācis apgādā, bet tad jau par vēlu. No apgāda manuskripts vēlāk nokļuva Kurzemes cietoksnī, kur atsevišķus dzejoļus bija norakstījušas dzejnieces, kas taisījās bēgt uz Zviedriju. Tā tie vēlāk, pēc Čaka nāves, kā pirmpublicējumi varēja parādīties mūsu izdevumos.

Čaks nedeļa nekā publicēšanai visvairāk tālab, ka jutās ļoti apvainots, un viens pēc otra sekoja notikumi, kas šīs jūtas pastiprināja. Vispirms, viņa ausis bija nokļuvuši kāda tuva drauga vārdi, ka par kūleni, ko dzejnieks metis komunistu gadā, viņu vajadzētu nošaut. Nekā nepaskaidrodams, kādos apstākļos nācies kalpot svešajai varai, Čaks nejutās grēcinieks, un bijušā drauga vārdus viņš visus vācu gadus pieminēja ar dziļu rūgtumu, tēlodams smagi apvainoto. Rīgas kino- teātrī vācu laika sākumā rādīja kādu dokumentāru filmu par Baigo gadu. Liekas, tā saucās Sarkanā migla, un starp dokumentiem, ko varēja redzēt uz ekrāna, bija arī Čaka 1940./41. g. publicēto dzejoļu teksti. Dzejnieks to, protams, zināja, un viņa rūgtums pieņēmas. 1943. gada 10. janvārī Nacionālā teātra telpās notika atjaunotās Annas Brigaderes prēmijas piešķiršanas akts. Kad pirms tam lietpratēju komisijā bija notikusi vienošanās par Kārļa Skalbes un Zinaīdas Lazdas apbalvošanu, vajadzēja pārrunāt arī lietas, kas attiecas uz aktu. Pēc tradīcijas kā goda viesi būtu aicināmi iepriekšējie laureāti, tāpat Jānis Medenis un Aleksandrs Čaks. Par Medeni viss bija pats par sevi

skaidrs, bet — kā ar Čaku? Atkal bija jādama par tuvās pagātnes notikumiem. Vai tas nebija 1940. g. 10. janvārī sirsnīgi suminātais Brigaderes prēmijas laureāts Čaks, kas jau pēc pusgada sāka dzejot pa prātam Latvijas okupantiem un tādā kārtā kļuva par Brigaderes ētisko ideālu sabradātāju? Vai to drīkstēja aizmirst? Vai Čaks pelnījis goda karti? Mēs ar profesoru Kārli Kārkliņu domājām, ka pie Brigaderes ētiskajiem ideāliem pieder arī piedošana un ka vispār lietas labā nebūtu ieteicams Čaku padarīt par atstumto. Komisijas priekšsēde Paula Jēger-Freimane, būdama stingru principu cilvēks, domāja citādi: Ja vēlas, lai Čaks nāk uz aktu, bet ne kā goda viesis. Pēc tam par Čaku, cik atceros, bija iestājies arī Skalbe, un tā laikam beidzot viņam ielūgums tomēr tika nosūtīts. Bet jau priekš tam Čaks kaut kā bija uzzinājis, ka notikušas debates par un pret viņu. 10. janvāra aktā Čaka nebija. Viņš jutās dziļi aizvainots un nespēja šo lietu aizmirst. Bet vai nevajadzēja saprast arī Paulas Jēger-Freimanes nostāju? Beidzot vēl kāds gadījums aizvainoja Čaku. Laikam tas bija 1943. g. vai 1944. g. sākumā, kad Sabiedrisko lietu departamenta kungi iedomājās, ka no rakstniekiem, kas bijuši aktīvi padomju okupācijas laikā, vajadzētu prasīt parakstu uz kāda grēku nožēlas raksta, un tad viņi būtu rehabilitēti. Atceros, tādā sakarā uz departamentu bez Čaka tika aicināta arī Rūta Skujiņa, droši vien vēl kādi. Ko darija Skujiņa, nezinu, bet Čaks negāja un vēlreiz sūrojās par vēlēšanos viņu pazemot. Var jau domāt visādi, bet dzejnieks lietai redzēja tikai vienu pusi, bez tam bija palaidis garām laiku, kad būtu rehabilitēts bez grēku nožēlas.

Dzīvodams pa māju un būdams saimniecības vadītājs tēvam un sievai, Čaks vācu gados sarakstīja tik daudz kā varbūt nekad savā mūžā. Daudz no sarakstītā viņš arī lasīja viesībās un neoficiālajās literātu sanāksmēs. No milzīgajām poēmām, kas nu bija radušās, klausītājus, protams, varēja iepazīstināt tikai ar fragmentiem. Vairāk par tiem man patika liriskie dzejoļi ar ļoti kaislas erotikas uzliesmojumu. Manā vērtējumā tie pieder pie paša labākā, ko Čaks kādreiz uzrakstījis. Šiem dzejoļiem ir sakars ar pārmaiņām Čaka intīmajā dzīvē. Viņa laulība pamazām bija sākusi irt. Neskatot iemeslus, kas attiecās uz laulātajiem pašiem un par ko Čaks dažkārt izrunājās ar drusku cinisku rūgtumu, jāliecina, ka no ārienes iršanas procesu veicināja jauna iepazīšanās, ar ko dzejnieka intīmajā dzīvē ieradās kāda baltu filoloģijas studente un grāmatniecības darbiniece, kas arī pati mēģinājās dzejā. Literātūras un Mākslas 1967. g. 21. janvāra numurā viņa sauksa vārdā un minēta kā „viena no dzejniekam tuvākajiem cilvēkiem”, tālab arī mums nav vairs iemesla ko slēpt. Tā bija Milda Grīnfelde, ar ko iepazīnās Čaks vācu laikā. Viņas draudzība ir ierosinājusi visus mīlestības dzejoļus, ko Čaks rakstījis, sākot ar 1943. g.

Grīnfeldē dzīvoja Vidzemes priekšpilsētā, Dzutes ielas rajonā aiz Gaisa tilta. Turp bieži devās dzejnieks viens pats vai soļoja kopā ar savu jauno draudzeni. Kāds no šiem gājieniem atbalsojies skaistajā dzejolī Starp divi lieti. Un Grīnfeldes dzīvoklī Čaks ir lasījis daudzus savus jaunus dzejoļus gan viņai vienai pašai, gan kaut cik plašakam viesu pulciņam. Tā tie kļuva zināmi bez iespiešanas.

Pēdējo reizi Čaku satiku 1944. g. septembrā beigās pie Vērmānes dārza izejas uz Merķeļa ielu. Viņš bija kopā ar grafiki Aleksandru Junkeru. Ko es darišot? Teicu, ka Rīgā gan nepalikšu. Ja ne tālāk, mēģināšu tikt līdz Kurzemei. Jautāt, ko darīs Čaks, likās lieki. Zināju, ka viņš nekur nebēgs. Vai tikai aiz nepatikas pret vāciešiem un aiz bailēm no bumbošanas, ja nokļūtu Vācijā? Jāpatur prātā arī jau krietni vecais tēvs, ko Čaks nevarēja pamest likteņa varā un kas Rīgu nevēlētos atstāt. Milda Grīnfeldē tāpat bija pret Latvijas atstāšanu. Un galu galā pats Čaks? Vācu gados viņam nekas nebija pielīpis, par ko nāktos bailoties. Ja tā, tad dzimtenes atstāšana pavisam nav tik vienkārša lieta, kā to dažkārt mēdzam iztēlot, liekot lietā patētiskas frazes.

Skīrāmiēs ātri. Bez sentimenta. Pat pavēsi. Junkers par mūsu vēsumu smīnēja.

*

Par tālāko ziņas sameklētas padomju izdevumos vai arī nākušās pa aplinku ceļiem „puķu valodā”. Pēc padomju varas atgriešanās Rīgā Čaks bija strauji meties darbā, publicēja režīma propagandas dzejoļus un dzejoļu krājumus, strādāja Cīņas redakcijā un rakstīja teātra recenzijas. Drīz vien tomēr izrādījās, ka nekāds padomju varas luteklis šis dzejnieks nav un nebūs. Sākās uzbrukumi, kuņģos bija spiesti piedalīties pat viņa draugi. Visniknāk pret Čaku vērsās neviens cits kā pats varenais Latvijas komunistu partijas CK sekretārs Arvīds Pelše, kas 1949. g. viņu nosauca par padomju patriotismam kaitīgu meņševiku un buržuāziskās ideoloģijas paudēju. Ko tas nozīmēja Staļina terrora laikā, nav jāpaskaidro. Ir drošas ziņas, ka, uzbrukumiem pieņemoties, Čaks dzīvojis vienos uztraukumos un pārlaidis vairākas lēkmes. 1950. gada 8. februārī viņa mūžs pārtrūka ar sirdstrieku. Bet Arvīds Pelše nebeidza Čaku vajāt vēl pēc nāves. Kad 1951. gadā iznāca mirušā dzejnieka atstāto dzejoļu krājums Cīņai un darbam, tad Pelšes dražņu saņēma ievadvārdu autors Sudrabkalns par Čaka salielīšanu. Drīz pēc Čaka nāves tika apcietināta un izsūtīta uz Sibīriju Milda Grīnfeldē. Pa viņas izsūtījuma gadiem Rīgā izvazāti un pazuduši daudzi Čaka manuskripti. Kas lai pasaka, kādas vērtības nekad vairs nebūs atrodamas...

Ja sākumā tiku runājis par Čaka „augšāmcelsanos”, tad piebilstams, ka tā tomēr ir gausa, un padomju varas apstākļos pilnā augumā viņš nekad nevarēs piecelties. Joprojām viņam tiek un tiks pārņemta „aistētizēšana” un „formālisms”, joprojām būs jāatduras uz Mūžības skartajiem. Padomju varas apstākļiem visai raksturīga ir kāda īpaša kuriozitāte: Kritiķe Ingrīda Kiršentāle gan ir varējusi uzmeklēt kļūdu Čaka personālijās un atklāt, ka viņš dzimis nevis 1902., bet 1901. gadā, toties, dodama apceri par Čaku oficiālās Latviešu literatūras vēstures VI sējumam, kas Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas apgādā iespiests 1962. gadā, šī pati Ingrīda Kiršentāle nav drīkstējusi zināt, ka Čakam ir poēmu krājums, kas saucas Mūžības skartie. Tas viņas apcerē pilnīgi noklusēts. Bibliografijā, kas seko aiz Kiršentāles apceres, tāpat...

*

Aleksandrs Čaks vēlējas būt un bija kodējs lieluma ābolā. Diemžēl, sākoties Latvijas lielajai traģēdijai, viņš uzkoda uz riebīga, sarkana tārpa. Tagad viegli dzejnieku par to tiesāt. Bet jau 1941. g. vasarā, kad vācieši bija padzinuši komunistus, Veronikai Strēlertei radās tercinātas, kas sākās ar rindu: „Mēs visi vienos dubļos vērtījušies esam...” Kaut vai tālab vien, ka padomju iebrukuma laikā Čaks strādāja Atpūtas redakcijā, viņam bija grūti izvairīties no iebrišanas dubļos. Jo grūtāk pēc padomju varas atgriešanās Rīgā 1944. gada oktobrī. Gan ļoti brammanīgs dzejā, Čaks kā cilvēks pavisam nebija no drošsirdīgākajiem, nemaz jau nerunājot par pārgalvību. Var iedomāties, ka aiz bailēm par kailo dzīvību viņš bija ar mieru maksāt augstu cenu un tālab pats steigās brist sarkano dubļu skrīnē arvien dziļāk. Par spīti visam esmu tomēr pārliecināts, ka savu zemi un tautu Čaks mīlēja kvēli un dziļi. Manuprāt, Čaka paša mutē iederas vārdi, ko saka viņa kausu bajārs Matiss, atbildēdams lielīgajam poļu panam Ignātam: „Daudz lielāks ir mans spēks ūn vara, Kas kāpj no zemes dziļēm šīm. To mūžīgu un sīkstu dara Viss, kas ir zem šīm debesīm... Tu mani uzvarēt nemūžam, Pan, nevari. Tad jāuzvar Tev ir šī zeme. Pats Dievs vien veikto tikai var”. — Tiesa, Čaks mūs ir ļoti sāpinājis. Bet neviens nevarēs noliegt, ka, atsiņājot nost pelavas, ko viņš saražojis, dodams meslus svešiem varmākām, paliek vērtības, bez kuřām savu nacionālo dzeju nemaz vairs nevaram iedomāties. Tās arvien vēl zaigo ar pirmās dienas spožumu.

1967 .g.

Pazudušais Apollons

Atmiņas par Arnoldu Apalupu

Mēs, kam ar viņu gadījās sastapties visbiežāk un kas viņu pazinām vislabāk, studentu biedrībā Dziesmuvarā bijām to iesaukuši par Apollonu. Iesauka tika atvasināta no viņa īstā vārda — Arnolds Apalups. Bet arī citādi šis cilvēks, ja vien pārmetu pār pleciem grieķu togu, gluži labi būtu iederējies antīko dievu sabiedrībā, jo viņš bija tikpat skaists un tikpat grēcīgs, arī tikpat untumains kā tie, kas priekš divi tūkstoši gadiem dzīvoja Olimpā. Tiesa, augums likās mazliet uzlīcis, bet tāds jau tas ir arī olimpiešiem grieķu vāžu apgleznojumos. Galvenais — šis augums bija veidojies pēc zelta griezuma samēriem, patīkami stiegrains un izstiepijs ne par gaļu, ne par īsu. Viņa seja bija klasiska, to vainagoja zeltainas cirtas.

Lūk, un šis Arnolds Apalups, saukts par Apollonu, bija ne vien Latvijas Universitātes baltu filoloģijas students un Dziesmuvaras savietis, bet arī viens no tiem jaunajiem, kam vērās vārti uz latviešu literatūras druvu. Viņš noteikti būtu kļuvis plašāk pazīstams ne ar savu izskatu vien, ja nebūtu noticis tā, kā teikts Medeņa balādē: „Dievs, miera svētība bij īsu laiku dota!” Visu pamatu grīlošanās, kas sākās 1944. gada rudenī, ir aprakusi Arnoldu Apalupu tā, ka par viņu nav vairs ne ziņas, ne miņas. Nav jau nekāda prieka piesaukt nelaimei, bet tā vien gribas ieminēties: Dievs zina, kur balo viņa kauli!... Tāpēc tiek rakstītas šīs atmiņas. Varbūt ir pasaulē kāds, kam vairāk laimējies nekā man, varbūt viņš ko zina, kur palicis Apalups, varbūt pastāstīs to citiem.

*

Ir cilvēki, bez kuņiem, viņu izskata dēļ vien, mūsu vecā Rīga nemaz nav iedomājama. Tāds bija Arnolds Apalups 30. gadu otrā pusē un posta gados, kas nāca pēc tam. Ārpus dziesmuvariešu simtiem un Universitātes „rožu koridora” tā nevarēja būt nekāda plaša sabiedrība, kas zinātu, kā šo jaunekli sauc un ko viņš dara. Bet pazīt viņu pazina, gribtos teikt, vai visa Rīga. Pazišanas zīme bija sarkana nelķe svārku atloka pogcaurumā. Tieši nelķe — patiešām neatceros cita zieda. Un šī nelķe greznoja svārku atloku, spītēdama gada laikiem — arī Rīgas ziemas spelgoņā, katru mīlu dienu. Otra pazīme būtu spieķis, kas mazāk bija domāts, lai ejot atspiestos, bet vairāk tika vienkārši uz-

mests uz rokas. Tādu viņu, ar neļķi pogcaurumā un spieķi uz rokas, redzēja visa Rīga, reizēm soļojam nopietnu pārdomu gaitā, reizēm it kā uguni ķeram, citreiz tramvajā vai autobusā.

Pie Arnolda Apalupa šūpuļa ir ilgi ķīvējušās visas mūzas un, nespēdamas vienoties, kuņas ziņā bērnīņš paliks, katra devusi savu daļu. Viņam bija spēcīga baritonāla balss ar noslieci uz īsta basa toņiem. Kad, paskolota pie Eduarda Miķelsona, šī balss tika brīvi palaista vaļā, tad logu rūtis drebēja un profesoram Ādolfam Ābelem Dziesmuvaras kori bija diezgan ko pūlēties, lai viņu apvaldītu. Apalupam nebija sveša glezniecība — ne teorijā, ne praksē. Tas, ko viņš darināja uz audekla ar eļļām un otu, gan likās it kā tāds gauzām veclaicīgs punktuālisms, tā ka, šos audeklus vērodami, paslepen raustījām plecus un sametāmies acīm. Bet nenoliedzams ķēriens viņam bija grafikā. Vācu okupācijas laikā Zelta Ābele izdeva Apalupa sakārtotu humoristisku dzejoļu krājumiņu Pieci paziņas pasmaida (ģimnazijā Apalupa skolotājs, cik atceros, bija bijis Kārlis Krūza, kas savam audzēkņim modinājis patiku rotālāties ar alliterācijām). Grāmatiņu rotāja sakārtotāja darināti dzejnieku portreti, un varēja tiešām pabrīnēties, cik asprātīgi Apalups bija līcis pasmaidīt pat nopietnajiem dziļās mūžības teku minējiem, kādi ir Jānis Poruks un Frīcis Bārda. Labprāt viņš rādīja un dalīja pār fotogrāfētu pašportreta zīmējumu. Tas bija radies daimoniskā ekspresijā, bet visādā ziņā izdevies.

Ka Apalups varētu būt teicams skatuves mākslinieks, par to vismazāk šaubu. Isteni viņš jau bija caurcaurējis aktieris katrreiz, kad parādījās sabiedrībā. Izsakoties vienkāršos vārdos, bijām vienisprātis, ka Apalups mīl pozēt. Arī tā sarkanā neļķe un spieķis taču bija rekvizītes aktieriskai pozei. Šai sakarā viņa paraugs varbūt bija Oskars Vailds vai cits kāds dekadentisks aistēts. Staņislavska režijā viņš varētu būt arī kāds Puškina mīlētājs, vismaz izliekoties, ka kuņu katru brīdi gatavs ielaist lodi sava paša vai konkurenta denīnos. Bīkšu gurnu kabatā viņš mēdza nēsāt līdzi pistoli. Lai to laistu darbā, mīlestības lietās sarežģījumu netrūka. Taču par šāvienu tumšas nakts gaisā kaut kur Rīgas ģimeņu dārziņa rajonā, cik zinu, Apalups tālāk nebija ticis, un toreiz šāviens trokšnis viņu pašu tā pārbaidīja, ka tas metās bēgt ko kājas nes. Toties iztēloties, ka neuzticamas sievietes dēļ aiz pārdzīvojuma jāgāžas gar zemi, — to Apalups veica tik pamatīgi, ka visa grīda nolīgojās. Vistuvākā viņa aktieŗa talantam tomēr būtu laikam Mefisto loma. Savu klasiski glīto seju tas mēdza savilkt daimoniskos vaibstos.

Mūzikā, glezniecībā un aktieriskajās izdarībās palikdams tikai mākslas mīlētāja pieticīgajās robežās, literātūrā Apalups spēra drošu soli tālāk. Viņa pirmo noveli Jānis Grīns iespieda Daugavā. Pēc sarunas

ar redaktoru autors deklarēja paziņām, ka virziens, ko viņš pārstāvēt, esot aistētisms, — tas pats, pie kura piederot, piemēram, Ādamsons. Turpmāk Apalupam iespiesti vairāki dzejoļi, ja pareizi atceros, visvairāk vācu okupācijas gados. Turēdamies pie stingrās versifikācijas, viņš savu pantu veidojumā un dzejoļu kompozīcijā atgādināja virpotāju: rindu gaņums un sakārtojums allaž bija pakļauts acu patikai, tā ka dzejolis „izcēlās” ar optiski tveramu figūru. Kā pieminētā novele, tā šie dzejoļi, tiesa kas tiesa, bija tīrs darbs, bet grūti pateikt, cik plašs vēriens būtu bijis Apalupam šai virzienā. Turpretim nenoliedzama nākotne bija zilējama Apalupam kā analitiķim, kā latviešu kritikas darbiniekam. Prazdams vairākas valodas (arī franču un, laikam, angļu), apveltīts ar gaumi un asām spriešanas spējām, viņš patiesi bija izredzēts un aicināts nodoties latviešu literatūras problēmu risināšanai. Pētījums par satīru un humoru Poruka darbos, kas iespiests Latvju Almanachā 1941. g. (?), ir ne vien pirmais darbs šai jautājumā, bet arī viena no pamatīgākajām, interesantākajām apcerēm, ko devuši latviešu kritiķi pēdējos gadu desmitos. Tāpat teicamas dažas Apalupa recenzijas, ko viņš tika publicējis.

Tātad Apalups sāka darboties latviešu literatūrā, un, paņemdami Kārļa Jēkabsona vārdus, mēs teicām, ka „jauns mīlētājs un dzejnieks uz saules mežu iet”. Rīgas gars prasīja, lai jaunais mīlētājs un dzejnieks kļūtu arī bohēmiets. Arvien vairāk apgrozīdamies literātu, gleznotāju un mūziķu aprindās, Apalups biežāk iesteidzās arī Romas pagrabā, Vērmanītī vai Esplanādē un katrā ziņā bija viens no parastākiem dalībniekiem „privāto studiju” vakaros, sevišķi jau tad, ja sabiedrībā atradās Ādamsons vai Čaks. Gaŗus gadus Apalupam mugurā bija tumšzaļi svārki, un arī no dzeļamiem viņu īpaši valdzināja šartreļa zaļums, ja vien kabata to atļāva. Ja šādas atļaujas nebija un šķirņu izvēli apgrūtināja ārēji apstākļi, kā tas notika kaŗa gados, viņš tikpat labi samierinājās ar visprastāko mantu. Atceros, kādreiz savā istabīņā viņš mani cienāja ar tik trakām „grāvju vaimanām”, ka par vienu glāzīti vairāk nespēju baudīt, un to pašu vienīgo atceros vēl šobaltdien, bet mans māļastēvs meta glāzītes kā ogas un apgalvoja, ka lāsīte esot pavisam godīga.

Kā mīlētājs, dzejnieks un bohēmiets Apalups, protams, bija tālu no pilsoniskām konvencijām, un viegli viņam nebija. Apstākļu spiests, kādu ziemu viņš bija pieņēmis skolotāja vietu Aglūnas ģimnazijā. Lai nu kur Apalups tvertos, taču ne katoļu citadelē! Viņš pārradās atpakaļ Rīgā kā saņurcīts, bet viņam bija līdzī gandrīz vai mednieku stāsti par it kā pieredzēto.

Nevaru atcerēties, ko Apalups darīja Baigajā gadā. Prātā palicis tikai tas, ka, šim gadam ejot uz beigām, viņš dažu labu nakti pārlaida

ārpus mājas. Spilgtākas atmiņas palikušas par vācu gadiem. Laikam viņš bija kļuvis vismaz līdzzinātājs kādā nacionālā pagrīdē. Tajās dienās, kad gestapo sāka pārkoņkrustiešu apcietināšanu, Apalups bija satraukts pāri mēram. Arī vēlāk viņa satraukums atjaunojās gandrīz vai periodiski. Kur viņš gāja, ko darīja, to nezinu, bet ļoti bieži nakts vidū tas būtu vai nedabiski iesārtu seju iedrāzās Dziesmuvaras dzī-voklī, ierāvās kādā kaktā un, mēтели nenovilcis, nosnauda līdz rītam. Man liekas, viņa uztraukums nebija mākslots.

Mēneši pēc Jelgavas dienām, 1944. gada vasaras otrā pusē, man iegrimuši biežā miglā. Atceros, ka Apalupam bija grūti tikt valā no mobilizācijas. Vismaz viņu gribēja pataisīt par kara ziņotāju. Vai tas tā notika, vai arī Apalups kaut kur nobēga sāņš, to vairs nezinu. Jau drīz pēc tam, kad 1944. gada oktobrī pats biju nokļuvis Vācijā, man sāka pienākt vienas otras dāmas vēstule ar lūgumu pastāstīt, kur palicis Apalups. Tādas vēstules nākušas vēl pēdējos gados. Bet man nav izdevies nekā uzzināt. Viņš ir pazudis bez pēdām. Un viņa pazušana ir zaudējums, kas skumdina.

1957. g.

The first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the

The second of these is the fact that the
the second of these is the fact that the
the second of these is the fact that the
the second of these is the fact that the
the second of these is the fact that the
the second of these is the fact that the
the second of these is the fact that the
the second of these is the fact that the
the second of these is the fact that the
the second of these is the fact that the

1872

Līdz šai dienai

Esmu dzimis 1909. gada 24. martā Bērzaunes pagasta Susurēnos. Biju saviem vecākiem piektais bērns, bet divi bija miruši jau priekš manas dzimšanas, un divas māsas es pats, vēl bērns būdams, redzēju aizvedam uz kapiem. Paliku gluži viens, un tagad no savas bērības visvairāk atceros mātes asaras par mirušajiem un līdz sirmam vecumam nemitīgā darbā aizņemtā tēva skarbumu. Nav man bijis ne rotaļlietu, ne bērības draugu, nav mani arī neviens audzinājis... Dzīvoju kādā pilnīgi norobežotā pasaulē, ko veidoja grāmatas. Mājās gan nekā cita nebija kā bībele un dziesmu grāmata, bet tā ka dievvārdi manā bērībā visvairāk saistījās ar mirušo izvadišanu un kapu svētkiem, tad bībele un pat bībeles stāsti skolas grāmatās man allaž likās kaut kas baigs. Grāmatas burvība man atvērās ar kādu pabiezu Lercha-Puškaiša pasaku sējumu, kas kaut kā bija ieklīdis mūsu mājās un ko izlasīju jau priekš skolas gaitu sākšanas.

Tad jau bija pirmais pasaules karš, kad es, deviņi gadi vecs, kļuva Bērzaunes Lipšu skolas pirmziemnieks. Pēc divi ziemām Lipšos sekoja otras divi ziemas Boķos un beidzot vēl divi ziemas Bērzaunes draudzes skolā. — Tā tolaik bija sadalīta Bērzaunes pagasta pamatskola. Visi teica, ka man esot „viegla galva”. Šķiet, ka tā arī bija, jo laika man atlika diezgan, tā ka līdz pamatskolas beigšanai ārpus mācībām biju izlasījis lielāko daļu latviešu literatūras, ņemdams grāmatas no vien no skolas, bet arī no pagasta bibliotēkas.

No pamatskolas sākuma gadiem man prātā pirmā tiešākā saskare ar dzejas mākslu: Atvadoties no Lipšiem, uzrakstīju „dzejoli” par smilgu, kas nīkst svešas zemes ceļmalā. Nolasīju to skolotājam, bet viņa brīnījās, kāpēc man vajadzēja tādus dzejoli rakstīt? Es jau arī pats to nezināju un nezinu vēl šodien. Varbūt tā bijusi tāla paredzēšana... Pamatskolas piektajā un sestajā klasē „dzejoju” diezgan daudz. Lieta tāda, ka vajadzēja meklēt pantiņus poētikai, piemēram, lai demonstrētu, kas ir metafora, atkārtojums, kā grupējas atskaņas u.t.t. Es nu domāju, ka daudz ātrāk man veikties darbs, ja attiecīgos piemērus nevis meklēšu pa grāmatām, bet izgudrošu pats. Tā arī dariju, bet, nebūdams skaidrībā, vai tā drīkst, saviem pantiņiem kā autoru minēju te vienu, te otru latviešu dzejnieku.

Pēc pamatskolas beigšanas manai tālākai izglītībai radās nopietni šķēršļi, jo tēvs bija mūža pievakarē, un ar saimniecību vairs neveicās. Pēc garākām pārunām 1924. gadā tomēr iestājos Madonas ģimnazijā, ko beidzu četros gados. Esmu pateicīgs Jānim Āboliņam par latviešu literatūras vēstures stundām un cand. hist. Pēterim Kalniņam par vēstures stundām, kaut gan ģimnazijā jo īpaši mani saistīja matemātika. Bez tam — vijole! Ģimnazista gados biju ar to aizrāvis caurām dienām, un manos nākotnes plānos domas par konservatoriju ieņēma gandrīz pirmo vietu. Šie plāni izgaisa, bet es vēl tagad domāju, ka vislabāk spētu izteikties, būdams mūziķis, un bez intereses par mūziku nekad nebūtu varējis iedziļināties dzejas mākslā.

Pēc ģimnazijas beigšanas, — jaunas ciņas par universitāti. Vienu gadu nodzīvojis mājās, 1929. gada rudenī ar 10 latiem kabatā ierados Rīgā un kļuva filoloģijas fakultātes students baltu nodaļā. Ka ir studenti, kam dienām nav ko ēst, kam vairākas nakts jāklaiņo pa ielām, jo nav naudas pat gultas vietas samaksai, to ļoti labi zinu. Bet es pazīstu arī labus ļaudis, kas pēkšņi rodas kā Dieva sūtīti tieši tai brīdī, kad šāda dzīve kļūst pārāk apnicīga. Starp šādiem labiem ļaudīm man ar pateicību jāmin prof. L. Bērziņš.

Cinīdamies kā prazdams, studiju gados kļuva gandrīz profesionāls savas fakultātes sacensības darbu rakstītājs, trīs reizes ņemdams godalgu — ne godam, bet eksistencei. Šie darbi mani jūtami pievērsa literatūrai. Man radās sevišķa patika medīt mazāk parastus tematus, kas derētu literatūras semināra klausās. 1935. gada rudenī, šķirstīdams Daugavu, nejauši apstājos pie Medeņa jaunajiem dzejoļiem un pamanīju, ka te nu man varētu būt īsti noderīga viela referātam prof. L. Bērziņa latviešu metrikas proseminārā. Tā radās apcerējums par Medeņa metriem, un šai sakarā konsultācijas dēļ apciemoju arī pašu dzejnieku. Viņš mani saslavēja tīri medeniskās hiperbolās un teica, lai apcerējumu katrā ziņā nesot Jānim Grīnam. Kā visi, — arī es Daugavas redakcijā ierados nobijies kā nabags, bet tā nu notika, ka ar apcerējumu par Medeņa metriem sākās manas recenzenta gaitas. Iekļuva Jāņa Grīna jaunās paaudzes brīnišķīgajā saimē, tādējādi saņemdams to svētību un nemanāmo gādību, ko prata dot tikai viņš — nekad neaizmirstamais Daugavas redaktors.

Atgriežoties pie studijām, jāteic, ka nekad neaizmirsīšu prof. P. Šmitu, kas man mācīja šaubīties par visu, ko citi atzīst par pareizu un daudz zināmu, un protams — prof. Endzelīnu, kas manā apziņā kļuvis precizitātes un lietišķības simbols. — Jau pirmajā studiju gadā iestājos studentu biedrības Dziesmuvaras korī. Tur sastapu savus pirmos draugus, un galvenais — tur es iekļuva prof. Adolfa Ābeles personības lokā. Protams, vispirms guvu apmierinājumu savām interesēm

par mūziku, bet daudz no tā, ko prof. Ābele mācīja par mūzikas izpratni, ātri varēju atiecināt uz dzeju. Nav bez nozīmes vēl tas, ka Dziesmuvaras gadi pavēra iespēju redzēt plašāku pasauli: Kopā ar kori izbraukāju Igauniju, Lietuvu, Somiju, Dāniju, Norvēģiju un Zviedriju.

Studiju laika sākumā mira māte, pēc pāris gadiem arī tēvs. Rūpes par dienišķo iztiku māca arvien vairāk. 1936. gada beigās sāku strādāt Latvijas radiofona literatūras nodaļā, pamazām no universitātes attālinādamies. Radiofons ar savu šablonisko programmu un īpatām prasībām, kam jāiepriecina milzu masa, diezgan mani notrulinājis, bet tur es arī vingrinājos ātri orientēties visdažādākos literatūras jautājumos.

Īsa epizode manā dzīves stāstā — redaktora gads Kārļa Skalbes vadītajā Latvju Mēnešrakstā (1942—1943). Atmiņas par šiem divi gadiem dod vielu īpašam tematam.

1944. gada 3. oktobrī, sīkam lietum liņājot, pēdējo reizi pavēros uz Daugavmalu. Kad sāka strādāt kuģa mašīnas, bija tāda sajūta, ka ar šo brīdi atvados ne vien no Rīgas un savām grāmatām, bet arī no sava darba latviešu literatūrā. Ja tomēr vienu dienu mums būtu lemta atgriešanās, vēlētos, kaut viss tas, ko esmu rakstījis līdz šim, vairs neeksistētu, jo tikai tagad sāku apjaust, kā vajag rakstīt. Ar visu agrāko jūtos sevi izmainījis sīknaudā. Tomēr mierinājums: Latviešu literatūrā bijuši nepieciešami arī viendienas cilvēki, ko sauc par recenzentiem. Un vēl: Tiesādams citus, esmu asinājis paškritiku, un tai jāpateicas, ka nekluvu par vāju dzejnieku.

Pašreiz esmu latviešu valodas skolotājs bēgļu ģimnazijā.

Libekā, 1947. gada 20. janvārī.

Mani Zviedrijas gadi

Autobiografijas skici, kas iespiesta Trimdas rakstnieku 3. sējumā, 1947. g. sākumā beidzu ar teikumu, ka esmu latviešu valodas skolotājs bēgļu ģimnazijā. Tā bija Lībekas latviešu ģimnazija, un, kad angļu iestādes, par spīti mūsu demonstrācijai ar melno karogu, šo skolu likvidēja, vienu ziemu nostrādāju arī jauktajā (latviešu, lietuvju, poļu) D.P. ģimnazijā Holšteinas Neuštatē, kas piedzīvoja tādu pašu likteni. Skolotāja darbā man veicās. Esmu lepns, ka no maniem skolniekiem nākuši arī dzejnieks Olafs Stumbrs, kuŗa talantu un aso interesi par literātūru jau toreiz varēja visai skaidri manīt, rakstniece Indra Gubiņa, rakstnieks un nopietnais lingvists Valdis Zeps-Turbads, kas skolā izcēlās gan ar labu galvu, gan ar apbrīnojamu uzcītību, un Jaunās Gaitas redaktors Laimonis Zandbergs.

Sākoties tālākās izceļošanas paliem, arī mums ar sievu pienāca galvojums no Amerikas, bet Jaunā pasaule mūs briesmīgi baidīja. Teicu bez tam, ja zaudēta Latvija, tad jācenšas turēties vismaz pie Eiropas. Amerikas galvojumu pametām neizmantotu, un nožēlojuši to neesam. Kad 1964. g. pavasarī laimējās izceļoties pa Amerikas kontinentu, nācās atzīt, ka esmu un varu būt tikai eiropietis. Taču toreiz, lielo palu laikā, likās, ka arī Vācijā palikšanas nebūs. 1950. g. sākumā mana uzņēmīgā sieva „durch Nacht und Wind”, paslēpta kādā vācu zvejnīku kuģelī, ieradās Zviedrijā. Varēju viņai sekot 10 mēnešus vēlāk kā legāls iecelotājs, lai apmestos Upsalā, kur visus šos gadus bijusi mana galvenā mītne. Zviedri šo veco universitātes pilsētu dažkārt dēvē par savu garīgo galvaspilsētu, bet tā ir diezgan provinciāla Jēlgaviņa. Toties Stokholmas tuvums jau pēc stundas ļauj elpot lielpilsētas gaisu, kas gan nekādi nav salīdzināms ar atmosfairu citās Rietumeiropas lielpilsētās. Vispār taču, kaut gan zviedri tik ļoti cenšas skriet līdz visiem pasaules vējiem, Zviedrija un visa Skandināvijas pussala tomēr ir Eiropas province. Tālab tik ļoti tikams katrs likums, ko gadās izlaist ārpusē, un darījis to esmu bieži. Bet Zviedrija tomēr ir Eiropā, un Zviedrija atrodas tik tuvu dzimtenei! Tam liela nozīme.

Tikai drusku apsilđijies un kādu mēnesi nodzīvojis sievas maizē, sāku strādāt fizisku darbu uz stundām enerģiska zviedru jaunekļa dekoratīvu priekšmetu darbnīcā. 1952. g. vasarā Vācijas laikraksts Latvija apjautājās, vai es būtu ar mieru pārņemt tā pārstāvību Zvied-

rijā. Devu jā-vārdu, un pēc mana ierosinājuma tika nodibināta Latvijas redakcija Zviedrijā. Strauji pārskolojos par žurnālistu un drīz vien biju iegrimis šai nozarē līdz kaklam. Vairākkārt esmu šo soli nožēlojis, jo tas gauži darījis pāri maniem nerviem, bet, gadiem krājoties, atpakaļceļš uz fizisku darbu „zviedru saimniecībā” kļuvis grūti iedomājams. Par kādu no izdaudzītajiem „archīva darbiem”, ko zviedri mēdz piešķirt intelligentajiem bēgļiem, neviens man nav rūpējies, un esmu par lepnu, lai pats lūgtos.

Zviedrijas latvieši ir tādi paši kā tautieši citās zemēs, bet viņu sabiedriski un politiski aktīvākā daļa jau kopš trimdas sākuma mēnešiem kļuvusi slavena ar neiecietības kaiti. Taču kādā Stokholmas latviešu sapulcē ir atskanējuši svilpieni, kas adresēti Kārlim Skalbem. Arveds Švābe Latvju Vārda slejās tika salīdzināts ar cirka klaunu. Tas pats laikraksts pēc Mārtiņa Ziverta lugas Kā zaglis naktī izrādes Stokholmā rakstīja, ka autors varētu arī repatriēties. Kad ar pienācīgu cieņu rīkojām Veronikas Strēlertes 50 gadu jubilejas svinības, radās greizsirdīgs amata brālis, kas par dzejnieci palaida neatkārtojamas rupjības. Nevaru tuvoties nevienam no tiem, ko nule minēju, bet kā žurnālists un organizāciju darbinieks līdz mielēm esmu izbaudījis neiecietīgo Zviedrijas latviešu darīto dziru, esmu arī bez žēlastības apšlāķts gan ar melno, gan sarkano krāsu, jo kreisie mani saukājuši par reakcionāru ulmanieti, bet fražu patrioti — par komūnistu!

Žurnālistika apēdusi mana laika un enerģijas galveno daļu. Ne mazuma laika prasījusi arī cenšanās sekot kultūras dzīves parādībām okupētajā Latvijā. Tad dažādi rutīnas darbi, piemēram, viena otra izdevuma redakcija Daugavas apgādam. Par vienu no tiem mans prieks nerimstas. Domāju Erika Ādamsona Rakstus, ko atkal un atkal mēdzu apmīlot. Esmu sevišķi laimīgs, ka man izdevās izraut no Rīgas mikrofilmu ar viņa romānu Sava ceļa gājējs, kas citādi nekad būtu piedzīvojis iespaidumu grāmatā. Kā tas viss notika, tā būtu viela kriminālstāstam, kas šobrīd vēl nav rakstāms. Par manām apcerēm un rakstiem, kas attiecas uz literātūru, jāaizņemas Raiņa drāmatiskie vārdi: Es nepazīstu darba, kas nebūtu traucēts līdz pēdējam; visi darbi, cik man to ir, kā zagšus nozagti liktenim, kā izrauti no zvēra rīkles. Nav jātērē vārdi, lai izklāstītu, kā tas viss ietekmējis manu rakstu kvalitāti. Var vienīgi piebilst, ka pats labi apzinos savas neveiksmes un to, cik neglīti esmu pievīlis cilvēkus, kas no manis gaidījuši vairāk.

No maniem Zviedrijas gadu rakstiem paša vērtējumā galvenā nozīme tiem, kas iederas dzejas teorijā. Vispirms te mināma formas studija Raiņa ritmi, gar ko gan noņēmos kādus sešus septiņus mēnešus 1954. g. pirmajā pusē, bet 1958. g., sagatavojot tekstu grāmatas iespaidumam, pamatversiju vēlreiz pārstrādāju. Ceļš no Medeņa met-

riem līdz Raiņa ritmiem ir bijis ļoti garš. Esmu to veicis, dažbrīd būdams gluži apskurbis, dažbrīd skaizdamies, kālab jaunās atziņas man vajag apgūt trimdas apstākļos, kālab nebija neviena, kas mani tām tuvinātu Latvijas universitātes auditorijās! Rakstot par Raiņa ritmiem manā rīcībā bija tikai paša ausis un subjektīvā ritma izjūta, ko ne ar kādiem objektīviem eksperimentiem neesmu varējis pārbaudīt. Apzinos, ka darbam vēl daudz trūkumu. Dažas vietas neskaidras, citur šis tas juceklīgs. Nav pietiekami akadēmiskas apdares. Bet es esmu pārliecināts, ka mana studija par Raiņa ritmiem ir pirmais plašākais mēģinājums atbrīvot latviešu dzejas teoriju no pārāk ieilgušā pseudoklasiskās poētikas deduktīvo normu gūsta. Līdzīgā garā esmu rakstījis samērā plašu studiju par Zinaīdas Lazdas ritmiem (1963). No divi galvenajiem teorētiskajiem rakstiem, ko esmu devis dainoloģijai, pirmais — par tautasdziesmu metriku (Latv. tautasdziesmu Kopenhāgenas V sējumā, 1956) — visnotaļ ir tikai Luža Bērziņa atziņu atstāstījums. Bet, ierunādamies par robežas relatīvītāti starp trochaju un daktilu dziesmu metrisku formu un tādā sakarā uzmezdams hipotezi par četriem galvenajiem iktiem, esmu pateicis arī ko jaunu, saņemdam atziņu atsaukumi no Edites Hauzenbergas-Šturmas. Otrā rakstā — par asimetriskām strofām latviešu trochaju dziesmās (In honorem Endzelīni, 1960) — esmu korigējis un plašāk izgaismojis Luža Bērziņa atzinumus; esmu ar šo rakstu arī kaut ko darījis, lai dainu metriku ievirzītu salīdzināmās metrikas lokā, kas man liekas pilnīgi nepieciešams uzdevums.

Jau tad, kad rakstīju studiju par Raiņa ritmiem, man tēlojās iecere par latviešu vispārīgās metrikas un ritmikas sējuma sarakstīšanu, bet diezgan droši sakāms, ka tā paliks tikai iecere, jo tas būtu darbs, kas nav zagšus nozogams liktenim, bet prasa laiku un apstākļus, kurū man nav. Vai jel vienu vienīgu gadu es varētu mierīgi strādāt?

Vēl Zviedrijas pirmajos gados manas recenzijas trimdas periodikā bija parasta parādība. Tagad tās redzamas arvien retāk. Paziņām, kas vēstulēs pārmet un apjautājas, kādēļ klusēju, mēdzu atbildēt, ka jūtos no recenzentu ierindas izsists. Tā nemaz nav tikai atrunāšanās vien. Pēdējā laikā, kad rakstāma kāda recenzija, manū, ka zudusi rutīna. Es mokes. Tās ir sekas kādam procesam, kurā svarīgi bijuši divi faktori. Pirmais attiecas uz pasvītāto tendenci atbrīvoties no visām normām, visiem kanoniem un tradīcijām, kas arvien vairāk vērojams arī latviešu literātūrā. Bet, ja nekādu normu, nekādu kanonu un tradīciju vairs nav, tad recenzentam vai kritiķim zūd pieturas punkti. Viņam vēl atliek vienīgi iejušanās un informācijas metode, taču operēt tikai ar to — tas man liekas īsta kritiķa necienīgs uzdevums. Bet pats galvenais: Mani ir nokausējusi mūsu rakstnieku pārlieku lielā, pat sli-

mīgā jūtēlība, kam pievienojas apgādu komerciālās intereses. Kā rakstnieku jūtēlība, tā apgādu intereses ne reto reizi nākas respektēt periodisko izdevumu redakcijai. Recenzentam tad nu jāraksta tā, lai jaunā grāmata saņemtu vienīgi uzslavu. Diemžēl, arī es esmu šad tad rakstījis to, kas neatbilst manām patiesajām domām, esmu arī šad tad kļūsejis, kad vajadzētu kliegt. Tā ir laipošana, kas objektīvi nozīmē noziegšanos pret latviešu literātūru un tālab arvien vairāk sāk derties. Bet ir bijuši gadījumi, kad esmu runājis, labi zinādams, ka prātīgāk būtu klusēt. Prātīgāk tālab, ka ar klusēšanu nebūtu gluži katastrofāli samazinājis savu agrāko atzinēju un draugu pulku. Tas tagad kļuvis pavisam mazs, un, kad ceļoju pa Ameriku, tad tieši saskarē ar turienes latviešu literātiem, labāk sakot—saskares trūkuma dēļ, jutos kā atgriezts riecienis, kas nezvai vairs var pielipt. Lai būtu kā būdams, man ir sajūta, kas pamazām pieņemas, ka neesmu vairs kā recenzents vajadzīgs ne rakstniekiem, ne izdevējiem, ne redaktoriem. Dabiski, šī sajūta liek arvien vairāk ierauties sevī. Bet es cieši glabāju ticību citiem laikiem, kad latviešu literārā dzīve un literārā kultūra atgriezīsies normālā gultnē. Nav svarīgi, vai es pats šos laikus piedzīvošu. Savās domās bieži skandēju bijušā drauga un, diemžēl, arī bijušā dzejnieka Jāņa Sudrabkalna Patētisko tercīnu beigu vārsmas: „Rūpes, priekus, cik to izkaņots, Dvēsles šūnās sakrāju kā medu: Dzīvi dzīvoju, cik man tās dots!”

Gandrīz nelaimīgs cilvēks

Recenzenta atziņās

Kad priekš dažiem gadiem sūtīju Trimdas rakstniekiem autobiografiju, man likās lieki izraibināt to ar aprakstiem par klizmām un jokiem, kas gadījušies manās recenzenta gaitās. Nekā netiku bildis arī par tām psihiskām mocībām, ko esmu pārdzīvojis gandrīz katru reizi, kad bija jāraksta recenzija. Bet nu var arī šo to pastāstīt, jo no tās dienas, kad Medenis mani pierunāja doties uz Daugavas redakciju ar apceri par viņa metriem, ir apkārt jau vairāk par 15 gadiem.

Kādreiz prof. Straubergs, skaizdamies par manām ieilgušām studijām, šūpoja galvu un pārmezdams vaidēja: „Rudzīt, Rudzīt, redziet nu, kur jūs esat nokļuvis ar saviem Medeņa metriem!” — Šis pārmetums man allaž skan ausīs, gan ne tādēļ, ka ar to būtu uzrādīta īstā vaina, kāpēc neesmu maģistra grada īpašnieks, bet tādēļ, ka ar Medeņa metru analīzi tiešām biju padevis velnam mazo pirkstiņu un ar to literāru darbu apcere un vērtēšana kļuvusi par profesiju, no kuŗas vairs netieku vaļā, kaut gan pāris reizes to pamest bijusi man visai nopietna vēlēšanās. Jo to nu reiz vēlētos pateikt pavisam vaļsirdīgi, ka manā lomā jušanās nav nekāda ērtā.

Esmu pazemīgāks un pieticīgāks, nekā par mani domā. Titulējuši ļaudis mani gan par literātūrvēsturnieku, gan par kritiķi. Laikam tas pa daļai tādēļ, ka attiecīgā terminoloģija mums vēl nav nedz skaidra, nedz stabila. Pats sevi vienmēr esmu turējis tikai par recenzentu. Vairākstāvainajā literātūras zinātnē, pat literātūras vēsturē tas ir tas pats zemākais kalpotāja amats. Ja kaut kur esmu lieti derējis, tad tikai tiktāl, cik godīgi un uzcītīgi esmu veicis šī necilā klerka pienākumus. Gadiem ejot, recenzija kļuvusi par manu galveno izteiksmes formu, viss cits tikai nejaušība ar lielākām vai mazākām sekmēm. Mani draugi (ar un bez pēdīnām) šo pašatzišanos nekad nav ievērojuši, tāpēc vairākkārt esmu tiesāts kā augstāka stāža īpašnieks.

Kopš Medeņa metru laikiem nebeidz mani dēvēt par formālistu. Patiesībā šī ir mana vienīgā apcere, kur esmu izmantojis formālo metodi. Bija vēl otra apcere par Skalbes Daugavas vilņu formālo struktūru, domāta Goppera Zelta Ābeles almanacham, bet tā pazudusi līdz ar citiem manuskriptiem kaŗa jucekļi. Varbūt formālisma elementi pazibējuši vēl citās mana pirmā laika recenzijās, bet formālista godu sen vairs neesmu pelnījis, par to taŗu katrs var pārliecināties pēc tām

recenzijām, kas kaut vai pēdējos 5 gados parādījušās ar manu vārdu. — Bet, kad sākts runāt par metodēm, tad iemesls atzīties arī tais psihiskajās mocībās, par ko ieminējos sākumā. Lieta tāda, ka līdz šim nevienā tirgū vēl nav pērkama tā mēraukla, ar ko vienkārši un nemaldīgi varētu noteikt rakstnieka lielumu un literāra sacerējuma vērtību. Problēma vēl vairāk sarežģas, ja nepieciešams pateikt, ka, lūk, šis darbs par to vērtīgāks vai nevērtīgāks, bet galīgās sprukās jūties, ja tiek gaidīta atbilde, vai kāds autors vispār ir mākslinieks, vai nav. Nemaldīgas metodes trūkums recenzenta darbu padara par tādu, ka darba darītājs mokās ar bezjēdzības apziņu, viņš līdzinās tiesnesim, kas spiests attaisnot vai pazudināt, neturēdams savās rokās nekāda likuma kodeka, pie kuŗa nemaz nav iespējams piekļūt. Visas daudzās metodes, kādas vērtēšanas vajadzībām gudri cilvēki fiksējuši vēl gudrākās grāmatās, beigās izrādās vienusīgas, jo der tikai kāda atsevišķa elementa izsēršanai. un arī tad svāri nebūs vis apzīmogoti. Nedomāju, ka par drošu mērauklu būtu saucama arī Damberga meklētā „iekšējā forma” vai Veseļa raudzīšanās pēc rakstnieka „būtības”, jo viņu pašu praksē ar to radušies spriedumi, kam subjektīvs raksturs. Ar šādu apziņu mokoties, pa laikam man bijusi vēlēšanās iespējamus maldus vērtēšanā izpirkt ar recenziju kā pašmērķi. Tas nozīmē, ka recenzija jāraksta tādā stilā un pēc tāda plāna, lai to varētu ar interesi lasīt arī tad, ja tajā izteiktie spriedumi par recenzējamo autoru un viņa darbu būtu pavisam aplami, recenzijai jābūt izteiksmes formai, kuŗā varu izpaust savas literārās intereses, teiksim, savu talantu, tāpat kā cits to dara savā dzejolī, novelē, romānā u.t.t. Cik tas kādreiz izdevies, par to jāspriež citiem.

Latviešu apstākļos gandrīz visi rakstnieki, ieskaitot starp tiem arī recenzentus, ir savā starpā pazīstami, daudzos gadījumos pat gluži labi draugi. Viegli iedomāties, kādā situācijā atrodos, rakstīdams par paziņas vai drauga darbu, ko taču viņš būs publicējis, atzīdams par labu. Un par kaut ko man vienmēr bijis brīnums, kamēr par kādu rakstnieku esmu runājis labu vai kamēr man nav bijis gadījuma par viņa darbiem izteikties, tikmēr no viņa mutes līdz manām ausīm atskanējuši hiperbolizēti komplimenti. Bet, kolīdz esmu ko iebildis, tad tas pāts rakstnieks nav kavējies nodēvēt mani par galīgu nejēgu. Pat Medenis, kas pēc Varenības iznākšanas iecēla mani savā galmā par mācītāju, izlasījis recenziju par Teiksmu rakstiem, kļuva tik vēss, ka savā amatā man nebija cerību ilgi noturēties. Daudzi labi draugi tā zaudēti pa šiem gadiem, dažs no tiem vēlāk atteicies man roku dot, dažs, mani ieraudzīdams, skrējis pāri ielai vai aiz automašīnas, dažs izmantojis katru gadījumu, lai man iedzeltu, pie tam izmantojot krietni vien sagrozītu patiesību. Nesaprotu tikai to, kad šie manis

nīdēji bijuši patiesi, kad liekuļi: tad, kad viņi man glaimoja, kamēr nebiju recenzējis viņu darbus, vai tad, kad pēc mana sprieduma par viņu pašu darbiem viņi pēkšņi iedomājās ieraudzījuši manu nezināšanu un negodīgumu? Beidzot vēl kaut kas nesaprotams: kāpēc mani neieredz arī tie, par ko šādu vai citādu iemeslu dēļ recenziju nerakstu? Atbilde man tikai viena: recenzents rakstniekam nav nekāds draugs, īpaši, ja var paredzēt, ka abu starpā par iznākušo grāmatu nebūs vienprātības, bet visvairāk rakstnieku var nokaitināt, ja nīstais recenzents par viņu pilnīgi klusē. Ar to tad nu būtu, varbūt, vispār attaisnota recenziju rakstīšanas jēga.

Draugus un paziņas zaudēt nav patīkami, bet šais mainīgajos laikos vēl jaunāk, ja saniknotais rakstnieks uzgāž recenzentam kādu no politisko krāsu podiem vai noeksaminē viņu 10 Dieva baušļu zināšanā. To esmu diezgan piedzīvojis. Ulmaņa autoritārās iekārtas laikā kāda rakstniece diezgan iespaidīgiem cilvēkiem bija iestāstījusi, ka esmu pārkonkrustietis. Kad īsi pirms sarkanarmijas iesološanas Latvijā pēdējās rakstnieku dienās mēs ar Jāni Grīnu uzdrošinājāmie protestēt pret „brūoto diletantismu”, vēlāk netrūka apgalvojumu, ka mums bijuši sakari ar pagrīdi un mēs zinājuši drīzo komunistu ienākšanu. Trimdas laikā mana politiskā pārliecība meklēta abu galējību virzienā. Un kāpēc gan nē? — Ir taču man, piemēram, tāda šiem laikiem galīgi nepiemērota īpašība, ka es šķīru rakstnieku kā cilvēku ar viņa grēkiem no šī rakstnieka darbiem. Daru to arī tad, ja rakstnieks vēl dzīvs, jo manā uztverē literātūras vēsture nav godīgu cilvēku biogrāfiju krājums. Ja Niedra bija tautas nodevējs, nekas man neliedz cienīt viņa Liduma dūmus, tāpat par visai tautai piederīgiem atzīstu bolševiku nodevīgajā kalpībā pārgājušā Čaka nebolševistiskos darbus. Bet ir, kas domā citādi, un viņiem taču šai sakarā ērti izmantot gadījumu... Kāds „svēts” baznīcas kalps savukārt pa Ameriku nemītas mani notēlot par bīstamu bezdievi. Šis svētulis nav neviens cits, kā tas pats trimdas laikos uzpeldējušais dzejnieks, kas kādreiz Vācijā, būdams mēnešraksta redaktors, lūgtin lūdžās, lai es uzrakstot recenziju par viņa dzejoļu grāmatu. Viņš priecāšoties par visu, ko es teikšot. Recenziju uzrakstīju, bet pēc tam kļuva nīstams un vajājams ar baznīcas lāstiem.

Bet negribu apgalvot, ka visi, par kuņiem savās recenzijās esmu teicis ko negatīvu, būtu ar mani sanīdušies. Ir ļoti cienījami autori, kas, izlasījuši manu atsauksmi, mierīgā garā pateikuši par to savas domas, notikusi draudzīga viedokļu noskaidrošana no abām pusēm. Kādreiz savu recenzenta gaitu sākuma posmā biju uzrakstījis visai asu atsauksmi par kādas vēlāk populāras dzejnieces dzejoļu grāmatīti. Dzejniece dzīvoja provinces pilsētā, un, kad sestdienas ritā tur bija

pienācis laikraksts ar manu recenziju, viņa, to izlasījusi, bija apstāgājusi visus kioskus un atpirkusi visu laikraksta sūtījumu šai pilsētai, lai citi nedabūtu lasīt aso recenziju. Šis „smagais” gadījums tomēr netraucēja mūsu draudzīgo pazišanos.

Ar smaidu tagad vēroju, kā daži jauni cilvēki savos rakstos gāž apkārt pasauli. Tas man liek atcerēties tos gadus, kad pats biju jaunāks un agresīvāks. Manā laikā gan bija pietāte pret latviešu literatūras kontinuitāti. Toreiz mēs, jaunie, bijām nesaudzīgi pret to, kas rodas, bet bijušo atstājām mierā. Mūsdienu jaunajai paaudzei šādas pietātes vairs nav. Nu latviešu literatūra sākas ar viņiem, turpretim viss agrākais tiek saplosīts lupatās. Lai būtu kā būdams, fakts ir tas, ka, mūža gadiem vairojoties, cīņas gars mazinās, noliegšanas vietā vairojas saudzīga saprašana un pieņemšana. Dīvaini nu ir tas, ka atkal par to nav mierā ne lasītāji, ne paši rakstnieki. „Jāni Rudzīt, tu kļūsti vecs, tava spalva kļuvusi pavisam trula, kāpēc tu viņam nevarēji „sadt” tā, kā mēdzi agrāk? — Tādas vēstules pēdējos gados mani apciemojušas bieži. Reiz manu „aso spalvu” jokdaži bija izmantojuši tā, ka gandrīz iekūlos pamatīgās nepatīkšanās. Vācijas trimdā kāds diletants bija izdevis dzejoļu krājumu. Pēc kāda laika Tēvzemē bija lasāma par šo krājumu recenzija ar parakstu J. Rudzītis. Izlasīju un nodomāju: galu galā es to varētu arī būt rakstījis. Iebildumu nav ne pret vienu teikumu. Tomēr vajadzētu piesūtīt paskaidrojumu, ka recenzijas autors es neesmu. No otras puses — vienmēr parakstos ar pilnu priekšvārdu — Jānis Rudzītis. Ja šai gadījumā ir tikai priekšvārda iniciālis, ko tur daudz skaidrošos. Skaidrs, ka tas nav mans paraksts. Bet vēl pēc laika man pienāca iznerrotā dzejnieka gaŗa vēstule. Viņš, bijušais Latvijas brīvības cīņu dalībnieks, bargi man noprasīja, cik daudz es esot cīņās bijis par Latvijas brīvību, vai es saprotot, kā esot viņu apvainojis? Beigās skaidri un gaiši bija prasīts gandarījums, nezinu tikai — ar karstiem vai aukstiem ieročiem... Atbildēju, ka nekādu gandarījumu viņam nevaru dot, jo, diemžēl, neesmu šīs recenzijas autors. Dzirdēju vēlāk, ka dzejnieks, saņēmis manu atbildi, priecīgs staigājis pa savu nometni un stāstījis: „Šis Jānis Rudzītis nav vis tas Jānis Rudzītis u.t.t.” Ar to tā lieta tomēr nebeidzās: no Tēvzemes par šo recenziju man tapa piesūtīts... honorārs. No tiesas kļuvu dusmīgs un jautāju redakcijas cilvēkiem, kas tā īsti par muļķošanos. Saņēmu atbildi, ka tiešām recenzija laikrakstam piesūtīta ar manu adresi un viņi bijuši pārliecināti, ka es esot to rakstījis.

Pietiks. — Bija tas ļoti vispārīgs stāsts. Sīkumi, konkrētu gadījumu pavairošana, rakstnieku vārdā saukšana lai paliek citai reizei. Būtu daudz ko stāstīt, kas notiek, ja recenzents tiek redaktora amatā, kā tas ar mani bijis radiofonā un Latvju Mēnešrakstā. Bet arī tas cits temats. Būtu vēl par agru rakstīt vispārīgas atmiņas.

Sakārtotājas piezīmes

Kad 1970. gada 25. maijā pēkšņi pārtrūka Jāņa Rudziša dzīve, kas, sevišķi trimdas gados, bija bijusi viena vienīga kalpošana „mūžīgajai Latvijai”, ļoti daudzi — gan latviešu trimdas organizācijas, gan grāmatniecības pārstāvji, gan privātas personas izjuta viņa atstāto un grūti aizpildāmo robu latviešu kultūras dzīvē, kuŗš daudzus arī pārsteidza, jo, viņam dzīvam esot, ne jau vienmēr domāja par to, ko un cik daudz viņš paveica. Jāņa Rudziša darbības loka plašumu daļēji parāda viņa atstātie raksti, bet tikai daļēji, jo par latviskās kultūras saglabāšanu, par Spīdolas mūžīgo Latviju viņš cīnījās arī, neatsacīdamies uzņemties jebkuŗu darbu, kas varēja būt derīgs latviešu kultūrai.

J. Rudziša raksti trimdas apstākļu dēļ pa lielākai daļai izkaisīti periodikā, bet, sakopoti grāmatās, aizpildītu daudzus sējumus. Tanīs būtu vieta gan nacionāli ideoloģiskiem rakstiem, gan apcerēm par mūziķiem, gan novērojumiem par trimdinieku dzīvi, bet visplašāko vietu tanīs ieņemtu recenzijas. Šais recenzijās J. Rudzītis, varētu teikt, dienā dienā sekojis katrai jaunai parādībai trimdas literātūrā, tāpat viņš neatlaidīgi vērojis latviešu rakstniecības attīstību okupētajā dzimtenē. Un nevar atstāt nepieminētus viņa pētījumus par metrikas jautājumiem, kā arī atsevišķu literāru problēmu analīzes.

Šīs izlases nolūks tad nu bijis — dot pārskatu par Jāņa Rudziša literāro darbību, izvēloties no viņa rakstiem nozīmīgākos un raksturīgākos viņa literārajiem uzskatiem un vērtējumiem, kuŗi reizē būtu arī tādi, kam nozīme tālākajā latviešu literātūras pētniecībā, bet, kas, izkaisīti periodikā, grūti sameklējami vai kļuvuši pat pilnīgi nepieejami.

Ievērojot jau minēto J. Rudziša darbības daudzpusību un atstāto materiālu apjomu, izvēle nav bijusi viegla un prasa zināmus paskaidrojumus.

Grāmatā nav uzņemti raksti par metrikas jautājumiem, kas atzīti šai izlasei par speciāliem un kas, iespīesti nozīmīgākos trimdas izdevumos, metrikas pētītājiem nav sevišķi grūti apzināmi. Tāpat vieta nav ierādīta rakstiem par padomju Latvijas literātūru, kuŗi bieži vien robežojas ar nacionāli ideoloģiskajiem rakstiem, un beidzot — malā atstāts Jāņa Rudziša bagātīgākais devums — recenzijas, no kuŗām viena daļa gan sniedz ļoti vērtīgu atsevišķu darbu analīzi, bet kuŗas būtu

lasāmas visā savā kopumā, lai tanīs varētu izsekot mūsu trimdas literatūras attīstībai.

Pirmajā nodaļā ievietoti raksti par atsevišķiem latviešu rakstniekiem. Par spīti apcerēto autoru dažādībai šos rakstus vieno autoram raksturīgās pamatidejas — par nacionālā un mākslinieciskā elementa attieksmēm mākslas darbā un par latvisko un eiropisko momentu mūsu literatūrā, tāpat par latviešu literatūras vietu Eiropas literatūru saimē. Ja šai nodaļā nav neviena raksta par Raini, ar kuŗu J. Rudzītis nodarbojies īpaši daudz, tas tāpēc, ka viņa Raiņa metri iznākuši grāmatas formā un Rainim ierādīta plašāka vieta šīs izlases otrā nodaļā, kas veltīta atsevišķu stilistisku un idejisku problēmu analīzei. Šī otra nodaļa, būdama gan visneviengabalainākā mūsu izlasē, tomēr vislabāk rāda J. Rudziša attīstību, sākot ar viņa pirmo plašāko apceri par Meļeņa Varenību 1935. g. līdz viņa pēdējam nozīmīgākajam darbam, proti, par Skalbes Daugavas viļņiem, kas radies 1969. g., bet iespiests Ceļa Zīmēs tikai pēc viņa nāves.

Trešo nodaļu varētu dēvēt par „Latviešu rakstniecība emigrācijā”. Šeit ievietotajos rakstos J. Rudzītis vērtē latviešu trimdas rakstniecības attīstību un mēģina noteikt tās izredzes nākotnē.

Ceturtajā nodaļā sakopotas Jāņa Rudziša atmiņas par vairākiem mūsu rakstniekiem. Visas savas literārās darbības laikā atradies ciešā saskarē ar ļoti daudziem mūsu literātiem, gleznotājiem, mūziķiem un rakstniekiem, no kuŗiem daudzus viņš ar pilnām tiesībām varējis saukt par draugiem, šais atmiņās viņš sniedz dažu labu līdz šim nepazītu, bet šo rakstnieku biogrāfijām un mūsu literatūras vēsturei nozīmīgu faktu.

Noslēgumā pievienoti tie nedaudzie raksti, kuŗos Jānis Rudzītis atļāvis runāt pats par sevi un savu darbu.

Sakārtotāja izsaka vissirsnīgāko pateicību visiem tiem, kas draudzīgi un nesavtīgi palīdzējuši materiālu vākšanā un šīs grāmatas tapšanā.

Upsalā, 1971. g. augustā.

S A T U R Ā

Andreja Johansona ievadvārdi	Lpp. 5
------------------------------	-----------

I

Starp provinci un Eiropu (Laika Mēnešraksts, 1955:2.)	9
Latviešu nacionālās dzejas 100 gada svētkos (Latvju Mēnešraksts, 1956:6.)	17
Andrejs Pumpurs (Pēc manuskripta, 1966.)	27
Poruks (Laiks, 1946:8.)	38
Jānis Jaunsudrabiņš (ALA kultūras biļetēns, 1962:2.)	47
Arveds Švābe (Daugava, 1947:3.)	55
Jānis Medenis (Miķelnīcu pēcvārds, Ziemeļblāzmas apgāds, Vesterosā 1952.)	60
Pieminekļis jaunākajam no vecajiem (Laiks, 1965. g. 13. okt.)	69

II

Medeņa Varenība (Daugava, 1937:2.)	75
Spīdola Nāves salā (J. Šīna apgāds, Lībekā 1948.)	85
Melnā bruņinieka tautība (Rainis. Kopoti raksti, 17. sēj., Ziemeļblāzmas apgāds, Vesterosā 1965.)	95
Jaunlaiku pasaka latviešu literātūrā (Jaunais Vārds, 1946:2.)	108
Kritiska etiķe par Veronikas Strēlertes balādi Bruņu kalps (Ceļa Zīmes, 17, 1954.)	115
Daugavas vilņu balsis Skalbes dzejā (Ceļa Zīmes, 47, 1970.)	119

III

Kopīgais un atšķirīgais Zviedrijas un Vācijas latviešu dzejā (Laiks, 1948:25.)	
Latviskais latviešu dzejā (Ceļa Zīmes, 8, 1951.)	138
Skats nākotnē. Latviešu literatūras izredzes emigrācijā (Laiks, 1954. g. 30. janv.)	146
Latviešu literatūra emigrācijā (Latvija, 1962. g. 8. dec. — 1963. gada 11. janv.)	156
Sākumā bija sapņu kamanas. Meditācija par trimdas literatūras 25 gadiem. (Laiks, 1969. g. 20. dec.)	169

IV

Kārlis Skalbe vācu gadā (Laika Mēnešraksts, 1955:4.)	175
Vecais trimdinieks. Atmiņas par Jāni Jaunsudrabiņu (Laiks, 1967. gada 6. jūl. — 5. aug.)	186
	255

	Lpp.
Mēnesnīcā. Ciemošanās pie Jāņa Jaunsudrabiņa. (Laiks, 1953. gada 20. jūn.)	197
Pēteris Ērmanis. Atmiņas un pārdomas. (Londonas Avīze, 1961. gada 3.—10. jūn.)	200
Cietumnieks pats savā zemē. Atmiņas par Jāni Medeni. (Latvija, 1961. g. 3.—10. jūn.)	205
Jāņa Medeņa pēdējais cēliens (Ceļa Zīmes, 40, 1961.)	209
Atmiņas par Ēriku Ādamsonu. (Latvju Ziņas, 1950. g. 2. dec.)	218
Lieluma ābolā kodējs. Aleksandrs Čaks laikmetu maiņās (Latvija, 1967. g. 4. apr.)	223
Pazudušais Apollons. Atmiņas par Arnoldu Apalupu. (Laiks, 1957. g. 3. janv.)	235

V

Līdz šai dienai. (Trimdas rakstnieki, III, V. Štāla apgāds, Kemptonē 1947.)	241
Mani Zviedrijas gadi (Pašportreti, Grāmatu Draugs, Brooklyn, N.Y., 1965.)	244
Gandrīz nelaimīgs cilvēks. Recenzenta atziņās (Mūsu Domas, 1951:2.)	248
Sakārtotājas piezīmes	253

1. *Chrysomelidae* (Coleoptera) (Holt, 1931)
 2. *Chrysomelidae* (Coleoptera) (Holt, 1931)
 3. *Chrysomelidae* (Coleoptera) (Holt, 1931)
 4. *Chrysomelidae* (Coleoptera) (Holt, 1931)
 5. *Chrysomelidae* (Coleoptera) (Holt, 1931)
 6. *Chrysomelidae* (Coleoptera) (Holt, 1931)
 7. *Chrysomelidae* (Coleoptera) (Holt, 1931)
 8. *Chrysomelidae* (Coleoptera) (Holt, 1931)
 9. *Chrysomelidae* (Coleoptera) (Holt, 1931)
 10. *Chrysomelidae* (Coleoptera) (Holt, 1931)

V

1. *Chrysomelidae* (Coleoptera) (Holt, 1931)
 2. *Chrysomelidae* (Coleoptera) (Holt, 1931)
 3. *Chrysomelidae* (Coleoptera) (Holt, 1931)
 4. *Chrysomelidae* (Coleoptera) (Holt, 1931)
 5. *Chrysomelidae* (Coleoptera) (Holt, 1931)
 6. *Chrysomelidae* (Coleoptera) (Holt, 1931)
 7. *Chrysomelidae* (Coleoptera) (Holt, 1931)
 8. *Chrysomelidae* (Coleoptera) (Holt, 1931)
 9. *Chrysomelidae* (Coleoptera) (Holt, 1931)
 10. *Chrysomelidae* (Coleoptera) (Holt, 1931)

210.-

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0305064947

STATE PROVINCIAL LIBRARY